

**RIGA NORDIC
UNIVERSITY**

Riga Nordic University

**Odesa State University
of Internal Affairs**

TOPICAL ISSUES OF LAW-MAKING ACTIVITIES AMIDST MODERN STATE-BUILDING IN UKRAINE

Scientific monograph

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING
2026**

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 7 dated 29.07.2026;
by the Academic Council of the Odesa State University
of Internal Affairs,
according to the Minutes of the Academic Council
No. 8 dated 28.07.2026*

EDITORIAL BOARD:

Djakons Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, Chairman of the Board of Riga Nordic University;

Davydenko Viacheslav Vitaliiiovych – PhD in Law, Associate Professor, Police Colonel, Rector of Odesa State University of Internal Affairs;

Korniienko Maksym Viktorovych – Doctor of Law, Professor, Police Colonel, First Vice Rector of Odesa State University of Internal Affairs;

Lyova Ielyzaveta Olehivna – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of the National University “Odesa Law Academy”;

Sukhanova Daria Serhiivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of State and Law Disciplines of the Institute of Law and Security, Odesa State University of Internal Affairs;

Pylypenko Volodymyr Pylypovych – DSc (Law), Assoc. Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Honorary Consul of the Republic of Lithuania;

Kononenko Tetiana Volodymyrivna – DSc (Philology), Professor, Professor at the Department of State and Law Disciplines of the Institute of Law and Security, Odesa State University of Internal Affairs;

Dudnyk Ruslana Mykolaivna – PhD (Law), Assoc. Prof., Senior Lecturer at the Department of General Theory of Law and State, “National University “Odesa Law Academy”.

Topical Issues of Law-Making Activities Amidst Modern State-Building in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2026. 428 p.

CONTENTS

THE RULE OF LAW AS THE INSTITUTIONAL BASIS OF THE MODERN RULE OF LAW (Anosienkov A. A., Izbash K. S.).....	1
1. The rule of law in administrative law: content and elements of realization	2
2. Rule of law as a leading principle of administrative justice	9
3. Theoretical issues of the interaction of the rule of law and legality in a modern legal state.....	14
LOCAL LAWMAKING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW AS A DETERMINING ELEMENT OF THE FORMATION OF MILITARY MUNICIPALISM (Baimuratov M. O., Kofman B. Ya., Baimuratov M. M.).....	23
1. The problem of local lawmaking (norm-making) and its doctrinal and theoretical support in Ukraine	27
2. The concept of local norm-making	29
3. The principle of Home Rule as a fundamental principle of local norm-making	33
4. Local norm-making in the context of defining its philosophy and logic, as well as the role and significance in the formation of local democracy in ordinary and extraordinary conditions of statehood	44
5. Specific characteristics of local norm-making	51
6. Local norm-making as an immanent element of military municipalism.....	54
PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF FREEDOM IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY LAW-MAKING ACTIVITY (Burdonosova M. A.).....	79
1. Philosophical and Legal Interpretation of Freedom as a Value-Based and Normative Category	80
2. Freedom within the System of Law-Making and the Constitutional Legal Order of Ukraine.....	90
PROTECTION OF THE ACCUSED'S RIGHTS IN SPECIAL COURT PROCEEDINGS (Hanenko I. S.)	99
1. General characteristics of special judicial proceedings	99
2. International experience with special judicial proceedings	104

3. Specifics of special judicial proceedings in Ukraine	111
IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF EUROPEAN UNION LAW IN THE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC CONTRACTS IN UKRAINE (Zubareva A. Ye.).....	
1. Principles of European Union Law and Their Significance for the Regulation of Foreign Economic Contracts.....	129
2. Functioning of the Core Principles of European Union Law in the Regulatory Mechanism of Foreign Economic Contracts	130
3. Implementation of the Principles of European Union Law in the Regulation of Foreign Economic Contracts in Ukraine: Current State and Problems.....	136
LEGAL NATURE OF A MARKETING CONTRACT (Kovbas I. V., Kovbas H. I.).....	
1. Specific Features of a Marketing Contract.....	141
2. Essential and non-essential terms of a contract.....	154
THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS IN THE FIELD OF MARINE ENVIRONMENTAL PROTECTION AND THE PROMOTION OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN THE MARITIME SECTOR (Koroshchenko M. M., Honcharenko P. D., Ivanova A. V.).....	
1. International legal regulation of maritime safety and the prevention of marine pollution.....	173
2. International cooperation in the dissemination of energy- efficient technologies in the maritime sector.....	174
DOCTRINAL PROVIDING AND CONCEPTUAL-PRAXEOLOGICAL APPROACH TO ENSURING THE PROTECTION OF BUSINESS TRADE SECRETS AND/OR CONFIDENTIAL BUSINESS INFORMATION IN UKRAINE (Kravchenko O. M.).....	
1. Status of ensuring the protection/security of business trade secrets and/or confidential business information in Ukraine.....	191
2. Doctrinal providing and conceptual-praxeological approach to ensuring the protection of business trade secrets and/or confidential business information in Ukraine	192

LEGAL MONITORING AS A MEANS OF ENSURING THE STABILITY OF TAX LEGISLATION (Lvova I. O., Popeliuk V. P.).....	217
1. Regulatory and Legal Foundations of Legal Monitoring as a Tool for Ensuring the Stability of Tax Legislation	218
2. The Stability of Tax Legislation as a Criterion for the Effectiveness of Legal Monitoring	226
3. The role of legal monitoring in ensuring the stability of tax legislation in the context of Ukraine's European integration	233
SCIENTIFIC APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF MANAGEMENT ACTIVITY (Medvedenko N. V.)	246
1. Defining the essence of the administrative-legal mechanism (etymology of the term)	246
2. Scientific views on the essence of the administrative-legal mechanism of management activity	251
DOCTRINAL, PRAXEOLOGICAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF RESTORATIVE JUSTICE AS A TOOL FOR PREVENTING AND COMBATING JUVENILE DELINQUENCY (Mytrofanov I. I., Svetlichnyi I. V.)	263
1. Doctrinal aspects, genesis and ontology of restorative justice	265
2. Criminological aspects of restorative justice in preventing and combating juvenile delinquency: criminological determination and subjective architectonics of delinquency	270
THEORETICAL AND LEGAL DETERMINATION OF JUDICIAL PRECEDENT AND MECHANISMS OF JUDICIAL RULE-MAKING IN THE MODERN LEGAL SYSTEM OF UKRAINE (Kobko-Odarii V. S.)...	282
1. Theoretical and methodological principles of determining judicial precedent in the system of sources of law.	283
2. Transformation of the judicial function: from law enforcement to ship rule-making in the modern realities of Ukraine.	291

LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF INTELLIGENT VIDEO MONITORING SYSTEMS IN THE LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF UKRAINE: EUROPEAN STANDARDS AND FOREIGN EXPERIENCE (Nehrebetskyi V. V.)	308
1. Problems of regulatory regulation of personal data protection when using intelligent video monitoring systems in the field of public security	310
2. The “Safe City” System – An Innovative Technological Solution for Ensuring Security and Improving Law Enforcement Activities	315
3. Implementation of foreign experience of legal regulation of video monitoring systems in the law-making activity of Ukraine	321
LAW-MAKING POWERS OF STATE AUTHORITIES AND THE SYSTEM OF SOURCES OF LAW OF UKRAINE: THE MAIN ASPECTS OF INTERCONNECTION (Parkhomenko N. M., Tarakhonych T. I.)	331
1. Law-making powers of state authorities and the results of their implementation	332
2. Conceptual foundations of the theory of sources of law	334
3. Main aspects of the interconnection	338
THE ADMINISTRATIVE TRIAD "MAN" – "MUNICIPAL MAN" – "CONSTITUTIONAL MAN" AND ITS IMPLEMENTATION AS A STRATEGIC AND PARADIGMATIC DIRECTION OF DEVELOPMENT OF LAWMAKING OF A DEMOCRATIC STATE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION (Khvan R. M., Bobrovnyk D. O., Efremova N. V.)	344
1. The role and significance of the administrative triad "man" – "municipal man" – "constitutional man" in the conditions of a democratic legal statehood	346
2. Historical and legal aspects of the formation of the administrative triad "man" – "municipal man" – "constitutional man"	351
3. Understanding and defining the characterological features of the concepts "man", "constitutional man" and "municipal man"	357
4. Comparative characteristics of the elemental composition of profile macrophenomenology: the terms "man", "constitutional man" and "municipal man"	365

5. The impact of martial law on the functioning of the administrative triad "man" – "municipal man" – "constitutional man" in the context of the formation of military municipalism and its reflection in law-making activity	370
---	-----

UKRAINE’S LEGISLATIVE ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF INTERNATIONAL LEGAL GUARANTEES: PROTECTION OF HUMAN RIGHTS, WAR CRIMES AND COMPENSATION MECHANISMS

(Yarmaki V. Kh.).....	383
-----------------------	-----

1. The crisis of international legal guarantees and the new role of national lawmaking.....	385
2. Protection of human rights during wartime: legislative transformations in Ukraine.....	391
3. Legal mechanisms of accountability for war crimes	398
4. Compensation law after the war: Ukrainian and international dimensions..	405

THE RULE OF LAW AS THE INSTITUTIONAL BASIS OF THE MODERN RULE OF LAW

Anosienkov A. A., Izbash K. S.

INTRODUCTION

The rule of law is a fundamental principle underlying the development of a modern legal state and a defining guideline for improving law-making in Ukraine. In the context of European integration and the transformation of the national legal system, this principle acquires particular importance, since it is through high-quality law-making that the proper normative consolidation of human rights and freedoms, the stability of legal regulation, and the effectiveness of state institutions are ensured.

The rule of law is not only a general theoretical category but also a practical standard that determines the content, direction, and limits of the activities of law-making entities. The adoption of the Constitution of Ukraine established the rule of law as a fundamental principle of state functioning, which became the starting point for the modernization of law-making activity. Subsequently, the development of administrative, procedural, and sectoral legislation has demonstrated the gradual implementation of European standards of rule-making, particularly through strengthened requirements concerning the justification of regulatory legal acts, transparency in their preparation, and public participation in the law-making process.

The current stage of law-making development is characterized by an orientation toward the implementation of the *acquis* of the European Union, which necessitates improving the quality of legislation, eliminating regulatory conflicts, and ensuring the coherence of the legal system. In this process, the rule of law serves as a methodological criterion for assessing the effectiveness of legal regulation from the perspective of safeguarding human rights and democratic values. Legislative acts should be developed in accordance with the principle of legal certainty, which requires the clarity, predictability, and stability of legal norms, as well as the prevention of excessive state interference in the sphere of private legal relations. The principle of the rule of law is of particular importance in administrative and procedural legislation, where the effectiveness of protecting individual rights in relations with public authorities directly depends on the quality of law-making. The development of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, legislation on administrative procedures, and mechanisms of judicial control over the activities of public authorities demonstrates the gradual establishment of a human-centric approach in the state's law-making policy. The legislator is

increasingly focused on ensuring a balance between public interests and individual rights, which is consistent with the European concept of good governance.

1. The rule of law in administrative law: content and elements of realization

With the proclamation of independence of our state and the adoption of the Constitution of Ukraine, the principle of the rule of law began to be actively and comprehensively established in our country and naturally received constitutional enshrinement as one of its main achievements and directions of further development. Citizens of Ukraine are guaranteed the right to apply to court for the protection of their constitutional rights and freedoms in accordance with Article 8 of the Constitution of Ukraine¹. The normative consolidation of the principle of the rule of law in Ukraine testifies to the harmonization of the national legal system with the European legal doctrine.

The implementation of this principle has found its continuation in Chapter II of the Constitution of Ukraine, namely Article 55 «Human and citizens' rights and freedoms are protected by the court», which provides that citizens are guaranteed the right to appeal in court against decisions, actions or inaction of state authorities, local self-government bodies, officials and public servants. Citizens of Ukraine have the right, after using all national means of legal protection, to apply for protection of their rights and freedoms to the relevant international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a member or participant².

At the same time, in Ukraine there are problems regarding the realization of the principle of the rule of law, which results in an increase in the level of corruption in various spheres, the absence of high-quality justice, honest and fair judicial proceedings, and violations of human rights and freedoms. Therefore, the study of issues related to the realization of the principle of the rule of law in administrative proceedings becomes particularly relevant.

From an etymological point of view, the term «principle» (from Latin principium – basis, beginning, foundation) denotes a guiding idea; a basic rule of conduct; an expression of necessity or, in a certain aspect, the regularity of certain processes of objective reality. Also, «principles» are defined as features underlying the creation or implementation of something, the method

¹ Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

² Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

of formation or implementation of something; beliefs, norms, rules that guide life and behavior, a canon³.

To conduct a comprehensive study, it is necessary to define the concept of the «rule of law». The principle of the rule of law belongs to the general principles of law. This legal principle originates from the natural law school. The term «rule of law» began to be used as early as the 17th century, but a thorough development of this concept took place in the 19th century and was associated with the name of the Oxford University professor Albert Venn Dicey. In the work «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» (1885) he presents aspects of the concept of the application of the rule of law: the supremacy of law, the rule of law, the supremacy of the spirit of legality⁴.

At the same time, scholars draw attention to the fact that «it is important to take into account that the principle of the rule of law is in no way identified with the more well-known principle of the «supremacy of the law», which in the ideology of legal positivism means the priority of laws over other forms of legal regulation of social relations⁵.

In modern conditions of the development of social relations, the content of the rule of law is most systematically outlined in the Report of the Venice Commission on the rule of law, which identifies its constituent elements: 1) legality, which includes, in particular, transparency, accountability, and a democratic procedure for adopting laws; 2) legal certainty; 3) prohibition of arbitrariness; 4) access to justice; 5) respect for human rights; 6) non-discrimination and equality before the law.

The principle of the rule of law has a constitutional character and is enshrined in Article 8 of the Constitution of Ukraine. However, the Constitution of Ukraine does not contain its detailed legal definition. In the scientific literature, it is reasonably noted that under the conditions of the dominance of legal positivism, characteristic of the countries of the continental legal system, the principle of the rule of law for a long time was in fact identified with the principle of the supremacy of law. Such an approach for a long period was also characteristic of the domestic administrative law doctrine⁶.

At the same time, the adoption of the Constitution of Ukraine and the further development of administrative proceedings, in particular the adoption

³ Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука. Вид. 3-тє, переробл. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.

⁴ Скочиляс-Павлів О.В. Адміністративне судочинство України : підручник. Львів: «Растр-7», 2024. 402 с.

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 лист. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

⁶ Адміністративне право України : підручник / Битяк Ю.П. та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2020. 392 с.

of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine of Ukraine, significantly transformed approaches to the understanding and realization of this principle. According to the provisions of this Code, the court when considering cases, is guided by the principle of the rule of law, according to which a person, his or her rights and freedoms are recognized as the highest social value and determine the content and direction of the activity of the state. At the same time, the application of this principle is carried out taking into account the practice of the European Court of Human Rights, which ensures the approximation of national law enforcement practice to European standards of human rights protection⁷.

Thus, the principle of the rule of law as a fundamental principle of administrative law is characterized by a set of interrelated features. First, the determining priority of the legal system is recognized to be the individual, his or her rights and freedoms, while the state, law, and other public institutions have a derivative character and function as instruments for their provisions and guarantee. Second, law and legislation are not identical categories: a normative legal act whose content contradicts fundamental human rights and freedoms loses the features of a legal act and should not be applied in law enforcement activity. Third, legislation that corresponds to the principles of the natural law doctrine and generally recognized human rights standards is subject to mandatory execution and its disregard entails legal liability established by law. Fourth, the principle of the rule of law determines the content, limits and direction of the activity of the state, primarily courts and subjects of public administration, orienting them toward the priority of protecting human rights in the process of exercising public authority.

Thus, in the sphere of administrative law, the principle of the rule of law means the establishment of law as the highest social value, which determines the obligation of public authorities to act exclusively taking into account the necessity of ensuring and effectively protecting the rights and freedoms of the individual and the citizen.

The principle of the rule of law is the leading principle of administrative law. From a practical point of view this principle means the subordination of the activities of all public institutions to the needs of realization and protection of human rights, the establishment of their priority over all other values of a democratic, social, governed by the law state⁸.

The principle of the rule of law is currently enshrined both at the level of international acts and in national legislation, in particular in the preamble to

⁷ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липн. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

⁸ Мельник Р.С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с.

the Statute of the Council of Europe, which emphasizes the «devotion» of the member states to the «spiritual and moral values which are the common heritage of their peoples and the true source of individual freedom, political freedom and the rule of law – principles which form the foundation of every genuine democracy»⁹; the preamble to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which states that «the governments of European countries ... are like-minded and have a common heritage of political traditions, ideals, freedom and the rule of law»¹⁰; Part 1 of Article 8 of the Constitution of Ukraine (the principle of the rule of law is recognized and operates in Ukraine)¹¹; Part 1 of Article 6 of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine (when resolving a case, the court is guided by the principle of the rule of law, according to which, in particular, the person his or her rights and freedoms are recognized as the highest value and determine the content and direction of the activity of the state)¹²; Part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine «On the Cabinet of Ministers of Ukraine» (the activity of the Cabinet of Ministers of Ukraine is based on the principles of the rule of law)¹³; Part 1. Of Article 4 of the Law of Ukraine «On Civil Service»¹⁴ (the principles of civil service include the rule of law), etc.

From the above provisions it can be concluded that the principle of the rule of law is a universal requirement, first of all for the state, and therefore must be taken into account by its representatives both during law-making and during law enforcement activities. In other words, the formation of norms of administrative law, as well as their application, must be carried out with mandatory observance of the principle of the rule of law. That process will have a chance of success only when, first, a rejection of a purely positivist view of law is carried out and, second, foreign publications devoted to this issue are properly studied, since in the absence of national traditions of the rule of law and the lack of development of the relevant theory, the process of understanding the principle of the rule of law is doomed to failure¹⁵.

⁹ Статут Ради Європи від 05 травн. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

¹⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 лист. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

¹¹ Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

¹² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липн. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

¹³ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

¹⁴ Про державну службу: Закон України від 10 грудн. 2015 р., № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

¹⁵ Головатий С. Верховенство право (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154-184.

The task of ensuring the coherent character of the entire legal system under conditions of the coexistence of contradictory norms is primarily assigned to the judicial authority and to subjects of public administration in the process of carrying out executive activity. A special role in the system of institutional support of the rule of law is assigned to administrative proceedings. The principle of the rule of law is the primary system-forming principle of administrative proceedings¹⁶.

The principle of the rule of law in administrative proceedings consists, in particular, in the fact that during the administration of justice the administrative court is obliged to assess legal acts from the standpoint of compliance with the rights, freedoms and legitimate interests of the individual. In the case of applying provisions of legal acts that restrict or violate human rights and freedoms, or interpreting them in a manner that leads to an unjustified narrowing of the content of such rights, the court decision adopted may be recognized as one that does not meet the requirements of legality and justice. Such an approach is consistent with the provisions of the Constitution of Ukraine, which establishes the priority of human rights and freedoms and defines the rule of law as a fundamental principle of the functioning of the legal system of the state.

The practical realization of this principle in administrative proceedings is manifested through a number of interrelated elements. First, the possibility for an individual to apply to an administrative court for the protection of his or her rights, freedoms and legitimate interests is ensured directly on the basis of the Constitution of Ukraine. Second, the administrative court is authorized to consider and resolve public law disputes even in the absence of proper legislative regulation, as well as in cases of its incompleteness, ambiguity, or inconsistency, which guarantees the effectiveness of judicial protection. Third, an important component is the application by courts of legal positions and the practice of the European Court of Human Rights, which ensures the harmonization of national judicial practice with European standards of human rights protection.

Taken together, these elements create the basis for the realization of universal human values, in particular justice in public law relations.

Respect for human rights and ensuring access to justice are two mandatory conditions for the realization of the principle of the rule of law and the development of institutional mechanisms for its provision; in this regard, the role of administrative proceedings should be particularly noted. The introduction of a system of administrative proceedings in Ukraine is one of

¹⁶ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.Галуцько, П.Діхтієвський, О.Кузьменко та ін.; за ред. В.Галуцько, О.Правоторової. Вид. 4-те. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

the most significant steps on the path to establishing the rule of law in our state. A significant positive contribution to this process belongs to the legislative support for the establishment of the rule of law in the Code of the Administrative Procedure, which sets out the structural elements of the principle of the rule of law (Articles 8, 9, 19, 11, 12, 13, 16, 135, 237)¹⁷.

The mechanism for ensuring the effectiveness of the rule of law in the domestic legal system is the constitutional principle according to which the norms of the Constitution are norms of direct effect, and the right to apply to the court for the protection of the constitutional rights and freedoms of the individual and the citizen directly on the basis of the Constitution of Ukraine is guaranteed. From this it follows that the norms of direct effect in the Constitution are only those norms that concern the rights and freedoms of the individual and citizen¹⁸.

Thus, the right to apply to a court directly on the basis of constitutional norms of direct effect is guaranteed only for the protection of the rights and freedoms of the individual and the citizen, and not for their restriction.

The principle of the rule of law in administrative law is also realized through the principle of legality. The principle of legality in modern law is derived from the principle of the rule of law and must not contradict it. The idea of the supremacy of law is a fundamental component of the principle of legality, the foundation for the existence of a rule governed state and the activity of its bodies. This means the following:

Subjects of public administration are obliged, when carrying out any actions, to strictly comply with the legislation of Ukraine and to act exclusively in accordance with the formula of legal regulation «everything is prohibited except that which is expressly permitted by law», which is reflected in Article 6 of the Constitution of Ukraine: «Bodies of legislative, executive and judicial power exercise their authority within the limits established by this Constitution and in accordance with the laws of Ukraine» and Article 19: «Bodies of state power and bodies of local self-government and their officials are obliged to act only on the grounds, within the limits of authority, and in the manner envisaged by the Constitution and the laws of Ukraine»¹⁹.

Ensuring compliance with legislation by all non-authoritative natural and legal persons, while natural persons who do not have a special public status have the right to act in accordance with the first formula of legal regulation «everything is permitted except that which is expressly prohibited by law»,

¹⁷ Науково-практичний коментар кодексу адміністративного судочинства України : / Армаш І.О. та ін.; за ред. А.Т. Комзюка. Київ : Прецедент ; Істина, 2009. С. 97-103.

¹⁸ Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

¹⁹ Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

which is enshrined, in particular, in Article 23 of the Constitution of Ukraine: «Everyone has the right to the free development of his or her personality, provided that the rights and freedoms of other persons are not violated, and has duties to society in which the free and comprehensive development of his or her personality is ensured»;

strict observance by subjects of public administration of administrative procedures and rules of legal technique;

the adoption by executive authorities and local self-government bodies of all means permitted by legislation to ensure the prevention and termination of unlawful encroachments on the rights, freedoms and legitimate public interests of natural and legal persons, the inevitability of bringing those guilty of committing offences to legal liability, and the restoration of violated rights and freedoms.

By carrying out a comparative analysis of the principles of the «rule of law» and «legality», the following conclusions can be drawn:

1. Natural persons who do not have an authoritative or special status may rely in administrative-legal relations on the principle of the rule of law, according to which they have the right to go beyond the limits of permissions established by current legislation. The main requirement is that prohibitive legal norms and the rights and freedoms of other natural and legal persons are not violated.

2. Subjects of public administration must act strictly within the limits of the legislation of Ukraine – in other words, strictly adhere to the principle of «legality» without the right to go beyond the limits of formally established competence, except for the direct and urgent protection of human life and health.

Modern scientists provide their own definition of legality as one of the elements of the principle of the rule of law in administrative law. Thus, legality should be understood as the observance by public administration, in the process of its functioning, of the principles of law, the provisions of international and national acts, as well as customs and case law²⁰.

In other words, legality is not limited only to compliance with the requirements of laws (acts adopted by Parliament). It should be considered in the context of all written and unwritten forms of administrative law.

Having a subordinate character, – as French scholars note, – a subordinate act in turn is also a source of legality. This is connected with the following: first, among subordinate acts there exists a hierarchy that corresponds to the service (administrative) hierarchy. A government resolution has priority in compliance with legality compared with resolutions, for example, of

²⁰ Мельник Р.С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с.

ministers, prefects or mayors. Second, subordinate acts have priority over individual acts issued by the same body. This principle originates in Roman law – the author of a subordinate act is himself bound by the necessity to comply with it until the act is amended or repealed²¹.

The requirement of legality applies to both natural and legal persons. With regard to officials, it means that they may act only when they are authorized to do so and only within the defined limits.

Part 2 of Article 19 of the Constitution of Ukraine provides that state authorities and local self-government bodies, their officials are obliged to act only on the basis of, within the limits of authority, and in the manner provided for by the Constitution and the laws of Ukraine²². In this case, the expression «laws of Ukraine» should be understood in a broad sense, that is, as a system of all existing legal acts. Otherwise, it would mean that officials and public servants could violate the requirements regarding their own competence formulated, for example, in subordinate legal acts, such as resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Legality also presupposes that a person cannot be punished if he or she has not violated previously adopted legal prescriptions that have entered into force.

2. Rule of law as a leading principle of administrative justice

The principle of rule of law occupies a key place in the system of principles of functioning of a democratic and legal state, determining the nature of the relationship between an individual and public authorities. In the current conditions of development of the legal system of Ukraine, ensuring the implementation of this principle in the field of administrative justice, which is designed to guarantee effective judicial protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities in public legal relations, is of particular importance. It is the administrative courts that act as an important institutional mechanism for controlling the activities of subjects of power and ensuring compliance with the standards of legality, justice and legal certainty.

The rule of law is such a basic principle of the state, without which the laws of human rights and freedoms, as well as the guarantees provided to them by the authorities, is impossible²³.

The well-known Ukrainian legal scholar notes that in the European doctrine the principle of the rule of law is also identified for the most part with

²¹ Доровський В.О. Реалізація принципу права в адміністративному праві : маг. робота. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 87 с.

²² Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

²³ Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

the supremacy of basic rights and freedoms of the individual, and its content is directly related to such concepts as justice, equality, and humanism²⁴. A similar statement is supported by S. P. Holovaty, who points out that the principle of the rule of law has the idea of natural statute, that is, an idea that appeared on the recognition of such a fact: a person as a natural being is born with certain rights and freedoms that no one gives him and no one has the right to take away from him²⁵. Therefore, human rights and freedoms are natural, inalienable, fundamental, and essential.

The rule of law exists in two ways. The rule of law is the supremacy of the rights of the individual over the obligation of the state to realize all human rights and freedoms. The first way, which can be called constitutional, refers to the obligation of the state to create the foundations for the realization of human rights through its actions. The rule of law is the supremacy of the natural rights of the individual over the rights of the state, the rights of social groups, and the rights of society. The second way refers to the special status of natural human rights²⁶.

In modern conditions of the development of social relations, the content of the rule of law is most systematically outlined in the Report of the Venice Commission on the Rule of Law and its components are listed: 1) legality, which provides, in particular, transparency, accountability and a democratic procedure for adopting statutes; 2) legal certainty; 3) prohibition of arbitrariness; 4) access to justice; 5) observance of human rights; 6) non-discrimination and equality before the statutes.

The content of the principle of the rule of law remains insufficiently specified both at the level of substantive and procedural legislation of Ukraine. Its comprehensive implementation in practice is ensured in numerous court decisions adopted by domestic administrative courts in view of the provisions and case law of the European Court of Human Rights.

For administrative proceedings, the main element of the principle of the rule of law is the obligation of the state to carry out its activities, determine the ways of further development in accordance with the priority of human rights and freedoms and provide guarantees for their implementation. The activities of state institutions must be subordinated to the needs of the implementation and protection of human rights. Therefore, in modern conditions, the main functions of the administrative court should be law

²⁴ Музика І. В. Принцип верховенства права: сучасний погляд на проблему криз призму кантівського праворозуміння. *Проблеми філософії і права*. 2008-2009. Т. VI-VII. С. 112-116.

²⁵ Головатий С. Верховенство право (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154-184.

²⁶ Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14-20.

enforcement and human rights protection, and its main tasks should be to ensure the implementation of rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen, to protect and restore violated rights.

To implement these tasks, in accordance with the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the administrative court is guided by the principle of the rule of law when deciding cases. A person, his rights and interests become the main objects of protection, and the task of the administrative court becomes the protection of human and citizen rights in the event of their violation by executive authorities, local self-government bodies, their officials and employees. After all, the protection of human and citizen interests is an important factor in the stability of civil society, the proper functioning of the state apparatus and the state as a whole.

Article 6 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine defines the content of the principle of the rule of law: when deciding a case, the court is guided by the principle of the rule of law, according to which, in particular, a person, his rights and freedoms are recognized as the highest values and determine the content and direction of the state's activities²⁷. Such a definition fully corresponds to Article 3 of the Constitution of Ukraine, which defines human rights as primary and higher in relation to the interests of the state. However, the above does not reveal all aspects of the rule of law, but gives only the most general understanding of the direction of administrative proceedings and the criteria for judicial control over the activities of public administration.

The principle of the rule of law is a set of principles, provisions, ideas – requirements based on the natural rights of the individual and his autonomy in relation to the state. The implementation of these requirements must be reflected in the activities of all branches of government, including the judicial branch.

Turning to doctrinal legal sources, it should be noted that representatives of the legal scientific community in their works make efforts to accurately determine the content of the principle of the rule of law. According to Zh.M. Melnyk-Tomenko, the principle of the rule of law as a universal principle of administrative justice is the initial, fundamental basis of the administrative process, according to which the administrative court, when deciding a case, proceeds from the fact that the law is «higher» than the statute, and administrative-procedural relations in general are built according to the

²⁷ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липн. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

formula: a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value²⁸.

In particular, according to V.B. Averyanov, who, characterizing the principle of the rule of law and thereby confirming its content complexity, noted that «the concept of the rule of law intertwines scientific truth and values of goodness and justice, legal ideals and practical legal experience, legal ideas and legal feelings, achievements of science and common sense»²⁹.

Considering almost thirty years of experience in building a legal state in Ukraine, we can distinguish the following main components of the rule of law, taking into account new doctrinal developments:

- first, the interpretation of the rule of law as a system of closely intertwined principles is the most productive approach to its understanding.
- second, the diversity of principles – components of the rule of law – general, sectoral, inter-sectoral, etc.;
- third, the general characteristics of the basic principles – components of the rule of law in the field of justice – separation of powers and non-interference of each in the activities of the others, independence of the judge, access to justice, legality, predictability, proportionality, legal certainty, priority of protection of human and citizen rights³⁰.

However, the most versatile interpretation of the principle of the rule of law is given in the decisions of the European Court of Human Rights, which operates on the basis of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. In the preamble to this Convention, the rule of law is defined as a principle that unites the member states of the Council of Europe. In its decisions, the Court repeatedly refers to the principle specified in the preamble to the Convention and, considering it one of the fundamental principles of the functioning of the member states, provides it with an interpretation when deciding cases.

The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are part of national legislation. By the Statute «On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention»³¹, Ukraine recognized the mandatory jurisdiction of the

²⁸ Мельник-Томенко Ж.М. Принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 84-89. DOI <https://doi.org/10.15421/3919101>.

²⁹ Права громадян у сфері виконавчої влади : адміністративно-правове забезпечення та захисту : монографія / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Наукова думка, 2007. 586 с.

³⁰ Доровський В.О. Реалізація принципу права в адміністративному праві : маг. робота. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 87 с.

³¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 лист. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

European Court of Human Rights in all matters relating to the interpretation and application of the Convention.

That is why the Code of Administrative Procedure of Ukraine states that the court applies the principle of the rule of law taking into account the case law of the European Court of Human Rights and reveals the content of the principle of the rule of law through the formulation of the requirements deduced from this principle.

The principle of the rule of law extends its effect to all branches of state power – legislative, executive and judicial. Important are, in particular, the following questions: how can the principle of the rule of law be applied in administrative proceedings and how should the court act in case of violation of the requirement of the quality of the statute? The provision of Part 4 of Article 8 of the Code of Administrative Procedure prohibits refusal to consider and resolve an administrative case on the grounds of incompleteness, ambiguity, contradiction or absence of legislation regulating the disputed relations³². This provision guarantees the right of access to court even in the absence of regulatory grounds for the protection of violated rights, freedoms or interests. Therefore, the court must overcome the gap by applying an analogy of law or law, or eliminate ambiguity or conflict by interpreting the provisions of the law so that it ensures rights and freedoms. Therefore, administrative procedural activities should stimulate all participants in the process to responsibly exercise their rights and obligations.

In conclusion, it should be noted that in the scientific and educational literature there is no unity in determining the essence and content of the principle of the rule of law, but there are a large number of approaches to clarifying its true resource. Given the lack of a single doctrinal position and an unambiguous normative definition of the principle of the rule of law, it is necessary to consider the prevalence of the rights and legitimate interests of a person and a citizen in legal relations with subjects of public administration as fundamental in its content.

It is also worth supporting the position of the majority of administrative scientists regarding the recognition of the principle of the rule of law as basic, fundamental, basic, prevailing (both in the system of principles of administrative law and in the system of principles of administrative procedural law)³³. Therefore, in order to ensure the rule of law in Ukraine, it is necessary to create a legal culture of compliance with legislation at all levels, and the

³² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липн. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

³³ Капля О.М. Верховенство права в системі принципів адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2017. Вип. 45. Том 2. С. 10-13.

principle of the rule of law should be considered as a legal principle within the framework of international and European integration processes, which includes a number of criteria that are distinguished by compliance with the rights and freedoms and legitimate interests of citizens³⁴.

Thus, the implementation of the tasks of administrative justice and its effectiveness is directly dependent on the correct application of the principle of the rule of law, which is decisive in the formation of all institutions of the state and society as a whole.

3. Theoretical issues of the interaction of the rule of law and legality in a modern legal state

One of the most important principles of a legal state is the supremacy of just statute s, that is, statutes that reflect and protect the natural rights and freedoms of the individual, the objective needs of social relations in the appropriate legal regulation. A necessary condition for the implementation of this principle is the optimal combination, as well as a deep and comprehensive scientific substantiation of the mechanism of interaction of the rule of law and the rule of statutes. At the same time, the study of the mechanism of interaction of law and statute is relevant not only in the theoretical, but also in the practical aspect³⁵.

The relationship of law and statute is a central problem of jurisprudence and legal understanding. Do rights and law coincide or not, whether law can be reduced to laws and other regulatory acts or not – these problems have always been in the focus of legal science and practice. First of all, it should be noted that one of the decisive factors on which the development of an effective mechanism for the interaction of law and law depends is a completely consistent methodological approach to the definition of the specified legal phenomenon. Thus, the term «right», should be given a meaning that covers not some separate part or side of law or its separate definition («objective law», «subjective law», «positive law», «natural law», etc.), but its meaning, which includes all these definitions together, its philosophical and legal meaning³⁶. In this sense, law should be considered not as one of the subsystems in a higher-order social system, but as a specific regulator of social relations in the system of governance of a state-organized society.

In the normative sense, law is characterized by the following features:

³⁴ Адміністративне судочинство : навч. посіб. / за заг. ред. О.П. Рябченко. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 304 с.

³⁵ Доровський В.О. Реалізація принципу права в адміністративному праві : маг. робота. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 87 с.

³⁶ Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука. Вид. 3-тє, переробл. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.

1) it is an independent legal category that has its own content and meaning in the system of legal regulation;

2) it is a set of generally binding rules of conduct that are established by the state or adopted by other entities on the basis of the powers granted by the state;

3) it has a formally defined nature and is objectified in the form of regulatory and legal acts that are hierarchically dependent according to their legal force;

4) it functions as an instrument of state and government influence on social relations, aimed at their regulation, protection and ensuring the proper implementation of public administration.

It is essential that each historical power and political regime solved the specified problem in its own way, relying on the social values dominant in society, determined mainly by the general interests of the social forces ruling at a particular time³⁷. All the arguments of jurists regarding the correlation of the categories of «law» and «statute» fluctuated within quite wide limits. Using various methods and means, scientists came to a multifaceted understanding of these legal phenomena.

Some scientists identified them, others distinguished them, and some suggested that it was inappropriate to express the right of an individual in the form of a statute at all, since the nature of this form was imperfect.

In legal science, the issue of the correlation of law and statute is traditionally considered as one of the fundamental problems of the theory of state and law. Several main doctrinal approaches to understanding this problem were formed in different historical periods.

The first approach is associated with legal positivism, whose representatives actually identified law with statute. According to this concept, law is understood as a system of norms established or sanctioned by the state and enshrined in the form of regulatory legal acts. This position was characteristic of the classical positivist school, in particular for the works of John Austin and Hans Kelsen. Within this approach, the statute is the main form of the existence of law, and its validity is determined by the procedure of adoption by the competent body of state power.

The second approach is based on the natural law concept, within which law and statute are distinguished. Representatives of this theory proceed from the fact that law has a deeper meaning and includes natural, inalienable human rights that exist independently of the will of the state. In this sense, the statute can be both legal and illegal if its content contradicts the principles of justice

³⁷ Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

and natural human rights. Similar ideas were developed in the works of John Locke, Montesquieu and other representatives of the natural law doctrine.

The third approach is associated with a critical rethinking of the role of statute as a form of expression of law. Some researchers have drawn attention to the fact that statute as a normative act is not always able to adequately reflect the content of law, since it may be limited by political interests, imperfections of legislative technique or features of state power. Within the framework of such approaches, it is emphasized that human rights are of a primary nature, and the statute should only consolidate and guarantee their implementation. These ideas have been developed in modern concepts of the rule of law, where priority is given not to formal law, but to a system of legal values, among which human rights and freedoms occupy a central place.

Thus, in modern legal doctrine, the position prevails, according to which law and statute are not identical categories. Statute is considered as the main, but not the only form of expression of law, and its legitimacy is determined by compliance with the principles of justice, human rights and the idea of a state governed by the rule of law. This approach was developed in the practice of the European Court of Human Rights, which considers law through the prism of the principle of the rule of law and the need to ensure real protection of human rights and freedoms.

The distinction between the principles of the rule of law and legality, as well as the recognition of the priority of the rule of law, do not reduce the importance of legality as a fundamental basis for the functioning of the legal system. In scientific doctrine and law enforcement practice, legality is considered a necessary element of the implementation of the rule of law, since it is it that ensures the stability of legal regulation, the predictability of the activities of public authorities and the appropriate level of legal certainty. At the same time, legality is characterized by greater formal certainty, clarity of content and practical suitability for direct application, which determines its important role in everyday law enforcement activities.

Thus, A. T. Komziuk and O. Yu. Salmanova note that the principle of the rule of law in a generalized form can be interpreted as the idea of the rule of law, which is embodied in the creation of appropriate statutes, their appropriate implementation, the prohibition of arbitrariness, respect for human rights, non-discrimination and equality before the law³⁸.

At the same time, «in practice, employees of the police, prosecutor's office, and other law enforcement agencies cannot question the compliance of the statutes with the ideas of social justice, freedom, equality, etc., they cannot,

³⁸ Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Верховенство права та законність як принципи діяльності Національної поліції. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 45-53. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.44.245083>.

when performing their tasks and functions, be guided not by formally defined current laws, but by moral norms, traditions, customs, and unrecorded norms of natural law»³⁹.

Thus, in the activities of these bodies, the principle of legality is of decisive importance, while the implementation of the principle of the rule of law is carried out by ensuring compliance with the requirements of the law, preventing arbitrary decisions and actions, guaranteeing human rights and freedoms, ensuring a non-discriminatory approach and equality of all before the law.

The principle of legality is closely related to the rule of law. In a general sense, legality is a set of diverse but uniform requirements related to the attitude to laws and their implementation: the requirement to strictly and strictly comply with the laws to whom they are addressed; the requirement to comply with the hierarchy of laws and other regulatory acts; the requirement that no one can repeal the law, except for the body authorized to do so⁴⁰.

According to D.G. Manko, the principle of legality should be understood as a system of ideas and views based on the laws of social development. These ideas and views become the initial principle for forming motives for appropriate behavior and internal conviction regarding the need to comply with laws and regulations. The specified legality guarantees the transformation of the conceived, enshrined in legal norms, order of social relations into a real order, thereby creating the necessary prerequisites for the proper functioning of society, ensuring order, organization and discipline, as the author continues to note⁴¹.

Thus, the rule of law and legality are two key principles that underlie the implementation of any activity. Their content implies that in the process of interaction, public administration bodies and subjects of such activity must comply with the norms of current legislation, as well as other social regulators, such as: norms of morality, ethics, legal customs, etc. In addition, it is on the basis of these principles that other, both general and special, principles are based, among which the following should be highlighted: continuity; common interests; awareness; partnership; simplification and rationalization of procedures; stimulation; transparency; planning; mutual responsibility.

³⁹ Капля О.М. Верховенство права в системі принципів адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2017. Вип. 45. Том 2. С. 10-13.

⁴⁰ Ізбаш К.С., Коломієць Ю.М. Верховенство права як провідний принцип адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. №3. С. 63-68. DOI: 10.35774/app2021.03.063.

⁴¹ Манько Д.Г. Легалізація як правова процедура : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 205 с.

The principle of the rule of law is reasonably considered as a priority principle of the modern legal system, since it acts as a normative ideal, towards the achievement of which the development of any state and its legal order should be aimed. The universal nature of this principle determines its integrative nature, as it combines a number of interrelated components, among which the principle of legality, separation of state powers, popular sovereignty, democracy, legal certainty, as well as guarantees of a fair trial are of particular importance. In this context, legality acts as the primary structural element of the rule of law, ensuring the formal orderliness of the activities of state bodies and the predictability of legal regulation.

At the same time, despite the inclusion of legality in the content of the principle of the rule of law, it retains the meaning of an independent legal principle, which has special practical significance, primarily in the activities of law enforcement agencies and public administration entities. It is through compliance with legality that the daily implementation of legal norms, the stability of management processes and the proper level of law and order are ensured. However, the rule of law has a broader substantive dimension, since it is not limited to the formal implementation of statutes, but involves their assessment from the standpoint of justice, humanism and compliance with fundamental human rights. This is due to the fact that legislation is not always perfect: individual regulatory legal acts may be outdated, incomplete or do not fully comply with the principles of social justice.

In this regard, a statute adopted by parliament must meet the criteria of a «legal statute», that is, be adopted in the established procedure, be based on natural law principles, be consistent with constitutional provisions and international legal standards, primarily in the field of human rights protection. Such a statute must contribute to the implementation of democratic values, not create unjustified restrictions on the rights and freedoms of the individual and ensure a balance between the interests of the state and the individual. These requirements are of particular relevance in the process of adapting Ukrainian legislation to European Union law in the context of the state's acquisition of candidate status for membership, which involves the implementation of European standards of the rule of law and good governance.

Thus, the essence of the principle of the rule of law lies in the determining direction of the activities of the state, its bodies and officials to establish and guarantee the rights and freedoms of man and citizen as the highest social value. Legislative activity, law enforcement and the functioning of public authorities must be carried out taking into account this axiological basis, which ensures not only formal legality, but also real justice, legal certainty and public trust in the state and its legal system.

Taking into account the above, it is necessary to state that the principle of the rule of law occupies a decisive place in the system of principles of administrative justice, since it ensures the orientation of judicial activity to the establishment and protection of human and citizen rights and freedoms in the sphere of public legal relations. Its content consists not only in formal compliance with the legislation, but also in ensuring the compliance of law enforcement with the fundamental values of law, such as justice, legal certainty, proportionality and non-discrimination. In this context, administrative courts act as an important mechanism for controlling the activities of subjects of power, ensuring a balance between the interests of the state and the rights of the individual.

A feature of the implementation of the principle of the rule of law in administrative justice is its close connection with the principle of legality, which is a necessary condition for the functioning of the legal system. At the same time, the rule of law has a broader substantive nature, as it involves the assessment of regulatory legal acts and actions of subjects of power from the standpoint of compliance with constitutional values and international standards for the protection of human rights. This necessitates the application by courts not only of national legislation, but also of the legal positions of the European Court of Human Rights, which contributes to the harmonization of Ukraine's law enforcement practice with European standards of justice.

Thus, the principle of the rule of law in administrative proceedings is a fundamental legal principle that determines the content, direction and boundaries of the activities of administrative courts. Its practical implementation ensures effective judicial protection of human rights and freedoms, increases the level of legal certainty in public legal relations and contributes to the establishment of the principles of a state governed by the rule of law and democratic governance in Ukraine.

CONCLUSIONS

At the same time, the development of law-making activity in Ukraine is accompanied by a number of problems, including an excessive number of regulatory legal acts, their fragmentation, frequent legislative changes, and an insufficient level of systematic legal regulation. Such factors negatively affect the implementation of the principle of the rule of law, as they reduce the level of legal certainty and complicate law enforcement practice. Therefore, further improvement of the legislative process should include the introduction of mechanisms for regulatory impact assessment, the strengthening of scientific support for law-making, and the ensuring of consistency among different branches of law.

In modern conditions, the rule of law also determines the need for the digitalization of law-making activity, the openness of the legislative process,

and the use of electronic tools for public consultations. This contributes to increasing the transparency of state authorities' activities, expanding citizen participation in the formation of legal policy, and strengthening the democratic principles of public administration. Thus, the development of Ukrainian legislation is increasingly oriented toward the standards of open governance, which constitutes an essential component of the modern understanding of the rule of law.

Therefore, the rule of law serves as a system-forming principle of law-making in Ukraine, determining the qualitative characteristics of legislation, directing state policy toward the protection of human rights, and ensuring the consistency of the national legal system with European legal standards. Further improvement of law-making should be based on a combination of constitutional values, international legal obligations, and scientifically grounded approaches to rule-making, thereby creating the prerequisites for strengthening the rule of law and ensuring the sustainable development of Ukrainian society.

SUMMARY

The conducted research confirms that the principle of the rule of law serves as a fundamental institutional basis for the functioning of a modern legal state and determines the direction of development of the national legal system. It has been established that the implementation of this principle presupposes adherence to legal certainty, proportionality, the prohibition of arbitrariness, equality before the law, and the guarantee of effective judicial protection.

It is substantiated that within administrative proceedings the rule of law acquires practical significance through ensuring access to justice, a fair hearing of cases, and the application by courts of the case law of the European Court of Human Rights, while judicial review of the activities of public authorities acts as a key mechanism for its implementation in public-law relations.

It has been proven that the effectiveness of the implementation of the rule of law depends on proper interaction among public authorities, the independence of the judiciary, and the stability of legal regulation. Therefore, the establishment of the rule of law as an institutional foundation of statehood constitutes a necessary condition for ensuring human rights, strengthening legality, and further development of Ukraine as a democratic state governed by the rule of law.

References

1. Адміністративне право України : підручник / Битяк Ю.П. та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2020. 392 с.

2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцько, О. Правоторової. Вид. 4-те. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
3. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / за заг. ред. О.П. Рябченко. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 304 с.
4. Головатий С. Верховенство право (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154-184.
5. Доровський В.О. Реалізація принципу права в адміністративному праві : маг. робота. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2020. 87 с.
6. Ізбаш К.С., Коломієць Ю.М. Верховенство права як провідний принцип адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. №3. С. 63-68. DOI: 10.35774/app2021.03.063.
7. Капля О.М. Верховенство права в системі принципів адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2017. Вип. 45. Том 2. С. 10-13.
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липн. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 12.03.2026).
9. Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Верховенство права та законність як принципи діяльності Національної поліції. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 45-53. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.44.245083>.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 лист. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.03.2026).
11. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.03.2026).
12. Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14-20.
13. Манько Д.Г. Легалізація як правова процедура : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 205 с.
14. Мельник Р.С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с.
15. Мельник-Томенко Ж.М. Принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 84-89. DOI <https://doi.org/10.15421/3919101>.

16. Музика І. В. Принцип верховенства права: сучасний погляд на проблему крізь призму кантівського праворозуміння. *Проблеми філософії і права*. 2008-2009. Т. VI-VII. С. 112 – 116.

17. Науково-практичний коментар кодексу адміністративного судочинства України : / Армаш І.О. та ін.; за ред. А.Т. Комзюка. Київ : Прецедент ; Істина, 2009. С. 97-103.

18. Права громадян у сфері виконавчої влади : адміністративно-правове забезпечення та захисту : монографія / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Наукова думка, 2007. 586 с.

19. Про державну службу: Закон України від 10 грудн. 2015 р., № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 12.03.2026).

20. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 12.03.2026).

21. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

22. Статут Ради Європи від 05 травн. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 12.03.2026).

23. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука. Вид. 3-тє, переробл. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.

Information about the authors:

Anosienkov Anatolii Anatoliyovych,

Candidate of Law, Associate Professor,
Tactical, special and special physical training of the
Faculty of Training of Specialists for Units of
Preventive Activity of the National Police of Ukraine
Odesa State University of Internal Affairs,
1, Uspenskaya Street, Odesa, 65014, Ukraine

Izbash Kateryna Serhiivna,

Candidate of Law, Associate Professor,
Senior Researcher, Department of Organization of Scientific Work,
Department of Organization of Scientific Activity,
Odesa State University of Internal Affairs,
1, Uspenskaya Street, Odesa, 65014, Ukraine

ЛОКАЛЬНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОГО МУНІЦИПАЛІЗМУ

Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Баймуратов М. М.

ВСТУП

Становлення, розвиток і вдосконалення в Україні системи локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування (далі – МСВ), її конституційно-правова легалізація (ст. ст. 5, 7, 92, Розділ XI Конституції України¹), яка закріпила особливий конституційний статус територіальних локальних людських спільноти (територіальних громад /далі – ТГ/), що володіють абсолютним правом на самоорганізацію, з метою самостійного або через органи місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) вирішення питань місцевого значення в межах Конституції та законів України, – стало революційною подією в державотворчих та правотворчих процесах, бо знаменувало собою започаткування, формування і реалізацію феноменології демократичної правової державності. Причому, варто зазначити, що саме в цих процесах інститут МСВ відіграє основоположну роль – по-перше, в реалізації конституційних прав, свобод і обов’язків людини і громадянина, бо саме в межах МСВ людина, її групи та асоціації здійснюють свій життєвий цикл (людина), або цикл свого існування і функціонування (групи та асоціації людини), а також, по-друге, саме МСВ відіграє стратегічне значення у створенні конституційно-правового і муніципально-правового просторів локальної демократії, як простору свободи і прав людини, а також демократичних процесів², відносно управління локальними і загальнодержавними справами, їх вирішення і формування органів публічної влади – як публічної державної, так й публічної самоврядної (муніципальної) влади³, через використання виборчих і референдумних технологій.

¹ Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

² Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Правовий простір місцевого самоврядування як екзистенційний простір існування людини, її груп та асоціацій: до питання про формування його видових характеристик. VI International Scientific and Practical Conference «World science priorities», October 12 – 13, 2023, Vienna, Austria. P. 54-69.

³ Баймуратов М.О. Муніципальна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. Тези конференції «Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості» (Київ. 8 грудня 2017 р.). URL: <https://www.researchgate.net/publication/>

В основі діяльності ОМСВ, що по своїй суті виступає як управлінська діяльність, яка реалізується в межах ТГ в контексті репрезентації, представництва, виконання та вирішення інтересів її жителів-членів громади – лежить феноменологія локальної нормотворчості як її інструменту, що по-перше, формалізує владно-самоврядні повноваження профільних органів та, по-друге, сприяє синергізації діяльності профільних органів з екзистенційними інтересами ТГ. Отже, можна констатувати, що МСВ фактично виступає як фундамент локальної демократії (в усвідомленні і розумінні: а) сукупності правовідносин, що здійснюються в межах ТГ, а також їх демократичного характеру, а також б) сукупності механізмів демократичної взаємодії ТГ та органів публічної самоврядної (муніципальної) влади), а локальна нормотворчість, своєю чергою, – як його головний інструмент⁴. Отже, без права видавати власні правила поведінки, що організують локальне життя та вирішують актуальні питання життя ТГ та її жителів-членів, сама ТГ не змогла б реально керувати своєю життєдіяльністю. Звідси можна стверджувати, що локальна нормотворчість розуміється як процес, через який ТГ фактично перетворює свої намагання, потреби, інтенції, інтереси у юридично обов'язкові правила. Причому, суб'єктами локальної нормотворчості – «тягарями» її організації, здійснення і практичної реалізації виступають сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі комітети, тобто органи публічної самоврядної (муніципальної) влади. Метою локальної нормотворчості, їх телеологічною домінантою виступає вирішення питань місцевого значення (благоустрій, використання локальної інфраструктури та підтримання її в стабільному стані експлуатації, податки, майно). При цьому варто розуміти, що правовий статус актів локальної нормотворчості є однозначно визначеним, – її акти володіють меншою юридичною силою, аніж законодавчі акти держави, – але тим не менш, є обов'язковими в контексті своєї юридичної сили для виконання на конкретній території держави, тобто території на якій існує та функціонує конкретна ТГ, всіма суб'єктами муніципально-правових відносин, що на ній діють.

323641183_MUNICIPALNA_VLADA_V_SISTEMI_PUBLICNOI_VLADI_V_UKRAINI_V_UMOVAN_MUNICIPALNOI_REFORMI

⁴ Баймуратов М., Кофман Б., Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційної права*. 2025. № 4. С. 82-105. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2025-4/pdfs/5-mykhailo-baimuratov-borys-kofman-denys-bobrovnyk-modeli-formy-demokratii-demokratychnoi-vzaiemodii-mizh-liudynoiu-terytorialnoi.pdf>

Отже, якщо основоположною метою діяльності ОМСВ відповідно до конституційних настанов (див. ст. 140 Конституції України) виступає вирішення питань місцевого значення (*телеологічний критерій* – авт.), в інтересах ТГ та її членів-жителів (*біхевіористичний критерій* – авт.), що існують на відповідній території держави, на якій така ТГ існує та функціонує (*територіально-просторовий критерій* – авт.), забезпечуючи здійснення членами спільноти життєвого циклу (*екзистенційний критерій* – авт.). Однак найважливішою телеологією МСВ та ОМСВ, що сформовані ТГ в результаті демократичних процедур та застосування механізмів демократичного призначення, виступає реалізація конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина (*правореалізаційний критерій* – авт.), бо саме МСВ і ТГ виступає тим соціально-нормативним та технологічно-функціональним простором, де реалізується конституційно-правовий і муніципально-правовий статуси людини (*статусний критерій* – авт.).

Це детерміноване, по-перше, *територіальним фактором*, бо саме ТГ, що функціонує на відповідній території, одночасно виступає природним територіальним простором для виникнення, формування, прояву і реалізації конкретною людиною її екзистенційних намагань, потреб, інтенцій, інтересів, формування атитюдів (поведінкових настанов), які вона продукує в рамках свого життєвого циклу; по-друге, *соціальним фактором*, бо тільки ТГ виступає тим відповідним соціальним субстратом, де зазначені життєві запити людини можуть бути вирішені відповідною територіальною спільнотою через формування індивідуальних, групових і колективних атитюдів та аналогічних ним габітусів (форм соціальної практики), в які вони трансформуються в процесі своєї реалізації; по-третє, *асоціативним фактором*, бо наведені життєві запити людини в рамках ТГ можуть бути вирішені тільки колективним шляхом. Всі наведені вище процеси, по-четверте, супроводжуються і забезпечуються великою кількістю індивідуальних, групових та колективних форм конституційної та муніципальної свідомості (правосвідомості), що фактично й складають соціально-психологічний і соціально-психічний фундамент держави і локальних соціумів (територіальних локальних людських спільнот – ТГ), що функціонують на її території (*фактор конституційної / муніципальної свідомості*), та відповідним чином детермінують виникнення, формування, існування, розвиток і вдосконалення аналогічних (індивідуальних, групових та колективних) форм соціальної психології (*психологічний фактор*), що обумовлюють, стимулюють, активізують, оптимізують відповідні форми поведінки людини, її груп

та асоціацій в повсякденному локальному житті, що відповідають правовим настановам та цінностям соціуму.

Звідси об'єктивно зростає потреба в інформаційно-правовому супроводженні й забезпеченні людини-члена ТГ, їх груп та асоціацій щодо їх прав, свобод і обов'язків, що можуть забезпечити саме ОМСВ, як найближчий до людини рівень публічної влади – публічної самоврядної (муніципальної) влади (*супроводжувальний і забезпечуючий фактори*), який формується безпосередньо населенням на локальному рівні функціонування соціуму (за рахунок виборчих процедур або з використанням механізмів демократичного призначення), виражає його колективні інтереси, діє від його імені та скеровує всю свою діяльність на задоволення його потреб через вирішення питань місцевого значення (*змістовно-діяльнісний фактор*), що відображають питання екзистенційного характеру стосовно стабільного і оптимального існування та функціонування як самої ТГ, так й її жителів-членів громади (*фактор соціально-оптимальної стабільності*).

Варто зазначити, що наведені критерії та фактори або посилюються, або слабшають, або нівелюються в умовах російсько-української війни, коли вектор компетенційних повноважень ОМСВ суттєво змінюється в бік забезпечення безпекових і мілітарних аспектів повсякденної життєдіяльності ТГ та фактичного формування блоку окремих і особливих повноважень, що складають т. зв. мілітарний муніципалізм⁵. А вказані тенденції суттєво впливають на локальну нормотворчість, суттєво трансформують і вдосконалюють її, створюючи відповідну і якісно нову організаційно-нормативну модель функціонування профільної феноменології в екстраординарних умовах функціонування державності.

Отже, феноменологія локальної нормотворчості в її змістовно-цільовому усвідомленні, розумінні і реалізації, по-перше, скерована на оптимізацію наведених критеріїв діяльності ОМСВ через їх реалізацію в профільній діяльності; по-друге, на врахування перерахованих факторів діяльності ОМСВ через їх втілення в організації профільної нормотворчості; по-третє, на вирішення завдань, що зафіксовані у вигляді компетенційних повноважень ОМСВ через відображення відповідних сфер їх реалізації у локальній нормотворчості; по-четверте, спрямовані на суттєву трансформацію і вдосконалення, в особливих,

⁵ Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність. *Право України*. 2024. № 6. С. 38-60. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001503974>

екстраординарних умовах функціонування державності, особливо в контекстуалізації формування *мілітарного муніципалізму*, тобто формування окремого блоку організаційних дій та компетенційних повноважень ОМСВ, що реалізуються ними або в умовах воєнного стану, або війни, або будь-якого іншого стану, що загрожує суверенітету, територіальній цілісності держави або її національній безпеці.

Виходячи з того, що ОМСВ функціонують та діють у правовому просторі, що базується, по-перше, на конституційних настановах профільного характеру, по-друге, на нормах національного законодавства в широкому його розумінні (закони і підзаконні правові акти), що регламентують різні аспекти МСВ, правовий статус його суб'єктів та органів, компетенцію ОМСВ у різних сферах суспільного життя; по-третє, на нормах міжнародних договорів України, що становлять міжнародно-правові зобов'язання держави відносно різних аспектів становлення і розвитку локальної демократії, які після завершення конституційних імплементаційних процедур (див. ст. 9 Конституції України) легалізуються як норми національних поточних законів; по-четверте, на правових нормах локальної дії (включаючи статuti ТГ), нормативний масив яких формується представницькими і виконавчими ОМСВ; по-п'яте, на документах, що прийняті в результаті місцевих референдумів та які згідно із законодавством не потребують додаткового затвердження та підлягають безпосередньо виконанню ОМСВ, – проблематика правового супроводження і забезпечення поведінки жителів-членів ТГ та її модифікації відповідно до настанов і приписів права через використання і застосування феноменології локальної нормотворчості, рефлексії і фіксації її настанов, – виступає одним із найактуальніших напрямів діяльності ОМСВ.

1. Проблематика локальної правотворчості (нормотворчості) та її доктринально-теоретичне забезпечення в Україні

Варто зазначити, що питання локальної правотворчості (нормотворчості) є фундаментальними для української школи адміністративного, трудового та муніципального права. Ця тематика фактично охоплює створення щодо розробки проєктів, прийняття та легалізації нормативно-правових актів, що містять відповідні правила поведінки, які діють всередині організацій, підприємств та територіальних громад.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми в межах трудового та господарського права, де локальна нормотворчість розглядається як інструмент регулювання відносин між роботодавцем і працівником внесли П.Д. Пилипенко, що є одним із ключових дослідників правового

регулювання праці та локальних актів на підприємствах; В.В. Жернаков – фахівець у галузі трудового права, який аналізував правову природу локальних норм; М.І. Іншин, що досліджує правове регулювання праці в сучасних умовах, зокрема акти локального характеру.

Вітчизняні вчені-дослідники в сфері адміністративного та муніципального права в основному зосереджені на нормотворчості органів місцевого самоврядування та державних установ. Так, Ю.П. Битяк – класик українського адміністративного права, досліджував управлінські аспекти нормотворчості; В.В. Копейчиков, займався загальною теорією права, зокрема питаннями делегованої та локальної нормотворчості; своєю чергою, Н.О. Камінська, детально вивчала місцеву (муніципальну) нормотворчість у контексті європейських стандартів.

Фахівці в сфері загальної теорії права вивчають саму природу «локального права» як особливого джерела юриспруденції. Так, Н.М. Пархоменко є авторкою ґрунтовних праць про джерела права, де локальні акти виділені як окремий об'єкт; Л.А. Луць, досліджує правові системи та місце в них локальних нормативних структур; Р.В. Чорнолуцький досліджує феноменологію нормопроєктування в конституційному праві держави, що має визначально-суттєвий вплив на інші галузі національного права і законодавства.

Ключовими аспектами досліджень наведених представників доктрини виступають феноменології юридичної сили: межі узгодження локальних актів із державними законами; суб'єкти локальної нормотворчості: хто саме має право приймати такі норми (директори, ради, колективи); питання процедури: порядок розробки, обговорення та прийняття внутрішніх регламентів і статутів.

Разом з тим, необхідно зазначити, що проблематика локальної нормотворчості, що здійснюється органами МСВ в екстраординарних умовах існування і функціонування державності, включаючи й умови російсько-української війни, знаходиться лише на початковому етапі. Суттєвий внесок в її розробку внесли М.О. Баймуратов, М.М. Баймуратов, О.В. Батанов, О.М. Бориславська, Б.Я. Кофман, В.С. Куйбіда тощо. Але враховуючи той факт, що саме локальна нормотворчість лежить в основі виникнення, формування і розвитку мілітарного муніципалізму, ця проблематика продовжує набирати свою наукову і праксеологічну актуальність та перспективну важливість, що детермінує її подальший науковий аналіз, перспективні доктринальні дослідження з метою її відповідного супроводження і забезпечення.

2. Поняття локальної нормотворчості

Для усвідомлення і розуміння феноменології локальної нормотворчості критично важливим є визначення її дефінітивної характеристики, а також ролі і значення для стабільного і оптимального функціонування ТГ, що розуміється через цільову діяльність ОМСВ, яка скерована на реалізацію їх компетенційних повноважень щодо створення, організації та функціонування повсякденного та перспективного життєвого простору жителів-членів громади.

Варто зазначити, що в сучасній юридичній літературі не існує єдиного, загальновизнаного серед правознавців – представників доктрини і фахівців-практиків, визначення поняття нормотворчості, тому що ця категорія характеризується не тільки відповідною складністю та ємністю, але й багатофакторністю соціально-функціональних і технологічних підходів, що детермінують її суб'єктно-об'єктний склад, предметну змістовність, а також рівні формування, побудови і реалізації. Саме тому, при системному дослідженні питання про формування і створення норми права, формалізації змістовного «наповнення» нормативного правового акту, формування відповідних моделей профільного спрямування тощо, використовуються і застосовуються у деяких випадках такі терміни, а фактично терміносистеми, «правотворчість»⁶ і «закономотворчість»⁷, а також «правоутворення»⁸ як синоніми⁹.

У цьому зв'язку актуалізується розгляд основних доктринальних підходів, що існують у юридичній науці, зокрема у теорії права і держави, до розуміння і розкриття сутності, ролі і значення даних правових понять.

Так, на думку вітчизняного дослідника Ю.М. Оборотова, який використовував сегрегаційний підхід, в юриспруденції питання про формування права, у результаті якого в діючу правову систему вводяться нові (змінюються чи скасовуються) правові норми, традиційно розмежовується на дві складові: а) соціальні процеси формування права (інакше правоутворення) і б) правотворчість (інакше нормотворчість)¹⁰.

⁶ Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2006. С. 75-76. (184 с.).

⁷ Гусарев С. Д. Теорія права і держави: навчальний посібник / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 131-132. (270 с.).

⁸ Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 221-222. (432 с.).

⁹ Скаун, О. Ф. Теорія держави і права [Текст]: підручник. 2-е видання. Харків: Консум, 2005. С. 468-470. (656 с.).

¹⁰ Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2006. С. 75-76. (184 с.).

Відома українська правознавиця В.В. Дудченко у своїх наукових працях^{11, 12} розглядає феномен правоутворення не просто як технічний (технологічний) процес написання законів, а як глибокий соціокультурний та антропологічний феномен. До ключових аспектів її підходу до визначення, ролі та значення правоутворення відноситься її визначення, що носить системний і комплексний характер, а саме:

Правоутворення, як складний, багатоаспектний процес¹³:

А) виходить за межі держави: це не лише діяльність державних органів (правотворчість), а й стихійне виникнення правових норм у суспільстві (*полісуб'єктний аспект* – авт.);

Б) є формою об'єктивації права: тобто, спостерігається процес перетворення соціальних потреб та ідей справедливості у загальнообов'язкові правила поведінки (*соціально-інтерпретаційний аспект* – авт.);

В) має антропологічний характер: тобто, центром правоутворення, його «альфою і омегою», а також бенефіціаром виступає людина, її права та цінності, які мають бути визнані та закріплені (*аксіологічно-гуманістичний аспект* – авт.).

Визначаючи роль правоутворення, В.В. Дудченко підкреслює, що правоутворення виконує декілька критичних функцій у сучасному суспільстві, а саме:

А) Легітимація цінностей: тобто, воно переводить моральні та духовні цінності народу у юридичну площину (*аксіологічна функція* – авт.);

Б) Адаптація до глобалізації: варто розуміти, що сучасне правоутворення має гнучке реагувати на глобальні виклики (екологічні, цифрові, політичні), зберігаючи при цьому національну ідентичність (*глобалізаційно-адаптаційна функція* – авт.);

В) Комунікативна функція: цей процес виступає діалогом між державою та громадянським суспільством щодо того, якими мають бути «правила гри»¹⁴ (*колабораційно-інтерсуб'єктивна функція* – авт.).

Отже, у контексті філософії права В. В. Дудченко виділяє такі основні напрями значення цього процесу¹⁵:

¹¹ Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса: Юридична література, 2006. С. 75-76. (304 с.).

¹² Дудченко В.В. Правоутворення як об'єкт загальнотеоретичного аналізу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2005. Том 4. С. 50–57.

¹³ Там само. С. 51-52.

¹⁴ Дудченко В.В. Правоутворення як об'єкт загальнотеоретичного аналізу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2005. Том 4. С. 54.

¹⁵ Там само. С. 55.

А) Забезпечення прав людини: через усвідомлення і розуміння основного завдання сучасного правоутворення – створення механізмів захисту гідності та свободи особистості (*гуманістично-гуманітарний пріоритет* – авт.);

Б) Правовий плюралізм: через акцентуацію правотворчості уваги на тому, що правоутворення дозволяє співіснувати різним правовим традиціям (наприклад, західній та східній) у межах єдиного правового поля (*пріоритет визнання багатоаспектності* – авт.);

В) Стабілізація суспільства: розуміння того, що якісне правоутворення зменшує конфліктність, оскільки норми, що виникають природним шляхом, сприймаються суспільством як справедливі (*пріоритет визнання резильєнтності* – авт.).

Доктринальна позиція вітчизняного дослідника А.Ю. Олійника, що характеризується функціонально-динамічним підходом, базується на чіткому розумінні того, що термін правоутворення охоплює своїм змістом процеси виникнення і функціонування права (*динамічний аспект* – авт.), його функціонування у фіксованих і нефіксованих (не інституціональних) формах (*аспект формалізації* – авт.). Також наведений автор акцентує увагу на тому, що в поняття правоутворення у системно-комплексному розумінні (*соціально-філософський аспект* – авт.) включається: формування стійких соціальних зв'язків між членами суспільства та їх об'єднаннями на підставі об'єктивних можливостей співіснування (*соціально-асоціативний фактор* – авт.), у результаті чого між ними розподіляються взаємні права та обов'язки (не юридичного походження) (*біхевіористичний фактор* – авт.); ретрансляція моделей цього зв'язку в сферу правової регламентації шляхом перекладу їх на мову юридичних нормативів та надання їм загальнообов'язкового, державно-владного характеру (*нормативно-легалізаційний фактор* – авт.); втілення правових принципів, правил поведінки у взаємовідносини індивідів, що надає цим зв'язкам більшої стабільності, упорядкованості та захищеності¹⁶ (*нормативно-легітимаційний фактор* – авт.).

Своєю чергою, на думку вітчизняної дослідниці, академіка права О.Ф. Скакун, що сповідує *соціально-узагальнюючий підхід*, правоутворення: а) це всі форми і засоби виникнення, розвитку і зміни права, у тому числі і правотворчості; б) це складний і тривалий багатофакторний стихійний соціальний процес; в) відбувається за рахунок внутрішніх ресурсів суспільства через ритмічні імпульси волі і порядку, що врівноважують, доповнюють один одного й одночасно

¹⁶ Гусарев С. Д. Теорія права і держави: навчальний посібник / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 131.

активізують у цій взаємодії рух до стану правотворчості; г)це складова частина механізму правового регулювання, без якої не з'являється на світ норми права, спрямовані на регулювання суспільних відносин¹⁷.

Відомий радянський теоретик права С.С. Алексєєв, говорячи про механізм правового регулювання і розуміючи його в широкому визначенні, зазначав, що явища правової дійсності (дії в області правотворчості, акти по реалізації юридичних норм) враховуються в правовому регулюванні, включаються в дію його механізму¹⁸ (*макрорегулятивний аспект* – авт.).

1. Теоретик держави і права з Молдови В.В. Іванов, сповідуючи технологічний (операційно-процедурний) підхід, стверджує, що нормотворчість є комплексом здійснення певних операцій за певними методами на певних стадіях¹⁹. Він зазначає, що необхідність розмежування правоутворення і правотворчості визначається існуванням кордону між стихійними і цілеспрямованим (офіційним) рухом правових ідей у напрямку оформлення моделей поведінки у формі суб'єктивних прав і юридичних обов'язків²⁰ (*технологічно-прикордонний аспект* – авт.).

Отже, наявність різних доктринальних підходів, що детермінована ідентифікаційними ознаками в методологічних пріоритетах їх авторів, наглядно свідчить про те, що проблема нормотворчості є не тільки складною, але й має багаторівневий характер. В цьому аспекті вельми продуктивним є підхід вітчизняного дослідника В.В. Форманюка, який дуже влучно і методологічно вдало вважав, що, по-перше, і правотворчість, і законотворчість містять у собі нормотворчість, але нормотворчість носить більш вузький і конкретний характер (асpekt «мотрійки» – авт.); по-друге, сфера діяльності: а) норми права – це конкретне відношення (чи подібні відносини), б) нормативного акту – визначена область суспільних відносин, в) права – весь спектр суспільних відносин²¹ (просторово-діяльнісний аспект – авт.).

¹⁷ Скакун, О. Ф. Теорія держави і права [Текст]: підручник. 2-е видання. Харків: Консум, 2005. С. 468.

¹⁸ Див.: Стукаленко О.В. Нотатки до розуміння категорії «механізм правового регулювання». *Правова держава*. 2017. С. 21. (С. 20-25). URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/07b29149-6e17-4ac3-809a-35984930b395/content>

¹⁹ Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2006. С. 77.

²⁰ Форманюк В.В. Поняття локальної нормотворчості. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 44 . С. 128. (С. 124–129). URL: <http://hdl.handle.net/11300/1554>

²¹ Форманюк В.В. Поняття локальної нормотворчості. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.),

3. Принцип Home Rule як основоположний принцип локальної нормотворчості

Варто зазначити, що в історичній ретроспективі принцип Home Rule (принцип місцевого самоврядування) сформувався у США, де фактично відображав еволюцію американського федералізму: від повної залежності міст від центру і до їхнього визнання як автономних політичних суб'єктів. На практиці це означає формування правового положення, яке делегує повноваження від штату до муніципалітетів або округів (децентралізацію повноважень публічної державної влади через їх деконцентрацію і передачу на муніципальний рівень управління). Отже, воно дозволяє місцевим громадам як створювати власні статuti (хартії), так й розробляти і приймати закони без постійного втручання з боку законодавчої влади штату. Звідси бачиться визначальна роль і стратегічне значення локальної нормотворчості в становленні і розвитку інституту локальної демократії у формі МСВ.

Для кращого розуміння змістовного наповнення принципу Home Rule, причому в розумінні становлення феноменології локальної нормотворчості, є вкрай важливим дослідити історичні етапи його формування, до яких відносяться²²:

1. Колоніальний період та рання республіка (XVIII – сер. XIX ст.)

У цей час міста США розглядалися як корпорації, створені короною або штатом для виконання специфічних функцій. При цьому, у розумінні правового статусу вони не мали самостійності та суверенітету. Джерелом їх прав виступали спеціальні акти законодавчих зборів штатів для кожного конкретного міста.

2. Епоха «Правила Діллона» (1868 рік)

Суддя Джон Діллон (John Forrest Dillon, 1831–1914) – видатний американський юрист XIX століття, спочатку суддя Верховного суду штату Айова, а потім федеральний суддя США, чії ідеї стали фундаментом для сучасного муніципального права. Саме він сформулював доктрину (юридичний принцип), яка визначає межі влади місцевого самоврядування²³, що стала панівною на десятиліття. Її суттю

Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 44. С. 128. (С. 124–129). URL: <http://hdl.handle.net/11300/1554>

²² Latham, Joseph R. (2016). *Dillon's Rule Versus Home Rule: A Comprehensive Comparative Review of the Impacts*. University of Mississippi. Sally McDonnell Barksdale Honors College. URL: https://egrove.olemiss.edu/hon_thesis/485/

²³ Dillon, J. F. (1911). *Commentaries on the Law of Municipal Corporations* (5th ed.). Boston: Little, Brown, and Company, 1516. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Commentaries_on_the_Law_of_Municipal_Cor.html?id=8d89AAAAIAAJ&redir_esc=y

виступає положення, що муніципалітети (міста, громади) мають лише ті повноваження, які:

- А) Прямо надані їм законом штату (держави).
- Б) Очевидно впливають із прямо наданих повноважень.
- В) Є критично необхідними для функціонування громади.

Суть цієї доктрини дуже утилітарна: якщо є сумнів, чи має місцева рада право приймати певне рішення, вважається, що такого права вона не має.

Наслідок панування цієї доктрини був вкрай негативним, бо будь-яка дія міста, не дозволена законом штату прямо, вважалася незаконною (*ultra vires*). Це призвело до надмірної опіки та корупції в органах влади штатів²⁴.

3. Прогресивна ера та народження *Home Rule* (кінець XIX – початок XX ст.)

Принцип *Home Rule* об'єктивно виникає як реакція на корупцію та некомпетентність законодавців штатів, завдяки виникненню громадського руху за муніципальну реформу. Першопроходцем в цьому питанні став штат Міссурі, що першим вписав *Home Rule* у свою Конституцію в 1875 році. Отже, метою цього принципу стало надання великим містам (наприклад, Сент-Луїсу) права самим писати свої «статути» (хартії) (фактично, права на локальну нормотворчість – авт.).

Отже, в досліджуваному нами аспекті формування локальної нормотворчості, стадії становлення принципу *Home Rule* яскраво свідчать про динаміку її становлення, формування і розвитку як об'єктивно-невід'ємного елемента МСВ, що є іманентно-обов'язковим в управлінському, комунікативному, інформаційному, конотаційному і наративному аспектах, що й супроводжують і забезпечують процес існування і функціонування інституту локальної демократії, його розвиток і вдосконалення через розробку проєктів, прийняття, видання і легалізацію органами самоврядної (муніципальної) влади нормативно-правовими актами в різних сферах життєдіяльності ТГ.

Варто зазначити, що аналіз доктринальних позицій представників західної та вітчизняної муніципально-правової доктрини про роль і значення цього принципу в розвитку місцевого самоврядування дозволяє зрозуміти його не просто як технічну норму, а як фундамент демократичного устрою, що підкріплюється феноменологією локальної нормотворчості. При цьому, західна муніципальна думка фокусується на автономії та захисті від державного втручання (така автономія і захист здійснюється зазвичай через локальну нормотворчість – авт.), тоді як

²⁴ Frug, G. E., & Barron, D. J. (2008). *City Bound: How States Stifle City Governments and What to Do About It*. Ithaca: Cornell University Press, 280.

вітчизняна (українська) – на адаптації цього досвіду для здійснення децентралізації владних повноважень публічної державної влади (через видання органами МСВ нормативно-правових актів в рамках локальної нормотворчості з питань, що раніше були віднесені до компетенції виконавчої влади – авт.).

Отже, розглядаючи Home Rule як інструмент обмеження всевладдя держави та реалізацію права на місто, західна муніципально-правова доктрина в особі її окремих представників висуває різні позиції. Так, Джон Діллон (John Forrest Dillon), хоча й відомий як автор обмежувального «Правила Діллона», його праці стали відправною точкою для обґрунтування необхідності Home Rule як винятку. Найважливішою з них, яка принесла йому світове визнання, є *Treatise on the Law of Municipal Corporations* (Трактат про право муніципальних корпорацій) (перше видання – 1872 рік)²⁵. Це була перша спроба в США систематизувати правові норми, що стосуються міст та громад – при цьому варто зазначити, що трактат витримав п'ять перевидань, кожне з яких ставало все об'ємнішим (останнє у 1911 році складалося з 5 томів). В цій праці Діллон зазначає, що «Муніципальні корпорації є інструментами держави... але надання їм прав Home Rule створює сферу, де місцевий інтерес має домінувати над загальним»²⁶. Логічним продовженням цієї думки виступає право муніципалітету через застосування і використання локальної нормотворчості легалізувати у законний спосіб місцевого інтересу.

Своєю чергою, професор Гарвардського університету Джеральд Фруг (Gerald Frug) в своїй роботі «City Making: Building Communities without Building Walls» (1999), критикуючи обмеження міської влади і виступаючи за «міську суб'єктність», зазначив, що «Home Rule – це не просто юридична категорія, це здатність спільноти формувати власну ідентичність через право»²⁷. Отже, йдеться про пряму і особливу роль локальної нормотворчості, що є стратегічним засобом ствердження суб'єктності міст, а сам принцип розглядається як засіб подолання «безсилля міст».

²⁵ Dillon, J. F. (1911). *Commentaries on the Law of Municipal Corporations* (5th ed.). Boston: Little, Brown, and Company, 1516. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Commentaries_on_the_Law_of_Municipal_Cor.html?id=8d89AAAAIAAJ&redir_esc=y

²⁶ Dillon, J. F. (1911). *Commentaries on the Law of Municipal Corporations* (5th ed.). Boston: Little, Brown, and Company, 1516. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Commentaries_on_the_Law_of_Municipal_Cor.html?id=8d89AAAAIAAJ&redir_esc=y

²⁷ Frug, G. E., & Barron, D. J. (2008). *City Bound: How States Stifle City Governments and What to Do About It*. Ithaca: Cornell University Press, 231. (280).

Девід Бэррон (David Barron), один із найвпливовіших сучасних правознавців США, який спеціалізується на муніципальному та конституційному праві та обіймає посаду судді Апеляційного суду США першого округу, а раніше був професором Гарвардської школи права, – в своїй роботі «Reclaiming Home Rule»²⁸ досліджує «новий Home Rule» та конфлікти між штатами й містами. Він вважає, що принцип Home Rule є механізмом «демократичного експериментування», де міста стають лабораторіями для нових соціальних норм. Ба більше, переосмислюючи історію муніципального самоврядування в США, автор критикує обмежене розуміння «Home Rule» та обґрунтовує право міст на прийняття прогресивних локальних законів²⁹ (звідси, підкреслюється особлива роль і значення в цьому процесі локальної нормотворчості – авт.).

Представники вітчизняної муніципально-правової доктрини зазвичай аналізують Home Rule (часто як синонім муніципальної автономії) у контексті європейських правових цінностей, європейської традиції та реформи децентралізації. Так, Михайло Баймуратов, один із провідних теоретиків муніципального права в Україні, вважає, що «Принцип автономізму [Home Rule] є онтологічною ознакою місцевого самоврядування, що забезпечує трансформацію громади з об'єкта державного управління в суб'єкт публічної влади»³⁰. Отже, з одного боку, акцентується увага на аксіологічній цінності самоврядування для громадянського суспільства; а з іншого – йдеться про формування правосуб'єктності ТГ як суб'єкта публічної влади, що може бути реалізованим тільки через реалізацію феноменології нормотворчості, причому, як загальної (загальнодержавної), так й локальної.

Один з відомих вітчизняних вчених-конституціоналістів та муніципалістів Віктор Погорілко, що досліджував основи державного управління та самоврядування, розглядає Home Rule як американську модель, що втілює ідею «природного права громади», яке держава лише визнає, а не створює³¹. Отже, йдеться, що саме локальна нормотворчість виступає тим засобом, який й сприяє реалізації цієї ідеї.

²⁸ Barron D. J. (2003). Reclaiming Home Rule. Harvard Law Review, Volume 116, No. 8, March, 2255–2386.

²⁹ Там само.

³⁰ Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов та ін.; За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 150. (352 с.)

³¹ Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов та ін.; За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 153. (352 с.)

Вітчизняна дослідниця-муніципалістка Алла Шевченко, яка спеціалізується на порівняльному аналізі моделей самоврядування, вважає, що: «Home Rule у США є найбільш радикальним та успішним прикладом децентралізації, де джерелом нормотворчості стає локальний статут, а не загальнодержавний закон»³². Отже, йдеться про джерельну базу локальної нормотворчості, основою якої виступає статут ТГ та роль принципу Home Rule у її становленні.

Порівнюючи підходи, що сповідують західна муніципальна доктрина та вітчизняна доктрина місцевого самоврядування, можна визначити наступне:

А) Їх фокусом виступає: а) у західній доктрині: захист прав міст від «тиранства штатів»; б) у вітчизняній: впровадження стандартів Хартії місцевого самоврядування;

Б) Роль Home Rule: а) у західній доктрині: він визнається як інструмент політичної конкуренції; б) у вітчизняній: як шлях до європейської інтеграції та демократії;

В) Ключовою цінність визнаються: а) у західній доктрині: економічна та правова свобода; б) у вітчизняній: соціальна стабільність та розвиток громад;

Г) Роль локальної нормотворчості: а) у західній доктрині: як засіб утвердження політичної суб'єктності ТГ; б) у вітчизняній: як іманентний засіб децентралізації повноважень публічної державної влади.

Разом з тим, варто зазначити, що не дивлячись на відповідні доктринально-теоретичні розходження, представники обох муніципальних доктрин сходяться на тому, що:

А) В онтологічному розумінні: Home Rule – це форма «буття» громади як влади.

Б) В аксіологічному прояві: це найвища цінність ТГ у вигляді свободи локального вибору.

В) У комунікативному контексті: це постійний, перманентно-функціональний договірний процес між двома рівнями публічної влади – публічної державної влади і публічної самоврядної (муніципальної) влади.

Г) У функціональному прояві: локальна нормотворчість виступає основоположною ланкою між телеологічними настановами муніципальної влади щодо супроводження і забезпечення, охорони, захисту, гарантування прав людини, її груп та асоціацій та

³² Шевченко А.О. Муніципально-правовий статус територіальної громади в Україні та зарубіжних державах: дис. канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ: НАВСУ, 2020. С. 38. (229 с.)

компетенційними повноваженнями ОМСВ в різних сферах локального життя щодо їх реалізації.

Важливе значення мають нормативні засади принципу Home Rule, що в основному базуються на локальній нормотворчості. Але варто зазначити, що механізм Home Rule закріплений на трьох рівнях нормативності³³:

1. Конституційний рівень (State Constitutions)

Варто зазначити, що більшість штатів США (близько 40) закріпили право на самоврядування безпосередньо у своїх конституціях. Це фактично виступає найсильнішою формою захисту цього права, оскільки законодавець штату не може просто скасувати це право звичайним законом.

2. Законодавчий рівень (Legislative Home Rule)

У деяких штатах США самоврядування делегується через загальні закони штату, при цьому тут є важлива особливість, що міститься в тому, що Парламент штату може змінити або обмежити ці повноваження в будь-який момент.

3. Муніципальні хартії (Municipal Charters)

Такі хартії виступають як «місцеві конституції», їх функціональне призначення міститься в тому, що вони визначають структуру влади, межі податкових повноважень та процедури прийняття локальних ордонансів (законів) – отже, йдеться про особливу роль і значення локальної нормотворчості, її основні напрями, аспекти та порядок реалізації.

Системний огляд рівнів нормативності принципу Home Rule свідчить про формування і наявність основоположних засад щодо організації локальної нормотворчості відносно легальності і законності цієї діяльності, її регламентаційного та регулятивного потенціалів, охоронного і захисного характеру, належної організації та джерельної бази.

Необхідно зазначити про існування основних нормативних моделей, що означають два підходи до нормативного закріплення принципу Home Rule, що склалися в історичній ретроспективі. В цьому контексті можна виділити доктринальну позицію **Девіда Баррона** (David J. Barron)³⁴, який виділяв:

А) Модель Аделаїди (Imperium in Imperio): Вона в своїй практичній реалізації створює чітку сферу «виключно місцевих справ», куди штат

³³ Briffault, R. (1990). Our Localism: Part I. The Structure of Local Government Law. Columbia Law Review, 90(1), 1-115.

³⁴ Barron D. J. (2003). Reclaiming Home Rule. Harvard Law Review, Volume 116, No. 8, March, 2321-3222. (2255–2386).

не має права втручатися. Проте суди часто трактували цю сферу дуже вузько.

Б) *Модель АМА (American Municipal Association)*: Ця модель виступає більш прогресивнішою, бо надає містам широку владу діяти у всіх сферах, де штат прямо не заборонив таку діяльність, – отже, маємо більш сучасніший та гнучкіший підхід, що підкреслює сучасне розуміння та можливості застосування принципу Home Rule.

Актуальність принципу Home Rule суттєво підкреслюють й формування, наявність і використання ключових судових прецедентів, а саме:

1. *Clinton v. Cedar Rapids (1868)*³⁵: Остаточне затвердження «Правила Діллона».

2. *Hunter v. City of Pittsburgh (1907)*³⁶: Верховний суд США підтвердив, що штати мають майже абсолютну владу над муніципалітетами за федеральною конституцією.

3. *Modern Trends*³⁷: Сучасна судова практика частіше стає на бік міст, якщо справа стосується соціального захисту або екології.

Велике науково-доктринальне та праксеологічне значення відіграють онтологічний зміст, аксіологічні та комунікативні характеристики, основоположні принципи та методологічні підходи щодо механізму дії принципу Home Rule. Вважаємо, що такий розгляд Home Rule переводить його проблематику із суто юридичної площини у філософсько-теоретичну.

Це підтверджує розгорнутий аналіз механізму цього принципу за заданими параметрами. Отже:

А) *Онтологічний зміст*: коли онтологія Home Rule розкриває природу буття місцевого самоврядування як самостійної сутності, – при цьому визначається:

а) Природа влади: коли влада не «спускається» зверху від штату, а визнається як природне право локальної спільноти на самоорганізацію.

б) Суб'єктність: коли територіальна громада (municipality) розглядається як живий організм, що має власну волю, інтереси та право на існування, відмінне від державного.

в) Буття норми в контекстуалізації локальної нормотворчості: коли місцеве право (статут) є первинним фундаментом повсякденного життя

³⁵ The City of Clinton v. The Cedar Rapids and Missouri River Railroad Company. URL: https://calculators.law/caselaw/decisions/mLo8MVZa3D4M/city-of-clinton-v-cedar-rapids-missouri-river-railroad#google_vignette

³⁶ Hunter v. City of Pittsburgh (1907). URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep207/usrep207161/usrep207161.pdf>

³⁷ New Town Lab Zoetermeer Erfgoed en St-edelijke transformatie. URL: <https://www.newtowninstitute.org/pdf/TNTI-re-portNewTownLab-Zoetermeer.pdf>

людини, що робить муніципалітет найближчою до реальності формою політичного буття. Отже, йдеться про особливу роль локальної нормотворчості, що є засобом створення первинного фундаменту повсякденного життя людини, – ба більше, саме ця феноменологія формує дієздатність (в широкому розумінні правосуб'єктність – авт.) муніципалітету не тільки формою, що є найближчою до реальності у політичному бутті, але й в економічному, соціальному, культурологічному, екологічному контекстах, формуючи свої сфери буття, що є взаємно пов'язаними між собою.

Б) *Аксіологічна характеристика*: коли аксіологія Home Rule фокусується на цінностях, які закладені в основу самоврядування, – при цьому визначається:

а) Субсидіарність: коли цінність вирішення проблем проявляється на найнижчому ефективному рівні.

б) Політична свобода: коли визнається право громадян, а також інших фізичних осіб, що володіють іншими правовими станами (іноземні громадяни, особи без громадянства, біпатриди, біженці тощо), що законно перебувають та постійно проживають на території держави перебування, – безпосередньо впливати на правила свого проживання (Direct Democracy).

в) Різноманітність (Pluralism): коли існує визнання того факту, що різні громади мають різні потреби, – отже, немає «універсального правила» для всіх.

г) Відповідальність: коли етичний обов'язок громади міститься в самостійності нести наслідки своїх управлінських рішень.

г') Цінність локальної нормотворчості: коли локальна нормотворчість скерована на дотримання загальнолюдських цінностей.

В) *Комунікативна характеристика*: цей аспект описує праксеологічну змістовність Home Rule як систему взаємодії та діалогу, – при цьому визначається:

а) Вертикальна комунікація: коли існує та функціонує постійний юридичний та політичний діалог між штатом і містом щодо розмежування компетенцій.

б) Горизонтальна комунікація: коли існує взаємодія всередині громади на основі демократичної участі її жителів-членів громади в МСВ (публічні слухання, референдуми щодо статуту), де закон є результатом суспільного консенсусу.

в) Дискурсивність: коли правові норми Home Rule є «живим текстом», який постійно переглядається через запити місцевих мешканців, – отже, під цим розуміється оперативний характер та інваріантність феноменології локальної нормотворчості.

Г) *Психологічна характеристика*: цей аспект містить прояв усвідомлення, розуміння, визнання принципу Home Rule на рівні свідомості жителів-членів ТГ, їх груп і асоціацій, а також органів публічної влади на рівні їх свідомості (правосвідомості), а точніше, на рівні її спеціалізованого та специфічного виду – муніципальної свідомості (правосвідомості) щодо особливої важливості та стратегічної ролі МСВ в організації та реалізації життєдіяльності ТГ та кожного з її членів³⁸ – при цьому визначається:

а) Індивідуальна, групова, колективна муніципальна свідомість (правосвідомість) – що детермінує розуміння значення, ролі, можливостей норм Home Rule для організації життєвого циклу кожної людини-члена ТГ, а також циклу формування існування, та функціонування її груп та асоціацій, практичного прояву їх телеологічних призначень.

б) Муніципальна ідеологія – що забезпечує кожному з наведених вище суб'єктів системи МСВ наявність знань щодо феноменології муніципалізму на основі норм Home Rule, муніципальної демократії, а також знання щодо можливостей використання вмінь та навичок, що вже сформувалися історично в межах конкретної ТГ, та можливостей щодо формування нових знань, вмінь і навичок, що детермінуються новими умовами муніципального життя³⁹.

в) Муніципальна психологія – що детермінує та забезпечує формування відповідних поведінково-діяльнісних настанов щодо належної поведінки в межах ТГ та на основі норм Home Rule, що відповідають настановам муніципалізму.

г) Муніципальна поведінка – що виступає праксеологічним втіленням відповідних знань, вмінь, навичок, практичних настанов їх втілення в життя, що відповідають стратегічному напрямку Home Rule.

Г') *Основоположні принципи дії принципу (норм) Home Rule*: варто враховувати, що механізм їх дії базується на трьох «китах», – при цьому визначається:

а) Принцип автономії (Imperium in Imperio): коли спостерігається процес створення «держави в державі» у межах чітко визначених локальних справ.

³⁸ Бобровник Д.О. Муніципальна правосвідомість: структурний аналіз. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО». 2022. № 2 (5) С. 20-32.

³⁹ Посторонка І.Г. Муніципалізм як концепт: загальнотеоретичне дослідження : дис. на здобуття ступеня доктора філософії : 081 «Право». Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2025. 239 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/88>

б) Принцип презумпції компетенції: розуміється таким чином, що якщо сфера прямо не зарезервована за штатом, вважається, що місто має право її регулювати.

в) Принцип статутної вищості: тут розуміється, що місцевий статут має пріоритет над загальними законами штату в питаннях, що стосуються суто внутрішнього устрою міста.

Д) *Методологічні підходи*: саме вони визначають як вчені-дослідники та юристи підходять до реалізації та вивчення Home Rule, – при цьому визначається:

а) Формально-юридичний підхід: коли здійснюється оперативний аналіз текстів хартій (статутів) муніципалітетів та судових прецедентів, що розмежовують «місцеві справи» та «справи штату».

б) Інституційний підхід: коли вивчення структур управління (мер, рада, сіті-менеджер) здійснюється у їх розумінні як інструментів реалізації волі громади.

в) Порівняльний підхід: коли здійснюється зіставлення моделей Home Rule у різних штатах (наприклад, ліберальна модель Каліфорнії vs обмежена модель Іллінойсу).

г) Соціокультурний підхід: коли здійснюється дослідження того, як локальна ідентичність мешканців формує їхню законотворчу активність – зазвичай йдеться про активізацію участі жителів-членів ТГ в локальній нормотворчості.

В контексті визначення ролі і значення феноменології локальної нормотворчості представляє науково-доктринальний та праксеологічний інтерес визначення співвідношення правової основи місцевого самоврядування та концепції Home Rule.

Отже, в контексті історичної ретроспективи можна зазначити, що в США традиційно панувало «Правило Діллона» (Dillon's Rule)⁴⁰: коли місцева влада має лише ті повноваження, які штати прямо їй надали. Home Rule виникло як антитеза цьому підходу.

В нормативному контексті варто зазначити, що відповідно до Статуту (Charter): місто стає «самоврядним», приймаючи місцеву конституцію.

В розумінні формування автономії муніципалітету необхідно зазначити, що ТГ сама обирає форму (модель) правління (наприклад, мер-рада або рада-менеджер).

⁴⁰ Dillon, J. F. (1911). Commentaries on the Law of Municipal Corporations (5th ed.). Boston: Little, Brown, and Company, 1516. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Commentaries_on_the_Law_of_Municipal_Cor.html?id=8d89AAAAIAAJ&redir_esc=y

В розумінні формування локальної ініціативи: місто може діяти у всіх сферах, які прямо не заборонені штатом.

Варто зазначити, що наведені вище фактори здійснюють вплив на локальну нормотворчість, бо Home Rule суттєво розширює межі того, що місцева влада може регулювати самостійно, а за цим слідує її активізація, а саме:

1. Зонування та землекористування – коли міста самостійно визначають, де будувати житло, а де – промислові об'єкти, це дозволяє адаптувати забудову під потреби конкретної ТГ, а не за загальним шаблоном штату.

2. Фінанси та оподаткування – коли муніципалітети, як самоврядні одиниці часто мають право: а) встановлювати місцеві податки (наприклад, на продаж або готельний бізнес); б) випускати муніципальні облігації для будівництва доріг чи шкіл.

3. Соціальне та екологічне регулювання – коли локальні норми можуть бути суворішими за закони штату: наприклад, а) заборона використання пластикових пакетів; б) встановлення вищого рівня мінімальної заробітної плати (наприклад, як у Сієтлі чи Сан-Франциско); в) контроль над орендою житла (Rent Control).

Всі наведені вище аспекти Home Rule передбачають існування і функціонування локальної демократії в ординарних умовах державності. Але і в таких умовах виникають та існують відповідні обмеження та конфлікти (Preemption), отже:

А) Попри автономію, Home Rule не є абсолютним – штати використовують механізм preemption (пріоритетного права), щоб скасувати місцеві норми.

Б) Конфлікт законів: якщо місцевий закон суперечить конституції штату або загальнодержавному закону, він анулюється.

В) Державний інтерес: штати можуть заборонити містам регулювати певні сфери (наприклад, обіг зброї або видобуток нафти), аргументуючи це потребою в єдиному стандарті.

Г) Локальна нормотворчість: всі вказані девіації, що відповідають preemption безпосередньо здійснюють вплив на цю феноменологію у вигляді її обмеження, трансформації або нівелювання.

Отже, порівнюючи існуючі моделі (Правило Діллона та Home Rule) можна їх порівняти за: а) джерелом влади: у першому випадку це законодавство штату, у другому – Статут громади; б) свободою дій: коли за правилом Діллона можна робити тільки те, що дозволене штатом; а за Home Rule – все, що не заборонено; в) за гнучкістю: за правилом Діллона – вона є низькою, а за Home Rule – високою; г) за інтенсивністю судових спорів: за правилом Діллона – вони є частими, через межі

повноважень, за Home Rule – також частою, але через конфлікти зі штатом.

Резюмуючи викладені вище положення, варто констатували, що принцип Home Rule має стратегічне, безперервне значення для становлення і розвитку системи локальної демократії в державі, він відіграє стратегічну роль в процесах її інституціоналізації та конституювання, включаючи й логістично-функціональну роль в становлення локальної нормотворчості як засобу, що уособлює самоврядні процеси, переводить їх у юридичну площину, сприяючи їх легалізації і легітимації спочатку на локальному рівні соціуму, а потім вже на рівні держави, причому як в ординарних, так й в екстраординарних умовах її функціонування.

4. Локальна нормотворчість в контексті визначення її філософії і логіки, а також ролі і значення в формуванні локальної демократії в ординарних та екстраординарних умовах функціонування державності

Враховуючи наведені вище доктринально-теоретичні настанови щодо визначення основоположних ознак профільної феноменології нормотворчості, можна зазначити, що ідентифікація локальної нормотворчості визначається насамперед по територіально-просторовій ознаці, всі інші ознаки загальної феноменології нормотворчості є притаманними й феноменології локальної нормотворчості.

Варто зазначити, що в вітчизняній юридичній науці проблематика локальної нормотворчості залишається все ще не досліджуваною у належному обсягу, хоча актуальність та важливість її детермінована посиленням державотворчих та правотворчих процесів, що здійснюються в державі, та інтерпретуються на локальний рівень соціуму.

Хоча проблемам локального правового регулювання в юридичній літературі присвячені наукові праці багатьох вчених-правників, зокрема Кириленко І.С., Ковач Я.С., Панченко В.В., Форманюка В.В., Скакун О.Ф., їх характер носить галузеву ознаку. Так, в сфері трудового права дослідженням локальних актів (колективні договори, правила розпорядку) займалися Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева, П.Д. Пилипенко – вони розглядають локальну норму як засіб захисту прав працівників; в сфері адміністративного права питання відомчої та локальної нормотворчості в системі МВС та органів влади досліджують Ю.В. Ващук, І.В. Зозуля, Н.В. Лазнюк; в сфері цивільного права роль локальних актів як юридичних фактів (наприклад, статuti корпорацій)

аналізують представники Харківської та Одеської шкіл права (Р.Б. Шишка, Є.О. Харитонов).

Вітчизняні дослідники, зокрема В.В. Форманюк, вважав, що, по-перше, локальна нормотворчість є важливим інструментом саморегуляції всередині організацій та установ; по-друге, це процес створення внутрішніх правил, що деталізують загальні норми закону під потреби конкретного суб'єкта⁴¹.

Визначаючи дефінітивне розуміння локальної нормотворчості, В.В. Форманюк вважає, що це встановлена законом діяльність (*ознака легалізації* – авт.) уповноважених суб'єктів (підприємств, установ, організацій) (*суб'єктна ознака* – авт.) щодо створення, зміни або скасування локальних правових норм (*нормативно-динамічна ознака* – авт.). Причому, ці норми мають обмежену сферу дії (*обмежувально-просторова ознака* – авт.); вони поширюються лише на учасників конкретних правовідносин всередині організації (*обмежувально-суб'єктна ознака* – авт.); вони конкретизують загальнодержавні норми відповідно до специфіки діяльності підприємства (*ознака конкретизації* – авт.).

Своєю чергою, В.В. Форманюк виділяв низку основних ознак, що відрізняють локальну нормотворчість від загальнодержавної⁴², серед яких він виділяє:

А) Суб'єктність: вона здійснюється органами управління підприємства (директор, загальні збори), організації (голова ради, рада депутатів, виконавчий комітет, його структурні підрозділи тощо) або трудовим колективом (*статусна ознака* – авт.);

Б) Локальність: розуміння того, що дія профільних актів обмежена територією або внутрішнім простором організації (*просторова ознака* – авт.);

В) Підзаконність: розуміння того, що локальні акти не можуть суперечити Конституції та законам України (*ознака ієрархічності* – авт.);

Г) Спеціалізація: розуміння того, що норми локальних нормативних актів регулюють вузьке коло питань (трудова дисципліна, оплата праці, режим роботи) (*ознака цільової спрямованості* – авт.);

⁴¹ Форманюк В. В. Локальна правотворчість як одна з форм активності соціального суб'єкта. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 694-698.

⁴² Форманюк В.В. Поняття локальної нормотворчості. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 44 . С. 128. (С. 124–129). URL: <http://hdl.handle.net/11300/1554>

Г') Процедурність: розуміється як наявність чітко визначеного порядку розробки, прийняття та введення в дію профільних нормативних актів (*ознака регламентованості* – авт.).

До особливостей локальної нормотворчості наведений автор відносить її унікальні риси, а саме:

1. Доповнювальний характер – розуміння того, що локальні норми не замінюють закон, а «дописують» його, ба більше – вони заповнюють прогалини, які законодавець залишив на розсуд власника чи колективу (*субсидіарна риса* – авт.).

2. Спільна участь – часто передбачає взаємодію адміністрації (роботодавця) та трудового колективу (профспілки), наприклад, при укладенні Колективного договору (*колабораційна риса* – авт.).

3. Гнучкість та оперативність – ці риси (властивості) дозволяють швидко реагувати на зміни в технологічних процесах або економічному стані підприємства без очікування змін у державному законодавстві (*риса динамічності* – авт.).

4. Санкціонованість державою – розуміння того, що держава визнає право підприємств на таку діяльність, надаючи локальним актам юридичну силу (*риса валідності* – авт.).

Дуже важливим є відокремлення наведеним автором основних відмінних рис локальної нормотворчості, що діє для всіх соціальних регуляторів⁴³. До них він відносить наступні:

1. Їх піднормативний характер, пов'язаний з наявністю вихідних загально нормативних настанов (*ознака нормативної субординації* – авт.);

2. Позначенням конкретних меж локальної нормотворчої активності (*ознака обмеженості діяльності* – авт.);

3. Наділенням суб'єктів локальної нормотворчості відповідними повноваженнями (*ознака компетенційності* – авт.)⁴⁴;

4. Наявністю підконтрольного механізму, що дозволяють проводити оцінку результатів ефективності локальної нормотворчості, по так званій лінії «зворотного зв'язку» (*контрольно-ефективна ознака* – авт.).

Важливим є зазначити, що локальна нормотворчість ОМСВ відповідає всім наведеним настановам, володіючи відповідними рисами і ознаками. Такий висновок підтверджується основними настановами

⁴³ Форманюк В. В. Локальна правотворчість як одна з форм активності соціального суб'єкта. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 694-698.

⁴⁴ Баймуратов М.М. (2024). Компетенція органів місцевого самоврядування України: трансформаційні зміни в умовах російсько-української війни. Часопис Київського університету права, (2), 46-51. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2024.7>

філософії локальної нормотворчості ОМСВ, які полягають в реалізації права територіальної громади на самоорганізацію, вирішенні місцевих питань в інтересах жителів, забезпеченні демократії та балансу локальних інтересів з державними інтересами. Важливим елементом впливу локальної нормотворчості ОМСВ виступає її суттєвий вплив на формування муніципальної свідомості (правосвідомості) людини, її груп та асоціацій⁴⁵, а також будування на її основі муніципальної психології, що детермінує та реалізує відповідні поведінково-діяльнісні настанови жителів-членів ТГ, а також їх асоціативних структур⁴⁶.

Отже, можна констатувати, що філософія локальної нормотворчості ОМСВ виступає як адекватна і оптимальна концепція і соціальна феноменологія щодо розробки (нормопроектування як початкової стадії нормотворчості) і створення (власне нормотворчість в її вузькому розумінні) правових норм на рівні окремих груп чи асоціацій людини, організацій і органів, включаючи й локальні органи публічної влади, або територій, на яких вони існують, функціонують, проявляють свою активність в сфері самоврядних відносин що базується на принципах демократизму, субсидіарності та врахування специфічних екзистенційних потреб локальної спільноти. Вона забезпечує органічний перехід від жорсткого державного регулювання до саморегулювання людини, її груп та асоціацій, що базується на проблематиці вирішення і реалізації життєвих устремлінь, потреб, інтенцій та інтересів вказаних суб'єктів, – де самі норми права локальної просторової дії створюються «знизу» та базуються на принципах законності.

Отже, варто враховувати й логіку локальної нормотворчості, що базується на принципах законності, прозорості, колегіальності та спрямована на видання локальних актів у межах компетенції, що регулюють суспільні відносини на відповідній території.

Крім того, аналізуючи філософію профільної нормотворчості, важливо зосередити увагу на її ідентифікаційних ознаках, що фактично складають філософські основи такої діяльності. Так, вважаємо, що до останніх відносяться такі ідентифікаційні ознаки:

А) Наявність інституту локальної демократії: розуміється таким чином, що МСВ є власне інститутом самоорганізації населення, що

⁴⁵ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Єфремова Н.В. Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і розвитку її свідомості. SCIENTIA. Scientific Collection «InterConf», «The driving force of science and trends in its development», October 17, 2025. London, England, United Kingdom (172), С. 67–76.

⁴⁶ Баймуратов, М., Кофман, Б. (2023). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічний напрям розвитку державності в умовах глобалізації. Scientific Collection «InterConf», (176), С. 97–105. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>

відображає інтереси ТГ та її жителів-членів такої громади, – які можуть не збігатися з державними, але й не суперечать їм.

Б) Екзистенційна природа локальної нормотворчості: детермінується тим, що феноменологія такої нормотворчості об'єктивно виникає із потреби вирішувати життєві питання, від яких залежить стабільне існування територіальної локальної людської спільноти, безпосередньо на місцях (територіальна основа).

В) Наявність реальної правосуб'єктності ТГ: розуміється таким чином, що саме такі територіальні локальні людські спільноти визнаються важливими суб'єктами права, здатними до саморегулювання, включаючи й вирішення питань їх існування і функціонування, через прийняття локальних актів нормативно-правового регулювання.

Г) Наявність муніципальної свідомості (правосвідомості): йдеться про наявність такої феноменології, причому як самої територіальної локальної людської спільноти, так й сформованих нею ОМСВ, що дозволяє вказаним суб'єктам усвідомлювати, розуміти і виділяти перелік питань, від вирішення яких залежить стабільне, оптимальне і ефективне існування і функціонування ТГ – а це, своєю чергою, вирішується через застосування і використання профільної феноменології – локальної нормотворчості. Ба більше, можна казати, що саме така феноменологія виступає логічним проявом та підсумком дії муніципальної свідомості (правосвідомості)

Звідси проявляється необхідність визначення логіки формування принципових засад (принципів) нормотворчості ОМСВ, до яких можна віднести наступні:

А) Компетенційна основа локальної нормотворчості: розуміється таким чином, що локальні акти приймаються ОМСВ лише в межах їх повноважень, що делеговані державою або прямо визначені законом.

Б) Система принципів локальної нормотворчості: зазвичай включає в своє коло принципи народовладдя, законності, гласності (відкритості), прозорості (транспарентності), колегіальності, а також принцип поєднання місцевих і державних інтересів.

В) Нормативність: розуміється таким чином, що локальні акти (рішення рад), як підсумок **локальної нормотворчості**, насамперед, спрямовані на регулювання різноманітних сфер діяльності юридичних осіб між собою та взаємин між ними та жителями-членами ТГ, мають загальнообов'язковий характер та є обов'язковими для виконання на території де існує та функціонує громада.

Г) Юридична техніка: зазвичай включає відповідну сукупність процесуально-процедурних дій жителів-членів ТГ та ОМСВ, що

регулюють процес розробки (нормопроекування), експертизи, прийняття (нормотворення) та реєстрації нормативно-правових актів.

Г') Муніципальна свідомість (правосвідомість): виступає як особлива форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення людей до місцевого самоврядування, локальних прав, обов'язків та життя своєї громади, а також усвідомлення переліку питань, що вирішуються в її межах. Ба більше, це розуміється не просто як знання законів, а внутрішнє відчуття причетності до свого міста чи села та розуміння того, як працює влада «на місцях». Вона зазвичай у розумінні архітектоніки складається з трьох ключових компонентів: а) муніципальна психологія: емоції, почуття та настрої жителів (наприклад, гордість за своє місто або невдоволення роботою мерії), що знаходять свій прояв у конкретних поведінкових настановах людини, її груп та асоціацій; б) муніципальна ідеологія: як система ідей, теорій та переконань про те, яким має бути ідеальне самоврядування; в) муніципальна поведінка: як готовність людини діяти (ходити на вибори, брати участь у громадських слуханнях, сортувати сміття чи сплачувати місцеві податки), що базується на муніципальній психології.

Д) Муніципальна психологія: виступає як сукупність дій жителів-членів ТГ та ОМСВ, що, по-перше, є результатом прояву їх муніципальної свідомості (правосвідомості); по-друге, відображенням їх екзистенційних інтересів щодо існування і функціонування ТГ; по-третє, знаходить свій прояв у здійсненні відповідних поведінково-діяльнісних настанов, що спрямовані на реалізацію зазначених інтересів; по-четверте, підсумком такої поведінки є нормотворча діяльність жителів-членів ТГ та ОМСВ або її активізація у вигляді локальної нормотворчості.

Отже, локальна нормотворчість виступає ефективним інструментом, що перетворює екзистенційні інтереси жителів-членів ТГ у правові норми, діючи в рамках правової системи держави, через використання профільного механізму.

Наведені настанови дають можливість стверджувати, що філософія та логіка локальної нормотворчості базуються на ідеї *субсидіарності*, в основі якої лежить праксеологічний концепт, коли рішення мають ухвалюватися на тому рівні, де вони виконуються⁴⁷. Разом з тим, можна стверджувати й про зміну управлінської парадигми філософського аспекту локальної нормотворчості, що знаменує перехід від моделі

⁴⁷ Шинькович А. (2020). Принцип субсидіарності як базова засада поділу влади та розподілу повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням. *Публічне урядування*, 2 (22), 221-229. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2\(22\)-221-229](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2(22)-221-229)

«державного наказу» до суспільного договору на рівні ТГ. Отже, в основі такої сучасної парадигми лежать:

- людиноцентризм: його розуміння міститься в тому, що правова норма створюється не для контролю, а для комфорту жителя-члена ТГ;
- свобода в межах закону: проявляється в розумінні того, що тільки ТГ має право регулювати все, що не заборонено і саме те, що відображає її унікальний соціокультурний код;
- легітимність: правила, що містяться в локальному нормативно-правовому акті, діють, бо жителі-члени ТГ визнають їх справедливими, а не лише тому, що вони офіційно ухвалені;
- пріоритет прав і свобод людини: розуміються таким чином, що стратегічним напрямом локальної нормотворчості виступає саме пріоритет прав і свобод людини перед правами держави та її публічної влади, і саме права і свободи людини, їх реалізація, виступають основоположним напрямом діяльності і держави, і її публічної влади (див. ст. 3 Конституції України).

Можна стверджувати, що трансформація філософського аспекту локальної нормотворчості детермінують демократичні засади логічної побудови нормативно-правового акту, що розроблений і прийнятий в межах профільної феноменології, – бо локальний акт усвідомлюється і розуміється як «мікрозакон», який заповнює прогалини загальнодержавного законодавства з урахуванням місцевої специфіки, в основі якої лежать екзистенційні інтереси (індивідуальні, групові, колективні) людини-жителя і одночасно члена ТГ, а також її груп та асоціацій⁴⁸. Звідси до такої побудови відносяться наступні підходи:

1. Доцільність: навіщо це громаді? (наприклад, правила благоустрою саме для гірського чи приморського міста). Це важливий напрям локальної нормотворчості, який фактично визначає її детермінанти та праксеологічний потенціал, що спрямовується на вирішення важливих та першочергових питань локального життя і розвитку.

2. Ієрархічність: локальна норма не може суперечити Конституції чи законам, але може деталізувати їх. Визнання і виконання цієї вимоги не тільки дисциплінує телеологічні, організаційні та нормотворчі процеси всередині локальної нормотворчості, що насамперед торкаються профільної поведінки суб'єктів такої нормотворчості, – але й надає реальну змогу побудувати масив правових норм локальної дії, що не буде виходити за межі правового поля держави та йому суперечити.

3. Процедурність: відкритість обговорення (публічні слухання) важливіша за сам текст, адже це гарантує свідоме і добровільне

⁴⁸ Петришина М.О. Напрями вдосконалення локальної нормотворчості органів місцевого самоврядування в Україні. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 71-76.

виконання норми. Отже, втілення демократичних елементів і створення на їх основі механізмів участі жителів-членів ТГ у створенні локальних нормативно-правових актів, при дотриманні процесуально-процедурних настанов, виступає реальною гарантією успіху, оптимальності та ефективності локальної нормотворчості.

4. Ефективність: наявність механізму контролю та санкцій, які зрозумілі кожному з жителів-членів ТГ. Такий підхід детермінує внутрішню мотивацію людини, а також її соціальну активність щодо участі в нормотворчих процесах, бо така участь є не тільки зрозумілою з позицій соціальної важливості, а й з позицій людської гідності та рівності.

5. Оптимальність: локальна нормотворчість повинна відповідати вимогам оптимальності, враховуючи її локальний рівень та обмеження ресурсного потенціалу у трансформації волі жителів-членів громади в локальні правові норми, ба більше – вимогам оптимальності такої діяльності повністю відповідає вимога муніципальної телеологічності.

6. Муніципальна телеологічність: як вимога локальної нормотворчості детермінується в основному муніципальним підходом та муніципальною спеціалізацією, тобто профільна феноменологія повинна бути спрямована на вирішення питань місцевого значення через регламентацію та врегулювання питань локального життя, що є важливими і актуальними для повсякденної життєдіяльності ТГ, отже – вони повинні торкатися тільки муніципальних аспектів існування і функціонування ТГ.

7. Гуманізм: локальна нормотворчість повинна здійснюватися у формах, що не принижують людську гідність, а також бути скерованою на реалізацію гуманістично-гуманітарних цінностей колективної життєдіяльності територіальної локальної людської спільноти.

5. Видова характеристика локальної нормотворчості

Визначення видової характеристики локальної нормотворчості володіє важливими методологічними властивостями, причому не тільки в процесі ідентифікації профільного феномену як важливого соціального явища, а й в контекстуалізації розуміння його значення і ролі щодо використання в умовах ординарного та екстраординарного існування і функціонування державності.

Локальна нормотворчість класифікується за декількома ключовими критеріями. Це, по-перше, допомагає зрозуміти, хто саме створює правила поведінки (*суб'єктний склад локальної правотворчості*) та які сфери життя (*об'єктно-предметний склад локальної нормотворчості*) вони охоплюють. По-друге, це дає можливість, в досліджуваному нами

контексті, визначити, які характерологічні особливості локальної нормотворчості можуть бути застосованими і використовуваними в умовах ординарного та екстраординарного існування і функціонування державності.

Профільна феноменологія розрізняється за декількома ознаками, а саме:

1. *За суб'єктами прийняття* – це визначає, хто саме має право видавати акт:

А) Одностороння: коли нормативно-правові акти видає виключно керівник (наприклад, накази, посадові інструкції).

Б) Спільна: коли нормативно-правові акти приймаються керівником разом із профспілкою або трудовим колективом (наприклад, колективний договір).

В) Колективна: коли рішення приймаються загальними зборами колективу або на референдумі територіальної спільноти (її електоральним корпусом) (наприклад, Статут).

2. *За предметом регулювання* – тут класифікація здійснюється за змістом суспільних відносин:

А) Установчі: коли визначають правовий статус організації або територіальної спільноти (Статут).

Б) Організаційно-управлінські: коли визначається структура та режим роботи (Штатний розпис, Правила внутрішнього трудового розпорядку / ПВТР/).

В) Трудові: коли регламентуються і регулюються умови праці та відпочинку (Графіки відпусток).

Г) Соціально-економічні: коли регламентуються та регулюються питання оплати праці та бонуси (Положення про преміювання).

Г') Дисциплінарні та безпекові: коли регламентуються та регулюються питання охорона праці, правила безпеки.

3. *За часом дії* – вимірювання дії нормативно-правового акту за темпоральною ознакою:

А) Постійні: коли нормативно-правові акти діють невизначений термін до їх скасування (Статут, ПВТР).

Б) Тимчасові: коли нормативно-правові акти видаються на певний період або для виконання конкретного завдання (наказ про створення робочої групи).

4. *За юридичною формою* – коли відповідному найменуванню нормативно-правового акту відповідають певні вимоги щодо порядку його прийняття та його формалізації:

А) Положення: коли нормативно-правові акти визначають засади діяльності підрозділів або систем (наприклад, Положення про відділ кадрів).

Б) Інструкції: коли нормативно-правові акти визначають чіткий алгоритм дій (Посадова інструкція).

В) Правила: коли нормативно-правові акти визначають загальні норми поведінки (Правила внутрішнього розпорядку).

Г) Накази: коли нормативно-правові акти є розпорядчими актами керівника.

Г') Рішення: офіційний розпорядчий документ, який приймається колегіальними органами (місцевими радами, виконавчими комітетами) для розв'язання важливих питань, зазвичай це правовий акт, що фіксує вибір з альтернатив, має юридичну силу та складається з констатуючої та розпорядчої частин.

5. *За ступенем обов'язковості* – це класифікаційна ознака документів (переважно управлінського або правового характеру), що базується на тому, чи є вони обов'язковими для виконання, чи мають рекомендаційний характер, а саме:

А) Директивні (обов'язкові) акти: документи, виконання яких є обов'язковим для адресатів (постанови, накази, розпорядження, рішення, інструкції, правила, статuti тощо), вони видаються у межах компетенції органів публічної влади чи керівництва установи та мають юридичну силу.

Б) Інформаційні або рекомендаційні акти: документи, що містять відомості, факти про виробничу діяльність або пропозиції, методичні рекомендації, які не є суворо обов'язковими, а слугують орієнтиром чи інформацією до відома.

Також у правовій теорії джерела можуть поділяти за характером обов'язковості на:

А) Обов'язкові: встановлені законом як необхідні (наприклад, рішення ради, ПВТР, Штатний розпис).

Б) Факультативні: приймаються на розсуд організації (наприклад, Положення про корпоративну етику).

Варто враховувати й авторські класифікації локальної нормотворчості. Так, вітчизняна дослідниця М.О. Петришина пропонує класифікувати акти локальної нормотворчості за ступенем обов'язковості (або характером правового регулювання)⁴⁹ на такі види:

⁴⁹ Петришина М.О. Нормотворча діяльність в органах місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 20 с.

А) Імперативні акти: а) містять суворі приписи; б) не допускають відхилень; в) обов'язкові для виконання всіма суб'єктами підприємства (ТГ – авт.).

Б) Диспозитивні акти: а) надають суб'єктам право вибору; б) дозволяють діяти за власною розсудливою волею; в) встановлюють межі дозволеної поведінки.

В) Рекомендаційні акти: а) пропонують найбільш доцільні варіанти поведінки; б) не мають примусового характеру; в) орієнтують на досягнення певної мети (наприклад, методичні поради).

Г) Заохочувальні акти: а) спрямовані на стимулювання позитивної діяльності; б) передбачають надання певних благ або пільг.

Отже, зазначена дослідниця наголошує, що локальні акти мають бути узгоджені з загальнодержавними нормами, але водночас вони деталізують правове регулювання з урахуванням специфіки конкретного підприємства чи організації.

Вважаємо, що наведена класифікація, що на пряму відноситься до змістовно-видової характеристики локальної нормотворчості ОМСВ, є найбільш вдалою, причому не тільки в контексті змістовно-орієнтовної ідентифікації профільних нормативно-правових актів, але й в розумінні адекватного відображення ними екзистенційної спрямованості ролі і значення МСВ для життєдіяльності людини, її груп та асоціацій.

Отже, можна зазначити, що локальна нормотворчість ОМСВ як: а) процес створення локальних нормативно-правових актів, які б) регулюють внутрішні відносини в межах конкретної територіальної локальної людської спільноти (ТГ), або органів публічної влади, створених такою спільнотою, а також їх установ або підприємств; в) з актуальних питань їх існування, функціонування та розвитку; що г) приймаються одноосібно, спільно або колективно і г') є обов'язковими для всіх фізичних та юридичних осіб, що знаходяться в юрисдикції цього суб'єкта управління або в територіальному просторі його функціонування.

6. Локальна нормотворчість як іманентний елемент мілітарного муніципалізму

Мілітарний муніципалізм – це нова наукова концепція, яка вперше запропонована і розроблена українськими вченими-конституціоналістами і муніципалістами М.О. Баймуратовим та Б.Я. Кофманом⁵⁰ в межах мілітарного вчення про конституціоналізм. Вона описує

⁵⁰ Баймуратов М.О. & Кофман Б.Я. (2022). Мілітарний конституціоналізм: до питання про формування, розуміння і оформлення феноменології. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. (3), 6–18; (4), 6–18.

трансформацію інституту МСВ в умовах воєнного стану, коли ТГ стають активними суб'єктами оборони та безпеки держави.

Згідно з цією концепцією, муніципалітет перестає бути лише органом надання послуг (садочки, дороги) і перетворюється на «локальний фортецю», що забезпечує виживання держави. Автори підкреслюють, що мілітарний муніципалізм виступає вимушеною, але об'єктивно необхідною стадією розвитку самоврядування в екстраординарних умовах існування і функціонування державності, тобто в умовах воєнного стану або стану війни. У цій моделі стратегічну роль відіграє муніципальна свідомість (правосвідомість) жителів-членів ТГ, що базується на ідеї, відповідно до якої кожна громада виступає складовою частиною загальнонаціонального спротиву. Отже, йдеться про те, що це фактично «муніципальна оборона», де МСВ та ТГ, що існують та функціонують в його умовах, виступає тиловим фундаментом для професійної армії.

Основними ознаками мілітарного муніципалізму, що виокремлюють М.О. Баймуратов і Б.Я. Кофман⁵¹, виділяючи специфічні риси, які відрізняють мілітарний муніципалізм від звичайного управління в мирний час – виступають такі:

А) *Мілітарний муніципалізм як органічна частина мілітарного конституціоналізму*⁵² – отже:

а) він не існує автономно та виступає похідним елементом більш ширшого явища – мілітарного конституціоналізму, у цій системі «конституціоналізм» виступає як загальна стратегія держави під час війни, а «муніципалізм» – як інструмент її реалізації на місцях.

б) суть цього зв'язку проявляється у відносинах цілого та частини, отже мілітарний муніципалізм є органічною частиною, тому що між ними спостерігається:

– єдина правова природа: коли мілітарний конституціоналізм змінює «правила гри» в усій державі (обмеження прав, посилення виконавчої влади) і впроваджує ці зміни на рівні міст та сіл;

– децентралізація оборони: коли конституціоналізм воєнного часу передбачає, що захист суверенітету – це обов'язок не лише армії, а всього суспільства, при цьому ТГ стають фундаментом, на якому тримається цей державний лад;

⁵¹ Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2024). Мілітарний муніципалізм: до визначення об'єктивно-доктринальних настанов до формування та функціонування. Матеріали конференцій МЦНД, (16.02.2024; Кременчук, Україна), 131–136. вилучено із <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1034>.

⁵² Баймуратов М.О. & Кофман Б.Я. (2022). Мілітарний конституціоналізм: до питання про формування, розуміння і оформлення феноменології. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. (3), 6–18; (4), 6–18.

– легітимізація обмежень: коли через муніципальні органи реалізуються специфічні заходи воєнного стану (комендантська година, світломаскування, примусове вилучення майна), які санкціоновані конституцією;

в) наведена залежність мілітарного муніципалізму та мілітарного конституціоналізму працює в єдиній структурі через залежність кількох рівнів:

– нормативний рівень: коли Конституція держави передбачає перехід до воєнного стану, при цьому муніципальне право адаптується через рішення місцевих рад та військових адміністрацій;

– інституційний рівень: коли держава створює відповідну інституційно-управлінську вертикаль (Ставка Верховного головнокомандуючого, РНБО), в якій ТГ стають «низовими ланками» цієї вертикалі, зберігаючи при цьому ознаки самоврядування;

– функціональний рівень: коли головна функція конституції – це захист держави, а головною функцією муніципалітету стає забезпечення життєдіяльності та оборони в тилу.

г) ознаки такої «органічності» зв'язку мілітарного муніципалізму та мілітарного конституціоналізму бачаться в наявності систем:

– конституційної безпеки: коли ТГ розглядається як суб'єкт, що забезпечує стабільність конституційного ладу «знизу»;

– синхронізації інтересів: коли приватні інтереси жителів ТГ тимчасово поступаються загальнодержавному інтересу перемоги, що закріплено на рівні конституційних принципів;

– трансформації суб'єктів: коли МСВ стає специфічною формою публічної влади воєнного часу, де межа між «державним» і «самоврядним» майже зникає.

Отже, якщо мілітарний конституціоналізм – це «ідеологія та архітектура» виживання держави, то мілітарний муніципалізм – це «цегла та бетон», з яких ця оборона будується на конкретній території.

Б) *Безпековий пріоритет*: коли головною метою ТГ стає не «добробут», а «безпека та виживання», при цьому її ресурси переорієнтовуються на потреби фронту та цивільного захисту.

Суттю такого пріоритету виступає створення відповідного стану, за якого будь-яке рішення ОМСВ оцінюється через призму: "Чи сприяє це зміцненню оборони та захисту людей?" Цей пріоритет реалізується через три рівні:

– фінансовий («Бюджет виживання»): коли грошові ресурси ТГ спрямовуються не на благоустрій її території, а на закупівлю дронів, пікапів для ЗСУ, будівництво фортифікацій та ремонт укріплень;

– управлінський: коли швидкість прийняття рішень органами МСВ, в тому числі й через локальну нормотворчість, стає важливішою за довгі процедури – при цьому місцеві ради та військові адміністрації працюють як єдиний механізм цивільного захисту;

– гуманітарний: коли створюються запаси їжі, води, палива та медикаментів («пункти незламності»), забезпечення життєдіяльності ТГ в умовах блекаутів чи обстрілів.

В) *Тісна взаємодія з державою*: Відбувається стирання жорстких меж між місцевим самоврядуванням і державною владою (військовими адміністраціями) задля єдиної мети – оборони. Отже, якщо у мирний час МСВ прагне до автономії (незалежності від центру), але в умовах війни воно стає частиною єдиного державного оборонного механізму.

Основними проявами цієї взаємодії виступає:

– єдина вертикаль управління: коли утворення військових адміністрацій (обласних, районних, міських), які поєднують у собі ознаки державного органу та місцевого самоврядування, стає реальністю сьогодення;

– спільне використання ресурсів: коли ТГ передають свої кошти (через субвенції) та майно (техніку, приміщення) безпосередньо на потреби ЗСУ або державних оборонних програм;

– делегування надзвичайних повноважень: коли держава передає мерам та місцевим радам функції, які раніше були суто державними (наприклад, охорона правопорядку, мобілізаційні завдання, контроль за цінами);

– інформаційна єдність: коли ОМСВ стають головними провідниками державних рішень на місцях (оповіщення про небезпеку, роз'яснення наказів командування).

Наведений підхід, особливо в контексті дослідження, що проводиться, виступає вельми важливим, бо забезпечує:

– швидкість реакції: коли держава не може ефективно керувати кожним селом із центру, тому саме тісна взаємодія дозволяє ТГ діяти як «руки» держави на місцях;

– легітимність: коли жителі-члени ТГ більше довіряють своїм місцевим лідерам – коли мер і держава діють спільно, мобілізація ресурсів відбувається ефективніше;

– логістична підтримка: ТГ забезпечують «тиловий фундамент» для державних військових з'єднань, що дислокуються на їхній території.

Г) *Мілітаризація ресурсів*: насамперед вона розуміється як процес переорієнтації всіх матеріальних, фінансових, людських та інформаційних активів ТГ на потреби оборони та безпеки – отже, передбачається переорієнтація використання місцевих бюджетів,

комунальної техніки та майна для будівництва фортифікацій, допомоги ТрО та ЗСУ. Звідси це не просто «витрата грошей», а стратегічне переведення ресурсного потенціалу ТГ з режиму «розвитку» в режим «забезпечення фронту та тилу».

Складовими елементами мілітаризації ресурсів⁵³ ТГ виступає:

- фінансова мілітаризація: а) пріоритетне фінансування потреб ЗСУ та ТрО з місцевого бюджету; б) закупівля за кошти ТГ техніки, дронів, засобів зв'язку та амуніції; в) виділення субвенцій (грошової допомоги) державним військовим структурам;

- матеріально-технічна мілітаризація: а) використання комунальної техніки (екскаваторів, самоскидів) для будівництва фортифікаційних споруд; б) передача приміщень комунальної власності (шкіл, садочків, складів) для розміщення військових або ВПО; в) створення резервів палива, генераторів та будматеріалів на випадок руйнувань;

- людська та інтелектуальна мілітаризація: а) залучення працівників комунальних підприємств до виконання оборонних завдань; б) перепідготовка кадрів для роботи в умовах надзвичайних ситуацій (цивільний захист, перша допомога); в) активізація волонтерського руху як органічної частини муніципального ресурсу;

- інфраструктурна мілітаризація: а) адаптація підвалів та метро під укриття; б) облаштування критичної інфраструктури (водоканалів, енергомереж) засобами захисту від обстрілів; в) створення «пунктів незламності».

Правовою основою мілітаризації ресурсів виступає розуміння того, що вона у цій концепції не є «самодіяльністю». Вона базується на: а) законності: коли використання ресурсів відбувається в межах воєнного стану та рішень військових адміністрацій; б) доцільності: коли ТГ витрачає ресурси там, де вона може бути ефективнішою за центральну владу (швидка закупівля, локальна логістика); в) солідарності: коли розуміння того, що без безпеки держави ресурси громади (парки, дороги) втратять будь-який сенс.

Отже, ключовою відмінністю в цій сфері виступає розуміння того, що в мирний час ресурси – це інструмент комфорту; у мілітарному муніципалізмі ресурси – це інструмент спротиву, коли будь-який актив ТГ розглядається як «патрон», який має наблизити перемогу або врятувати життя.

Г') *Мобілізаційна готовність*: розуміється як здатність ОМСВ швидко переводити життя ТГ на «військові рейки» (укриття, пункти

⁵³ Прінцип В.А. Мілітаризація національної економіки України в умовах війни: виклики та обмеження. *Інноваційна економіка*. 2025. № 2 [102]. С. 219-225. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2025.2.24>

незламності, евакуація), тобто в управлінському контексті це здатність як МСВ, так й ТГ миттєво перейти з мирного режиму на функціонування в умовах війни.

Варто враховувати, що мобілізаційна готовність не лише військовий термін, а комплексний стан громади, який дозволяє їй стати надійним тилом або частиною оборонного рубежу.

До основних складових мобілізаційної готовності відносяться наступні складові:

- адміністративна готовність: що передбачає: а) наявність чітких планів дій на випадок окупації, обстрілів або блекаутів; б) здатність місцевих рад працювати дистанційно або в укриттях; в) швидке розгортання військових адміністрацій на базі цивільних мерій;

- ресурсна мобілізація: що передбачає: а) ведення обліку техніки та майна, які можуть бути вилучені на потреби оборони (автотранспорт, будматеріали); б) наявність резервних фондів (грошових, продуктових, паливних) для автономного виживання ТГ та її жителів-членів громади;

- підтримка призову та ТРО: що передбачає: а) організацію пунктів збору мобілізованих; б) допомогу в облаштуванні штабів територіальної оборони та блокпостів; в) співпрацю з територіальними центрами комплектування (ТЦК).

- готовність системи цивільного захисту: що передбачає: а) належний стан укриттів та систем оповіщення (сирени); б) наявність планів евакуації населення та прийому внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

В основі мобілізаційної готовності на рівні ТГ⁵⁴ лежить розуміння того, що вона є «запобіжником» від хаосу. Якщо держава зверху оголошує мобілізацію, то саме муніципальний рівень забезпечує її практичне виконання на місцях. Без готовності громад загальнодержавна мобілізація буде неефективною. Отже, ця ознака формує стан «стиснутої пружини» – коли ТГ живе звичним життям, але в будь-яку хвилину готова перетворити будь-який пристрій, наприклад, кожен трактор на інструмент для окопів, а кожну будівлю, наприклад, школу – на шпиталь чи укриття.

Д) *Локальна стійкість (Resilience)*⁵⁵: визнається в розумінні формування автономності ТГ, яка може функціонувати навіть в умовах

⁵⁴ Лепіш Н.Я., Павлович-Сенета Я.П. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267567>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.382022>

⁵⁵ Зінченко, Д. А. Особливості правотворчої діяльності в умовах воєнного стану: національний та міжнародний досвід. Актуальні проблеми правотворчості в Україні : тези

ізоляції або тимчасової відсутності зв'язку з центральним урядом – тобто, це фактично її здатність витримувати надзвичайні навантаження, а також швидко відновлюватися після ударів та функціонувати в умовах автономності. Отже, під резильєнтністю ТГ можна розуміти «імунітет» громади, який дозволяє їй не розвалитися як соціальному та адміністративному організму, навіть якщо зв'язок із центральною владою тимчасово втрачено.

До ключових складових локальної стійкості відносяться такі:

- функціональна автономність: що передбачає а) здатність критичної інфраструктури (вода, тепло, світло) працювати на локальних ресурсах (генератори, свердловини); б) наявність альтернативних каналів зв'язку та управління;

- ресурсна витривалість: що передбачає наявність: а) сформованих заздалегідь стратегічних запасів: продовольство, ліки, паливо, запчастини; б) можливості оперативно проводити аварійно-відновлювальні роботи власними силами громади;

- соціальна згуртованість: що передбачає: а) високий рівень довіри між жителями-членами ТГ та місцевою владою; б) здатність людей до самоорганізації без вказівок «згори» (сусідська допомога, волонтерські мережі);

- адміністративна адаптивність: що передбачає: а) готовність місцевих лідерів брати на себе відповідальність у критичних ситуаціях; б) наявність дублюючих систем управління (якщо одна будівля чи орган виведені з ладу, керування переходить інша ланка).

Резильєнтність МСВ та ТГ відіграє важливу роль для формування і існування мілітарного муніципалізму, бо фактично сприяє:

- децентралізації ризиків: якщо ворог атакує центр, країна виживає завдяки тому, що кожна ТГ – це окремий «живучий» вузол;

- тилова надійність: базується на розумінні того, що стійка ТГ не стає тягарем для армії, а навпаки – забезпечує військовим надійний тил, де працюють лікарні, пекарні та логістика;

- психологічна відсіч: коли ТГ швидко відновлюється (наприклад, прибирає скло чи латає дахи після обстрілу), це демонструє ворогу марність його зусиль і підтримує дух населення.

Отже, простими словами, стан резильєнтності, це коли місто чи село схоже на бортову систему корабля з багатьма відсіками: навіть якщо один відсік затоплено, весь корабель залишається на плаву, а екіпаж знає, як залатати пробійну власноруч.

Е) *Цивільно-військове співробітництво*: визначається як активна участь цивільного населення у волонтерстві та підтримці правопорядку разом із військовими структурами. Вона фактично базується на системі налагоджених робочих стосунків між місцевою ТГ (владою, бізнесом, мешканцями) та військовими підрозділами, що дислокуються на її території. Варто розуміти, що це не просто «допомога армії», а стратегічний союз, де цивільні та військові ресурси об'єднуються для спільної оборони та життєдіяльності.

До основних напрямків профільного співробітництва відносяться такі:

- логістична підтримка: коли а) ТГ забезпечує військових приміщеннями, допомагає з ремонтом техніки, надає доступ до комунальних послуг (вода, електрика); б) військові, своєю чергою, можуть допомагати ТГ важкою технікою для розчищення завалів або будівництва захисних споруд;

- безпека та правопорядок: коли здійснюється: а) спільне патрулювання вулиць силами поліції, ТрО та добровільних формувань громади (ДФТГ); б) координація дій під час комендантської години та на блокпостах;

- інформаційний обмін: коли: а) військові інформують місцеву владу про можливі загрози та правила безпеки; б) місцева влада допомагає військовим розуміти специфіку території, настрої населення та наявні локальні ресурси;

- соціальна та медична допомога: коли: а) цивільні лікарні приймають поранених бійців; б) військові медики за потреби можуть надавати допомогу цивільному населенню в зонах, де зруйнована медична інфраструктура.

Цивільно-військове співробітництво виступає важливою частиною «мілітарного муніципалізму», бо це співробітництво перетворює ТГ на «територію-фортецю».

Головними принципами тут виступають такі:

- єдність мети: коли зникає поділ на «ми (цивільні)» та «вони (військові)» – тут усі працюють на один результат;

- легітимізація присутності: коли місцева влада виступає посередником, пояснюючи мешканцям необхідність певних військових обмежень, що запобігає конфліктам;

- ефективність: коли ресурси використовуються максимально раціонально – наприклад, замість щоб везти продукти з іншого кінця країни, військові закупають їх у місцевих фермерів (підтримка економіки «своїї» ТГ).

Отже, результатом профільної співпраці виступає створення соціального капіталу війни – високого рівня довіри між армією та народом на рівні конкретного міста чи села. Це робить оборону не лише професійною (з боку ЗСУ), а й народною, завдяки участі широких верств населення. Але важливо розуміти, що всі наведені процеси повинні бути формалізованими, тобто, по-перше, повинні супроводжуватися і забезпечуватися за рахунок відповідної управлінської діяльності; яка, по-друге, супроводжується розробкою, прийняттям та виконанням, а у підсумку оформленням відповідних нормативно-правових актів локальної нормотворчості.

Звідси можна стверджувати, що локальна нормотворчість є «фундаментом» мілітарного муніципалізму, оскільки вона дозволяє громаді легітимізувати свою нову роль у системі оборони. Це процес, де загальнодержавні норми адаптуються під конкретні потреби безпеки окремого міста чи села.

Підтвердженням цього виступають відповідні настанови, що роблять локальну нормотворчість іманентним (невід’ємним) елементом мілітарного муніципалізму, а саме:

А) Правова автономія в умовах загрози: коли ТГ створюють власні регламенти, цільові програми (наприклад, «Безпечне місто» або програми підтримки ТрО) та рішення виконкомів, які дозволяють оперативно виділяти кошти на мілітарні потреби, що не завжди деталізовано на рівні законів.

Б) Інституціоналізація безпеки: коли через локальні акти створюються добровольчі формування (ДФТГ), муніципальні варти та системи цивільного захисту – без належного нормотворчого оформлення ця діяльність була б поза законом або неефективною.

В) Гнучкість у темпоральному аспекті: варто розуміти, що мілітарний муніципалізм передбачає швидку часову реакцію – а звідси саме локальна норма здатна врегулювати питання використання комунального майна для потреб оборони швидше, ніж це зробить центральна влада.

Г) Соціальний договір: варто враховувати, що цей спосіб, що реалізується через юридичне закріплення відповідальності місцевої влади перед жителями-членами ТГ за їхній фізичний захист, перетворює «оборону» з обов’язку держави на спільну справу громади.

Отже, по суті, без локальної нормотворчості мілітарний муніципалізм залишився б лише ідеєю, а не дієвим механізмом виживання території.

Резюмуючи, можна зазначити, що системний аналіз елементів мілітарного муніципалізму свідчить про визначальну роль локальної

нормотворчості ОМСВ, що допомагає здійснювати відповідну управлінську діяльність профільного мілітарного спрямування, формуючи фактично якісно новий масив компетенційних повноважень ОМСВ в екстраординарних умовах існування і функціонування державності.

З феноменології мілітарного муніципалізму логічно витікають теоретичні підвалини локальної правотворчості в умовах воєнного стану, що фактично базуються на концепції «динамічної легітимності». Це стан, коли сталі правові інститути оперативно адаптуються до екстремальних умов, не втрачаючи своєї природи.

Головними теоретичними «блоками», на яких тримається цей процес, виступають такі:

1. *Теорія надзвичайної правотворчості (Emergency Jurisprudence)* – в її основі лежить продуктивна ідея, що під час війни право не зникає («*Silent enim leges inter arma*» – помилкова теза), а трансформується через відповідні тенденції, а саме:

- Логіка надзвичайної правотворчості: коли норма стає більш прагматичною, тобто якщо в мирний час метою норми виступає *розвиток*, то в період воєнного стану – це питання виживання та опору.

- Теоретична межа надзвичайної правотворчості: існує розуміння, що локальний акт не може скасовувати конституційні права, які не підлягають обмеженню навіть у період війни (права на життя, гідність, захист судом).

2. *Концепція децентралізованої стійкості (Resilience Theory)* – зазвичай теорія права доводить, що централізована вертикаль влади у війні є вразливою, тому саме локальна правотворчість виступає ефективним способом зробити державний механізм «живучим» – ця концепція трансформується через відповідні тенденції, а саме:

- Трансформація суті надзвичайної правотворчості: отже, ТГ отримує право на «творчий підхід» до вирішення безпекових питань, оскільки центр не може бачити специфіку кожної території.

- Автономія надзвичайної правотворчості: ОМСВ виступають як суб'єкти, що заповнюють «правові лакуни», які виникають через швидку зміну фронту чи логістики.

3. *Принцип Субсидіарності 2.0* – його варто розуміти таким чином, що класична теорія субсидіарності (коли рішення приймаються на найнижчому рівні) у воєнний час доповнюється *принципом негайності* – ця концепція трансформується через відповідні тенденції, а саме:

- Локальний акт є легітимним, якщо він забезпечує швидшу реакцію на загрозу, ніж державний акт.

– Філософський аспект надзвичайної правотворчості: формується розуміння того, що право на локальну правотворчість під час війни – це яскравий прояв права громади на самооборону.

4. *Теорія дуалізму публічної влади* – виступає найбільш контроверсійною (неоднозначною, спірною) підвалиною, бо вона одночасно описує співіснування двох логік:

– Муніципальна логіка: вона сповідує виборність, колегіальність, публічність (Міські ради).

– Військово-адміністративна логіка: апріорі передбачає жорстку субординацію, єдиноначальність, секретність, оперативність (Військові адміністрації).

– Теоретичне вирішення цієї колізійної проблеми: отже, локальна правотворчість стає результатом компромісу між цими двома гілками, де «військова доцільність» обмежується «суспільним благом».

5. *Принцип пропорційності (Proportionality)* – цей принцип виступає головним запобіжником від диктатури на місцях, бо будь-яка локальна норма (наприклад, заборона торгівлі чи обмеження пересування) має відповідати трьом критеріям:

1. Придатність: Чи реально це рішення допоможе безпеці?

2. Необхідність: Чи не можна досягти мети менш суворим способом?

3. Пропорційність: Чи не є шкода від обмеження більшою за користь для оборони?

Отже, резюмуючи, можна зазначити, що філософія локальної правотворчості сьогодні детермінує та забезпечує перехід від «права процедур» до «права результату».

Враховуючи наведені вище підходи, варто усвідомлювати і розуміти, що філософія та логіка локальної нормотворчості під час війни – це складний баланс між *швидкістю реагування* та *дотриманням верховенства права*. В умовах воєнного стану ОМСВ стають «першою лінією оборони» цивільного життя, що докорінно змінює підходи до створення місцевих правил поведінки. Такий перехід здійснюється за рахунок:

1. *Філософського підґрунтя: від сервісу до виживання* – якщо традиційно філософія МСВ базується на концепції субсидіарності, у воєнний час до неї додаються нові ціннісні вектори:

– Пріоритет безпеки над формалізмом: коли локальна норма стає інструментом фізичного виживання ТГ (облаштування укриттів, логістика гуманітарної допомоги).

– Етична відповідальність: локальна нормотворчість перетворюється з бюрократичного процесу на акт відповідальності перед жителями-членами ТГ в умовах невизначеності.

– Адаптивність (Resilience): коли здатність місцевих правил миттєво змінюватися відповідно до поточної безпекової ситуації.

2. *Логіка побудови локальних актів* – логіка локальної нормотворчості під час війни трансформувалася з «планового розвитку» у «кризовий менеджмент». Її можна розділити на три ключові складові:

А. Функціональна логіка – коли більшість рішень ОМСВ зараз спрямовані на:

1. Бюджетну гнучкість: коли перерозподіл коштів з програм розвитку на підтримку ЗСУ та цивільний захист.

2. Управління ресурсами: коли застосовується особливий режим використання комунального майна та земельних ділянок для потреб оборони.

3. Соціальну стабілізацію: створення пілг для ВПО та родин військовослужбовців.

Б. Процедурна логіка – розуміння того, що якщо у мирний час процедура тривала й публічна, то під час війни логіка стає дискреційною через:

– спрощення регламентних процедур для прийняття термінових рішень;

– поєднання повноважень ОМС із військовими адміністраціями (ВА), що створює специфічний дуалізм влади.

В. Правова ієрархія – чітке розуміння того, що локальні акти мають відповідати логіці загальнодержавного законодавства про воєнний стан. Тут діє принцип: *«Дозволено все, що сприяє обороні та не суперечить Конституції»*, але з урахуванням обмежень прав людини, які накладає воєнний стан.

4. *Специфіка взаємодії з Військовими адміністраціями /ВА/* – коли логіка нормотворчості складається так, що сьогодні остання є неможливою без врахування ролі ВА, отже:

– якщо діє лише орган МСВ – рішення приймаються колегіально (радою).

– якщо створена ВА населеного пункту – вона може перебирати на себе повноваження ради, і тоді локальна нормотворчість стає *одноосібною*, що максимально прискорює процес, але несе ризики втрати демократичного контролю.

Разом з тим, тут важливо враховувати, що локальна норма в умовах війни має бути тимчасовою за своєю природою (діяти до перемоги) та цільовою (скерованою на конкретний безпековий результат).

Отже, ефективність взаємодії між органами МСВ та ВА формують логіку їх взаємодії у локальній правотворчості, що базується на

принципах доповнюваності, тимчасового перерозподілу повноважень та оперативності.

1. Розподіл правотворчих ролей:

– ОМСУ (Ради та виконкоми): зберігають статус суб'єктів правотворчості, якщо їхня діяльність не призупинена, вони продовжують приймати рішення з питань місцевого значення, але процедури підготовки та прийняття актів суттєво спрощуються для прискорення реакції на виклики війни;

– Військові адміністрації (ВА): виступають як тимчасові державні органи з надзвичайними повноваженнями, їхня правотворчість фокусується на заходах правового режиму воєнного стану (безпека, оборона, громадський порядок).

2. Сценарії взаємодії – отже, логіка «хто приймає акти» залежить від статусу громади:

– Паралельне функціонування: ВА та ОМСУ діють одночасно. ВА видають накази з питань оборони та безпеки, а ОМСУ – рішення з питань життєдіяльності ТГ. При цьому ВА можуть координувати діяльність ОМСУ щодо мобілізаційних заходів.

– Передача повноважень: у разі утворення ВА населеного пункту (ВА НП), Верховна Рада України може передати їй повноваження місцевої ради та її виконкому. У такому разі начальник ВА одноосібно приймає акти, які зазвичай належать до компетенції ради (бюджет, податки, оренда землі).

– Контрольна функція: начальники ВА мають право скасовувати акти виконавчих органів місцевих рад, якщо ті суперечать Конституції або законам України.

3. Особливості локальних актів у цей період:

– Тимчасовість: акти локальної нормотворчості, прийняті під час воєнного стану зі спрощеною процедурою, часто мають обмежений термін дії, визначений самим актом.

– Пріоритетність: локальна правотворчість зміщується в бік бюджетних перерозподілів на потреби ЗСУ, соціального захисту ВПО та відновлення критичної інфраструктури.

– Спрощення процедур: на законодавчому рівні дозволено дистанційне ухвалення рішень та скорочення строків оприлюднення проєктів актів.

Отже, саме тут виникає питання розмежування повноважень між органами МСВ (міська рада) та ВА у сфері прийняття рішень, що в обов'язковому порядку супроводжується виданням актів локальної нормотворчості, і сьогодні виступає однією з найскладніших юридичних конструкцій у сучасному праві України.

Логіка цього розмежування базується на Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року (зі змінами та доповненнями)⁵⁶ (зокрема, його стаття 15), що дає можливість розробити два сценарії співіснування наведених органів. Отже, розподіл влади залежить від того, наскільки «глибоко» впроваджена військова адміністрація в управління громадою:

1. *Сценарій А: «Паралельне існування»* – Військова адміністрація створена, але міська рада *продовжує здійснювати свої повноваження*.

– Логіка сценарію: ВА займається виключно питаннями оборони, громадського порядку та безпеки.

– Рішення в межах цього сценарію: Рада приймає бюджет, розпоряджається майном, а ВА видає накази щодо комендантської години, світломаскування тощо.

2. *Сценарій Б: «Повна передача повноважень»* – коли Верховна Рада України прийняла постанову про передачу повноважень ОМС до ВА НП.

– Логіка сценарію: Міська рада, її виконавчий комітет та міський голова «заморожуються» (їх діяльність призупиняється).

– Рішення в межах сценарію: Начальник ВА одноосібно приймає рішення, які раніше приймалися радою (видає накази, що мають статус рішень ради).

В наведених сценаріях розмежування присутні в наявності відповідні юридичні колізії та «сірі зони». Отже, попри законодавче регулювання, на практиці виникають конфлікти логічної властивості, а саме:

1. Статус актів: Накази начальника ВА мають таку ж юридичну силу, як рішення ради. Проте після скасування воєнного стану постає питання їхньої тривалої дії (наприклад, довгострокова оренда землі, передана одноосібно).

2. Демократичний контроль: У ВА відсутній механізм «депутатських запитів» чи відкритих голосувань. Це створює філософський конфлікт між *ефективністю* військового управління та *прозорістю* самоврядування.

3. Фінансування: Військова адміністрація – це державний орган, але вона розпоряджається коштами місцевого бюджету, а це, своєю чергою, створює унікальну ситуацію, коли державний чиновник витрачає гроші ТГ без її згоди.

4. Філософія «Повернення до норми» – логіка законодавця полягає в тому, що передача повноважень від ради до ВА є *екстраординарним заходом*. Вона застосовується лише тоді, коли: а) Рада не збирається

⁵⁶ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

(немає кворуму); б) ТГ знаходиться в зоні бойових дій або безпосередній близькості до них; в) Міський голова не виконує свої обов'язки.

Разом з тим, варто враховувати й інші законодавчі настанови: як тільки воєнний стан припиняється, ВА НП ліквідуються протягом 30 днів, а повноваження автоматично повертаються до законно обраної ради і голови.

Варто зазначити, що усвідомлюючи положення, що склалося, Уряд України розробляє нові моделі управління для його покращення. Так, у 2026 році Кабінет Міністрів схвалив законопроект, а Верховна Рада України 7 квітня 2026 року прийняла його за основу (269 голосів), про розмежування повноважень, який має на меті чітко визначити, які функції залишаються за ТГ, а які переходять до держави, базуючись на принципі субсидіарності навіть під час війни⁵⁷. Це спроба зберегти «ядро» самоврядування (соціальні послуги, ЖКГ) навіть там, де безпекові питання вирішують військові.

Резюмуючи дослідження профільної проблематики, варто зупинитися на перспективах розвитку локальної нормотворчості в межах мілітарного муніципалізму, що спрямовані на те, щоб перетворити «екстрені заходи» на системну юридичну базу. Сьогодні ми спостерігаємо перехід від реактивного управління (відповідь на кризу) до стратегічного планування безпеки на місцях.

До ключових векторів вдосконалення локальної нормотворчості відносяться:

А) Розширення «безпекового пакету» в Статутах громад: отже, очікується, що ТГ закріплюватимуть оборонну функцію як пріоритетну – ба більше, це дозволить легалізувати витрати на оборону навіть у мирний час (наприклад, підтримка інфраструктури подвійного призначення).

Б) Цифровізація оборонних рішень: коли розробка локальних регламентів для систем *Smart City* буде здійснюватися у мілітарному контексті: інтегровані системи відеоспостереження з ШІ, цифрові мапи укриттів та автоматизовані системи оповіщення.

В) Стандартизація програм підтримки ЗСУ: торкається створення уніфікованих юридичних механізмів (типових положень) для передачі майна, закупівлі спецтехніки (дронів, РЕБ) через місцеві бюджети, щоб мінімізувати ризики перевірок Держаудитслужби.

⁵⁷ Про засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування: Проект Закону №14412. Засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування: Верховна Рада прийняла за основу законопроект. Сайт ВРУ. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/271914.html>

Г) Міжмуніципальне партнерство в безпеці: передбачає розвиток національного або міжнародного міжмуніципального співробітництва, де кілька ТГ спільно ухвалюють акти для фінансування одного навчального центру або логістичного хабу для потреб оборони.

Г') Інституціоналізація цивільної стійкості: означає перехід від разових рішень про гуманітарну допомогу до створення постійних локальних положень про *ресурсні центри стійкості*, які координують бізнес, волонтерів та ТрО.

ВИСНОВКИ

Резюмуючи положення, що були викладені вище, можна дійти до наступних висновків:

- дослідження проблематики локальної правотворчості (нормотворчості) та її доктринально-теоретичного забезпечення в Україні спирається на визначення ролі і значення інституту місцевого самоврядування, що відіграє основоположну роль в державотворчих та правотворчих процесах, а саме: а) в реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, бо саме в межах локальної демократії людина, її групи та асоціації здійснюють свій життєвий цикл (людина), або цикл свого існування і функціонування (групи та асоціації людини); б) в створенні конституційно-правового і муніципально-правового просторів локальної демократії, як простору свободи і прав людини, а також демократичних процесів; в) відносно управління локальними і загальнодержавними справами, їх вирішення і формування органів публічної влади – як публічної державної, так й публічної самоврядної (муніципальної) влади, через використання виборчих і референдумних технологій;

- обґрунтовано вважаємо, що усвідомлення і розуміння того, що локальна нормотворчість апіорі та на практиці супроводжує і забезпечує наведені державотворчі та правотворчі процеси, підкреслює її стратегічно-функціональний та визначально-праксеологічний характер;

- системний аналіз поняття локальної нормотворчості дає змогу стверджувати, що в сучасній юридичній літературі не існує єдиного, загальновизнаного серед правознавців – представників доктрини і фахівців-практиків, визначення поняття нормотворчості, тому що ця категорія характеризується не тільки відповідною складністю та ємністю, але й багатофакторністю соціально-функціональних і технологічних підходів, що детермінують її суб'єктно-об'єктний склад, предметну змістовність, а також рівні формування, побудови і реалізації – саме тому, при системному дослідженні питання про формування і створення норми права, формалізації змістовного «наповнення»

нормативного правового акту, формування відповідних моделей профільного спрямування тощо, використовуються і застосовуються у деяких випадках такі терміни, а фактично терміносистеми, «правотворчість» і «законотворчість», а також «правоутворення» як синоніми;

– системне дослідження принципу Home Rule як основоположного принципу локальної нормотворчості, дало змогу встановити, що в історичній ретроспективі цей принцип сформувався у США, де фактично відображав еволюцію американського федералізму: від повної залежності міст від центру і до їхнього визнання як автономних політичних суб'єктів – ба більше, процес його становлення пройшов відповідні історичні етапи, розробивши відповідні організаційно-нормативні моделі його застосування та сформувавши відповідні судові прецеденти при його практичному використанні;

– дозволяючи місцевим громадам бути активними суб'єктами локальної нормотворчості, починаючи від створення власних статутів (хартій), так й розробки і прийняття законів без постійного втручання з боку законодавчої влади штату, принцип Home rule фактично виступає методологічним засобом, володіє визначальною роллю і стратегічним значенням, причому не тільки в становленні, розвитку і вдосконаленні локальної нормотворчості, а й в становленні і розвитку інституту локальної демократії у формі місцевого самоврядування в Україні;

– аналіз локальної нормотворчості в контексті визначення її філософії і логіки, а також ролі і значення в формуванні локальної демократії в ординарних та екстраординарних умовах функціонування державності підтверджується основними настановами філософії існування локальної спільноти та сформованих нею органів публічної самоврядної (муніципальної) влади, – які полягають в реалізації права територіальної громади на самоорганізацію, вирішенні місцевих питань в інтересах жителів, забезпеченні демократії та балансу локальних інтересів з державними інтересами;

– важливим елементом впливу локальної нормотворчості органів публічної влади виступає її суттєвий вплив на формування муніципальної свідомості (правосвідомості) людини, її груп та асоціацій, а також на побудову на її основі муніципальної психології, що детермінує та реалізує відповідні поведінково-діяльнісні настанови жителів-членів ТГ, а також їх асоціативних структур;

– отже, можна констатувати, що філософія локальної нормотворчості виступає як адекватна і оптимальна концепція і соціальна феноменологія щодо розробки (нормопроєктування як початкової стадії нормотворчості) і створення (власне нормотворчість в її вузькому

розумінні) правових норм на рівні окремих груп чи асоціацій людини, організацій і органів, включаючи й локальні органи публічної влади, або територій, на яких вони існують, функціонують, проявляють свою активність в сфері самоврядних відносин, що базується на принципах демократизму, субсидіарності та врахування специфічних екзистенційних потреб локальної спільноти. Вона забезпечує органічний перехід від жорсткого державного регулювання до саморегулювання людини, її груп та асоціацій, що базується на проблематиці вирішення і реалізації життєвих устремлінь, потреб, інтенцій та інтересів вказаних суб'єктів, – де самі норми права локальної просторової дії створюються «знизу» та базуються на принципах законності;

– детальний розгляд і порівняльно-правове дослідження видової характеристики локальної нормотворчості дає змогу підтвердити не тільки загальну реальність теоретичних настанов, що її торкаються, а й оптимальність, продуктивність, предметність та ефективність різних видів нормативно-правових актів, що видаються її суб'єктами для вирішення своїх компетенційних повноважень з метою їх належного супроводження і забезпечення реалізації суб'єктами управлінського процесу, включаючи й екзистенційні інтереси жителів-членів громад, що існують в сфері місцевого самоврядування та реалізуються через такі повноваження;

– системний аналіз феноменології локальної нормотворчості як іманентного елементу мілітарного муніципалізму, що представляє собою нову феноменологію відносно підвищення ролі і значення місцевих влад у мілітарній діяльності держави, що знаходить свій прояв у формуванні спеціального і окремого блоку їх компетенційних повноважень в умовах екстраординарного функціонування державності, – дає змогу визначити його неперехідне значення і стратегічно-критичну роль у розробці та прийнятті, застосуванні, використанні і реалізації різних організаційних та організаційно-правових форм, що напряду торкаються питань безпеки громади та її жителів-членів, а також питань надання ресурсної підтримки Збройним Силам України.

АНОТАЦІЯ

Розділ присвячений дослідженню феноменології локальної правотворчості органів місцевого самоврядування України в умовах воєнного стану як визначального елементу формування мілітарного муніципалізму.

Дослідження проблематики локальної правотворчості (нормотворчості) та її доктринально-теоретичного забезпечення в Україні спирається на визначення ролі і значення інституту місцевого самоврядування, що відіграє основоположну роль в наведених процесах,

а саме: в реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, бо саме в межах локальної демократії людина, її групи та асоціації здійснюють свій життєвий цикл (людина), або цикл свого існування і функціонування (групи та асоціації людини); в створенні конституційно-правового і муніципально-правового просторів локальної демократії, як простору свободи і прав людини, а також демократичних процесів, відносно управління локальними і загальнодержавними справами, їх вирішення і формування органів публічної влади – як публічної державної, так й публічної самоврядної (муніципальної) влади, через використання виборчих і референдумних технологій. Усвідомлення і розуміння того, що локальна нормотворчість апіорі та на практиці супроводжує і забезпечує наведені процеси, підкреслює її стратегічно-функціональний та визначально-праксеологічний характер.

Системний аналіз поняття локальної нормотворчості дає змогу стверджувати, що в сучасній юридичній літературі не існує єдиного, загальновизнаного серед правознавців – представників доктрини і фахівців-практиків, визначення поняття нормотворчості, тому що ця категорія характеризується не тільки відповідною складністю та ємністю, але й багатofакторністю соціально-функціональних і технологічних підходів, що детермінують її суб'єктно-об'єктний склад, предметну змістовність, а також рівні формування, побудови і реалізації. Саме тому, при системному дослідженні питання про формування і створення норми права, формалізації змістовного «наповнення» нормативного правового акту, формування відповідних моделей профільного спрямування тощо, використовуються і застосовуються у деяких випадках такі терміни, а фактично терміносистеми, «правотворчість» і «законотворчість», а також «правоутворення» як синоніми.

Дослідження принципу Home Rule як основоположного принципу локальної нормотворчості, дало змогу встановити, що в історичній ретроспективі цей принцип сформувався у США, де фактично відображав еволюцію американського федералізму: від повної залежності міст від центру і до їхнього визнання як автономних політичних суб'єктів – ба більше, процес його становлення пройшов відповідні історичні етапи, розробивши відповідні організаційно-нормативні моделі його застосування та сформувавши відповідні судові прецеденти при його практичному використанні. Отже, він дозволяє місцевим громадам бути активними суб'єктами локальної нормотворчості, починаючи від створення власних статутів (хартій), так й розробляти і приймати закони без постійного втручання з боку

законодавчої влади штату. Звідси бачиться визначальна роль і стратегічне значення локальної нормотворчості в становленні і розвитку інституту локальної демократії у формі МСВ в Україні.

Аналіз локальної нормотворчості в контексті визначення її філософії і логіки, а також ролі і значення в формуванні локальної демократії в ординарних та екстраординарних умовах функціонування державності підтверджується основними настановами філософії існування локальної спільноти та сформованих нею органів публічної самоврядної (муніципальної) влади, які полягають в реалізації права територіальної громади на самоорганізацію, вирішенні місцевих питань в інтересах жителів, забезпеченні демократії та балансу локальних інтересів з державними інтересами. Важливим елементом впливу локальної нормотворчості таких органів публічної влади виступає її суттєвий вплив на формування муніципальної свідомості (правосвідомості) людини, її груп та асоціацій, а також будування на її основі муніципальної психології, що детермінує та реалізує відповідні поведінково-діяльнісні настанови жителів-членів ТГ, а також їх асоціативних структур. Отже, констатується, що філософія локальної нормотворчості виступає як адекватна і оптимальна концепція і соціальна феноменологія щодо розробки (нормопроєктування як початкової стадії нормотворчості) і створення (власне нормотворчість в її вузькому розумінні) правових норм на рівні окремих груп чи асоціацій людини, організацій і органів, включаючи й локальні органи публічної влади, або територій, на яких вони існують, функціонують, проявляють свою активність в сфері самоврядних відносин що базується на принципах демократизму, субсидіарності та врахування специфічних екзистенційних потреб локальної спільноти. Вона забезпечує органічний перехід від жорсткого державного регулювання до саморегулювання людини, її груп та асоціацій, що базується на проблематиці вирішення і реалізації життєвих устремлінь, потреб, інтенцій та інтересів вказаних суб'єктів, – де самі норми права локальної просторової дії створюються «знизу» та базуються на принципах законності.

Розгляд і порівняльно-правове дослідження видової характеристики локальної нормотворчості дає змогу підтвердити не тільки загальну реальність теоретичних настанов, що її торкаються, а й оптимальність, продуктивність, предметність та ефективність різних видів нормативно-правових актів, що видаються її суб'єктами для вирішення їх компетенційних повноважень з метою супроводження і забезпечення реалізації суб'єктів управлінського процесу, включаючи й екзистенційні інтереси жителів-членів громад, що існують в сфері місцевого самоврядування.

Аналіз феноменології локальної нормотворчості як іманентного елементу мілітарного муніципалізму, що представляє собою нову феноменологію щодо підвищення ролі і значення місцевих влад у мілітарній діяльності держави, що знаходить свій прояв у формуванні спеціального і окремого блоку їх компетенційних повноважень, дає змогу визначити його неперехідне значення і стратегічно-критичну роль у розробці та прийнятті, застосуванні, використанні і реалізації різних організаційних та організаційно-правових форм, що напряду торкаються питань безпеки громади та її жителів-членів, а також питань надання ресурсної підтримки Збройним Силам України.

Ключові слова: нормотворчість, локально нормотворчість, видова характеристика локальної нормотворчості, права людини, мілітарний муніципалізм, принцип Home rule, принцип субсидіарності.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Правовий простір місцевого самоврядування як екзистенційний простір існування людини, її груп та асоціацій: до питання про формування його видових характеристик. VI International Scientific and Practical Conference «World science priorities», October 12 – 13, 2023, Vienna. Austria. P. 54-69.

3. Баймуратов М.О. Муніципальна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. Тези конференції «Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості» (Київ. 8 грудня 2017 р.). URL: https://www.researchgate.net/publication/323641183_MUNICIPALNA_VLADA_V_SISTEMI_PUBLICNOI_VLADI_V_UKRAINI_V_UMOVAN_MUNICIPALNOI_REFORMI

4. Баймуратов М., Кофман Б., Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 4. С. 82-105. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2025-4/pdfs/5-mykhailo-baimuratov-borys-kofman-denys-bobrovnyk-modeli-formy-demokratii-demokratychnoi-vzaiemodii-mizh-liudynoiu-terytorialnoiu.pdf>

5. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність. *Право України*. 2024. № 6. С. 38-60. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001503974>

6. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2006. 184 с.

7. Гусарєв С. Д. Теорія права і держави: навчальний посібник / С. Д. Гусарєв, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 270 с.

8. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

9. Скакун, О. Ф. Теорія держави і права [Текст]: підручник. 2-е видання. Харків: Консум, 2005. 656 с.

10. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса: Юридична література, 2006. 304 с.

11. Дудченко В.В. Правоутворення як об'єкт загальнотеоретичного аналізу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2005. Том 4. С. 50–57.

12. Стукаленко О.В. Нотатки до розуміння категорії «механізм правового регулювання». *Правова держава*. 2017. С. 20-25. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/07b29149-6e17-4ac3-809a-35984930b395/content>

13. Форманюк В.В. Поняття локальної нормотворчості. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 44. С. 124–129. URL: <http://hdl.handle.net/11300/1554>

14. Latham, Joseph R. (2016). Dillon's Rule Versus Home Rule: A Comprehensive. *Comparative Review of the Impacts*. University of Mississippi. Sally McDonnell Barksdale Honors College. URL: https://egrove.olemiss.edu/hon_thesis/485/

15. Dillon, J. F. (1911). Commentaries on the Law of Municipal Corporations (5th ed.). Boston: Little, Brown, and Company, 1516. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Commentaries_on_the_Law_of_Municipal_Cor.html?id=8d89AAAAIAAJ&redir_esc=y

16. Frug, G. E., & Barron, D. J. (2008). City Bound: How States Stifle City Governments and What to Do About It. Ithaca: Cornell University Press, 280.

17. Barron D. J. (2003). Reclaiming Home Rule. *Harvard Law Review*, Volume 116, No. 8, March, 2255–2386.

18. Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов та ін.; За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

19. Шевченко А.О. Муніципально-правовий статус територіальної громади в Україні та зарубіжних державах: дис. канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ: НАВСУ, 2020. 229 с.

20. Briffault, R. (1990). Our Localism: Part I. The Structure of Local Government Law. *Columbia Law Review*, 90(1), 1-115.

21. *The City of Clinton v. The Cedar Rapids and Missouri River Railroad Company*. URL: https://calculators.law/caselaw/decisions/mLo8MVZa3D4M/city-of-clinton-v-cedar-rapids-missouri-river-railroad#google_vignette

22. *Hunter v. City of Pittsburgh* (1907). URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep207/usrep207161/usrep207161.pdf>

23. *New Town Lab Zoetermeer Erfgoed en St-edelijke transformatie*. URL: <https://www.newtowninstitute.org/pdf/INTI-re-portNewTownLab-Zoetermeer.pdf>

24. Бобровник Д.О. Муніципальна правосвідомість: структурний аналіз. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО». 2022. № 2 (5) С. 20-32.

25. Посторонка І.Г. Муніципалізм як концепт: загальнотеоретичне дослідження : дис. на здобуття ступеня доктора філософії : 081 «Право». Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2025. 239 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/88>

26. Форманюк В. В. Локальна правотворчість як одна з форм активності соціального суб'єкта. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 694-698.

27. Баймуратов М.М. (2024). Компетенція органів місцевого самоврядування України: трансформаційні зміни в умовах російсько-української війни. *Часопис Київського університету права*, (2), 46-51. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2024.7>

28. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Єфремова Н.В. Муніципальні права людини як всеохоплююча та універсальна форма становлення і

розвитку її свідомості. SCIENTIA. Scientific Collection «InterConf», «The driving force of science and trends in its development», October 17, 2025. London, England, United Kingdom (172), С. 67–76.

29. Баймуратов, М., Кофман, Б. (2023). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічний напрям розвитку державності в умовах глобалізації. Scientific Collection «InterConf», (176), С. 97–105. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>

2. 30. Шинькович А. (2020). Принцип субсидіарності як базова засада поділу влади та розподілу повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням. *Публічне урядування*, (2 (22), 221–229. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2\(22\)-221-229](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2(22)-221-229).

31. Петришина М.О. Напрями вдосконалення локальної нормотворчості органів місцевого самоврядування в Україні. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 71–76.

32. Петришина М.О. Нормотворча діяльність в органах місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 20 с.

33. Баймуратов М.О. & Кофман Б.Я. (2022). Мілітарний конституціоналізм: до питання про формування, розуміння і оформлення феноменології. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. (3), 6–18; (4), 6–18.

34. Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2024). Мілітарний муніципалізм: до визначення об'єктивно-доктринальних настанов до формування та функціонування. Матеріали конференцій МЦНД, (16.02.2024; Кременчук, Україна), 131–136. вилучено із <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1034>.

35. Прінц В.А. Мілітаризація національної економіки України в умовах війни: виклики та обмеження. *Інноваційна економіка*. 2025. № 2 [102]. С. 219–225. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2025.2.24>

36. Лепіш Н.Я., Павлович-Сенета Я.П. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267567>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.382022>

37. Зінченко, Д. А. Особливості правотворчої діяльності в умовах воєнного стану: національний та міжнародний досвід. Актуальні проблеми правотворчості в Україні : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.

(м. Вінниця, 29 листоп. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. прав. наук України. Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 68-70. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23201>

38. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2025 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

39. Про засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування: Проект Закону №14412. Дата схвалення Кабміном: 29 січня 2026 року. Засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування: Верховна Рада прийняла за основу законопроект. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/271914.html>

Information about the authors:

Baimuratov Mykhailo Olexandrovich,

Doctor Habilitat of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Sciences and Law,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushynsky, Honored Worker
of Science and Technology of Ukraine,
Academician of the Ukrainian Academy of Sciences
26, Staroportofrankivska str., Odessa, 65020, Ukraine

Kofman Boris Yakovych,

Doctor Habilitat of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Sciences and Law,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushynsky, Honored Lawyer of Ukraine
26, Staroportofrankivska str., Odessa, 65020, Ukraine

Baimuratov Maxim Mykhailovych,

Master of Laws, Postgraduate Student,
Department of Constitutional and International Law
of Mariupol State University,
Head of the Tax Service of Ukraine
of the Odessa district in the Odessa region
31, Air Force Avenue, Kyiv, 03037, Ukraine

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бурдоносова М. А.

ВСТУП

Категорія свободи посідає центральне місце у філософсько-правовому осмисленні процесів державотворення та правотворчої діяльності, оскільки саме через неї розкривається співвідношення особистості, суспільства і держави. У сучасних умовах трансформації правової системи України, зумовлених демократичними перетвореннями, євроінтеграційними процесами та викликами воєнного часу, проблема свободи набуває особливої актуальності як ціннісна та нормативна основа формування права.

Свобода виступає не лише фундаментальною філософською категорією, а й ключовим правовим принципом, що визначає зміст, спрямованість і межі правотворчої діяльності. Вона знаходить своє закріплення у конституційних положеннях, законодавстві про права і свободи людини та громадянина, а також у механізмах їх реалізації і захисту. Водночас багатозначність і складність поняття свободи потребують міждисциплінарного підходу, який дозволяє поєднати філософське осмислення свободи з її юридичною формалізацією та практикою правового регулювання.

У центрі наукових дискусій перебувають питання співвідношення свободи і державної влади, свободи і правопорядку, свободи та юридичних обмежень, що встановлюються в процесі правотворчості. Осмислення свободи в цьому контексті виходить за межі суто індивідуального або екзистенційного виміру і набуває інституційного характеру, пов'язаного з визначенням меж допустимого державного втручання, гарантій автономії особистості та відповідальності суб'єктів публічної влади.

Метою дослідження є філософсько-правовий аналіз категорії свободи як ціннісної та нормативної основи сучасної правотворчої діяльності з урахуванням історичних традицій і сучасних наукових концепцій. Особлива увага приділяється юридичній природі свободи, її закріпленню в позитивному праві, а також ролі свободи у формуванні принципів правового регулювання в умовах державотворення в Україні.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує філософський аналіз, правову герменевтику, аксіологічний та структурно-функціональний методи. Застосування

загальнонаукових і спеціальних методів дозволяє комплексно розглянути свободу як багатовимірну категорію, що визначає зміст правотворчої діяльності та слугує орієнтиром для розвитку національної правової системи.

Право може розглядатися як нормативна система, що чітко окреслює межі, за якими забезпечується сфера індивідуальної свободи, захищеної від зовнішніх посягань. У цьому контексті свобода постає як соціальний феномен, що виявляється в системі суспільних відносин і тісно пов'язаний як із внутрішнім світом особистості, так і з її зовнішньою поведінкою.

1. Філософсько-правове осмислення свободи як ціннісної та нормативної категорії

Свобода не є абсолютною, а стосується лише певних аспектів людського існування. Вона визначає взаємозв'язок особистості з її природним, духовним і соціальним середовищем, а також регулює внутрішньоособистісні взаємодії – зокрема співвідношення між раціональними установками, бажаннями й потребами. У цьому вимірі свобода завжди передбачає наявність обмежень – юридичних, етичних, природних і соціальних, – що модифікуються залежно від прийнятих рішень і форм реалізації людської діяльності. Роль обмежувача свободи відіграє раціональність як внутрішній регулятор вибору.

У сучасній західній політичній думці сформувалися дві провідні концепції свободи – так звана «негативна» і «позитивна» свобода. Перша знаходить своє ідеологічне втілення в консервативних доктринах, орієнтованих на обмеження втручання в особистий простір, тоді як друга пов'язана з ідеями лібералізму, що акцентують на умовах самореалізації індивіда. У цій дихотомії свобода розглядається як умова людської творчості, а її аналітичне осмислення можливе через опозицію «свобода – несвобода»¹. Водночас свобода людини завжди співвідноситься з природними і соціальними законами, які задають межі її здійснення. «Свобода від...» тобто «негативна» свобода, передбачає боротьбу проти різних негативних факторів, до яких належать: убогість, бідність, насильство, бездомність, відсутність роботи, недоступність якісного лікування, злочинність, недоступність освіти, наприклад, через його платність і т.д.

«Свобода для...» називається «позитивною» свободою, яка передбачає простір для всього позитивного в людині, свобода: для

¹ Арендт Г. Становище людини / пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2003. – 312 с.

творчості, для прояву своєї індивідуальності, для розвитку, для щасливого життя і т.д.²

У сучасному світі ці два політичні напрями нерідко розглядають як взаємовиключні. Це протистояння має ідеологічний характер. Лібералізм соціально-політичний проект та ідеологія, а його антипод консерватизм. Філософія лібералізму – це особливий тип суспільства, який отримав назву «відкритого суспільства».

У світовій соціологічній, філософській, правовій, економічній, психологічній науці йде гостра дискусія з приводу сутності, змісту, видів, форм, значення, цілей, функцій категорії свободи. У вітчизняній правовій думці поширена гносеологічна інтерпретація свободи як усвідомленої необхідності.

У прихильників раціоналістської філософії: І. Канта, Р. Декарта, Г. В. Лейбніца, Г. В. Ф. Гегеля, Б. Спінози фундаментальною основою свободи виступають: усвідомлена необхідність, приватна власність та державний устрій. Прагматична традиція трактування свободи вибору сягає філософії Т. Гоббса та Дж. Лока. Більш послідовно вона розроблялася прихильниками французької освіти: К. А. Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро. Особливу групу робіт з проблеми свободи складають праці філософів-екзистенціалістів. Західними філософами, котрі розробляли цю тематику, є С. К'єркегор, А. Камю, М. Хайдеггер. Відмова від раціоналістських концептуальних схем міститься в ідеях представників філософії життя А. Шопенгауера та Ф. Ніцше. Великий внесок у вивчення проблеми екзистенційного вибору зробив французький філософ А. Бергсон. Проблема свободи у праві є однією з центральних у теорії та практиці людства протягом усієї соціальної історії.

А. Н. Уайтхед відзначав, що «на жаль, поняття свободи було вихолощене деякими буквральними тлумаченнями. Письменники, майстри в тому, що пов'язано з польотами художньої уяви, зазнавали шоку, стикаючись з новою думкою, що суперечить дослідженням, що суперечила традиції. Ідея свободи звужувалась. Вражаючих своїх сучасників. Роздуми про свободу, ми схильні обмежувати свободою думки, свободою релігійних переконань. Страждань»³.

Існують два типи буття свободи: зовнішня свобода і внутрішня. Перша умовно представлена «позитивною» та «негативною» свободами,

² Бурдоносова М. Категорія свободи у філософії, юриспруденції та соціології // Knowledge, Education, Law, Management. – 2025. – № 4 (72). – С.127

³ Уайтхед А. Н. Наука і сучасний світ / пер. з англ. – К. : Юніверс, 2001. (Оригінал: Whitehead A. N. Science and the Modern World. – Cambridge : Cambridge University Press, 1925.) С. 21-23.

які у свою чергу мають зовнішнє вираження у світі політики через призму боротьби консервативної та демократичної ідеологій.

Дослідники розрізняють «здаваність» і «дійсність» свободи. Вивчаючи категорію свободи доцільно вивчити праці відомих ліберальних економістів та філософів: Р. Арона, Х. Арендт, І. Берліна, Л. Т. Гобхауса, Д. Дерінга, Д. Дьюї, Р. Пайпса, К. Поппера, О. Сен, Р. Скидельські, Ф. Хайєка, М. Фрідмана і особливо проблеми свободи у ринкових відносинах, приватної власності, демократії та праві.

Для розуміння категорії свобода доцільно проаналізувати співвідношення свободи і насильства в різних сферах суспільного буття. Свобода – можливість не обмежено діяти, виходячи зі свого блага. Абсолютної свободи «у чистому вигляді», як такої, не існує, вважають багато дослідників, її зміст змінюється залежно від умов життя. Змінюється соціальне життя, змінюються форми та способи вияву свободи.

Свобода людини полягає в можливості визначати дійсну цінність власних бажань, обмежувати одні і давати простір іншим. Свобода це насамперед реалізація людських потреб через діяння. Найбільш характерним для людини видом життєдіяльності є корисна праця. Про характер і ступені свободи трудової діяльності в ту чи іншу епоху можна судити за характером суспільної праці та взаємин соціально груп.

Праця є найважливішим видом прояву людської свободи. Багато хто вважає, що окрім праці немає свободи. У цьому сенсі «свобода жити» і «свобода діяти» збігаються, оскільки суспільне життя є по суті практичним. Свобода суспільства – основа свободи людини. Не можна бути повністю вільним у невільному суспільстві. Можна бути лише частково вільним. У сучасних суспільствах нерідко свобода одного будується за рахунок несвободи іншого, тоді як існує можливість створити умови для вільного розвитку кожного індивіда.

Позитивна свобода це свобода вибору добра, це насамперед добровільне прагнення сфері вищих цінностей, до абсолюту. Свободу іноді розглядають як екзистенційну ознаку людського духу, тобто вона передує людському буттю, є його першоосновою. Свобода це наявність у людини можливості вибору варіанта та його реалізації. Відсутність такого вибору та реалізації вибору рівносильна відсутності свободи в несвободі. Свобода дорівнює терпимості.

Свобода невіддільна від рівності, яка є основою свободи. Правова рівність це рівність не всіх людей, а тільки вільних. Рівність відрізняється від зрівняльності. Рівність встановлює однакове становище людей, та наділяє їх однаковими правами, обов'язками та відповідальністю, незважаючи на природні відмінності. Право

розраховане на вільних людей, оскільки лише вільна людина у правових відносинах може привести в дію весь правовий механізм для забезпечення своєї свободи.

Поняття свобода використовується у позитивному праві для опису правового становища особистості та означає правову та духовну свободу. Поступово поняття свободи набуло ще одне значення і почало вживатися як синонім суб'єктивного права.

Першим вченим, який визначив свободу як право робити все, що не заборонено законом, називають Т. Гоббса. Поняття свободи служить Дж. Локу для розмежування понять «право» та «закон». Особливий новий підхід до взаємовідносин свободи і необхідності, був розроблений Б. Спінозою. Представники французької та німецької освіти зробили певний внесок у вивчення свободи. Вони бачили втілення ідеалів свободи у демократизації суспільних відносин. Філософи освіти пов'язали свободу і демократію, надали теоретичним положенням політичний характер.

У нашому суспільстві на ранніх етапах його розвитку (епоха Київської Русі) соціальна свобода реалізувалася за західним типом з розумінням свободи як сфери приватної соціальної діяльності, недоступної для зовнішнього управління, і передбачало соціальну активність як спосіб реалізації свободи.

Сучасна Україна це суспільство реалізованої негативної та позитивної свободи. Здійснення свободи як соціокультурної цінності має амбівалентний (подвійний) характер. Негативна свобода, тобто свобода як незалежність, самостійність, є і елементом ліберальної свободи, і її обмежувачем.

Проблема свободи в усі часи привертала увагу мислителів різних напрямів: філософів (Дж. Локк, Ф. М. Вольтер, Ш. Монтеск'є, Д. Юм, І. Кант, В. Ф. Гумбольдт, Т. Гоббс, Е. Ренан, Г. Спенсер, Ф. Хайєк), економістів (Дж. М. Кейнс), політичних діячів (Ч. Беккарія, Б. Констан, Д. Мільтон, Д.С. Мілль, Т.Г. Масарик, А. Токвіль та ін).

Якщо розглядати співвідношення права та свободи, то «юридична свобода»: юридично закріплена (формалізована), соціально виправдана і соціально необхідна міра можливої та належної поведінки індивідуальних і колективних суб'єктів права, що забезпечує задоволення соціальних потреб, гарантована і охороняється державою». У цьому визначенні поєднуються різні аспекти трактування свободи – негативний, що розуміє її, як «свободу від» і позитивний, що розуміє її як «свободу для»⁴.

⁴ Бурдоносова М. Категорія свободи у філософії, юриспруденції та соціології // Knowledge, Education, Law, Management. – 2025. – № 4 (72). – С. 129.

Для свободи як правової категорії характерні такі ознаки: можливість самостійного вибору; показник незалежності суб'єкта; наявність певних меж, встановлених державою; наявність кількох варіантів дії; усвідомленість вибору; можливість реалізації потреб; доступність необхідних благ та їх наявність.

Під свободою як правовою категорією нерідко розуміють здатність і можливість людини шляхом усвідомленого самостійного вибору приймати рішення та здійснювати їх у встановлених правових межах відповідно до своїх потреб і поставлених цілей, або відмовитися від здійснення дій.

Протилежною категорією юридичну свободу є юридична несвобода. Юридична несвобода має багато форм. По-перше, людина діє невольно, коли свідомо порушує норми законодавства. По-друге, несвобода має місце у разі незнання законів. По-третє, людина діє під примусом і т.д.

Реалізація різноманітних свобод можлива лише за умови існування юридичної свободи. Свобода у філософському розумінні розглядається як єдність внутрішньої та зовнішньої свободи. Свобода як правова категорія, що асоціюється лише із зовнішньою свободою. Юридична свобода частково відображає інші види свободи такі, як політична, економічна, естетична, етична і т.д.

Юридична свобода це юридично закріплена, міра можливої і належної поведінки індивідуальних і колективних суб'єктів права, що забезпечує задоволення соціальних потреб, гарантована, що захищається і охороняється державою. Це правове становище особи, яке підпорядковується лише закону, а не іншим особам. Юридична свобода закріплюється у вигляді правових засобів: правотворчості та правореалізації. Зовнішня форма її об'єктивності це правомірні дії суб'єктів права. Дії суб'єктів права, їх конкретні права та обов'язки, законні інтереси часто розглядають як зміст юридичної свободи. Прояв свободи може бути правомірним та неправомірним.

«Конвенція про захист прав людини та основних свобод» Ради Європи визначає свободу, у статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність), як правову категорію, яка може бути обмежена лише у встановленому законом порядку⁵. Право можна як міру юридичної свободи. Рівень свободи можна виміряти за певною шкалою, наприклад, від 0 до 100 відсотків. Право має створювати можливості для розвитку людини, становлення її як вільної особистості.

Результатом оптимізації юридичної свободи можна розглядати правопорядок. Управління правопорядком сприяє оптимізації

⁵ Рада Європи. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.echr.coe.int>

юридичної свободи та юридичної несвободи. Свободу можна розглядати як показник рівня стійкості правопорядку, а також як необхідну умову його існування.

Відповідно до статей 3 та 8 Конституції України, права і свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими та мають визначальне значення для правової системи держави. Вони визначають зміст і спрямованість законодавчої діяльності, впливають на формування та застосування законів, діяльність органів законодавчої й виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та забезпечуються правосуддям. Таким чином, свобода людини виступає не похідною від державної волі, а первинним конституційним орієнтиром, через який формується та реалізується вся система публічної влади.

У Конституції України поняття свобода використовується 63 рази, у різних відмінках і формах (однина та множина), основними аспектами застосування цього поняття є Розділ II (статті 21–68) де визначаються фундаментальні «права і свободи людини та громадянина». І це, набагато більше, ніж поняття справедливості, на яке є відсилка за змістом 3 рази, з яких лише 1 пряме згадування. У Преамбулі: «...прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями...» – тут справедливості згадується в контексті мети побудови держави.

У Преамбулі: «...керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням...» – традиційно вважається, що засади соціальної справедливості закладені в ідею створення держави.

У Статті 95: Це єдина стаття розділу «Фінанси і бюджет», де термін вживається безпосередньо: «Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами»⁶.

Хоча слово «справедливість» зустрічається в тексті статей рідко, Конституційний Суд України неодноразово наголошував у своїх рішеннях, що справедливість є фундаментальним принципом права, який впливає зі змісту статті 8 (верховенство права) та статті 1 (Україна – права держава).

Права – це загальні можливості поведінки, що містяться в об'єктивному праві, спрямовані на реалізацію суб'єктами своїх потреб і забезпечені переважно заходами позитивного впливу. Зміст об'єктивного права є загальною мірою свободи і справедливості

⁶ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін. і доп.). – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

поведінки. Міра свободи включає в себе: міру незалежності від інших осіб, міру можливості.

Забезпечення своїх потреб та інтересів, міру наявної власності (достатній захід це майновий стан). Справедливість визначається умовами рівності та нерівності. Зміст прав в об'єктивному праві становлять такі можливості, як можливість позитивної поведінки уповноваженого, можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної особи, можливість забезпечення прав і свобод, можливість захисту своїх прав, а також можливість, самозабезпечення прав, свобод і законних інтересів. Зміст обов'язку в об'єктивному праві представлений наступними елементами: вчинення певних дій, утримання від певних дій, ступеня забезпечення прав і свобод обов'язком, а також самозабезпечення виконання, самоорганізованості, самодисципліни.

Загальними рисами прав і обов'язків як парних категорій виступають такі: вони є формою реалізації свободи, справедливості, добра, сили, правди, включені як елементи у зміст об'єктивного (позитивного) права.

Конституцією України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави⁷. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Найбільшою мірою свобода проявляється у юридичних правах і свободах. Вона виражена в можливості діяти на власний розсуд, без зовнішнього примусу, проявляти свою активність та ініціативність.

Прояв свободи в обов'язках, на відміну від прав, обмежений і пов'язаний з кореспондуючим правом. Ряд авторів підкреслюють особливу значимість свободи зобов'язаної особи не тільки для задоволення інтересів уповноваженого, але і своїх власних свобод.

У міжнародних деклараціях та конвенціях сформульовані права людини та обов'язки держави, суспільства. Однак у них майже не вказуються обов'язки громадян щодо держави та інших осіб. У ст. 29 Загальної декларації прав людини говориться, що індивід має обов'язки щодо суспільства, в рамках якого єдино можливий вільний і повний його розвиток. Декларація це перелік прав людини без визначення чи акцентування обов'язків [30].

В Конституції України зазначено конституційні обов'язки людини, яких всього 4: захист Вітчизни, незалежності та територіальної

⁷ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін. і доп.). – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

цілісності України, шанування її державних символів; не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки; сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом; неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [29]. Водночас останній із визначених конституційних обов'язків, незважаючи на його формальну лаконічність і високий рівень нормативного узагальнення, за своєю правовою природою є найбільш складним і всеохопним, оскільки фактично інтегрує вимогу свідомого, внутрішньо прийнятого та системного дотримання всієї сукупності чинних норм права. Його належна реалізація об'єктивно зумовлює необхідність сформованої правосвідомості, належного рівня правової культури, здатності особи до правової рефлексії та орієнтації у правовому порядку, що перетворює цей обов'язок із суто формальної вимоги на тривалий і безперервний процес правомірної поведінки.

Акцентування уваги лише на правах виправдане історично, але в даний час акцент доцільно зробити і на обов'язках, для того щоб людина, здійснюючи свої права, поважала права та свободи інших осіб, суспільства, держави. Для відновлення гармонії між правами та обов'язками пропонується видання Міжнародної декларації основних обов'язків людини. Формулювання основних обов'язків людини у міжнародній декларації потребує особливої обачності та широкої підготовчої роботи. Створення такої декларації допомогло б людству усвідомити, що індивіди, спільноти та держави мають щодо один одного обов'язки, широке ж здійснення прав можливе лише в тому випадку, якщо кожен на всіх рівнях виконуватиме свої обов'язки. Взяти за основу можна самі поширені у світі обов'язки: ніхто не може перешкоджати або обмежувати здійснення прав іншими; кожен індивід зобов'язаний працювати і діяти відповідно до своїх здібностей в ім'я здійснення та захисту інтересів співтовариства; кожен громадянин зобов'язаний у відповідності зі своїми доходами та майновим становищем нести частину суспільного тягаря (податки тощо); кожен зобов'язаний утримуватися від образи або утиску честі та людської гідності інших шляхом поширення неправдивої, необґрунтованої інформації, а також зниження громадського авторитету інших осіб.

Ідея свободи об'єднує та роз'єднує людей. Ці ідеї мають різне трактування. Суспільство, організоване на засадах свободи та самоврядування, тому соціальна солідарність є надзвичайно важливим законом суспільства і визначає дію всіх інших законів. З погляду теоретико-гносеологічної теорії солідарність, як категорія, має соціально-етичну природу і служить однією з точок опори соціальної

філософії. Вона тісно пов'язана з деякими іншими філософсько-етичними категоріями рівності, справедливості, братерства. Історично свобода впливає із взаємозалежності, узгодження інтересів індивідів і тому необхідний результат солідарності.

Свобода має політичний, економічний та правовий (юридичний) аспекти. Політична свобода реалізується як право людини брати участь в управлінні державою, в якій він живе. Правова форма свободи – це права людини, свободи та її законні інтереси. Економічна свобода – це право користуватися і розпоряджатися своїм майном, власністю. Свобода – це можливість людини чинити як завгодно за умови, що це не обмежує свободи прав інших людей.

Кожен має рівне право на свободу, сумісну з такою самою свободою інших. Свобода починається із власності, якщо творчість є вершиною духовної свободи, то економічний аспект свободи це її фундамент. З власності під час історичного розвитку виростають майже всі соціальні інститути, такі як управління, сім'я, держава тощо.

Природним різновидом людських відносин вважають ринкові, які ґрунтуються на відносинах рівних осіб. Він дає більшу свободу і справедливість, ніж ієрархічна система. Соціальна держава передбачає забезпечення кожної людини мінімальним набором благ (прожитковий мінімум, споживчий кошик), що дозволяє вести гідне життя незалежно від його особливостей: капіталу, здібностей, віку, стану здоров'я і т.д.

В Декларації прав людини і громадянина (1789, Франція) свобода людини трактується як можливість робити все, що не завдає шкоди іншому. Таким чином, здійснення природних прав кожної людини обмежене лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими самими правами та благами. Ці межі можна визначити лише законом.

Джон Стюарт Мілль відомий англійський мислитель і економіст в есе «Про свободу» писав, що людина відповідальна тільки за ту частину своєї поведінки, яка стосується інших. В іншому він абсолютно незалежний. Над собою, своїм тілом та душею особистість суверенна. Це правило стосується лише дієздатних осіб. А тих, що все ще потребують турботи інших (частково-, неповністю– та обмежено дієздатні), необхідно захищати і від власних дій. Людство більше виграє, дозволяючи людям жити по-своєму, ніж змушуючи жити «як треба» з погляду інших: «Найблискупчіші розуми тисячоліттями билися і б'ються над тим, як зробити цей світ кращим. Але результат розходиться з метою, якщо замість свободи та процвітання на нас насунулися рабство і жебрацтво»⁸.

⁸ Мілль Джон Стюарт. Про свободу / пер. з англ. – К. : Основи, 2002. – С. 8-9.

За словами Вольтера, а потім Іммануїла Канта «людина є вільною, якщо вона має підкорятися не іншій людині, а закону». Важливе та складне завдання суспільства побудувати його так, щоб люди підкорялися не іншим людям, а лише закону. Держава має надати кожній людині можливості, а вона зобов'язана розвивати притаманні їй здібності⁹.

Однією з ключових свобод людини є економічна, без якої особисту та політичну свободи важко реалізувати. Підприємництво є однією з форм свобод в економічній сфері. Воно відкриває шлях до використання нового знання. Для цього людина повинна діяти на свій страх і ризик, вкладаючи свої зусилля та гроші у ті чи інші заняття. Економічна свобода це свобода будь-якої діяльності, що включає право вибору та пов'язані з цим ризики та відповідальність. Гроші – найбільший інструмент свободи, винайдений людиною.

Приватна власність є головною гарантією свободи. Критикуючи ці ідеї Прудон доводив, що власність є крадіжка, тому що вона суперечить справедливості, оскільки не можна знайти жодного принципу, на якому можна було б це обґрунтувати протилежне. П'єр-Жозеф Прудон (1809 – 1865) соціолог, членом французького парламенту і перша людина, яка відкрито назвала себе анархістом¹⁰.

У цьому контексті показовою є критика інституту приватної власності, запропонована П'єр-Жозеф Прудон, який відомою формулою «власність – це крадіжка» намагався довести її несумісність із принципами справедливості та рівності. Водночас така позиція виходить із уявлення про власність як про абсолютне, нічим не обмежене панування над речами, і не враховує її правової та соціальної зумовленості в умовах конституційної держави.

На відміну від ідей Прудона, Конституція України закріплює концепцію соціально відповідальної власності, формулюючи принцип, відповідно до якого власність зобов'язує. Це означає, що здійснення права власності не є свавільним, а передбачає дотримання балансу між приватними інтересами власника, правами інших осіб та публічним інтересом. Таким чином, власність у конституційно-правовому вимірі постає не як джерело експлуатації, а як інструмент упорядкування економічних відносин і забезпечення свободи.

Заперечення або знецінення права власності як такого неминуче призводить не до торжества справедливості, а до правового вакууму, в якому свобода замінюється силою, а економічні відносини будуються за принципом фактичного домінування – «хто сильніший, той і володіє».

⁹ Кант Іммануїл. Метафізика моралі / пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – 320 с.

¹⁰ Прудон П'єр-Жозеф. Що таке власність? / пер. з фр. – К. : Юніверс, 2005. – С. 34-40.

Ще Томас Гоббс описував природний стан як простір неупорядкованого насильства, у якому відсутність загальнообов'язкових правил робить неможливими ані безпеку, ані стабільне володіння благами¹¹. Саме перехід до правопорядку, заснованого на загальних нормах, перетворює силу на право і створює умови для виникнення захищеної власності. Саме юридично гарантоване право власності, поєднане з покладенням на нього обов'язком соціальної відповідальності, слугує необхідною передумовою реалізації економічної свободи, рівності можливостей і запобігання поверненню до примітивних форм перерозподілу благ.

2. Свобода в системі правотворчості та конституційного правопорядку України

У філософсько-правовому вимірі право власності постає як один із фундаментальних способів протистояння людини соціальному й екзистенційному хаосу. Юридично гарантована власність надає індивіду можливість не лише вільно володіти, користуватися та розпоряджатися результатами власної праці, а й забезпечує їхню спадковість між поколіннями шляхом правової передачі майна, що формує відчуття стабільності, безперервності життєвого проєкту та довіри до правового порядку. Саме інститут власності створює реальну, а не декларативну гарантію того, що чесно набуте майно може бути передане дітям та іншим спадкоємцям і не буде втрачено внаслідок свавільного насильства або фізичної слабкості власника.

На відміну від гоббсівського акценту на примусі, Джон Локк пов'язував право власності з працею людини та її природним правом розпоряджатися результатами власних зусиль. У локківській традиції власність є не привілеєм, а продовженням особистої свободи, а її правовий захист – необхідною передумовою довгострокового життєвого планування, зокрема можливості передати чесно набуте майно наступним поколінням. Саме спадковість власності формує горизонт відповідальності, який виходить за межі індивідуального життя^{12, 13, 14}.

У свою чергу, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель розглядав власність як первинну форму об'єктивації свободи, через яку воля особи набуває зовнішнього, соціально визнаного буття. Позбавлення людини власності або нездатність гарантувати її збереження означає не лише економічну

¹¹ Гоббс Томас. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної / пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – С.88-94.

¹² Гоббс Томас. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної / пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – 134-145.

¹³ Локк Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 265 с.

¹⁴ Хайек Фрідріх. Дорога до рабства / пер. з англ. – К. : Основи, 2003. – С. 72-75.

втрату, а й підрив самої можливості бути повноцінним суб'єктом права¹⁵.

За відсутності правового захисту власності суспільні відносини неминує скочуються до архаїчних моделей, притаманних первіснообщинним формам організації, у яких домінує принцип фізичної сили та безпосереднього захоплення – «прийшов і відібрав». У такій системі немічність, старість або тимчасова вразливість особи означають втрату не лише майна, а й свободи як такої. Право власності, натомість, виступає інституційним механізмом цивілізаційного відмежування від цих форм хаосу, підмінюючи силу правом, а випадковість – передбачуваністю.

Трагічні події, пов'язані зі збройною агресією РФ проти України, продемонстрували, наскільки крихкими можуть виявитися правові основи цивілізаційного порядку під тиском насильства. В умовах війни знову актуалізується архаїчний вектор «права сильного», що заперечує саму ідею юридично захищеної власності та підмінює правове регулювання грубою силою. Водночас цивілізований світ у своїй історичній еволюції принципово відійшов від таких моделей, обравши шлях правового врегулювання суспільних відносин, у якому власність, свобода та безпека людини захищаються не силою зброї, а верховенством права та дією універсальних правових інститутів.

Право власності це свобода індивідів та інших суб'єктів соціального життя. Власність утворює цивілізований ґрунт для свободи та права. Стабільність і сила держави залежить від становища людини у державі. Якщо держава буде союзом вільних людей, то така держава буде вічною. У світі приблизно 4500 народів. Майже кожен народ мав свою державу. Нині у світі існує лише близько 200 держав (в тому числі, 193 країни учасниці ООН, Ватикан). Більшість народів втратили свій суверенітет. Якщо держава буде союзом вільних людей, то така держава переживе століття та тисячоліття.

Прихильники теорії лібералізму вважають, що держава повинна обмежитися розробкою загальних правил, що застосовуються в ситуаціях певного типу, надавши індивідам свободу у всьому, що пов'язане з обставинами місця і часу, бо тільки індивіди можуть знати повною мірою ці обставини і пристосовувати до них свої дії. Для того, щоб індивіди могли свідомо будувати плани, вони повинні мати можливість передбачати дії уряду і здатність на ці плани впливати.

Свобода вибору в конкурентному суспільстві полягає в наступному: якщо хтось відмовляється задовольнити запити, то можна звернутися до

¹⁵ Гегель Георг Вільгельм Фрідріх. Філософія права / пер. з нім. – К. : Юніверс, 2004. – 98-105.

іншого. Це і є свобода вибору. Монополія обмежує свободу. Довга історія людства інтерпретується гегельянством у тому сенсі, що свобода людини прогресує крок за кроком. Право є основною формою свободи та її метою, а справедливість є форма, що дозволяє зробити свободу прийнятною для всіх.

Свобода індивіда та свобода його волі поняття тотожні. Вольовий характер права обумовлений саме тим, що право є формою свободи людей. Цей вольовий момент присутній у різних визначеннях і характеристиках права в якості волевстановлених положень (Аристотель, Гроцій та ін.), висловлювання загальної волі (Руссо), класової волі (марксисти), волі народу як більшості населення з урахуванням демократії) і т.д. Оскільки свобода завжди пов'язана з боротьбою за позбавлення від колишнього гніту, вона асоціюється у більшості з самим процесом розкріпачення, зі свободою від чогось або проти чогось). При цьому серед учасників процесу звільнення від старого панує різнобій в уявленнях про позитивний сенс майбутньої свободи, у відповідях на запитання на кшталт: Свобода навіщо? Яка саме свобода? Конкретні уявлення щодо цього кола проблем формуються пізніше, так би мовити постфактум: категорія свободи включає співвідношення негативного та позитивного аспектів свободи «свободи для» та «свободи від» у соціальному, політичному, правовому та економічному аспектах.

Іншої форми буття і вираження свободи у суспільному житті людей, крім правової людство досі не винайшло. Люди вільні в міру їхньої рівності і рівні в міру їхньої свободи. Неправова свобода, свобода без загального масштабу і єдиної міри так звана свобода без рівності це ідеологія елітарних привілеїв, а рівність без свободи ідеологія рабів і пригноблених мас з вимогами ілюзорної «фактичної рівності», заміною рівності зрівнялівкою і т.д. буд. Свобода в правовій формі або свавілля в будь-яких проявах, третє не дано. Неправо і несвобода це завжди свавілля.

Історичний розвиток свободи і права в людських відносинах є прогрес рівності людей як формально (юридично) вільних особистостей. Досить широко поширені уявлення про протилежність правничий та свободи, правничий та справедливості, правничий та рівності. Вони обумовлені багато в чому тим, що під правом мають на увазі будь-які веління влади (законодавство та інші офіційні акти), які іноді носять навіть антиправовий, довільний, насильницький характер.

До дослідження особливостей свободи і форм її реалізації застосовується аксіологічний та соціально-філософський, соціологічний та правовий підходи. Більшість людей орієнтуються на

вбудовування себе у світ, а не на зміну цього світу. Відповідно, з'являється необхідність у відповідальності як здатності прийняти виклик, адекватно на нього відповісти та спрогнозувати наслідки цих дій.

Протилежністю свободи виступає на сьогоднішній день не тільки рабство, а й сама абсолютна свобода, яка сприймається як негативна цінність, як антипод стабільності, структурованості. Вільне буття можна визначити, як те, що ніколи не реалізувалося повною мірою. Свобода це сила, яка постійно підтримує буття, що не дозволяє йому розпастися на частини. Вона являє собою початок вищого, духовного життя. Вважається, що лише мудреці здатні діяти відповідно до законів космічної гармонії, тому для всіх інших необхідне законодавство, та суворі обмеження, щоб не скотитися в звірине існування.

Погляди пізніх стоїків (Сенеки, Епіктета, Марка Аврелія) на свободу суперечливі. Воля людини автономна, але поділяється на добродесну та гріховну. Людина це природи, тому її бажання свободи багато хто вважає природним законом або законом самозбереження. Щоб існувати, людство має прагнути свободи, бо свобода це основний закон існування. Проблема свободи одночасно теоретична та практична. Вона пов'язана з питаннями власності, влади, соціальної та духовної нестабільності, економічної транзитивності, тобто з усіма благами світу. Необхідність це не примус, вона протистоїть свободі.

Проблема свободи, на думку Б. Спінози може бути вирішена в процесі пізнання. Незнання це рабство. Ступінь знання визначає ступінь свободи. Але не будь-яке знання дає волю. Свободу можна досягти лише тому випадку, якщо розкривається порядок у закономірність як навколишнього нас світу, і нашої власної «тілесної організації». Б. Спіноза, бачив мету науки у наданні людині всього того, що необхідно для досягнення свободи.

Спіноза дав таке визначення свободи: «Вільною називається така річ, яка існує по одній тільки необхідності своєї власної природи і спонукається до дії тільки сама собою. Необхідною ж або, краще сказати, вимушеною називається така, яка чимось іншим визначається до існування та дії за відомим і певним зразком»¹⁶. Протилежною категорією категорії свобода Спіноза вважав насильство, примус, а не необхідність. Свобода для людини це вияв його бажань. Рабство людини це відсутність бажання.

Гоббс визначає свободу як можливість робити те, що не заборонено законом. Свобода, на його думку, протилежність закону, але не в сенсі взаємовиключення, а в сенсі взаємообмеження: чим більше законів, тим

¹⁶ Спіноза Бенедикт. Етика / пер. з лат. — К. : Основи, 1998. — ч. I, деф. 7.

менше свободи і навпаки¹⁷. Ліберальна вимога незалежності полягає в тому, що для свободи людини необхідно позбавити будь-якої особистої залежності, включаючи залежність від своєї особистої волі.

Між природою, яка стала джерелом пізнання, з одного боку, і особистістю як суб'єктом, з іншого, виникає світ людської творчості і дії, який охоплюється в понятті культури. Ось чому Фіхте створює метафізику людської дії, Гегель розвиває метафізику абсолютного знання, а Шеллінг створює метафізику системи свободи.

Свобода розуміється як чиста діяльність «Я», яка у своїй необумовленості нічим зовнішнім, визначає гідність і призначення людини. Система свободи Шеллінга включає проблематику добра і зла, яка ігнорується у гегелівській метафізиці як логіці¹⁸. Система свободи, що завершує розуміння буття як свідомості, має бути насамперед системою реальності добра і зла.

Подальше перетворення проблема свободи отримала у філософії Ніцше, Бергсона, Гуссерля, Хайдеггера та Сартра^{19, 20, 21}. У сучасному світі феномен свободи отримує суто юридичний вимір та ідеологічну спрямованість. Девіантну поведінку особистості розглядають у взаємозв'язку з феноменом свободи, а наявність девіації визначають, як внутрішню передумову практичної реалізації свободи особистості, провідний фактор наростання темпів соціальних змін.

Усі індивіди згідно із законом справедливості мають рівне право на рівну свободу, тому кожного з них потрібно стримувати, використовуючи при необхідності силу, щоб він не відібрав свободу в іншого виду. Завдання закону полягає у захисті свободи від її порушення іншими особами. Роль держави нерідко зводиться до того, що Ласаль зневажливо назвав функцією «нічного сторожа» або «регулювальника дорожнього руху».

В есе про свободу Мілль заявляє: що до тих пір, поки людям не буде дозволено вести той спосіб життя, який вони хочуть і який «стосується тільки їх самих», цивілізація не зможе розвиватися; якщо вільного обміну ідеями, ми зможемо знайти істину; не буде можливостей для розвитку самобутності, оригінальності, геніальності, розумової енергії та моральної мужності. Суспільство буде задавлене вагою «масової

¹⁷ Гоббс Томас. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної / пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – С. 161-163.

¹⁸ Шеллінг Ф. В. Й. Філософські дослідження про сутність людської свободи та пов'язані з нею предмети / пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – С.147-149.

¹⁹ Ніцше Фрідріх. Так казав Заратустра / пер. з нім. – К. : Основи, 1999. – 352 с.

²⁰ Бергсон Анрі. Творча еволюція / пер. з фр. – К. : Основи, 1998. – 384 с.

²¹ Гуссерль Едмунд. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія / пер. з нім. – К. : Основи, 2002. – 352 с.

пересічності». Все різноманітне і багате змістом зникне під гнітом звичаю та постійної схильності людей до слухняності, яка народжує тільки «виснажених і безплідних», «обмежених і понівечених» індивідів з «зацахлими здібностями»²².

ВИСНОВКИ

Свобода є однією з базових філософсько-правових категорій, яка водночас виступає ціннісною основою та нормативним орієнтиром правотворчої діяльності держави. Її реалізація в суспільстві можлива лише за умови правового опосередкування, оскільки саме право надає свободі загальний масштаб, визначає допустимі межі її здійснення та створює механізми її гарантування і захисту. У цьому сенсі правотворчість постає не як технічний процес прийняття нормативних актів, а як форма інституціоналізації свободи, що перетворює абстрактну цінність на юридично значущу реальність.

Аналіз філософських, соціологічних і правових підходів до категорії свободи свідчить, що вона не існує у «чистому вигляді» і не може розглядатися як абсолютна. Свобода завжди співвідноситься з необхідністю, відповідальністю та соціальним контекстом, а тому вимагає правового врегулювання. У правотворчому вимірі це означає необхідність пошуку балансу між негативним аспектом свободи («свободою від» державного втручання) та позитивним аспектом («свободою для» самореалізації особи), що має відобразитися у змісті законодавства, принципах правового регулювання та практиці їх застосування.

Особливе значення у процесі правотворчості має інститут права власності як одна з ключових форм об'єктивації свободи. Юридично гарантована та соціально відповідальна власність створює передумови для економічної автономії особи, довгострокового життєвого планування та спадковості поколінь, а отже – для стабільності правопорядку. Відсутність або знецінення правового захисту власності неминуче веде до руйнування свободи як такої і повернення до архаїчних моделей регулювання, заснованих на силі та фактичному домінуванні, що підкреслює системоутворюючу роль правотворчості у запобіганні соціальному хаосу.

У контексті сучасного українського державотворення свобода людини має розглядатися як первинний конституційний орієнтир, що визначає зміст і спрямованість правотворчої діяльності. Закріплення прав і свобод у Конституції України та міжнародно-правових актах зумовлює обов'язок законодавця забезпечувати їх реальність,

²² Мілль Джон Стюарт. Про свободу / пер. з англ. – К. : Основи, 2002. – 204 с.

узгодженість і ефективність, уникаючи як надмірного нормативного обмеження, так і декларативності правових норм. Саме через правотворчість держава не лише проголошує свободу, а й несе відповідальність за створення умов для її фактичної реалізації.

Події, пов'язані зі збройною агресією проти України, актуалізували значення правотворчої діяльності як інструменту збереження цивілізаційного правового порядку. В умовах воєнного стану особливої ваги набуває здатність законодавства забезпечувати баланс між захистом національної безпеки та збереженням базових прав і свобод людини. Це вимагає від правотворця високого рівня правової культури, аксіологічної виваженості та дотримання принципу верховенства права.

Отже, свобода як філософська і правова категорія реалізується не поза правом, а через нього – шляхом цілеспрямованої, ціннісно орієнтованої та відповідальної правотворчої діяльності. Право є формою існування свободи в суспільстві, а правотворчість – механізмом її нормативного втілення. Порушення цього взаємозв'язку призводить або до свавілля, або до формальної несвободи, тоді як їх гармонійне поєднання створює передумови для сталого розвитку особистості, суспільства та демократичної правової держави.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні здійснено філософсько-правовий аналіз категорії свободи як однієї з базових цінностей і водночас нормативного орієнтира сучасної правотворчої діяльності. Свобода розглядається не лише як абстрактне філософське поняття, а як юридично значуща категорія, що набуває реального змісту через її закріплення у праві та механізмах правового регулювання. Обґрунтовується теза про те, що правотворчість виступає формою інституціоналізації свободи, перетворюючи її з ціннісної ідеї на обов'язкову норму, спрямовану на забезпечення автономії особи та стабільності правопорядку.

Особливу увагу приділено співвідношенню негативного і позитивного аспектів свободи («свободи від» і «свободи для») у контексті формування законодавчих обмежень і гарантій. Показано, що свобода не є абсолютною і потребує нормативного врегулювання, яке забезпечує баланс між інтересами особи, суспільства та держави. Розкрито роль права власності як одного з ключових інститутів об'єктивації свободи, що забезпечує економічну автономію особи, довгострокове життєве планування та міжпоколінну спадковість у межах правового порядку.

Проаналізовано конституційно-правові засади свободи в Україні, зокрема положення Конституції України та міжнародно-правових актів у сфері прав людини, і обґрунтовано їх визначальний вплив на зміст і спрямованість правотворчої діяльності. Наголошується, що в умовах сучасних викликів державотворення, зокрема воєнного стану,

правотворчість набуває особливої відповідальності як інструмент збереження верховенства права та захисту фундаментальних прав і свобод людини.

Зроблено висновок, що свобода як філософська і правова категорія реалізується виключно в межах правового порядку, а ефективна, ціннісно орієнтована правотворча діяльність є необхідною умовою її реального забезпечення в демократичній правовій державі.

Література

1. Арендт Ганна. Становище людини / пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2003. – 312 с.
2. Арон Реймон. Демократія і тоталітаризм / пер. з фр. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
3. Бергсон Анрі. Творча еволюція / пер. з фр. – К. : Основи, 1998. – 384 с.
4. Берлін Ісайя. Чотири есе про свободу / пер. з англ. – К. : Основи, 2002. – 256 с.
5. Бурдоносова Марина. Категорія свободи у філософії, юриспруденції та соціології // Knowledge, Education, Law, Management. – 2025. – № 4 (72). – С. 126-131 – ISSN 2353-8406. – DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.4.19>. – Режим доступу: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/13657> (дата звернення: 20.01.2026).
6. Вольтер. Філософські листи / пер. з фр. – К. : Основи, 1997. – 214 с.
7. Гегель Георг Вільгельм Фрідріх. Філософія права / пер. з нім. – К. : Юніверс, 2004. – 336 с.
8. Гельвецій Клод Адріан. Про розум / пер. з фр. – К. : Основи, 1996. – 298 с.
9. Гоббс Томас. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної / пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – 528 с.
10. Гроцій Гуго. Про право війни і миру / пер. з лат. – К. : Основи, 2003. – 720 с.
11. Гуссерль Едмунд. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія / пер. з нім. – К. : Основи, 2002. – 352 с.
12. Декарт Рене. Міркування про метод / пер. з фр. – К. : Основи, 1995. – 184 с.
13. Дідро Дені. Філософські твори / пер. з фр. – К. : Основи, 1999. – 412 с.
14. Камю Альбер. Бунтівна людина / пер. з фр. – К. : Основи, 2001. – 288 с.
15. Кант Іммануїл. Метафізика моралі / пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – 320 с.
16. К'єркегор Сьорен. Або–або / пер. з дан. – К. : Основи, 1998. – 368 с.
17. Лейбніц Готфрід Вільгельм. Монадологія / пер. з нім. – К. : Основи, 1996. – 112 с.

18. Локк Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 265 с.
19. Мілля Джон Стюарт. Про свободу / пер. з англ. – К. : Основи, 2002. – 204 с.
20. Ніцше Фрідріх. Так казав Заратустра / пер. з нім. – К. : Основи, 1999. – 352 с.
21. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги : у 2 т. / пер. з англ. – К. : Основи, 1994.
22. Прудон П'єр-Жозеф. Що таке власність? / пер. з фр. – К. : Юніверс, 2005. – 192 с.
23. Руссо Жан-Жак. Про суспільний договір / пер. з фр. – К. : Основи, 2000. – 256 с.
24. Сен Амація. Розвиток як свобода / пер. з англ. – К. : Основи, 2004. – 384 с.
25. Спіноза Бенедикт. Етика / пер. з лат. – К. : Основи, 1998. – 416 с.
26. Хайек Фрідріх. Дорога до рабства / пер. з англ. – К. : Основи, 2003. – 256 с.
27. Шеллінг Ф. В. Й. Філософські дослідження про сутність людської свободи та пов'язані з нею предмети / пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – 256 с.
28. Шопенгауер Артур. Світ як воля і уявлення / пер. з нім. – К. : Основи, 1997. – 528 с.
29. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін. і доп.). – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
30. Рада Європи. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.echr.coe.int> (дата звернення: 20.01.2026).
31. Уайтхед А. Н. Наука і сучасний світ / пер. з англ. – К. : Юніверс, 2001. – 256 с/ (Оригінал: Whitehead A. N. Science and the Modern World. – Cambridge : Cambridge University Press, 1925.)

Information about the author:

Burdonosova Maryna Anatoliivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Public Law,
National Transport University,
2, Volodymyra Ivasiuka avenue, Kyiv, 04211, Ukraine

ЗАХИСТ ПРАВ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПРИ СПЕЦІАЛЬНОМУ СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ганенко І. С.

ВСТУП

Інтеграційні процеси України до європейського правового простору вимагають удосконалення кримінального процесуального законодавства відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини, де в основі є забезпечення права особи на справедливий суд, ефективний захист та дотримання процесуальних гарантій незалежно від форми здійснення кримінального судочинства. Особливого значення ці гарантії набувають під час здійснення спеціального судового провадження (*in absentia*), яке передбачає можливість розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого. Цей інститут був запроваджений під час дії воєнного стану, коли значна кількість осіб, що мають статус підозрюваних або обвинувачених у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, стала недосяжною для органів правосуддя, що пов'язано з ухиленням осіб від кримінальної відповідальності, їх перебуванням за межами держави, на тимчасово окупованих територіях або на території держави-агресора. Однак, спеціальне судове провадження є винятком із загального правила безпосередньої участі обвинуваченого у судовому розгляді, оскільки при відсутності особи під час слухання провадження можуть створюватися ризики порушення принципів змагальності, рівності сторін, безпосередності дослідження доказів, права бути вислуханим судом та права на ефективний захист. Саме тому законодавство України встановлює низку процесуальних гарантій, покликаних забезпечити реалізацію прав обвинуваченого навіть за його відсутності, що відповідає європейським стандартам. Європейські стандарти наголошують, що розгляд провадження за відсутності обвинуваченого допускається лише за умови дотримання певних процесуальних гарантій, серед них належне повідомлення особи про судове провадження, забезпечення права на захисника, можливість оскарження судового рішення та право на новий розгляд справи у випадках, передбачених законом.

1. Загальна характеристика спеціального судового провадження

Практика спеціального судового провадження є поширеним явищем у міжнародному правосудді. Показовим прикладом є статистика

виконання ЕАВ (Європейських ордерів на арешт), відповідно до якої у 2022 році було видано 3 893 ордери з метою кримінального переслідування у процедурі *in absentia*. Аналіз наведених даних демонструє різну практику серед держав. Значна частина країн, зокрема Бельгія, Кіпр, Данія, Греція, Іспанія, Фінляндія, Франція, Хорватія, Ірландія, Литва, Люксембург, Латвія та Словацька Республіка, переважно видавали ЕАВ з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності, тобто для забезпечення її участі у судовому розгляді. Натомість у Польщі та Румунії більшість ордерів були видані з метою виконання вироку або ухвали про тримання під вартою, що може свідчити про ширше застосування заочного судового провадження в цих юрисдикціях і, відповідно, про меншу кількість ордерів, пов'язаних саме з кримінальним переслідуванням¹.

Запровадження інституту спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження стало необхідністю в контексті розвитку кримінального процесуального законодавства держав членів Ради Європи. Основна ідея цього інституту полягає у забезпеченні принципу невідворотності кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення².

Водночас застосування цього інституту пов'язане з істотними ризиками для реалізації права на захист. За відсутності підозрюваного або обвинуваченого захисник не завжди має можливість безпосередньо поспілкуватися з підзахисним, з'ясувати його позицію, отримати від нього пояснення щодо фактичних обставин справи та узгодити лінію захисту. У таких умовах особливого значення набуває питання, яким чином має будуватися ефективний захист, якщо захисник позбавлений інформації, яку зазвичай можна отримати лише за особистої участі підозрюваного чи обвинуваченого у провадженні³.

Проблематика теми полягає в тому, що право на захист у суді є основоположною гарантією людини відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.⁴, зокрема ч. 3 ст. 6, згідно

¹ EAW Statistics Report 2022. [commission.europa.eu](https://commission.europa.eu/document/download/32810655-fe94-44c2-9099-2813c42c9adb_en?filename=EAW%20Statistics%20Report%202022.pdf), 2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/32810655-fe94-44c2-9099-2813c42c9adb_en?filename=EAW%20Statistics%20Report%202022.pdf

² Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of *in absentia*. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

³ Шумейко Д.О. Участь захисника у спеціальному судовому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020, №2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/113>

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). конвенція; Рада Європи від 04.11.1950.url. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#text

з якою кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача. До того ж діяльність захисника у кримінальному процесі передбачає можливість його спілкування з підозрюваним, обвинуваченим, конфіденційного побачення, зустрічі в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування⁵.

Під час побудови ефективної та справедливої системи правосуддя перед судом постає подвійне завдання: з одного боку, забезпечити реальний захист прав обвинуваченого у спеціальному судовому провадженні, а з іншого боку гарантувати дієвість кримінального судочинства шляхом розумного скорочення строків провадження та оптимізації процесуальних процедур⁶.

Порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного й обвинуваченого, згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII, дістав назву спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) та спеціальне судове провадження⁷.

⁵ Шумейко Д.О. Участь захисника у спеціальному судовому провадженні. Юридичний науковий електронний журнал, 2020, №2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/113>

⁶ Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of *in absentia*. Entrepreneurship, Economy and Law, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

⁷ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини. Закон від 07.10.2014 № 1689-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text>

У правоохоронній діяльності України часто трапляються випадки, коли завдання кримінального провадження, визначені у статті 2 Кримінального процесуального кодексу України, не реалізуються через ухилення особи від явки на досудове розслідування або до суду. Це унеможливує притягнення її до відповідальності та, відповідно, порушує принципи кримінального процесу щодо невідворотності покарання, верховенства права, рівності перед законом і судом тощо.

Актуальність теми захисту прав обвинуваченого при спеціальному судовому провадженні в кримінальному процесуальному праві України набуває особливої ваги в умовах збройного конфлікту та повномасштабної війни. У цей період держава стикається з необхідністю оперативного реагування на вчинення особливо тяжких злочинів, зокрема злочинів проти основ національної безпеки, життя та здоров'я людей, часто за умов відсутності обвинуваченого на території України чи в зоні досяжності правосуддя. У таких випадках застосовується спеціальне судове провадження, що дозволяє здійснювати притягнення до кримінальної відповідальності без фізичної присутності особи.

Попри явні ознаки готовності та спроможності української судової системи здійснювати переслідування злочини, пов'язані з війною, національні суди можуть стикатися з певними внутрішніми обмеженнями. Насамперед це стосується доступу до встановлених підозрюваних, яких розшукують за міжнародні злочини, а також обмежених можливостей українських слідчих у збиранні доказів, що знаходяться на окупованих територіях, у Росії чи в третіх країнах. Додатково, обмежені ресурси національної судової системи можуть виявитися недостатніми для забезпечення ефективного провадження у всіх випадках порушень міжнародного кримінального права⁸. Одним із можливих варіантів посилення національної судової системи в умовах масштабного переслідування міжнародних злочинів – поряд із розглядом справ у Міжнародному кримінальному суді (МКС) – є запровадження міжнародного елемента у вигляді спеціального кримінального трибуналу, який реалізується шляхом спеціального судового провадження. У контексті України такі пропозиції висувалися неодноразово й на найвищому рівні, зокрема Федеральним міністром закордонних справ Німеччини, Державним департаментом США, Міністерством закордонних справ Великої Британії та навіть Європейською комісією. Уряд України є активним прихильником створення спеціального трибуналу за мандатом ООН. Його структура

⁸ Grzebyk P., Uczkiewicz D. The Russian-Ukrainian conflict and war crimes. Pilecki Institute, 2025.

могла б нагадувати Надзвичайні палати в судах Камбоджі, хоча ця модель залишається предметом міжнародних дискусій⁹.

У контексті подальшої євроінтеграції України після воєнних подій актуальним є завдання реформування та удосконалення національної судової системи, зокрема кримінального процесуального законодавства. Це вимагає всебічного аналізу європейського досвіду щодо спеціальних судових процедур. З огляду на національні особливості українського законодавства та судочинства необхідно розробляти підходи до гармонізації вітчизняних правових норм із міжнародними стандартами. При цьому пріоритетним залишається забезпечення прав і свобод людини як основоположного принципу національного та міжнародного права.

Питання захисту прав обвинуваченого при спеціальному судовому провадженні (*in absentia*) достатньо представлене у вітчизняній науковій літературі. Значний внесок у розробку цієї теми здійснили українські науковці та практики, які висвітлюють різні аспекти правового статусу обвинуваченого за його відсутності під час судового розгляду. О. В. Калінніков¹⁰ зосереджується на аналізі гарантій прав підозрюваного в межах спеціального досудового розслідування згідно з нормами КПК України. Його дослідження підкреслює важливість дотримання балансу між інтересами правосуддя та забезпеченням прав сторін. Д. В. Коперсак¹¹ вказує на необхідність врахування практики Європейського суду з прав людини, зокрема щодо належного повідомлення обвинуваченого та можливості реалізувати право на захист. Суттєвий теоретико-практичний внесок зробила О. Верещак¹², яка досліджує міжнародний досвід провадження *in absentia*, що дозволяє порівняти національні механізми з усталеними світовими практиками. Важливе значення має також праця М. Н. Zakerhossein та А.-М. De Brouwer¹³, у якій проаналізовано різні підходи міжнародних

⁹ Grzebyk P., Uczkiewicz D. The Russian-Ukrainian conflict and war crimes. Pilecki Institute, 2025.

¹⁰ Калінніков О.В. Гарантії прав підозрюваного під час спеціального досудового розслідування (*in absentia*) за КПК України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2020, №2 (115). DOI: <https://doi.org/10.33270/01201152.128>

¹¹ Коперсак Д.В. Спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень та практика Європейського суду з прав людини. Науковий вісник публічного та приватного права, 2018, №4, т.2. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/33.pdf

¹² Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of *in absentia*. Entrepreneurship, Economy and Law, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

¹³ Zakerhossein M. H., De Brouwer A.-M. Diverse Approaches to Total and Partial *In Absentia* Trials by International Criminal Tribunals. Criminal Law Forum. 2015. Vol. 26. P. 181–224. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-015-9257-0>

кримінальних трибуналів до повного та часткового розгляду справ за відсутності обвинуваченого. У свою чергу, Л. В. Омельчук¹⁴ аналізує прогалини українського законодавства, що регулює процедуру спеціального кримінального провадження, наголошуючи на проблемах належного інформування обвинуваченого про відкриття кримінального провадження. Цю позицію підтримує й Д. Шишман¹⁵, який акцентує на необхідності підтвердження обізнаності особи про кримінальне переслідування.

Науковець Д. О. Шумейко¹⁶ приділяє увагу ролі захисника у спеціальному судовому провадженні, обґрунтовуючи важливість забезпечення ефективної правової допомоги навіть за відсутності самого обвинуваченого.

Крім наукових праць, для дослідження використовувалася і експертна література, зокрема матеріали USAID та Верховного Суду України¹⁷, а також публікації на сучасних правових інтернет-платформах, таких як advokatpost.com¹⁸, які висвітлюють актуальні аспекти реалізації судових процедур *in absentia* на практиці.

Попри наявність значної кількості наукових праць із цієї теми, відчувається потреба в систематизованому узагальненні матеріалу. Саме тому в межах дослідження за допомогою різних методів наукового пізнання проаналізовано, згруповано й систематизовано положення законодавства, наукові підходи та практичні аспекти реалізації спеціального судового провадження.

2. Міжнародний досвід спеціального судового провадження

У міжнародному кримінальному правосудді питання допустимості судового розгляду за відсутності обвинуваченого постало ще на ранніх

¹⁴ Омельчук Л.В. Проблеми положення інституту спеціального кримінального провадження в Україні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика), 2019, №15, 182–191.

¹⁵ Шишман Д. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*). Підприємництво, господарство і право, 2019, №10. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>

¹⁶ Шумейко Д.О. Участь захисника у спеціальному судовому провадженні. Юридичний науковий електронний журнал, 2020, №2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/113>

¹⁷ Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. USAID, Верховний Суд. URL: https://nsj.gov.ua/files/1687510022_Міжнародні%20Злочини%20Настільна%20Книга%20Судді.pdf

¹⁸ Щодо процедури судового розгляду в спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого: *in absentia*. advokatpost.com, 2024. URL: <https://advokatpost.com/shchodo-protsedury-sudovoho-rozhlidu-v-spetsialnomu-sudovomu-provazhenni-za-vidsutnosti-obvynuvachenoho-in-absentia/>

етапах формування міжнародної кримінальної відповідальності. Практичне застосування *in absentia* пов'язують, зокрема, з Нюрнберзьким процесом щодо Мартіна Бормана. Подальший розвиток міжнародних кримінальних трибуналів засвідчив відсутність єдиного підходу: одні судові інституції виходили з необхідності особистої присутності обвинуваченого, інші – допускали повну або часткову відсутність особи за наявності спеціальних гарантій справедливого судового розгляду¹⁹.

Право обвинуваченого бути присутнім у судовому процесі в міжнародному договірному праві значною мірою сформувалося під впливом практики національних правових систем. Аналізуючи питання судового розгляду *in absentia*, слід зазначити фундаментальну відмінність між підходами держав загального права та держав континентального права.

У державах загального права юрисдикція суду традиційно розуміється як реальна можливість судити конкретну особу та застосовувати до неї відповідну правову норму. Отже, як загальне правило, юрисдикція виникає тоді, коли особа фактично перебуває в розпорядженні правосуддя.

У державах континентального права основний акцент робиться на повноваженні суду вирішувати правові питання й ухвалювати рішення у справі. Саме тому в таких системах заочний розгляд може допускатися за умови дотримання процесуальних гарантій, хоча в окремих державах заборона або обмеження *in absentia* закріплюються безпосередньо в кримінальному процесуальному законодавстві чи навіть у конституційних положеннях.

Подальший розвиток європейських підходів до заочного провадження засвідчив, що допустимість судового розгляду за відсутності обвинуваченого має розглядатися як виняток із загального правила особистої участі особи у процесі. Такий виняток може бути виправданим лише за наявності належного повідомлення, добровільної відмови від участі або доведеного ухилення від правосуддя, а також за умови обов'язкової участі захисника²⁰.

Розглянемо сучасний європейський досвід. Насамперед слід підкреслити, що певні форми судового розгляду *in absentia* допускаються у країнах обох правових систем та в різних моделях

¹⁹ Zakerhossein M. H., De Brouwer A.-M. Diverse Approaches to Total and Partial In Absentia Trials by International Criminal Tribunals. Criminal Law Forum. 2015. Vol. 26. P. 181–224. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-015-9257-0>

²⁰ Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of *in absentia*. Entrepreneurship, Economy and Law, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

кримінального процесу – інквізиційній, змагальній і змішаній. Відмінність полягає переважно у підставах застосування такого провадження, процесуальних обмеженнях і гарантіях перегляду рішення. Загалом інститут заочного судового розгляду застосовується у Франції, Швейцарії, Данії, Естонії, Великій Британії та інших державах, проте його допустимість завжди пов'язується з необхідністю забезпечення права на справедливий суд²¹. Розглянемо особливості застосування спеціального судового провадження у країнах ЄС.

Таблиця 1

Практика заочного судового розгляду у країнах ЄС

Країна	Особливості застосування заочного судового розгляду
Франція	Заочний розгляд допускається щодо будь-якої особи, яка належно повідомлена про дату і місце судового засідання, але не з'явилася в призначений час у справах про злочини та правопорушення
Нідерланди	Присутність обвинуваченого на суді не обов'язкова. Якщо обвинувачений належно повідомлений, але не з'явився або повідомив про свою неявку (з проханням про відкладення, письмовий захист чи поважні причини), справа розглядається заочно. Обвинувачений може оскаржити рішення шляхом подання протесту, після чого той самий суд переглядає справу заново
Данія	Обвинувачений взагалі не зобов'язаний з'являтися до суду. За його відсутності його інтереси може представляти захисник, якщо причини неявки є поважними
Італія	Заочний розгляд допускається щодо будь-якої особи, однак якщо її відсутність пояснюється поважними причинами, справа відкладається або не розглядається

Примітка: систематизовано автором на основі дослідження²².

Особливу увагу, на нашу думку, варто приділити досвіду Італії. Законодавством цієї держави передбачено три різні ситуації, пов'язані з відсутністю обвинуваченого у судовому процесі, які регулюються кримінальним процесуальним законодавством країни.

Ситуація 1. Contumacia / absentia – особа не присутня у судовому засіданні, хоча її було викликано особисто або іншим належним чином повідомлено про дату та місце судового розгляду. Розрізняють:

²¹ Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of in absentia. Entrepreneurship, Economy and Law, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

²² Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of in absentia. Entrepreneurship, Economy and Law, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

– Особистий виклик – особа безпосередньо отримала судову повістку та усвідомлює, що проти неї здійснюється кримінальне провадження.

– Презумпція обізнаності про процес – судова повістка була передана через близьких родичів, роботодавців або місцеві органи влади.

Ситуація 2. *Assenza al processo* – обвинувачений добровільно вирішує не бути присутнім у суді, хоча був належним чином викликаний. Якщо обвинувачений перебуває у місці несвободи й відмовляється від участі, судовий процес може тривати без нього, а його адвокат діє від його імені.

Ситуація 3. *Legittimo impedimento* – обвинувачений не може бути присутнім через обставини, що не залежать від його волі (наприклад, форс-мажор, нагальні обставини або інші законні причини). У такому випадку процес відкладається до усунення відповідної перешкоди²³.

В окремих державах Європи та пострадянського правового простору інститут спеціального судового провадження має різний ступінь нормативної розробленості. Систематизуємо ключові положення у табл. 2.

Узагальнюючи правила проведення спеціального судового провадження (*in absentia*) у країнах Європи, слід зазначити, що в судовій практиці сформувалися певні принципи, які визначають допустимість та умови застосування цієї процедури.

Принцип 1. Дотримання права на справедливий суд та необхідність забезпечення особистої присутності обвинуваченого або, у разі його відсутності, належного повідомлення про судовий процес. Практика Європейського суду з прав людини у справах *Colozza v. Italy* та *Sejdovic v. Italy* підкреслює, що судові провадження без підтвердження належного повідомлення обвинуваченого є порушенням статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

Принцип 2. Забезпечення активної участі обвинуваченого, навіть якщо фізична присутність неможлива. Це підтверджує справа *Stanford v. UK*, у якій суд акцентував на важливості реальної та ефективної можливості участі обвинуваченого у судовому розгляді. Крім того, обов'язковим елементом таких процесів є представництво інтересів обвинуваченого адвокатом, що простежується, зокрема, у практиці Нюрнберзького процесу (справа Мартіна Бормана) та у справі МН-17 у Нідерландах. Водночас навіть за умови участі адвоката процесуальне становище відсутнього обвинуваченого залишається суттєво слабшим порівняно з особами, які беруть участь у судовому розгляді особисто.

²³ Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of *in absentia*. Entrepreneurship, Economy and Law, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

Таблиця 2

Практика заочного судового розгляду в окремих державах Європи та пострадянського правового простору

Країна	Особливості застосування заочного судового розгляду
Молдова	Судовий розгляд заочно допускається у випадках, коли: Обвинувачений ухиляється від явки до суду; Обвинувачений, перебуваючи під вартою, відмовляється з'явитися до суду, що підтверджено захисником; Справа стосується незначних злочинів, і обвинувачений висловлює бажання судового розгляду без його участі
Російська Федерація	Допускається заочний розгляд у справах про злочини невеликої або середньої тяжкості за ініціативою самого обвинуваченого. Щодо тяжких та особливо тяжких злочинів – лише у виняткових випадках (якщо обвинувачений перебуває за кордоном і ухиляється від суду та не був притягнутий до відповідальності за цей злочин в іншій країні)
Болгарія	Передбачає можливість проведення досудового розслідування заочно. Особливістю є обов'язкова участь захисника на всіх етапах такого провадження
Литва	Заочний розгляд можливий переважно щодо злочинів проти людяності, військових злочинів та тероризму; слідчий суддя ухвалює рішення про визнання особи підозрюваною без окремого рішення про заочне розслідування; обов'язкова участь захисника; підозрюваний отримує обвинувальний акт, у тому числі поштою або через міжнародне співробітництво.
Естонія	Заочний розгляд допускається як виняток, якщо обвинувачений: 1) був видалений за порушення порядку; 2) перебуває за кордоном і ухиляється від суду; 3) після допиту в суді опинився у стані, який унеможливує участь; 4) його доставка до суду складна, і він погоджується брати участь у форматі аудіовізуального зв'язку.
Чехія	Передбачає можливість досудового розслідування заочно, хоча деталі регулювання значно менш розкриті, ніж в інших країнах, і мають спільні риси з процедурою України щодо обов'язкової участі захисника

Примітка: систематизовано автором на основі²⁴.

У практиці спеціалізованих міжнародних судів, зокрема Спеціального трибуналу для Лівану (STL) та Спеціального суду для Сьєрра-Леоне (SCSL), сформувався підхід, за якого добровільна відмова обвинуваченого від участі у процесі може розглядатися як підстава для проведення судового розгляду *in absentia*. Водночас такий підхід залишається дискусійним із погляду дотримання прав людини. Окремо слід враховувати й політичний контекст резонансних справ, наприклад процесу щодо збиття рейсу МН-17, що може впливати на суспільне сприйняття нейтральності судового процесу.

²⁴ Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of *in absentia*. Entrepreneurship, Economy and Law, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

Таблиця 3

**Особливості спеціального судового провадження
в різних країнах та справах**

Країна/орган	Судова справа	Особливості спеціального судового провадження (in absentia)
Панама (Комітет з прав людини ООН)	Dieter Wolf v. Panama	Суд наголосив на значенні рівності та змагальності сторін, які складно забезпечити без особистої присутності обвинуваченого; підхід є критичним до in absentia
Італія (Європейський суд з прав людини)	Sejdovic v. Italy	Провадження in absentia без доказів належного повідомлення підсудного порушує ст. 6 ЄКПЛ (право на справедливий суд)
Італія (Європейський суд з прав людини)	Colozza v. Italy	Суд витлумачив ст. 6 ЄКПЛ як таку, що передбачає право особистої присутності обвинуваченого, хоча прямої заборони in absentia немає
Велика Британія (Європейський суд з прав людини)	Stanford v. UK	Право обвинуваченого не лише бути присутнім, але й ефективно та активно брати участь у процесі визнано невід'ємною частиною права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ), хоча прямої заборони in absentia немає
Міжнародний військовий трибунал (ІМТ)	Справа Мартіна Бормана (Нюрнберзький процес)	Бормана судили in absentia та засудили до смертної кари. Йому було призначено адвоката, який захищав інтереси відсутнього обвинуваченого, однак процесуальне становище відсутньої особи залишалось слабшим порівняно з присутніми підсудними
Нідерланди	Процес щодо збиття рейсу МН-17 (2022)	Провадження in absentia у спільному процесі підтвердило складність забезпечення рівного процесуального становища відсутнього обвинуваченого порівняно з присутніми особами

Примітка: систематизовано автором на основі²⁵.

²⁵ Zakerhossein M. H., De Brouwer A.-M. Diverse Approaches to Total and Partial In Absentia Trials by International Criminal Tribunals. Criminal Law Forum. 2015. Vol. 26. P. 181–224. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-015-9257-0>

Таблиця 4

**Сучасні підходи до захисту прав обвинуваченого
при спеціальному судовому провадженні**

Суд/Трибунал	Справа	Особливості судового розгляду in absentia
ICTY (Міжнародний трибунал для колишньої Югославії)	Prosecutor v. Blaškić	Формально судові розгляди in absentia не передбачалися. Водночас Правило 61 дозволяло оголошення та оцінку доказів за відсутності обвинуваченого, що створювало наближену до in absentia процесуальну модель
ICTY	Prosecutor v. Slobodan Milošević	Суд намагався провести окремі засідання без присутності Мілошевича з огляду на стан його здоров'я, що викликало дискусії щодо законності такого рішення
SCSL (Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне)	Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao (RUF case)	Суд інтерпретував відмову обвинуваченого визнавати юрисдикцію як добровільну відмову від права бути присутнім, що викликало серйозні питання щодо законності такого трактування
ECCC (Надзвичайні палати у судах Камбоджі)	Prosecutor v. Ieng Sari	Попри загальне несприйняття повного судового розгляду in absentia, окремі процесуальні дії проводилися за відсутності обвинуваченого через специфіку організації провадження
STL (Спеціальний трибунал для Лівану)	Prosecutor v. Ayyash and others	Спеціальний трибунал для Лівану прямо передбачив можливість судового розгляду in absentia у статуті: у разі письмової відмови обвинуваченого від участі, попередання його державою або неможливості встановити його місцезнаходження після вжиття всіх розумних заходів
МКС	Prosecutor v. Kenyatta та Prosecutor v. Ruto	Суд визнав присутність обвинуваченого на процесі не лише правом, а й обов'язком, але згодом допустив відсутність під час окремих етапів провадження, що спричинило дискусії щодо балансу між правом на присутність і ефективністю правосуддя
ICTY	Prosecutor v. Mucić et al.	Суддя постановив примусово доставити обвинуваченого, який відмовився бути присутнім, зокрема посилаючись на стан здоров'я. Це рішення зазнало критики як недостатньо обгрунтоване

Примітка: систематизовано автором на основі дослідження²⁶.

²⁶ Zakerhossein M. H., De Brouwer A.-M. Diverse Approaches to Total and Partial In Absentia Trials by International Criminal Tribunals. Criminal Law Forum. 2015. Vol. 26. P. 181–224. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-015-9257-0>

3. Особливості спеціального судового провадження в Україні

В Україні можливість розгляду кримінальної справи за відсутності підсудного була передбачена ще Кримінально-процесуальним кодексом 1960 року, зокрема у випадках, коли особа перебувала за межами України та ухилялася від явки до суду (ч. 1 ст. 262). Після прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України інститут заочного розгляду набув більш деталізованого нормативного регулювання у формі спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 323 КПК України спеціальне судове провадження (*in absentia*), тобто судовий розгляд кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, не може бути застосоване до таких категорій осіб:

1. Неповнолітні особи, незалежно від характеру злочину чи місця їх перебування.

2. Особи, які не переховуються з метою ухилення від кримінальної відповідальності, зокрема ті, хто не перебуває на тимчасово окупованій території України або на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, а також особи, яких не оголошено в міжнародний розшук.

3. Особи, стосовно яких не приймалося рішення про передачу для обміну як військовополонених, або якщо такий обмін не відбувся²⁷.

Повнолітні особи. Однією з гарантій прав підозрюваного у межах спеціального досудового розслідування є положення частини другої статті 297¹ КПК України, яке прямо забороняє проведення такого розслідування щодо неповнолітніх осіб. Це положення відповідає міжнародним зобов'язанням України, закріпленим у ратифікованих міжнародних договорах, зокрема Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Мінімальних стандартних правилах ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінських правилах») від 29 листопада 1985 року, а також практиці Європейського суду з прав людини. Крім того, зазначене положення узгоджується зі статтею 484 КПК України, яка визначає особливості кримінального провадження стосовно осіб, які не досягли 18-річного віку. Згідно з нею, усі учасники кримінального процесу – слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та інші – зобов'язані здійснювати процесуальні дії таким чином, щоб якомога менше порушувати звичний спосіб життя неповнолітнього, враховуючи його вік, психологічний стан та інші особливості розвитку. Водночас вони повинні вживати всіх можливих заходів для запобігання

²⁷ Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. USAID, Верховний Суд. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1687510022Міжнародні%20Злочини%20Настільна%20Книга%20Судді.pdf>

негативному впливу на неповнолітню особу. Таким чином, заборона проведення спеціального досудового розслідування щодо неповнолітніх виконує важливу функцію правового захисту вразливої категорії осіб та відповідає як національним, так і міжнародним стандартам.

Міжнародний або державний розшук. Ще одну потенційну гарантію прав підозрюваного в межах кримінального провадження законодавець закріпив у частині першій статті 297¹ КПК України. Згідно з цією нормою, однією з обов'язкових умов для початку спеціального досудового розслідування є факт оголошення підозрюваного в міждержавний та/або міжнародний розшук. У свою чергу, стаття 297² КПК України передбачає, що в клопотанні про здійснення спеціального досудового розслідування мають бути наведені відомості про те, що особу оголошено в один із зазначених видів розшуку. Проте на практиці міждержавний розшук наразі не здійснюється, що залишає міжнародний розшук єдиною реальною підставою.

Разом із тим, поняття «міжнародний розшук» у чинному КПК України, а також у підзаконних нормативно-правових актах, не визначене. Це породжує правову невизначеність, внаслідок чого суди по-різному трактують момент, із якого особу вважають оголошеною в міжнародний розшук. Така ситуація створює ризики порушення прав і законних інтересів підозрюваного.

У правозастосовній практиці склалися дві основні позиції щодо цього питання. Згідно з першою позицією, єдиним нормативним актом, який регулює міжнародний розшук, є Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, затверджена наказом від 9 січня 1997 року № 3/1/2/5/2/2. Відповідно до цієї Інструкції, міжнародний розшук здійснюється виключно через канали Інтерполу. Тому сама по собі постанова слідчого або прокурора про оголошення особи в міжнародний розшук, без фактичного звернення до Національного центрального бюро Інтерполу й без офіційного поширення даних через його канали, не може вважатися підтвердженням того, що особа перебуває в міжнародному розшуку²⁸.

Інша позиція базується на буквальному тлумаченні чинного КПК України, який не містить чіткої вимоги щодо того, які саме докази

²⁸ Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол. Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text>

повинні підтверджувати факт перебування особи в розшуку – державному, міждержавному чи міжнародному. Тому відповідно до цієї точки зору, достатньо винесення слідчим або прокурором постанови про оголошення особи в міжнародний розшук, і жодних додаткових документів, таких як довідка Інтерполу або витяг з його бази, КПК України не вимагає.

Унаслідок наявної правової прогалини щодо чіткого визначення моменту, з якого особа вважається оголошеною в розшук, гарантія, закріплена в частині першій статті 297¹ КПК України, не повною мірою виконує функцію захисту прав підозрюваного у кримінальному провадженні *in absentia*. Відсутність єдиного підходу до підтвердження міжнародного розшуку нівелює її захисну силу.

Крім того, законодавець передбачив додаткову гарантію в частині другій статті 297² КПК України, згідно з якою слідчий суддя, вирішуючи питання про можливість проведення спеціального досудового розслідування, зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Ця вимога на перший погляд слугує інструментом захисту прав підозрюваного. Проте поняття «достатні докази для підозри особи» в КПК України не конкретизоване і не вживається в інших його положеннях. Водночас у контексті застосування заходів забезпечення кримінального провадження Кодекс оперує терміном «обґрунтована підозра», який має усталене тлумачення.

Відтак, у зв'язку з відсутністю чіткого визначення терміну «достатні докази для підозри» та в умовах прогалини щодо регламентації моменту оголошення особи в розшук, наведені положення КПК України не можуть розглядатися як ефективні гарантії прав підозрюваного у спеціальному кримінальному провадженні.

Переховування. Ще однією гарантією прав підозрюваного у спеціальному досудовому розслідуванні (*in absentia*) виступає положення частини першої статті 297¹ Кримінального процесуального кодексу України²⁹, відповідно до якого другою обов'язковою умовою для ініціювання такого провадження є факт переховування підозрюваного від органів досудового розслідування та суду. Водночас сам КПК України не містить чіткого визначення поняття «переховування підозрюваного», що створює нормативну невизначеність. Однак частина п'ята статті 139 КПК України встановлює, що систематичне ухилення підозрюваного або обвинуваченого від явки на виклик слідчого, прокурора чи до суду

²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон, *Кодекс* від 13.04.2012 № 4651-VI.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

(неприбуття без поважної причини більше двох разів), а також оголошення його в міждержавний або міжнародний розшук є підставами для ініціювання спеціального досудового розслідування.

Здійснюючи системний аналіз положень КПК України, можна дійти висновку, що переховування підозрюваного від органів слідства та суду може вважатися юридично значущим лише у разі, якщо особа вже набула процесуального статусу підозрюваного та була належним чином повідомлена про виклик. Таким чином, дотримання вказаних умов фактично виступає гарантією дотримання прав підозрюваного в умовах провадження *in absentia*.

Проте відсутність у законі точного визначення категорії «переховування» спричиняє неоднозначність у судовій практиці, що свідчить про нагальну потребу у врегулюванні цієї правової прогалини. Крім того, частина третя статті 297⁴ КПК України містить ще один важливий запобіжник: повторне звернення до слідчого судді з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування в межах одного кримінального провадження забороняється, за винятком випадків, коли з'явилися нові обставини, що підтверджують факт переховування підозрюваного від органів досудового розслідування чи суду з метою уникнення кримінальної відповідальності, а також факт оголошення його в міждержавний та/або міжнародний розшук.

Хоча ця норма формально виконує функцію гарантії прав підозрюваного, на практиці вона не виключає можливості зловживання з боку сторони обвинувачення. Так, прокурор або слідчий можуть у будь-який момент подати нові докази або інформацію, що свідчать про продовження переховування особи. Такими документами можуть бути, наприклад, доручення слідчого на встановлення місцеперебування підозрюваного, а також рапорти оперативних працівників про результати виконання цих доручень. Таким чином, чинне законодавство лише частково забезпечує реальний захист прав підозрюваного, залишаючи простір для неоднозначного тлумачення та потенційного процесуального дисбалансу.

Розглянемо особливості регулятивної бази, що забезпечує виконання принципу дотримання права на справедливий суд та необхідність забезпечення особистої присутності обвинуваченого або, у разі його відсутності, належного повідомлення про судовий процес. На нашу думку, цей принцип є основною гарантією у сфері захисту прав людини в кримінальному провадженні.

Українське кримінальне процесуальне законодавство містить певні обмеження права на апеляційне оскарження судових рішень. Якщо слідчий суддя відмовляє у проведенні спеціального досудового

розслідування, таке рішення може бути оскаржене. Водночас у разі задоволення клопотання про проведення такого розслідування ні підозрюваний, ні його захисник не мають права на апеляційне оскарження відповідної ухвали. Це створює процесуальну нерівність між учасниками провадження, оскільки сторона обвинувачення фактично отримує ширші можливості для перегляду несприятливого рішення.

Конституційний Суд України наголошує, що законодавчі обмеження прав мають бути мінімально необхідними та не повинні порушувати сутнісний зміст права на судовий захист. Це означає, що кожна особа повинна мати реальну можливість захищати свої права в суді, а процесуальні гарантії мають бути рівними й справедливими для всіх учасників провадження³⁰.

Повідомлення. Набуття особою процесуального статусу підозрюваного відповідно до положень статті 297¹ Кримінального процесуального кодексу України становить ключову передумову для ініціювання спеціального досудового розслідування *in absentia*. У межах такого провадження особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності *без її фактичної присутності, але лише за умови дотримання певних правових процедур*.

Позиція Європейського суду з прав людини з цього питання чітка: відповідальність за належне інформування особи про суть обвинувачення чи повідомлення про підозру повністю покладається на сторону обвинувачення. Цей обов'язок не може бути виконаний формально або пасивно, без реального ознайомлення особи чи сторони захисту з відповідною інформацією. Такої позиції Суд дотримується, зокрема, у справах *Mattoccia* проти Італії (§ 65) та *Chichlian i Ekindjian* проти Франції (§ 71), де наголошено на необхідності фактичного отримання особою повідомлення про підозру.

В Україні повідомлення може вручатися не лише безпосередньо підозрюваному. Згідно з частиною третьою статті 111 КПК України, повідомлення у межах кримінального провадження має здійснюватися в порядку, передбаченому главою 11 цього Кодексу. Відповідно до положень зазначеної глави, зокрема частини другої статті 135, якщо особа тимчасово відсутня за місцем свого проживання, повістка для її виклику може бути вручена під розписку повнолітньому члену її сім'ї або іншій особі, яка з нею проживає, а також представникам житлово-

³⁰ Калініков О.В. Гарантії прав підозрюваного під час спеціального досудового розслідування (*in absentia*) за КПК України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2020, №2 (115). DOI: <https://doi.org/10.33270/01201152.128>

експлуатаційної організації за місцем проживання особи чи адміністрації за місцем її роботи.

Водночас стаття 136 КПК України встановлює вимоги до підтвердження факту отримання повістки. Належним підтвердженням вважаються підпис особи на поштовому повідомленні, відеозапис процесу вручення повістки або будь-які інші докази, які однозначно свідчать про факт ознайомлення особи зі змістом повістки. Саме за таким порядком у більшості випадків здійснюється набуття особою статусу підозрюваного в межах кримінальних проваджень *in absentia*.

У ситуаціях, коли повідомлення про підозру здійснюється без наявності в сторони обвинувачення достовірних даних про місцезнаходження особи, особливе значення набуває збирання доказів фактичного отримання такої інформації. На думку Д. Шишмана, до таких доказів можуть належати:

1. показання свідків, які безпосередньо бачили факт вручення повідомлення;

2. публічні висловлювання особи щодо повідомлення про підозру – зокрема, в інтерв'ю ЗМІ, у соціальних мережах або на інших інтернет-ресурсах – якщо ці висловлювання належним чином задокументовано протоколом огляду;

3. документи, вилучені під час обшуку в помешканні або іншому приміщенні, що належить підозрюваному або перебуває в його користуванні³¹.

З аналізу положень КПК України та позиції Європейського суду з прав людини вбачається, що право особи знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення її підозрюють, не в усіх випадках може бути належно забезпечене за відсутності такої особи. Подібний підхід поділяє Л. В. Омельчук, яка проблемним питанням слідчо-судової практики вважає доведення поінформованості підозрюваного чи обвинуваченого про здійснення щодо нього кримінального провадження³². У цьому контексті обґрунтованою є позиція, що на органи досудового розслідування та суд має бути покладено обов'язок довести факт поінформованості підозрюваного або обвинуваченого про провадження щодо нього. Це необхідно для підтвердження умисного ухилення від правосуддя, забезпечення ефективного повідомлення,

³¹ Шишман Д. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*). Підприємництво, господарство і право, 2019, №10. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>

³² Омельчук Л.В. Проблемні положення інституту спеціального кримінального провадження в Україні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика), 2019, №15, 182–191.

дотримання принципу справедливості та недопущення порушення прав людини³³.

Однак на практиці такий підхід не завжди гарантує реальне інформування особи про необхідність з'явитися до органів досудового розслідування. Якщо підозрюваний фактично перебуває за межами України, доступ до українських загальнодержавних ЗМІ з об'єктивних причин може бути обмеженим або взагалі відсутнім. Це суттєво знижує ефективність обраного способу повідомлення.

Відповідно до статті 542 КПК України, вручення документів є однією з форм міжнародної правової допомоги. Однак стаття 297⁵ КПК України не враховує вимог цієї норми, що свідчить про наявність законодавчої прогалини. Якщо підозрюваний перебуває за межами України, особливо у випадках, що потребують міжнародної правової співпраці, доцільним було б надсилати йому відповідні процесуальні документи, зокрема повідомлення про підозру, пам'ятку про процесуальні права та обов'язки, а також повістку про виклик у порядку міжнародної правової допомоги.

Такий підхід забезпечив би дійсне інформування особи про відкриття щодо неї кримінального провадження, зміст підозри та необхідність з'явитися до слідчого чи суду. Таким чином, хоча чинне законодавство України формально передбачає певні гарантії прав підозрюваного у спеціальному досудовому розслідуванні, окремі його положення, зокрема ті, що стосуються порядку виклику та інформування, не забезпечують ефективної реалізації цих прав у випадках відсутності особи на території України. Відповідно, ці норми потребують удосконалення з метою приведення їх у відповідність до стандартів належного повідомлення та забезпечення права на захист.

Чинний КПК України передбачає можливість здійснення спеціального судового провадження за умови завершення спеціального досудового розслідування, яке є попереднім етапом такої процедури. Спеціальне судове провадження (*in absentia*) в Україні охоплює низку послідовних процесуальних етапів, недотримання яких може призвести до порушення міжнародних стандартів правосуддя та основоположних прав особи.

1. Виклик обвинуваченого до суду. На першому етапі суд направляє обвинуваченому повістки про виклик за останнім відомим місцем проживання чи перебування. Одночасно ці документи обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери

³³ Коперсак Д.В. Спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень та практика Європейського суду з прав людини. Науковий вісник публічного та приватного права, 2018, №4, т. 2. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/33.pdf

розповсюдження та розміщуються на офіційному вебсайті суду. З моменту такої публікації обвинувачений вважається офіційно повідомленим про зміст повістки.

2. Вручення процесуальних документів. Оскільки судовий розгляд проводиться за відсутності обвинуваченого, усі процесуальні документи, які необхідно вручити особисто йому, передаються його захиснику. Це гарантує доступ до матеріалів справи через представника та сприяє реалізації права на захист.

3. Опублікування документів при спеціальному провадженні. Якщо спеціальне судове провадження проводиться у зв'язку з ухиленням особи від кримінальної відповідальності або через передачу особи для обміну як військовополоненого, інформація щодо виклику обвинуваченого обов'язково публікується відповідно до ст. 297-5 КПК України в засобах масової інформації загальнодержавного рівня та на вебсайті суду. Публічне оголошення забезпечує прозорість процесу та підтверджує виконання судом вимог щодо інформування обвинуваченого.

4. Судовий розгляд за відсутності обвинуваченого. Безпосередньо судовий розгляд здійснюється за стандартною процедурою, однак обвинувачений фізично не присутній. При цьому захисник бере повну участь у процесі, маючи право ставити питання, представляти докази, заявляти клопотання, брати участь у дослідженні доказів та дебатах.

5. Судові дебати. Важливим етапом є судові дебати, під час яких сторони висловлюють власні аргументи і висновки щодо досліджених у суді доказів. Саме тут принциповою вимогою є надання захиснику достатнього часу для підготовки, особливо після дослідження нових важливих доказів. Суд не має права необґрунтовано обмежувати час, необхідний для належної підготовки до дебатів.

6. Ухвалення вироку. За результатами спеціального судового провадження суд ухвалює вирок. Відповідно до ч. 5 ст. 374 КПК України, суд зобов'язаний окремо зазначити в мотивувальній частині рішення, чи були стороною обвинувачення здійснені всі передбачені законом заходи для забезпечення прав обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя. Це означає, що суд повинен детально обґрунтувати, яким чином було дотримано процедуру повідомлення, вручення документів та участь захисника у процесі.

7. Гарантії права на захист. Увесь процес спеціального судового провадження побудований таким чином, щоб уникнути порушення права обвинуваченого на справедливий суд, особливо враховуючи відсутність останнього в судовому засіданні. Саме тому залучення захисника, надання йому всіх документів, а також публічне

повідомлення через засоби масової інформації є обов'язковими заходами, які забезпечують реалізацію фундаментального права на захист і доступу до правосуддя³⁴.

Розглянемо особливості регулятивної бази, що забезпечує виконання принципу активної участі обвинуваченого, навіть якщо його фізична присутність неможлива. Насамперед це питання стосується організації захисту обвинуваченого.

Право на захист у кримінальному провадженні передбачає можливість обвинуваченого обирати захисника на власний розсуд. Відповідно до положень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), кожна особа, яку обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має право на правову допомогу захисника за своїм вибором. Призначаючи адвоката, національні суди повинні, як правило, враховувати побажання обвинуваченого. Проте існують випадки, коли ці побажання можуть бути відхилені – якщо є істотні та достатні підстави вважати, що інтереси правосуддя вимагають іншого підходу. Ця позиція підтверджується, зокрема, рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Круасан проти Німеччини» (*Croissant v. Germany*) від 25 вересня 1992 року (Series A, № 237-B, § 29).

Аналогічний підхід застосовується й у національній судовій практиці. Зокрема, на основі рішень Європейського суду з прав людини вбачається, що право обвинуваченого на захист за допомогою самостійно обраного адвоката не є абсолютним. У практиці України це положення знайшло своє застосування, зокрема, 31 липня 2018 року, коли на судове засідання для участі в судових дебатах з'явився лише один із чотирьох захисників обвинуваченого. Проте навіть цей захисник самовільно залишив судове засідання до його завершення. Відповідно до частин першої та другої статті 52 КПК України участь захисника у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів, а також у провадженні за відсутності підозрюваного (спеціальному провадженні), є обов'язковою. З огляду на те, що захисник обвинуваченого фактично самоусунувся від участі в судових дебатах, суд був змушений вжити заходів для забезпечення права обвинуваченого на захист шляхом призначення адвоката через Регіональний центр з надання безоплатної правової допомоги³⁵.

³⁴ Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. USAID, Верховний Суд. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1687510022Міжнародні%20злочини%20Настільна%20Книга%20Судді.pdf>

³⁵ Шумейко Д.О. Участь захисника у спеціальному судовому провадженні. Юридичний науковий електронний журнал, 2020, №2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/113>

Однією з проблем, яка залишається актуальною у межах спеціального кримінального провадження (*in absentia*), є участь захисника за призначенням, який не має зв'язку з підзахисним. У рамках спеціального судового провадження типовими є кілька процесуальних ситуацій:

1. обвинувачений самостійно обрав захисника, що свідчить про наявність у захисника розуміння позиції підзахисного;
2. захисника призначено, і він підтримує контакт із обвинуваченим;
3. захисника призначено, але він не має зв'язку з обвинуваченим.

У перших двох випадках ключовим питанням є обсяг прав, які можуть реалізовуватися обвинуваченим через захисника. У третій ситуації додатково постає складна проблема визначення загальної лінії захисту та її відповідності інтересам обвинуваченого.

Проблематика того, які саме права можуть бути реалізовані тільки особисто обвинуваченим, а які можуть бути делеговані захиснику, не є новою для теорії й практики кримінального процесу. Традиційно її вирішення вбачається у законодавчому визначенні переліку таких прав, а також у чіткому регулюванні повноважень захисника. Так, Д. Шишман вважає, що необхідно оптимізувати нормативно-правове регулювання ролі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні та спеціальному судовому розгляді, аби запобігти практиці, за якої захисник виконує лише технічну функцію отримувача копій процесуальних документів, що мають бути вручені підозрюваному. У таких ситуаціях захисник повинен діяти, виходячи зі своєї професійної компетентності та особистого досвіду, спираючись на неупереджене вивчення обставин справи. При цьому він має використовувати всі доступні та законні засоби для ефективного захисту прав клієнта. У частині четвертій статті 46 КПК України доцільно уточнити, що у випадках спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду захисник самостійно реалізовує передбачені пунктами 8–16 частини третьої статті 42 КПК України права обвинуваченого.

У цьому контексті Д. М. Шишман акцентує, що позиція захисника за призначенням у провадженні *in absentia*, коли відсутній контакт із підзахисним і неможливо погодити тактику захисту, має базуватися на неухильному дотриманні вимог чинного законодавства. Захисник повинен керуватися принципами «не зашкодити» інтересам клієнта та «захистити» його права. Така правова позиція передбачає, зокрема:

- явку за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді або суду для участі в слідчих та процесуальних діях, а також у судових засіданнях;

- забезпечення захисту прав та інтересів підзахисного в процесі таких дій, із обов’язковим повідомленням уповноваженої особи у разі неможливості з’явитися з поважних причин;
- контроль за дотриманням прав підозрюваного або обвинуваченого з боку державних органів на всіх етапах провадження;
- вжиття передбачених законом заходів у випадках порушення прав підзахисного;
- оскарження незаконних дій або рішень органів досудового розслідування чи суду;

О– оцінку зібраних у справі доказів щодо їх допустимості, належності та достатності, а у випадку невідповідності вимогам КПК – обґрунтування таких порушень у суді³⁶.

Аналогічна ситуація спостерігається у кримінальних провадженнях щодо реабілітації померлих осіб, коли захисник змушений діяти самостійно, не маючи змоги встановити контакт з особою, інтереси якої представляє. Отже, активна участь підзахисного у формуванні стратегії захисту не завжди є можливою. Наразі ні законодавство, ні наукова доктрина не пропонують вичерпного розв’язання цієї проблеми. Тому доцільно зосередити увагу на аналізі змісту діяльності захисника, його професійних обов’язків та поняття ефективного захисту як основи для вироблення підходів до захисту за відсутності контакту з підзахисним.

Щоб проаналізувати практичні аспекти реалізації цієї процедури та її відповідність міжнародним правовим актам, розглянемо один із прикладів на основі постанови Верховного Суду від 19.07.2022 у справі № 727/13085/18. Матеріали справи систематизовано у таблиці 5.

³⁶ Шишман Д. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов’язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia). Підприємництво, господарство і право, 2019, №10. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>

Таблиця 5

**Виклад процедури судового розгляду в межах спеціального
судового провадження у справі № 727/13085/18 від 19.07.2022 р.³⁷**

Процедура	Опис
Предмет аналізу	Кримінальна справа за обвинуваченням громадянина ОСОБА_7 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258-3 КК України («участь у терористичній організації»)
Суть інкримінованих діянь	ОСОБА_7 обвинувачувався у тому, що з 2014 року входив до складу незаконного збройного формування «бригада Восток», яке пізніше трансформувалося у підрозділ «11 полк 1 АК ДНР». Встановлено, що він брав активну участь у бойових діях проти Збройних сил України та правоохоронних органів на території Донецької області. Йому інкримінували організацію діяльності бойових підрозділів, участь у підборі та навчанні нових учасників незаконного формування, а також підготовку диверсійних груп, що призвело до загибелі військовослужбовців та мирних громадян, а також значної шкоди майну
Вирок суду першої інстанції (Шевченківський районний суд м. Чернівці) від 10 червня 2021 року (Шевченківський районний суд м. Чернівці) від 10 червня 2021 року	ОСОБА_7 було засуджено до десяти років позбавлення волі із застосуванням додаткового покарання у вигляді конфіскації майна. Суд першої інстанції висловив зауваження щодо дій захисника, вбачаючи в них затягування судового розгляду, та послався на те, що з грудня 2018 року до постановлення вироку 10 червня 2021 року по суті відбулося лише три судові засідання, тоді як решта не відбулася через незвуку учасників провадження. Водночас посилання на ст. 322 КПК України, яка закріплює принцип безперервності судового розгляду, а також на необхідність витрачання бюджетних коштів для публікації оголошень не є достатніми підставами для відмови у клопотанні захисника про відкладення судового засідання з метою належної підготовки до судових дебатов.
Вирок апеляційного суду	Змінено лише частину рішення щодо обсягу конфіскації майна: з нього виключено житло засудженого.
Касаційне оскарження стороною захисту	Захисник засудженого ОСОБА_7 подав касаційну скаргу, мотивуючи її істотними порушеннями кримінального процесуального закону, зокрема: / • обвинувальний акт не відповідав вимогам КПК України; / • докази винуватості ОСОБА_7 були недостатніми; / • рішення суду ґрунтувалося на припущеннях та порушенні прав обвинуваченого, зокрема під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій; / • суд першої інстанції істотно обмежив право захисника на належну підготовку до судових дебатов, що вплинуло на змагальність процесу та справедливості судового розгляду. • обвинувальний акт не відповідав вимогам КПК; • докази провини ОСОБА_7 були недостатніми; • рішення суду базувалося на припущеннях та порушенні прав обвинуваченого, зокрема під час негласних слідчих розшукових дій; • судом першої інстанції було грубо порушено право захисника на належну підготовку до судових дебатов через відмову у наданні часу на підготовку, що суттєво обмежило змагальність процесу та справедливості судового розгляду.

³⁷ Постанова Верховного Суду від 19.07.2022 у справі №727/13085/18 (провадження №51-10250км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359481>

Правова позиція касаційного суду	Верховний Суд у своїй постанові підтримав позицію захисту щодо порушення принципу рівності сторін і права на справедливий судовий розгляд. Було зазначено, що суд першої інстанції необґрунтовано відмовив захисту в наданні часу для підготовки до судових дебатів, що є важливим елементом реалізації права на захист, особливо в умовах спеціального («in absentia») провадження. Суд наголосив, що така практика порушує принципи юридичної рівності, змагальності та суперечить статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідній практиці Європейського суду з прав людини.
Рішення касаційної інстанції	У зв'язку з наведеними істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону вирок суду першої інстанції та ухвалу апеляційного суду було скасовано. Верховний Суд постановив направити справу на новий судовий розгляд до суду першої інстанції з метою забезпечення повного дотримання процесуальних прав обвинуваченого та його захисту, зокрема в умовах спеціального судового провадження.

Розглянемо цю справу детальніше. У випадку, що аналізується, суд першої інстанції відмовив у задоволенні клопотання захисника про надання додаткового часу для підготовки до судових дебатів після допиту важливих свідків, участь яких уперше за тривалий період процесу (з 2018 по 2021 рік) була забезпечена стороною обвинувачення. Суд першої інстанції не навів переконливих аргументів своєї відмови, натомість помилково звинуватив сторону захисту у спробі затягнути процес. При цьому більшість засідань за кілька років не відбулися з причин неявки інших учасників процесу, а не через дії захисту.

Верховний Суд наголосив, що така позиція суду першої інстанції є неприйнятною, адже порушує фундаментальні принципи кримінального процесу юридичної рівності сторін, змагальності та справедливості. Такі дії суду першої інстанції ставлять сторону захисту в невідгідне становище, що є неприпустимим згідно з практикою Європейського суду з прав людини. Відтак Верховний Суд зазначив, що необґрунтоване обмеження можливості захисту підготуватися до дебатів є серйозним порушенням права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд першої інстанції повинен докласти максимальних зусиль для того, щоб захисник мав можливість повною мірою реалізувати свої процесуальні права, а сторони отримали рівні можливості для представлення своєї позиції.

Таким чином, практичним аспектом захисту прав обвинуваченого в умовах спеціального провадження є обов'язок суду створити ефективні умови для повноцінного представлення захисником позиції підзахисного, включаючи належне обґрунтування будь-яких відмов у задоволенні процесуальних клопотань сторони захисту. Це дозволяє

забезпечити баланс інтересів сторін і відповідає міжнародним стандартам справедливого судового розгляду³⁸.

Під час спеціального судового провадження, яке передбачає проведення судового процесу за відсутності обвинуваченого, особливу увагу необхідно приділяти реалізації права на захист.

Ключовим аспектом практичного захисту прав у спеціальному провадженні є забезпечення належних умов для підготовки захисника до участі в судових дебатах. Так, якщо захист подає клопотання про відкладення розгляду справи для підготовки до виступу в дебатах, суд повинен ретельно оцінити доцільність такого прохання та надати розумне й належне обґрунтування своєї позиції у разі відмови. Недостатнім є формальне посилення суду лише на принцип безперервності судового розгляду, закріплений у статті 322 КПК України, чи на фінансові витрати, пов'язані з процесом.

Таким чином, дослідивши нормативно-правову та практичну складові захисту прав обвинуваченого при спеціальному судовому провадженні в Україні, можна зазначити, що ця процедура загалом узгоджується з нормами міжнародно-правових актів за умови дотримання ключових процесуальних гарантій:

1) згідно з положенням пункту 9 (а) розділу 3 Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам рекомендовано розглянути можливість дозволити судам першої інстанції розглядати справи та ухвалювати рішення за відсутності обвинуваченого за умови, що він належним чином повідомлений про дату судового засідання та має право на юридичне або інше представництво;

2) правила кримінального провадження за відсутності обвинуваченого також узгоджуються зі змістом Резолюції № 75 (11) Комітету Міністрів Ради Європи щодо критеріїв, які регулюють провадження за відсутності обвинуваченого³⁹.

ВИСНОВКИ

Отже, практика спеціальних судових проваджень у Європі є поширеною і базується як на загальноєвропейських стандартах, так і на національних системах правосуддя. В окремих юрисдикціях, особливо у

³⁸ Щодо процедури судового розгляду в спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого: *in absentia*. [advokatpost.com](https://advokatpost.com/shchodo-protsedury-sudovoho-rozhlidu-v-spetsialnomu-sudovomu-provadhzhenni-za-vidsutnosti-obvynuvachenoho-in-absentia/), 2024. URL: <https://advokatpost.com/shchodo-protsedury-sudovoho-rozhlidu-v-spetsialnomu-sudovomu-provadhzhenni-za-vidsutnosti-obvynuvachenoho-in-absentia/>

³⁹ Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of *in absentia*. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

країнах континентального права, допускається можливість проведення судових засідань без присутності обвинуваченого. Водночас така процедура має супроводжуватися чіткими процесуальними гарантіями, передусім належним повідомленням про час і місце судового засідання, забезпеченням участі захисника та можливістю перегляду рішення за наявності підстав. В Україні ця практика продовжує розвиватися та потребує суворого дотримання умов, які забезпечують баланс між завданнями правосуддя та правами обвинуваченого. Особливе значення мають два ключові принципи: право на справедливий суд, що охоплює особисту участь обвинуваченого або належне повідомлення про судовий процес, та забезпечення активної участі сторони захисту навіть за фізичної відсутності обвинуваченого.

Спеціальне судове провадження допускається за відсутності обвинуваченого у разі його міжнародного чи державного розшуку, а також у випадку доведеного ухилення особи від суду. За таких обставин процедура *in absentia* може застосовуватися лише за умови, що обвинуваченого було належно повідомлено про процес і йому забезпечено можливість захисту. Українська судова практика свідчить, що касаційне оскарження нерідко пов'язане саме з недотриманням процесуальних гарантій захисту. Водночас за умови належного повідомлення, ефективної участі захисника та мотивованої оцінки судом усіх процесуальних клопотань така процедура може відповідати міжнародним стандартам, зокрема рекомендаціям Комітету міністрів Ради Європи. Це дозволяє поєднати завдання невідворотності кримінальної відповідальності з дотриманням основних принципів справедливості, змагальності та рівності сторін перед законом і судом.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено аналізу механізмів захисту прав обвинуваченого в умовах спеціального судового провадження, коли розгляд кримінального провадження здійснюється за відсутності особи, яка притягається до кримінальної відповідальності. Метою дослідження є з'ясування стану нормативно-правового регулювання спеціального судового провадження в Україні, а також надання оцінки практичної ефективності імплементації міжнародних стандартів захисту прав обвинуваченого у межах цієї процедури.

У процесі підготовки наукової праці використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняльно-правовий метод, системний підхід та метод правового моделювання. Отримані результати свідчать, що спеціальне судове провадження застосовується в європейських державах і ґрунтується як на загальноєвропейських

стандартах справедливого судочинства, так і на положеннях національного законодавства окремих країн. Зокрема, у державах континентальної правової системи допускається можливість проведення судового розгляду без особистої участі обвинуваченого за умов наявності належних процесуальних гарантій, насамперед своєчасного повідомлення особи про дату, час і місце судового засідання.

Українське законодавство та судова практика у цій сфері продовжують формуватися, що зумовлює необхідність забезпечення належного балансу між інтересами правосуддя та гарантіями прав обвинуваченого. Обґрунтовано, що застосування спеціального судового провадження є допустимим лише за наявності визначених законом підстав, зокрема оголошення обвинуваченого в державний або міжнародний розшук чи встановлення факту його умисного ухилення від участі в кримінальному провадженні. Доведено, що дотримання ключових засад права на справедливий судовий розгляд, належного повідомлення та ефективної участі сторони захисту має визначальне значення для легітимності провадження *in absentia*.

Показано, що, попри окремі проблеми правозастосування, українська судова практика поступово наближається до європейських стандартів, зокрема рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи. Це підтверджується аналізом касаційних справ, у яких однією з основних підстав для оскарження судових рішень є порушення процесуальних гарантій захисту. Практичне значення статті полягає у визначенні ключових умов допустимості спеціального судового провадження в Україні з урахуванням європейських стандартів та необхідності забезпечення належного захисту прав обвинуваченого.

Ключові слова: *спеціальне провадження, права обвинуваченого, in absentia, правосуддя, європейські стандарти.*

Література

1. EAW Statistics Report 2022. [commission.europa.eu](https://commission.europa.eu/document/download/32810655-fe94-44c2-9099-2813c42c9adb_en?filename=EAW%20Statistics%20Report%202022.pdf), 2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/32810655-fe94-44c2-9099-2813c42c9adb_en?filename=EAW%20Statistics%20Report%202022.pdf
2. Grzebyk P., Uczkiewicz D. The Russian-Ukrainian conflict and war crimes. Pilecki Institute, 2025.
3. Zakerhossein M. H., De Brouwer A.-M. Diverse Approaches to Total and Partial In Absentia Trials by International Criminal Tribunals. Criminal Law Forum. 2015. Vol. 26. P. 181–224. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-015-9257-0>

4. Vereshchak O. International practice of criminal proceedings in the form of in absentia. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2021, №7, 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.13>

5. Калінніков О.В. Гарантії прав підозрюваного під час спеціального досудового розслідування (in absentia) за КПК України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2020, №2 (115). DOI: <https://doi.org/10.33270/01201152.128>

6. Коперсак Д.В. Спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень та практика Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2018, №4, т.2. URL: http://nvppr.in.ua/vip/2018/4/tom_2/33.pdf

7. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. USAID, Верховний Суд. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1687510022> Міжнародні%20Злочини%20Настільна%20Книга%20Судді.pdf

8. Омельчук Л.В. Проблемні положення інституту спеціального кримінального провадження в Україні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*, 2019, №15, 182–191.

9. Постанова ВС від 19.07.2022 у справі №727/13085/18 (провадження №51-10250км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359481>

10. Шишман Д. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia). *Підприємництво, господарство і право*, 2019, №10. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>

11. Шумейко Д.О. Участь захисника у спеціальному судовому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020, №2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/113>

12. Щодо процедури судового розгляду в спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого: in absentia. *advokatpost.com*, 2024. URL: <https://advokatpost.com/shchodo-protsedury-sudovoho-rozhliadu-v-spetsialnomu-sudovomu-provadjhenni-za-vidsutnosti-obvynuvachenoho-in-absentia/>

13. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон, *Кодекс* від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

14. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол. Наказ

Міністерства внутрішніх справ України, Офісу генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text>

15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини. Закон від 07.10.2014 № 1689-VII. URL.<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text>

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#text

Information about the author:

Hanenko I. S.

Candidate of Juridical Sciences,
Prosecutor, Kherson District Prosecutors Office, Kherson, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У РЕГУЛЮВАННІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ

Зубарева А. Є.

ВСТУП

Сучасний розвиток зовнішньоекономічних відносин дедалі виразніше засвідчує, що регулювання зовнішньоекономічних договорів уже не може розглядатися виключно крізь призму національного договірної чи колізійного права. Транскордонний характер договірної обігу, зростання ролі внутрішнього ринку Європейського Союзу, поступове зближення правових режимів держав та посилення інтеграційних процесів зумовлюють необхідність аналізу тих засад, які визначають не лише зміст окремих норм, а й загальну логіку правового регулювання. У цьому контексті особливого значення набувають принципи права Європейського Союзу, оскільки саме вони забезпечують системність, узгодженість і функціональну спрямованість правового впливу на відносини, пов'язані з укладенням, виконанням і захистом прав сторін за зовнішньоекономічними договорами.

Для України ця проблематика має не лише теоретичне, а й практичне значення. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, подальше наближення національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу та сучасний етап європейської інтеграції України актуалізують питання не лише формального запозичення окремих нормативних рішень, а й сприйняття принципів права Європейського Союзу як змістовної основи правового регулювання. Це особливо важливо у сфері зовнішньоекономічних договорів, де перетинаються свобода договору, автономія волі сторін, вимоги внутрішнього ринку, публічно-правові обмеження, правила конкуренції, захист слабшої сторони та процесуальні гарантії ефективного захисту прав.

Актуальність теми посилюється тим, що в українській правовій науці імплементація принципів права Європейського Союзу у сфері зовнішньоекономічних договорів ще не дістала цілісного опрацювання. Хоча існують дослідження загальних принципів права Європейського Союзу, зближення законодавства України з правом Європейського Союзу, свободи договору, зовнішньоекономічної діяльності та окремих аспектів міжнародного приватного права, їх взаємозв'язок не завжди розкривається як єдина система. Унаслідок цього імплементація принципів права Європейського Союзу нерідко сприймається як

загальнополітичне завдання євроінтеграції або технічна адаптація окремих актів, хоча для сфери зовнішньоекономічних договорів визначальним є функціональний підхід, за якого ці принципи слугують критеріями оцінки регулятивної моделі, меж втручання у приватну автономію, рівності умов участі у транскордонному обігу, передбачуваності договірної системи та реальності захисту порушених прав.

1. Принципи права Європейського Союзу та їх значення для регулювання зовнішньоекономічних договорів

Дослідження імплементації принципів права Європейського Союзу (далі – ЄС) у регулюванні зовнішньоекономічних договорів в Україні потребує з'ясування їх правової природи, місця у системі права Союзу та значення для національного правопорядку. Без цього неможливо коректно визначити ні межі їх імплементації в українське законодавство, ні їх вплив на договірне регулювання транскордонних приватно-правових відносин.

У доктрині Панкратова В. О. слушно зазначає, що джерела права ЄС беруть свій початок із національних правових систем держав-членів, а зміст загальних принципів права встановлює Суд ЄС шляхом аналізу права держав-членів на предмет наявності в ньому спільних принципів¹. Авторка наголошує, що загальні принципи можуть стати допоміжним засобом для тлумачення первинного чи вторинного законодавства, можуть бути використані для перевірки законності вторинного законодавства ЄС і міжнародних угод, підписаних ЄС, становлять незалежну основу для відповідальності держав-членів, а також можуть бути використані як «заповнювачі щілин» там, де немає відповідного законодавства ЄС або відповідні норми просто не передбачені². Отже, імплементація принципів права ЄС виконує системоутворювальну функцію, забезпечуючи узгодженість регулювання, подолання нормативної фрагментарності та єдність правозастосування. Звідси випливає, що для України пріоритетним є не лише запозичення окремих норм, а сприйняття самої правової логіки ЄС. У сфері зовнішньоекономічних договорів це означає орієнтацію і на оновлення договірних та колізійних приписів, і на побудову цілісної, передбачуваної та функціонально узгодженої моделі правового регулювання.

¹ Панкратова В. О. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Legal Horizons*. 2021. Т. 14, № 2. С. 113. DOI: 10.21272/legalhorizons.2021.i14.p111

² Там само. С. 113.

Як слушно зазначає Bengoetxea J., для загальних принципів права ЄС менш дискусійною є не їх онтологія, а саме їх функція у правовому дискурсі, зокрема заповнення прогалин, допомога у тлумаченні та перевірка чинності правового регулювання³. Далі автор звертає увагу на те, що у праві ЄС немає сфери, яка була б наперед чітко ідентифікована як «приватна», а також підкреслює розмитість межі між приватним і публічним, оскільки приватне право в ЄС має публічний, міжособистісний і взаємопов'язаний вимір⁴. Крім того принципи набувають особливого значення тоді, коли застосовуються у правовому міркуванні, тлумаченні й застосуванні права у складних справах, де звичайних правил виявляється недостатньо⁵. Такий підхід дає підстави розглядати принципи права ЄС як методологічно релевантні для сфери зовнішньоекономічних договорів, оскільки в цій площині визначальним є не пряме розмежування приватного і публічного права, а регулятивна спроможність відповідних засад забезпечувати цілісність регулювання, подолання прогалин і належне тлумачення норм.

Як зазначає Панкратова В. О., у науці дискусійним залишається питання про визначення чіткого переліку загальних принципів, які діють у ЄС, а формування повного та єдиного каталогу загальних принципів права ЄС є недоцільним, оскільки Суд ЄС у подальшому може оновити та розширити такий перелік з огляду на багатогранність права ЄС⁶. За таких умов визначальним стає встановлення тих із них, які є функціонально релевантними для правового регулювання зовнішньоекономічних договорів.

Нормативне закріплення принципів для регулювання зовнішньоекономічних договорів простежується на рівні засновницьких договорів ЄС, Договору про функціонування Європейського Союзу та Хартії основоположних прав Європейського Союзу, що підтверджує їх системний характер у правопорядку Союзу. У межах цього дослідження визначальними є такі принципи права ЄС: правова визначеність, пропорційність, рівність та недискримінація, свобода підприємницької діяльності та ефективний захист прав. Саме вони забезпечують передбачуваність транскордонного обігу, окреслюють межі

³ Bengoetxea J. General Legal Principles Navigating Space and Time // *General Principles of EU Law and European Private Law* / ed. by U. Bernitz, X. Groussot, F. Schulyok. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2013. P. 46. URL: https://www.researchgate.net/publication/377527244_General_Principles_of_EU_Law_and_European_Private_Law

⁴ Там само. P. 47–48.

⁵ Там само. P. 49.

⁶ Панкратова В. О. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Legal Horizons*. 2021. Т. 14, № 2. С. 113–114. DOI: 10.21272/legalhorizons.2021.i14.p111

допустимого втручання у свободу економічної діяльності, гарантують рівність учасників ринку та дієвість захисту прав сторін.

Насамперед у сфері зовнішньоекономічних договорів особливого значення набуває *принцип правової визначеності*. У праві ЄС його нормативне підґрунтя не зводиться до однієї окремої норми, а випливає з комплексу положень первинного і вторинного права Союзу. Передусім ст. 2 Договору про Європейський Союз закріплює верховенство права як одну з основоположних цінностей ЄС⁷, тоді як у ст. 2(а) Регламенту (ЄС, Євратом) 2020/2092 прямо зазначено, що зміст верховенства права охоплює правову визначеність (*«legal certainty»*)⁸. Більш конкретний прояв цього принципу простежується у ст. 297 Договору про функціонування Європейського Союзу, яка пов'язує юридичну дію актів Союзу з їх офіційним опублікуванням і визначає порядок набрання ними чинності⁹. Крім того, ст. 52(1) Хартії основоположних прав Європейського Союзу вимагає, щоб будь-яке обмеження прав і свобод було встановлене законом, що також опосередковано підсилює вимогу нормативної визначеності¹⁰. Як зазначає Hofmann H. C. H., цей принцип є загальним принципом права ЄС і вимагає, по-перше, щоб правові норми були чіткими й точними та забезпечували передбачуваність ситуацій і правовідносин, урегульованих правом Союзу, а по-друге, щоб особи могли недвозначно з'ясувати свої права та обов'язки і діяти відповідно до них¹¹. Автор також підкреслює, що одним із найважливіших практичних наслідків цього принципу є недопустимість, за загальним правилом, зворотної дії права ЄС, а набрання чинності

⁷ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 18.04.2026)

⁸ Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. *Official Journal of the European Union*. 2020. L 433 I. 22.12.2020. P. 1–10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj/eng>

⁹ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 18.04.2026)

¹⁰ Charter of fundamental rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 18.04.2026).

¹¹ Hofmann H. C. H. General principles of EU law and EU administrative law // *European Union Law* / ed. by C. Barnard, S. Peers. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 225. URL: https://orbi.lu.uni.lu/bitstream/10993/45611/1/HOFMANN%20in%20Barnard-Peers_Chap08.pdf.

актами Союзу пов'язується з їх належним опублікуванням¹². Крім того, Pech L. справедливо зазначає, що в правопорядку Союзу правова визначеність належить до базових елементів верховенства права¹³. Своєю чергою, у науці підкреслюють, що правова визначеність пов'язана з вимогами ясності, чіткості та передбачуваності правового регулювання, а також із можливістю особи передбачити правові наслідки своєї поведінки¹⁴. Варто зауважити, що у сфері зовнішньоекономічних договорів цей принцип забезпечує прогнозованість правового становища сторін і наслідків договору, що робить його одним із критеріїв оцінки зближення національного регулювання з правом ЄС.

Не менш важливого значення для сфери зовнішньоекономічних договорів набуває *принцип пропорційності*. На рівні права ЄС його нормативне закріплення пов'язане насамперед зі ст. 5 Договору про Європейський Союз, а також зі ст. 52 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, зміст яких дає підстави визначити, що втручання у сферу прав та свобод не може виходити за межі того, що є необхідним для досягнення легітимної мети¹⁵. Як слушно визначає Панкратова В. О. принцип пропорційності полягає у контролі за способом здійснення ЄС своїх повноважень щодо держав-членів і окремих осіб, а його основною метою є захист інтересів держав-членів і приватних осіб та недопущення втручання ЄС у свободу цих суб'єктів¹⁶. Слід зауважити, що у сфері зовнішньоекономічних договорів це означає, що принцип слугує критерієм допустимості втручання у договірну автономію, свободу підприємницької діяльності та доступ до ринку.

У контексті регулювання зовнішньоекономічних договорів самостійне значення мають також *принципи рівності та недискримінації*. На рівні права ЄС вони ґрунтуються насамперед на ст. 20 і

¹² Там само. Р. 225–226.

¹³ Pech L. The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2022. Vol. 14. P. 112, 123. DOI: 10.1007/s40803-022-00176-8.

¹⁴ Shcherbanyuk O., Gordieiev V., Bzova L. Legal nature of the principle of legal certainty as a component element of the rule of law. *Tribuna Juridică*. 2023. Vol. 13, No. 1. P. 22–23. DOI: 10.24818/TBJ/2023/13/1.02.

¹⁵ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 18.04.2026); Charter of fundamental rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012. С 326. Р. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 18.04.2026).

¹⁶ Панкратова В. О. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Legal Horizons*. 2021. Т. 14, № 2. С. 116. DOI: 10.21272/legalhorizons.2021.i14.p111

21 Хартії основоположних прав Європейського Союзу¹⁷, а також ст. 18 Договору про функціонування Європейського Союзу, яка закріплює заборону дискримінації за ознакою громадянства¹⁸. Водночас ст. 26, 34–36, 56 і 63 Договору про функціонування Європейського Союзу конкретизують ринковий контекст, у межах якого реалізуються вимоги недискримінації та рівного доступу суб'єктів до участі у внутрішньому ринку¹⁹. У доктрині такий підхід підтримується також Varga P., який підкреслює, що принцип недискримінації, закріплений у ст. 18 ДФЄС, є визначальним для функціонування внутрішнього ринку, де різне ставлення між державами-членами не допускається²⁰. На наш погляд, це дає підстави розглядати їх як орієнтир для оцінки рівності умов участі суб'єктів у транскордонних договірних відносинах. У сфері зовнішньоекономічних договорів ці принципи виключають необґрунтоване нормативне розрізнення правового становища сторін за ознаками національної належності, походження товару, послуги чи капіталу, а тому слугують критерієм оцінки як рівності умов участі у транскордонному договірному обігу, так і узгодженості національного регулювання з базовими засадами права ЄС.

Окремого розгляду у контексті регулювання зовнішньоекономічних договорів потребує *принцип свободи підприємницької діяльності*. На рівні права ЄС його нормативне підґрунтя пов'язане насамперед зі ст. 16 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, де вказано, що така діяльність має здійснюватися відповідно до законодавства Союзу та національного законодавства і практики²¹. Аналізуючи походження цієї норми, Ноган Н. показує, що свобода здійснювати підприємницьку діяльність була свідомо виокремлена в самостійне положення Хартії²²; більше того, авторка наголошує, що обсяг цього права у Хартії є ширшим, ніж ранні підходи до свободи здійснення економічної

¹⁷ Charter of fundamental rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012. С 326. Р. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 18.04.2026).

¹⁸ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 18.04.2026).

¹⁹ Там само.

²⁰ Varga P. Fiscal barriers to trade within the EU internal market. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*. 2021. Vol. XIV, no. 1. P. 474. DOI: 10.32084/tekapr.2021.14.1-39.

²¹ Charter of fundamental rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012. С 326. Р. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 18.04.2026).

²² Hogan H. The origins and development of Article 16 of the Charter of Fundamental Rights. *European Law Open*. 2023. Vol. 2. P. 756–760. DOI: 10.1017/elo.2023.53

діяльності²³. Водночас Hogan Н. підкреслює, що будь-який захід, який впливає на спосіб ведення бізнесу, може розглядатися як втручання у свободу підприємницької діяльності, а питання його допустимості вирішується крізь призму пропорційності²⁴. Тобто, це право дедалі більше набуває рис гарантії автономії бізнесової поведінки, охоплюючи рішення про те, як саме організовується і ведеться підприємницька діяльність²⁵. З урахуванням наведеного, у сфері зовнішньоекономічних договорів цей принцип є правовою основою автономії суб'єкта в організації своєї договірної участі у транскордонному обігу та окреслює межі допустимого регуляторного впливу на свободу формування договірних умов. Тому він є одним із ключових критеріїв оцінки того, чи не перетворюється правове регулювання цієї сфери із засобу впорядкування ринку на засіб надмірного обмеження економічної свободи його учасників.

Завершуючи характеристику принципів права ЄС, релевантних для регулювання зовнішньоекономічних договорів, слід звернутися до *принципу ефективного захисту прав*. На рівні права ЄС його нормативне підґрунтя пов'язане насамперед зі ст. 47 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, яка гарантує право на ефективний засіб юридичного захисту та справедливий суд. У доктрині Hofmann Н. С. Н. підкреслює, що це право є загальним принципом права ЄС, а його значення полягає в тому, що саме існування ефективного судового контролю є сутнісним для верховенства права; при цьому відповідний засіб захисту має бути дієвим як у праві, так і на практиці, а національні процесуальні правила не можуть робити реалізацію прав, наданих правом ЄС, практично неможливою або надмірно ускладненою²⁶. У сфері зовнішньоекономічних договорів це означає, що права сторін мають бути забезпечені не лише на нормативному, а й на процесуальному рівні. Саме тому цей принцип є одним із критеріїв того, наскільки національне регулювання здатне гарантувати реальне поновлення прав учасників транскордонних договірних відносин.

Таким чином, принципи права ЄС у сфері регулювання зовнішньоекономічних договорів виступають не допоміжними орієнтирами тлумачення, а нормативним критерієм оцінки відповідного механізму правового регулювання. Через них окреслюються вимоги до

²³ Там само. Р. 760–761.

²⁴ Там само. Р. 767.

²⁵ Там само. Р. 780–781.

²⁶ Hofmann Н. С. Н. General principles of EU law and EU administrative law // European Union Law / ed. by C. Barnard, S. Peers. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. Р. 235. URL: https://orbi.lu.uni/bitstream/10993/45611/1/HOFMANN%20in%20Barnard-Peers_Chap08.pdf.

передбачуваності договірному режиму, меж втручання у приватну автономію, рівності учасників транскордонного обігу та ефективності захисту прав. Відтак імплементацію цих принципів у національне регулювання слід оцінювати не лише за формальним відтворенням окремих положень, а за здатністю забезпечити цілісність, узгодженість і результативність договірному порядку. Такий підхід зумовлює необхідність подальшого аналізу їх функціонування у механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів.

2. Функціонування основних принципів права Європейського Союзу у механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів

Принципи права Європейського Союзу становлять взаємопов'язану систему засад, що визначає зміст і спрямованість правового впливу на зовнішньоекономічні відносини, а тому механізм їх регулювання потребує послідовного аналізу правової визначеності, пропорційності, рівності та недискримінації, свободи підприємницької діяльності й ефективного захисту прав у сфері зовнішньоекономічних договорів.

У доктрині механізм регулювання договірних відносин у праві ЄС розглядається не як цілісна й замкнена система суто приватноправових норм, а як правовий порядок, у якому поєднуються приватна автономія, свобода договору та публічне регулювання економічного порядку²⁷. Автор Coetzee J. вказує, що у сфері транскордонного договірного обігу це проявляється особливо виразно, оскільки через територіальний характер державного права воно часто не здатне повністю задовольнити потреби міжнародної торгівлі, а відмінності між національними правовими системами породжують невизначеність і ускладнюють встановлення права договору²⁸. За таких умов поряд із державним правом дедалі більшого значення набувають недержавні правила, стандарти й контрактні механізми, що функціонують на підставі волевиявлення сторін та доповнюють державне регулювання, адже контракт є основним засобом, через який інструменти, сформульовані недержавними акторами, набувають дії, а їх інкорпорація до договору формує взаємодоповнювальний зв'язок між державним і недержавним правом²⁹. Це дає підстави аналізувати механізм регулювання зовнішньоекономічних договорів крізь призму принципів права ЄС як засобів узгодження приватної автономії сторін із вимогами

²⁷ Micklitz H.-W. European Regulatory and Private Law – Between Neoclassical Elegance and Postmodern Pastiche [Electronic resource]. *Electronic copy available at SSRN*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3753712 (дата звернення: 18.04.2026). P. 1.

²⁸ Coetzee J. Private regulation in the context of international sales contracts. *Law, Democracy & Development*. 2020. Vol. 24. P. 28. DOI: 10.17159/2077-4907/2020/ldd.v24.2.

²⁹ Там само. P. 31.

внутрішнього ринку, належного правового порядку та захисту прав учасників транскордонних відносин.

У механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів *правова визначеність* виступає функціональною передумовою стабільного транскордонного договірної обігу. Як зазначає Josipović T., розвиток приватного права ЄС зумовлений потребою усунення перешкод для транскордонних трансакцій, тоді як фрагментарне регулювання й збереження значної ролі національного права можуть спричинити відмінності у правовому становищі учасників та стандартах захисту їхніх прав у транскордонних відносинах³⁰. Авторка підкреслює, що у тих сегментах, де право ЄС прямо встановлює єдині правила для учасників ринку, це дає змогу сформувати узгоджену регуляторну рамку, зменшити правову фрагментацію та забезпечити ясність, однаковість і правову визначеність для всіх учасників транскордонного обігу³¹. У цьому ж напрямі в доктрині зазначено, що гармонізація договірної права сприяє формуванню більш прозорого і передбачуваного правового середовища, знижує витрати на адаптацію до різних національних систем, а також допомагає зменшити правові ризики і полегшити міжнародні трансакції через створення єдиної правової рамки³², а розбіжності між договірними системами держав і пов'язана з ними правова невизначеність зумовлюють значні правові витрати у транскордонній господарській діяльності³³. Отже, у сфері зовнішньоекономічних договорів правова визначеність забезпечує прогнозованість договірної системи, зниження правових ризиків і стабільність правового середовища, без яких належне функціонування транскордонного договірної обігу є неможливим.

У механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів *принцип пропорційності* виконує функцію критерію оцінки допустимості втручання у договірну автономію та свободу підприємницької діяльності. Відповідно до ст. 52(1) Хартії основоположних прав ЄС, будь-яке обмеження прав і свобод має поважати їх сутність і, з дотриманням принципу пропорційності, бути необхідним для досягнення цілей загального інтересу або захисту прав і свобод інших

³⁰ Josipović T. Role of Private Law for Europe's Digital Future. Central European Journal of Comparative Law. 2022. Vol. 3, No. 2. P. 30–32. DOI: 10.47078/2022.2.27-53.

³¹ Там само. P. 35.

³² Anatiichuk V. V., Banasevych I. I., Heints R. M., Gryshko U. P. Harmonisation of contract law in the EU: Analysis of the process and its impact on the legal system of the Member States. Revista Juridica Portucalense. 2025. № 37. P. 39, 41. DOI: 10.34625/issn.2183-2705(37)2025.ic-2.

³³ Там само. P. 26.

осіб³⁴. Своєю чергою, Lenaerts K., аналізуючи зміст ст. 52(1) Хартії основоположних прав ЄС, наголошує, що захід, який посягає на саму сутність основоположного права, не може бути виправданий жодною метою, а отже, є несумісним із Хартією³⁵. Додатково Dumitru O. I., узагальнюючи підхід Суду ЄС і доктрини, зазначає, що оцінка пропорційності заходу передбачає перевірку його придатності для досягнення легітимної мети, наявності менш обмежувальних альтернатив, а також недопустимості надмірного впливу такого заходу на інтереси адресата³⁶. З огляду на це, у сфері зовнішньоекономічних договорів принцип пропорційності слугує критерієм оцінки допустимості обмежень свободи сторін у виборі контрагента, формуванні змісту договору, доступі до ринку, виконанні інформаційних обов'язків та застосуванні спеціальних захисних механізмів, даючи змогу відмежувати належне регуляторне впорядкування від надмірного втручання в економічну автономію учасників транскордонного обігу.

У механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів *принципи рівності та недискримінації* окреслюють нормативні межі допустимої диференціації у транскордонному договірному обігу. У доктрині автор Pisapia A. підкреслює, що в праві ЄС недискримінація еволюціонувала від спеціального правила, пов'язаного з окремими політиками внутрішнього ринку, до загального принципу, який має конституційний вимір, визначає тлумачення первинного і вторинного права Союзу та функціонує не лише як право окремої особи, а і як структурний принцип, що забезпечує узгодженість і легітимність правової системи ЄС³⁷. Для сфери приватноправових і договірних відносин показовою є позиція Josipović T., відповідно до якої приватне право ЄС покликане усувати перешкоди функціонуванню внутрішнього ринку, а в окремих сегментах цифрового ринку це виявляється у прямій забороні диференціювати умови доступу до товарів чи послуг за критеріями громадянства («nationality»), місця проживання учасника («place of residence») або

³⁴ Charter of fundamental rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. С 326. Р. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 18.04.2026).

³⁵ Lenaerts K. Limits on Limitations: The Essence of Fundamental Rights in the EU. *German Law Journal*. 2019. Vol. 20. P. 782. DOI: 10.1017/glj.2019.62.

³⁶ Dumitru O. I. The Role of Subsidiarity and Proportionality Principles in the Development of a Future Digital Single Market and a Common European Contract Law. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*. 2020. Vol. 14. Issue 1. P. 1180–1181. DOI: 10.2478/picbe-2020-0110.

³⁷ Pisapia A. The non-discrimination principle as a general principle of the EU law in the digital age. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VII: Social Sciences. Law*. 2025. Vol. 18(67), Special Issue. P. 297–298. DOI: 10.31926/but.ssl.2025.18.67.3.31.

місця здійснення господарської діяльності учасника («*place of establishment*»)³⁸. У сфері зовнішньоекономічних договорів принципи рівності та недискримінації виконують функцію критерію оцінки допустимості диференціації у транскордонних договірних відносинах і не допускають такого нормативного чи договірного конструювання, яке є несумісним із правом ЄС.

У механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів *свобода підприємницької діяльності* виявляється насамперед як юридична можливість суб'єкта самостійно визначати спосіб своєї участі у транскордонному ринку. У цьому аспекті вона охоплює вибір контрагента, договірної моделі, способу організації господарських зв'язків, а також визначення економічної стратегії виконання договору в межах внутрішнього ринку. У доктрині Neves I. підкреслює, що свобода підприємницької діяльності має не лише зовнішній, а й внутрішній організаційний вимір, який охоплює свободу визначати структуру, управління та способи здійснення бізнесової діяльності, включаючи свободу договору, співпраці з іншими економічними суб'єктами, комерціалізації товарів і послуг та свободу конкуренції³⁹. Авторка також зазначає, що це право має об'єктивний вимір, з якого випливають позитивні обов'язки законодавця формувати такі правові рамки, що забезпечують ефективність фундаментальних прав і справедливий баланс у разі їх конфлікту⁴⁰. У цьому контексті регулювання не може розглядатися лише як обмеження свободи підприємницької діяльності, оскільки воно може виступати засобом захисту свободи підприємницької діяльності інших учасників ринку, зокрема бізнес-користувачів і нових суб'єктів господарювання⁴¹. У національній доктрині також підкреслюється, що свобода підприємницької діяльності охоплює свободу вибору виду діяльності та організаційно-правової форми, самостійність у прийнятті рішень, право на інвестування, залучення працівників і свободу укладання договорів, хоча така свобода не є абсолютною та підлягає обмеженням в інтересах добросовісної конкуренції, прав споживачів і публічного порядку⁴². Отже, у сфері

³⁸ Josipović T. Role of Private Law for Europe's Digital Future. *Central European Journal of Comparative Law*. 2022. Vol. 3, No. 2. P. 31, 38. DOI: 10.47078/2022.2.27-53.

³⁹ Neves I. A Reading of the Digital Markets Act in the Light of Fundamental Rights // *New Directions in Digitalisation: Perspectives from EU Competition Law and the Charter of Fundamental Rights* / ed. by Annegret Engel, Xavier Groussot, Gunnar Thor Petursson. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2024. P. 154. DOI: 10.1007/978-3-031-65381-0_8

⁴⁰ Там само. P. 154–155.

⁴¹ Там само. P. 155.

⁴² Гришко У. П. Сутність принципу свободи підприємницької діяльності та його обмеження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 06, ч. 1. С. 315–316. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.1.46.

зовнішньоекономічних договорів цей принцип постає критерієм розмежування між належним правовим впорядкуванням транскордонного обігу та таким регуляторним впливом, який надмірно звужує економічну автономію його учасників.

У механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів *принцип ефективного захисту прав* формується як вимога до такого процесуального устрою, за якого сторона має не формальне, а реальне забезпечення своїх прав у транскордонному договірному обігу. Науковець Gentile G. підкреслює, що конституційна архітектура права ЄС побудована навколо належної правової процедури і передусім ефективного судового захисту, а суди держав-членів постають остаточним гарантом прав і свобод, що випливають із правопорядку ЄС⁴³. Право на ефективний засіб юридичного захисту і право на справедливий суд утворюють сукупність взаємопов'язаних процесуальних гарантій, до яких належать, зокрема, процесуальна рівність сторін, незалежність суду, право бути вислуханим та обов'язок мотивувати рішення; саме вони забезпечують доступ до правосуддя у сфері застосування права ЄС⁴⁴. У сфері зовнішньоекономічних договорів значення цього принципу полягає в тому, що правове регулювання має забезпечувати стороні не лише абстрактне визнання договірних прав, а й реальну можливість звернутися до компетентного органу, бути вислуханим, отримати вмотивоване рішення та домогтися дієвого поновлення порушеного права у транскордонному середовищі.

Таким чином, основні принципи права ЄС у механізмі регулювання зовнішньоекономічних договорів утворюють не сукупність паралельних засад, а цілісну систему взаємопов'язаних нормативних орієнтирів, що визначає зміст правового впливу на транскордонний договірний обіг та межі допустимого втручання у сферу приватної автономії його учасників. Їх регулятивне значення виявляється саме у взаємодії: правова визначеність забезпечує передбачуваність договірної системи, пропорційність окреслює межі допустимого обмеження договірної автономії та економічної свободи, рівність та недискримінація гарантують належні умови участі у транскордонному обігу, свобода підприємницької діяльності визначає межі самостійної господарської поведінки, а ефективний захист прав забезпечує реальність і дієвість цих елементів. У своїй сукупності вони формують таку модель регулювання

⁴³ Gentile G. Between Online and Offline Due Process: The Digital Services Act // *New Directions in Digitalisation: Perspectives from EU Competition Law and the Charter of Fundamental Rights* / ed. by A. Engel, X. Groussot, G. T. Petursson. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2024. P. 223–224. DOI: 10.1007/978-3-031-65381-0_11

⁴⁴ Там само. P. 223–224.

зовнішньоекономічних договорів, у межах якої свобода договору не абсолютизується, але й не нівелюється надмірним регуляторним втручанням. Саме тому національне регулювання у цій сфері доцільно оцінювати з огляду на те, наскільки воно відтворює цю цілісну європейську модель правового впорядкування приватноправових відносин.

3. Імплементация принципів права Європейського Союзу у регулюванні зовнішньоекономічних договорів в Україні: сучасний стан і проблеми

Якщо у попередніх розділах було з'ясовано правову природу принципів права ЄС та їх значення для регулювання зовнішньоекономічних договорів, то в цьому розділі визначальним є питання їх сприйняття в українському правопорядку. Імплементация цих принципів має оцінюватися за здатністю національного регулювання відтворити їх системний і функціональний зміст.

Нормативне підґрунтя імплементации принципів права ЄС у регулюванні зовнішньоекономічних договорів в Україні формується через поєднання положень первинного права Європейського Союзу, Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і норм національного законодавства України.

На рівні права Європейського Союзу його утворюють насамперед ст. 2, 3(3), 5 і 6 Договору про Європейський Союз, а також ст. 26, 28–30, 34–36, 56, 63, 101–102, 107, 114 Договору про функціонування Європейського Союзу, які закріплюють базові цінності Союзу, орієнтацію на внутрішній ринок, принципи наділення повноваженнями, субсидіарності й пропорційності, свободи руху товарів, послуг і капіталу, межі ринкової поведінки учасників та передумови зближення законодавства⁴⁵. Це нормативне тло конкретизують ст. 16, 20, 21, 47 і 52 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, що пов'язують свободу підприємницької діяльності з вимогами рівності, недискримінації, пропорційності та ефективного судового захисту⁴⁶. Окреме місце посідає Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: її Преамбула, ст. 1(2)(a), (d), 25, 461, 463(1), (2), 474 і 475 формують нормативну рамку поступового зближення,

⁴⁵ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 18.04.2026).

⁴⁶ Charter of fundamental rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012. С 326. Р. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 18.04.2026).

створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі та інституційного забезпечення цього процесу⁴⁷. У сукупності ці положення окреслюють ціннісні та функціональні орієнтири внутрішнього ринку, свободи підприємницької діяльності, рівності, недискримінації, пропорційності та ефективного судового захисту, що мають безпосереднє значення для регулювання зовнішньоекономічних договорів.

У національному правопорядку імплементація зазначених принципів у сфері зовнішньоекономічних договорів також має чітке нормативне підґрунтя. Ст. 9 Конституції України визначає місце чинних міжнародних договорів у системі національного законодавства⁴⁸, а ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» конкретизує порядок їх дії та встановлює застосування міжнародного договору у разі встановлення ним інших правил, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України⁴⁹. Ст. 1, 2, 5, 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначають основи здійснення зовнішньоекономічної діяльності, закріплюють юридичну рівність суб'єктів у цій сфері і містять положення, що безпосередньо стосуються зовнішньоекономічного договору та права, що застосовується до нього⁵⁰. Ст. 3, 627, 628, 629, 638–640 ЦК України формують загально-приватноправову основу такого регулювання через засади цивільного законодавства, свободу договору, визначення змісту договору, його обов'язковості та правила укладення⁵¹. Статті 5, 31, 32, 43–47 Закону України «Про міжнародне приватне право» конкретизують уже колізійний аспект регулювання, охоплюючи автономію волі сторін, форму і зміст правочину, вибір права за згодою сторін договору та сферу

⁴⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода; Україна від 27.06.2014 // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 (дата звернення: 18.04.2026).

⁴⁸ Конституція України : Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-ВР> (дата звернення: 18.04.2026)

⁴⁹ Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1906-15> (дата звернення: 18.04.2026).

⁵⁰ Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/959-12> (дата звернення: 18.04.2026).

⁵¹ Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 18.04.2026).

дії права, що застосовується до договору⁵². Отже, ці положення забезпечують сприйняття у національному регулюванні таких засад, як юридична рівність учасників договірних відносин, свобода договору, автономія волі сторін, визначеність змісту зобов'язання, можливість вибору права, що застосовується до договору, та належний захист прав його сторін.

Сучасний етап європейської інтеграції України також підіймає важливі питання у доктрині. На думку Komarova T. та Łazowski A., після подання Україною заявки на членство процес наближення законодавства до права ЄС знову змінився, тобто вийшов за межі попередньої моделі зближення, що діяла на підставі Угоди про асоціацію, Договору про Енергетичне співтовариство та Угоди про спільний авіаційний простір⁵³. Автори підкреслюють, що в межах самої Угоди про асоціацію апроксимаційні положення мають уже не декларативний, а жорсткіший характер, оскільки вимагають не лише вчинення певних дій, а передусім досягнення конкретних результатів у наближенні українського законодавства до *acquis* ЄС⁵⁴. Крім того, як Угода про асоціацію, так і перспектива вступу до ЄС вимагають більшого, ніж формальне оновлення тексту законодавства, адже йдеться про імплементацію не лише букви, а й духу права ЄС, що передбачає належне тлумачення і застосування наближених норм національними органами, включно із судами, не ізольовано, а як частини цілісної системи права ЄС, з урахуванням вторинного права, *soft law* та практики Суду ЄС⁵⁵. Додатково науковці звертають увагу на те, що українська судова практика вже демонструє проєвропейський підхід до тлумачення, зокрема через використання практики Суду ЄС і навіть пряме застосування положень Угоди про асоціацію українськими судами⁵⁶. Таким чином, у сфері регулювання зовнішньоекономічних договорів визначальним є здатність національного правопорядку сприйняти системну логіку тлумачення й застосування права ЄС при укладенні, виконанні та захисті прав сторін за такими договорами.

У цьому контексті показовою є позиція Basedow J., який, аналізуючи вплив Угоди про асоціацію на українське приватне право, звертає увагу

⁵² Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2709-15> (дата звернення: 18.04.2026).

⁵³ Komarova T., Łazowski A. Switching Gear: Law Approximation in Ukraine After the Application for EU Membership. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. 2023. Vol. 19. P. 107. DOI: 10.3933/cyelp.19.2023.532.

⁵⁴ Там само. P. 117.

⁵⁵ Там само. P. 120.

⁵⁶ Там само. P. 121.

на те, що саме право ЄС у цій сфері має фрагментарний характер і не становить цілісної, системно завершеної конструкції, оскільки формується через регулювання окремих проблем, що розглядаються як перешкоди для функціонування внутрішнього ринку⁵⁷. Автор підкреслює, що передбачена Угодою про асоціацію модель апроксимації у сфері приватного права є не лише масштабною, а й місцями несистемною, оскільки в одних випадках до адаптації включено окремі акти ЄС, тоді як інші, функціонально пов'язані з ними, залишено поза її межами, що породжує нормативні неузгодженості (*inconsistencies*) та прогалини у регулюванні (*blind spots*), зокрема у сфері приватного міжнародного права⁵⁸. Переходячи до проблеми імплементації, Basedow J. застерігає, що механічне перенесення великого масиву *acquis* ЄС у національні кодифіковані акти здатне спричинити численні ускладнення, а тому на початковому етапі доцільнішою є імплементація через спеціальні закони, що виглядає простішою і функціонально придатнішою моделлю⁵⁹. З огляду на це, для сфери регулювання зовнішньоекономічних договорів принципового значення набуває внутрішня узгодженість запозичуваних рішень та спосіб їх системного вбудовування у національний правопорядок.

Своєю чергою, в оцінці якості цього процесу заслуговує на увагу підхід Ніколенко Л. М., відповідно до якого принципи права ЄС виступають визначальними критеріями оцінки ефективності правової інтеграції, оскільки саме через них може оцінюватися відповідність національного законодавства стандартам ЄС⁶⁰. Авторка підкреслює, що в правопорядку ЄС норми-принципи функціонують як самостійні юридично обов'язкові норми, забезпечують цілісність, узгодженість та ефективність правового регулювання, а тому можуть розглядатися як критерії результативності національних правових трансформацій у процесі імплементації *acquis communautaire*⁶¹. Отже, у сфері регулювання зовнішньоекономічних договорів імплементація

⁵⁷ Basedow J. EU Private Law in Ukraine: The Impact of the Association Agreement // Ukrainian Private Law and the European Area of Justice / ed. by Kurzynsky-Singer E., Kulms R. Tübingen : Mohr Siebeck, 2019. P. 9. URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_3036350_7/component/file_3518449/content

⁵⁸ Там само. P. 14–16, 20.

⁵⁹ Там само. P. 19–20.

⁶⁰ Ніколенко Л. М. Принципи права Європейського Союзу як критерії оцінки ефективності правової інтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1252. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.02.189.

⁶¹ Ніколенко Л. М. Норми-принципи права ЄС як критерій дієвості національних реформ: проблеми імплементації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Вип. 93, ч. 1. С. 152. DOI: 10.24144/2307-3322.2026.93.1.22.

принципів права ЄС має оцінюватися за здатністю національного правопорядку відтворити їх системоутворюючу, оціночну та практично-регулятивну функцію.

З огляду на наведене можна стверджувати, що проблема полягає не стільки у відсутності в українському праві окремих нормативних рішень, співзвучних принципам права ЄС, скільки у фрагментарності їх сприйняття та недостатній узгодженості між нормотворенням, тлумаченням і правозастосуванням. Саме на це звертає увагу Ніколенко Л. М., підкреслюючи, що імплементація норм-принципів права ЄС в Україні супроводжується розривом між нормативною імплементацією та практичною реалізацією, а також відсутністю усталеної методології принципово-орієнтованого оцінювання реформ⁶². Для України ці проблеми посилюються трансформаційним характером правової системи, що знижує узгодженість, передбачуваність і регулятивну ефективність у сфері зовнішньоекономічних договорів.

Наступним проявом неповної системності імплементації є якість самої правотворчої техніки, оскільки без чітких, внутрішньо узгоджених і методологічно вивірених норм принципи права ЄС не набувають належного регулятивного значення в національному правопорядку. Як слушно зазначають Hudima T., Ustyomenko V., Dzhabrailov R. та Zahnitko O., Україна вже сприйняла окремі підходи ЄС до законодавчого проектування, зокрема засади правової визначеності, пропорційності, необхідності, обґрунтованості та системності, що знайшло відображення у Законі України «Про правотворчу діяльність»⁶³. Водночас автори підкреслюють, що подальше наближення до європейських практик стримується браком стандартизованих методів оцінювання, недостатньою інституційною спроможністю для системного правового моніторингу та потребою в посиленні експертної підтримки правотворчого процесу, включно із залученням фахових юридичних лінгвістів і спеціалістів із законодавчої техніки, а також використанням підходів правотворення, заснованого на доказах (*«evidence-based law-making»*), на всіх етапах правотворчого циклу⁶⁴. За таких умов проблема імплементації принципів права ЄС у сфері зовнішньоекономічних договорів постає не лише як проблема змісту окремих приписів, а і як проблема законодавчої якості, від якої безпосередньо залежать

⁶² Там само. С. 151.

⁶³ Hudima T., Ustyomenko V., Dzhabrailov R., Zahnitko O. Legal Techniques in EU Legislative Drafting: A Model for Ukraine's Law-making Reform. Kyiv-Mohyla Law & Politics Journal. 2025. No. 11. P. 18, 30. DOI: 10.18523/2414-9942.11.2025.16-35.

⁶⁴ Там само. Р. 30.

передбачуваність договірною регулювання, внутрішня узгодженість правового масиву та можливість його послідовного застосування.

Практичний стан імплементації принципів права ЄС у сфері зовнішньоекономічних договорів найвиразніше виявляється у вирішенні конкретних спорів. Саме тому звернення до судових кейсів дає змогу показати межі автономії волі сторін та значення імперативних вимог, правової визначеності й ефективного захисту прав.

У справі Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc. (C-381/98) спір виник із агентського договору між британською компанією Ingmar GB Ltd та американською компанією Eaton Leonard Technologies Inc., причому договір містив застереження про застосування права штату Каліфорнія. Після припинення договору британський агент звернувся до суду з вимогою про виплату сум, пов'язаних з припиненням агентських відносин. Таким чином, справа поставила питання про те, чи можуть гарантії, передбачені правом ЄС для комерційних агентів після припинення договору, бути усунені шляхом вибору права третьої держави (пп. 10–16)⁶⁵. Суд ЄС виходив із того, що положення Директиви 86/653/ЄЕС, насамперед її ст. 17–19, спрямовані на захист комерційного агента після припинення договору.⁶⁶ Суд підкреслив, що ці положення мають імперативний характер, а тому не можуть бути усунені вибором права третьої держави⁶⁷. Саме тому, на думку Суду, особа, в інтересах якої діє агент, перебуваючи у третій державі, не може уникнути застосування цих положень лише завдяки включенню до договору застереження про право такої держави, якщо агент здійснює свою діяльність на території держави-члена. У резолютивній частині Суд прямо зазначив, що ст. 17 і 18 Директиви мають застосовуватися і в тому випадку, коли особа, в інтересах якої діє агент, заснована поза межами ЄС, а договір підпорядкований праву третьої держави (пп. 21–26)⁶⁸. Як бачимо, для України це означає, що імплементація принципів права ЄС вимагає не лише визнання автономії волі, а й її обмеження у випадках,

⁶⁵ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc. : Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 9 November 2000. Case C-381/98. *EUR-Lex*. P. I-9330–I-9332. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0381> (дата звернення: 18.04.2026).

⁶⁶ Council Directive 86/653/EEC of 18 December 1986 on the coordination of the laws of the Member States relating to self-employed commercial agents. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31986L0653> (дата звернення: 18.04.2026).

⁶⁷ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc. : Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 9 November 2000. Case C-381/98. *EUR-Lex*. P. I-9330–I-9332. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0381> (дата звернення: 18.04.2026).

⁶⁸ Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc. : Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 9 November 2000. Case C-381/98. *EUR-Lex*. P. I-9334–I-9336. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0381> (дата звернення: 18.04.2026).

коли цього потребують правова визначеність, пропорційність і ефективний захист прав.

Показовою у національній судовій практиці є *постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2019 р. у справі № 200/2313/19-а*, що виникла з приводу відмови митного органу у застосуванні тарифної преференції до товару, імпортованого ПрАТ «Грета» з Іспанії за зовнішньоекономічним контрактом з фірмою Orkli S.Coop. Підставою для відмови стало те, що митниця визнала подану декларацію інвойс і додатковий документ про преференційне походження товару такими, що не відповідають формальним вимогам Протоколу I до Угоди про асоціацію, і запропонувала здійснити оформлення без застосування преференційного режиму. Верховний Суд, аналізуючи положення ст. 16, 22, 24 і 30 Протоколу I до Угоди, виходив із того, що декларація інвойс є невід'ємною частиною відповідного комерційного документа, а незначні розбіжності чи очевидні формальні помилки не тягнуть автоматичного відхилення підтвердження походження товару, якщо не викликають сумнівів щодо правильності наведених у ньому відомостей. У результаті Суд погодився з висновками попередніх інстанцій про протиправність відмови митниці, визнавши, що поданий документ підтверджував походження товару з Іспанії, а посилення митного органу на відсутність окремих реквізитів ґрунтувалися на надмірно формальному підході⁶⁹. Ця справа демонструє, що імплементація європейських підходів потребує не лише нормативного закріплення відповідних механізмів, а й правозастосування без надмірного формалізму.

Наведене дає підстави підкреслити, що подальша імплементація принципів права ЄС у сфері регулювання зовнішньоекономічних договорів має розглядатися не лише як нормативне наближення, а як процес їх послідовного втілення у нормотворенні, тлумаченні та правозастосуванні. У цьому контексті проблема полягає не стільки у відсутності в національному праві окремих нормативних рішень, співзвучних принципам права ЄС, скільки у фрагментарності їх сприйняття, недостатній узгодженості між різними рівнями правового регулювання та нестачі послідовного принципово-орієнтованого правозастосування. Саме тому подальше зближення українського регулювання зовнішньоекономічних договорів із правом ЄС має здійснюватися як змістовна та функціональна імплементація принципів права ЄС, результативність якої визначається цілісністю,

⁶⁹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 23.10.2019 у справі № 200/2313/19-а (адміністративне провадження № К/9901/19648/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85154071> (дата звернення: 18.04.2026).

передбачуваністю та ефективністю правового регулювання і правозастосування.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження встановлено, що принципи права Європейського Союзу у сфері регулювання зовнішньоекономічних договорів слід розглядати не як допоміжні орієнтири тлумачення, а як самостійну нормативну основу оцінки механізму правового регулювання. Їх значення полягає в тому, що саме через них у правопорядку ЄС забезпечуються передбачуваність договірної режиму, допустимі межі втручання у свободу економічної діяльності, рівність учасників транскордонного обігу, автономія суб'єкта у формуванні договірної поведінки та реальність захисту порушених прав. Для сфери зовнішньоекономічних договорів визначальними є принципи правової визначеності, пропорційності, рівності та недискримінації, свободи підприємницької діяльності й ефективного захисту прав, які функціонують як взаємопов'язана система і формують правовий стандарт належного впорядкування транскордонних договірних відносин.

Дослідження також показало, що імплементація цих принципів у регулювання зовнішньоекономічних договорів в Україні вже має нормативне підґрунтя, сформоване поєднанням положень права ЄС, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і національного законодавства України. Водночас ключова проблема полягає не стільки у відсутності окремих рішень, співзвучних принципам права ЄС, скільки у фрагментарності їх сприйняття, недостатній узгодженості між нормотворенням, тлумаченням і правозастосуванням та браку системного вбудовування запозичуваних підходів у національний правопорядок. Це дає підстави стверджувати, що подальше зближення українського регулювання зовнішньоекономічних договорів з правом ЄС має здійснюватися як процес не лише нормативного наближення, а й змістовної та функціональної імплементації принципів права ЄС, критеріями успішності якої є цілісність, передбачуваність і результативність правового регулювання та правозастосування.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено імплементацію принципів права Європейського Союзу у регулювання зовнішньоекономічних договорів в Україні. Визначено, що ця проблематика має особливе значення в умовах поглиблення європейської інтеграції України, дії Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і подальшого наближення національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу.

Обґрунтовано, що принципи права Європейського Союзу у цій сфері слід розглядати не як допоміжні орієнтири тлумачення, а як самостійну нормативну основу оцінки належності механізму правового регулювання зовнішньоекономічних договорів. З'ясовано значення принципів правової визначеності, пропорційності, рівності та недискримінації, свободи підприємницької діяльності й ефективного захисту прав для передбачуваності договірного режиму, меж допустимого втручання у приватну автономію та реальності захисту прав сторін. Встановлено, що у праві Європейського Союзу ці принципи функціонують як взаємопов'язана система, яка визначає зміст регулювання транскордонного договірного обігу. Доведено, що в Україні вже існує нормативне підґрунтя для сприйняття зазначених принципів у сфері зовнішньоекономічних договорів, сформоване поєднанням положень права Європейського Союзу, Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і національного законодавства України. Водночас виявлено, що основна проблема полягає не стільки у відсутності окремих нормативних рішень, скільки у фрагментарності їх сприйняття, недостатній узгодженості між нормотворенням, тлумаченням і правозастосуванням, а також у браку системного вбудовування запозичуваних підходів у національний правопорядок. На підставі аналізу доктрини, нормативних положень і судової практики зроблено висновок, що імплементація принципів права Європейського Союзу у регулювання зовнішньоекономічних договорів має оцінюватися не за формальним ступенем адаптації, а за якістю, узгодженістю та результативністю правового регулювання. Обґрунтовано, що подальше зближення українського регулювання зовнішньоекономічних договорів з правом Європейського Союзу має здійснюватися як процес змістовної та функціональної імплементації його принципів.

Література

1. Гришко У. П. Сутність принципу свободи підприємницької діяльності та його обмеження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 06, ч. 1. С. 313–318. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.1.46.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 18.04.2026).
3. Конституція України : Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-ВР> (дата звернення: 18.04.2026).

4. Ніколенко Л. М. Норми-принципи права ЄС як критерій дієвості національних реформ: проблеми імплементації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026. Вип. 93, ч. 1. С. 150–156. DOI: 10.24144/2307-3322.2026.93.1.22.

5. Ніколенко Л. М. Принципи права Європейського Союзу як критерії оцінки ефективності правової інтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1251–1255. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.02.189.

6. Панкратова В. О. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Legal Horizons*. 2021. Т. 14, № 2. С. 111–117. DOI: 10.21272/legalhorizons.2021.i14.p111

7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 23.10.2019 у справі № 200/2313/19-а (адміністративне провадження № К/9901/19648/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85154071> (дата звернення: 18.04.2026).

8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/959-12> (дата звернення: 18.04.2026).

9. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2709-15> (дата звернення: 18.04.2026).

10. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1906-15> (дата звернення: 18.04.2026).

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода; Україна від 27.06.2014 // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 (дата звернення: 18.04.2026).

12. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 18.04.2026).

13. Anatiichuk V. V., Banasevych I. I., Heints R. M., Gryshko U. P. Harmonisation of contract law in the EU: Analysis of the process and its impact on the legal system of the Member States. *Revista Juridica Portucalense*. 2025. № 37. P. 22–43. DOI: 10.34625/issn.2183-2705(37)2025.ic-2.

14. Basedow J. EU Private Law in Ukraine: The Impact of the Association Agreement // *Ukrainian Private Law and the European Area of Justice* / ed. by Kurzynsky-Singer E., Kulms R. Tübingen : Mohr Siebeck, 2019. P. 3–20. URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_3036350_7/component/file_3518449/content

15. Bengoetxea J. General Legal Principles Navigating Space and Time // *General Principles of EU Law and European Private Law* / ed. by U. Bernitz, X. Groussot, F. Schulyok. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2013. P. 45–64. URL: https://www.researchgate.net/publication/377527244_General_Principles_of_EU_Law_and_European_Private_Law

16. Charter of fundamental rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 18.04.2026).

17. Coetzee J. Private regulation in the context of international sales contracts. *Law, Democracy & Development*. 2020. Vol. 24. P. 27–49. DOI: 10.17159/2077-4907/2020/ldd.v24.2.

18. Council Directive 86/653/EEC of 18 December 1986 on the coordination of the laws of the Member States relating to self-employed commercial agents. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31986L0653> (дата звернення: 18.04.2026).

19. Dumitru O. I. The Role of Subsidiarity and Proportionality Principles in the Development of a Future Digital Single Market and a Common European Contract Law. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*. 2020. Vol. 14. Issue 1. P. 1178–1186. DOI: 10.2478/picbe-2020-0110.

20. Gentile G. Between Online and Offline Due Process: The Digital Services Act // *New Directions in Digitalisation: Perspectives from EU Competition Law and the Charter of Fundamental Rights* / ed. by A. Engel, X. Groussot, G. T. Petursson. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2024. P. 219–238. DOI: 10.1007/978-3-031-65381-0_11

21. Hofmann H. C. H. General principles of EU law and EU administrative law // *European Union Law* / ed. by C. Barnard, S. Peers. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 212–242. URL: https://orbi.lu.uni.lu/bitstream/10993/45611/1/HOFMANN%20in%20Barnard-Peers_Chap08.pdf

22. Hogan H. The origins and development of Article 16 of the Charter of Fundamental Rights. *European Law Open*. 2023. Vol. 2. P. 753–783. DOI: 10.1017/elo.2023.53.

23. Hudima T., Ustymenko V., Dzhabrailov R., Zahnitko O. Legal Techniques in EU Legislative Drafting: A Model for Ukraine's Law-making Reform. *Kyiv-Mohyla Law & Politics Journal*. 2025. No. 11. P. 16–35. DOI: 10.18523/2414-9942.11.2025.16-35.

24. Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc. : Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 9 November 2000. Case C-381/98. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0381> (дата звернення: 18.04.2026).

25. Josipović T. Role of Private Law for Europe's Digital Future. *Central European Journal of Comparative Law*. 2022. Vol. 3, No. 2. P. 27–53. DOI: 10.47078/2022.2.27-53.

26. Komarova T., Łazowski A. Switching Gear: Law Approximation in Ukraine After the Application for EU Membership. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. 2023. Vol. 19. P. 105–132. DOI: 10.3935/cyelp.19.2023.532.

27. Lenaerts K. Limits on Limitations: The Essence of Fundamental Rights in the EU. *German Law Journal*. 2019. Vol. 20. P. 779–793. DOI: 10.1017/glj.2019.62.

28. Micklitz H.-W. European Regulatory and Private Law – Between Neoclassical Elegance and Postmodern Pastiche [Electronic resource]. *Electronic copy available at SSRN*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3753712 (дата звернення: 18.04.2026).

29. Neves I. A Reading of the Digital Markets Act in the Light of Fundamental Rights // *New Directions in Digitalisation: Perspectives from EU Competition Law and the Charter of Fundamental Rights* / ed. by Annegret Engel, Xavier Groussot, Gunnar Thor Petursson. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2024. P. 117–159. DOI: 10.1007/978-3-031-65381-0_8.

30. Pech L. The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2022. Vol. 14. P. 107–138. DOI: 10.1007/s40803-022-00176-8.

31. Pisapia A. The non-discrimination principle as a general principle of the EU law in the digital age. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*. Series VII: Social Sciences. Law. 2025. Vol. 18(67), Special Issue. P. 295–300. DOI: 10.31926/but.ssl.2025.18.67.3.31.

32. Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. *Official Journal of the European Union*.

2020. L 433 I. 22.12.2020. P. 1–10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj/eng>

33. Shcherbanyuk O., Gordieiev V., Bzova L. Legal nature of the principle of legal certainty as a component element of the rule of law. *Tribuna Juridică*. 2023. Vol. 13, No. 1. P. 21–31. DOI: 10.24818/TBJ/2023/13/1.02.

34. Varga P. Fiscal barriers to trade within the EU internal market. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*. 2021. Vol. XIV, No. 1. P. 473–485. DOI: 10.32084/tekapr.2021.14.1-39.

Information about the author:

Zubareva Antonina Yevhenivna,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of International Law

Ivan Franko National University of Lviv

19, Sichovykh Striltsiv Street, Lviv, 79000, Ukraine

ПРАВОВА ПРИРОДА МАРКЕТИНГОВОГО ДОГОВОРУ

Ковбас І. В., Ковбас Г. І.

ВСТУП

Перехід України до ринкової економіки в умовах поглиблення конкуренції вимагає у господарюючих суб'єктів професійного ставлення до споживчого попиту. Саме тому проведення маркетингового аналізу в його найефективніших формах в господарської діяльності стало об'єктивною необхідністю. Термінологія маркетингового договору широко використовується в літературі, між тим його правове визначення залишається предметом дискусій. Маркетингові послуги та цивільно-правові зв'язки суб'єктів господарювання, пов'язані з наданням маркетингових послуг, наполегливо входять в цивільний оборот і вимагають свого нормативно-правового регулювання¹.

Дослідження природи та призначення маркетингового договору є надзвичайно актуальним з низки причин, які охоплюють як правову, так і економічну сфери.

Маркетинговий договір має безпосередній вплив на економічний розвиток та конкурентоспроможність. Від належного правового забезпечення маркетингової діяльності залежать зростання національної економіки та підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках послуг. Діяльність у певних сферах підприємництва нині взагалі неможлива без застосування договорів про надання послуг.

Попри те, що чинний Цивільний кодекс України закріплює важливі положення про правове регулювання економічних відносин, у науці цивільного права досі відсутня єдина точка зору щодо самого поняття маркетингових послуг та її характерних ознак. Це ускладнює формування єдиних наукових поглядів на маркетингові послуги як об'єкт цивільних прав та спричиняє спірні питання щодо визначення системи договорів про надання цих послуг.

Маркетингові послуги унікальні через їх адаптацію до конкретних ринкових, виробничих, юридичних та організаційних умов. Вони часто передбачають обробку конфіденційної інформації або комерційної таємниці, що вимагає покладення на виконавця обов'язку

¹ Подоляк С. Господарський договір про надання маркетингових послуг в Україні [Електронний ресурс] / С. Подоляк // Юридичний вісник. – 2019. – № 4. – С. 119-124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2019_4_18

нерозголошення відомостей, щоб уникнути нівелювання економічного ефекту.

Важливою особливістю маркетингового договору є особливе значення економічної мети договору – отримання ефекту результативності, який не виникає в момент їх завершення.

Маркетинговий договір має характерні особливості, що дають змогу виділити його як самостійний вид договору, що вимагає подальшого детального дослідження його істотних договірних умов.

Актуальність цього питання в контексті дослідження зумовлена відсутністю чіткого розуміння місця маркетингових послуг у системі договірних прав України.

Таким чином, дослідження особливостей маркетингового договору є важливим для розв'язання існуючих правових колізій, адаптації законодавства до ринкових реалій та забезпечення ефективного функціонування маркетингової діяльності в цілому. Зазначеній проблемі присвячені праці фахівців у сфері договірних прав та тих, хто приділяв увагу договірному регулюванню сфери послуг узагалі й маркетинговим послугам зокрема. Питання цивільно-правового регулювання маркетингової діяльності та укладенню маркетингових договорів висвітлені в працях Аль Каравані Б.Т., Вовчанської О.М., Городецького М.Я., Жирук М.С., Збризька В., Ліфляничка С., Мілаш В.С., Нечипорук С.В., Петрунь В.Ю., Петруня Ю.Є., Подоляк С., Семак Б.Б., Туболець К.Г., Федосенко Н.А., Шульги В.

Мета дослідження полягає у визначенні економіко-правової природи маркетингових договорів, його особливостей та різновидів, порядку його укладення, виконання та припинення.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- дослідити економіко-правову природу маркетингових договорів;
- з'ясувати рівень нормативно-правового регулювання укладення та виконання маркетингових договорів;
- встановити істотні умови маркетингового договору, права та обов'язки його сторін;
- окреслити конструкцію маркетингового договору.

Об'єктом дослідження є цивільно-правові відносини які виникають на підставі маркетингових договорів. Предметом дослідження є маркетинговий договір як різновид цивільно-правовий договір.

1. Специфічні особливості маркетингового договору

Активне формування ринкових відносини ставлять нові вимоги до діяльності суб'єктів господарювання. В основі підприємницької діяльності лежить маркетинг як філософія бізнесу, інструментарій підприємництва, стратегія та тактика учасників ринкових відносин².

Маркетингова діяльність – це специфічний вид діяльності за допомогою якої компанія заздалегідь визначає необхідність її продукції покупцю, управлінська концепція, яка повинна охоплювати діяльність усіх без винятку підрозділів компанії³. Це багатоаспектний процес, спрямований на задоволення потреб потенційних та реальних споживачів продукції компанії, що полягає у реалізації специфічних функцій маркетингу, систему управління підприємством, яка спрямована на вивчення та врахування попиту і вимог ринку для обґрунтованої орієнтації виробничої діяльності підприємств на випуск конкурентоспроможних видів продукції, координація можливостей виробництва і розподілу товарів, послуг та визначення необхідних кроків з продажу товарів чи послуг кінцевому споживачеві⁴.

Маркетинговий договір є важливою складовою сучасної господарської діяльності, спрямованою на просування товарів та послуг⁵. Водночас, національне українське законодавство не передбачає механізмів правового регулювання маркетингових договорів, які мають свою специфіку та особливості. Тому є очевидною необхідність перегляду наукових підходів до цивільно-договірних відносин в цій сфері задля підвищення їх якості та ефективності.

Маркетинговий договір як і його істотні умови не передбачені ні Цивільним кодексом України⁶ (далі – ЦКУ), ні Господарським кодексом

² Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правове регулювання маркетингової діяльності в Україні: міжнародні стандарти. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2022. № 14. С. 137-146. <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D1%81.pdf>

³ Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правові чинники маркетингової діяльності: зарубіжний досвід та перспективи для України. ВісникІСНІК Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2023. № 1. С. 279-285. <https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/download/729/744>

⁴ Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правове регулювання маркетингової діяльності в Україні: міжнародні стандарти. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2022. № 14. С. 137-146. <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D1%81.pdf>

⁵ Договір на надання маркетингових та рекламних послуг. <https://consultant.kiev.ua/uk/dogovor-na-nadannja-marketingovih-ta-reklamnih-poslug/>

⁶ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Голос України від 12.03.2003. № 45. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

України (далі – ГКУ)⁷. Водночас в економічній та правовій науці панівною є думка, що маркетинговий договір за своєю природою є договором про надання послуг, а тому на його правове регулювання поширюється дія норм, що містяться в Главою 63 ЦКУ⁸.

В науці цивільного права є усталеною позиція, що загальні положення ЦКУ можуть застосовуватися до всіх споживчих договорів про надання послуг, якщо це не суперечить природі зобов'язання. Тобто, за відсутності спеціального законодавства відносини сторін із зобов'язань про надання послуг регулюються нормами Глави 63 ЦКУ. У тому числі положення зазначеної глави поширюються і на такі види договорів, за участі споживача, які взагалі не передбачені законодавством, але своїм предметом мають надання послуги, що полягає у вчиненні певної дії або здійсненні певної діяльності.

Відповідно до абз. 1 статті 901 ЦКУ, за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором⁹.

Зміст будь-якого договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін та погоджені ними, а також умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Згідно зі статті 638 ЦКУ, договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Аналогічна правова позиція передбачена також ГКУ. Статтею 6 ГКУ визначається серед загальних принципів господарювання вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України, а в частині 1 статті 259 ГКУ прямо відносить надання послуг до різновидів господарської діяльності, при цьому зазначає, що окремий вид діяльності може складатися як з єдиного простого процесу так і охоплювати ряд процесів, кожний з яких входить до відповідної категорії класифікації. З такої точки зору можна вважати, що маркетингові послуги за правовим режимом займають проміжне становище між господарським договором про

⁷ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV Голос України від 12.03.2003. № 45. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

⁸ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг. Правові новели. 2018. № 6. С. 35-41. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2018_6_7

⁹ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

надання послуг і господарським договором про науково-дослідні дослідження¹⁰.

Водночас, існують і інші позиції щодо економіко-правової природи маркетингового договору. Зокрема, на думку Федосенко Н.А., маркетинговий договір містить: по-перше, елементи договору підяду, що регулюється нормами Главою 61 ЦКУ; по-друге, елементи договорів на виконання науково-дослідних робіт, дослідно-конструкторських та технологічних робіт (Глава 62 ЦКУ); по-третє, елементи договору оплатного надання послуг, передбаченого Главою 63 ЦКУ. Водночас він може включати й елементи деяких інших договорів як передбачених, так і не передбачених законом¹¹.

Отже, в якості засновку, можна зазначити, що маркетинговий договір – це угода, за якою одна сторона (виконавець) зобов'язується надати послуги, спрямовані на просування продукції, підвищення впізнаваності бренду, дослідження ринку, стимулювання збуту, формування цінової політики та управління поставками до споживача, а замовник зобов'язується оплатити ці послуги^{12 13}. Він займаючи важливе місце в класифікації договорів про надання послуг, досі не знайшли гідного місця ні в системі господарського, ні в системі цивільного права¹⁴. Відсутність належного нормативного регулювання відносин з надання маркетингових послуг визначається двома обставинами: 1) відсутністю чіткого приватноправового розуміння економіко-правової природи маркетингової послуги; 2) нерозвиненістю інституту з надання послуг, що визначає, в тому числі, відсутність чітких критеріїв для розмежування послуг та результатів робіт як об'єктів цивільних прав на тлі активного розвитку інформаційних правовідносин та цифрових технологій¹⁵.

¹⁰ Подоляк С. Господарський договір про надання маркетингових послуг в Україні [Електронний ресурс] / С. Подоляк // Юридичний вісник. – 2019. – № 4. – С. 119-124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2019_4_18

¹¹ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Правові новели. – 2018. – № 6. – С. 35-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prmo_2018_6_7

¹² Маркетингові послуги: облік у замовника та виконавця. Практичне керівництво № 15, серпень 2021 року. <https://balance.ua/news/post/marketingovie-uslugi-uchet-u-zakazchika-i-ispolnitelya>

¹³ Договір на надання маркетингових та рекламних послуг. <https://consultant.kiev.ua/uk/dogovor-na-nadannja-marketingovih-ta-reklamnih-poslug/>

¹⁴ Подоляк С. Господарський договір про надання маркетингових послуг в Україні [Електронний ресурс] / С. Подоляк // Юридичний вісник. – 2019. – № 4. – С. 119-124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2019_4_18

¹⁵ Федосенко Н.А. Цивільно-правовий договір з надання маркетингових послуг: автореф. дис. к.ю.н. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.

2. Істотні та неістотні умовами договору

Ключовою правовою характеристикою будь-якого договору є його істотні умови¹⁶. Істотні умови договору – це умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів цього виду, а також всі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди¹⁷.

Істотними умовами маркетингового договору є такі: 1) предмет договору, що включає як самі послуги, що здійснюються під час маркетингових досліджень, так і їх результат; 2) термін виконання послуг; 3) ціна маркетингових послуг^{18 19 20}. Такі висновки зокрема підтверджуються вимогами частини 3 статті 180 ГКУ, яка встановлює правило, за яким до будь-якого договору мають бути включені умови щодо предмета, ціни та строку дії договору²¹.

Окрім категорії істотні умови, юридична наука виділяє «конструкцію цивільного договору». Під конструкцією маркетингового договору слід розуміти складові елементи цього договору, які поряд з істотними умовами, суттєво впливають на розуміння його економіко-правової природи. До таких елементів (окрім істотних умов), відносяться: сторони договору, мета укладення договору, форма договору, права та обов'язки сторін, вимоги, щодо підтвердження виконання умов договору, відповідальність сторін тощо²².

¹⁶ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

¹⁷ Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правове регулювання маркетингової діяльності в Україні: міжнародні стандарти. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2022. № 14. С. 137-146. <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D1%81.pdf>

¹⁸ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг. Правові новели. 2018. № 6. С. 35-41. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prmo_2018_6_7

¹⁹ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

²⁰ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

²¹ Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правове регулювання маркетингової діяльності в Україні: міжнародні стандарти. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2022. № 14. С. 137-146. <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D1%81.pdf>

²² Подоляк С. Господарський договір про надання маркетингових послуг в Україні [Електронний ресурс] / С. Подоляк // Юридичний вісник. – 2019. – № 4. – С. 119-124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2019_4_18

Суб'єктний склад цивільних правовідносин становлять особи, які беруть участь у відповідних правовідносинах²³.

З огляду на неврегульованість маркетингового договору вихідними для встановлення правового становища його сторін є загальні положення глав 52 і 61 ЦКУ.

В економічній науці представлений такий підхід до моделювання сторін договору: не визначені кількісні та якісні вимоги; можливість кожної особи бути учасником договору та вибору іншого учасника договору, якщо інше не встановлене законом звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості; наявність загальних вимог до майбутніх учасників щодо їхньої правоздатності, дієздатності, а для участі в господарських зобов'язаннях – відповідних дозволів (ліцензій, патентів, квот, сертифікатів, акредитації)²⁴.

Сторонами маркетингового договору є виконавець і замовник.

З огляду на специфіку маркетингових досліджень, їх спрямованість на вирішення завдань господарської діяльності замовниками за маркетинговим договором, як правило, є юридичні особи та фізичні особи-підприємці. Проте маркетинг все активніше проникає в некомерційну сферу. Наприклад, маркетингові прийоми та засоби використовуються навчальними закладами для залучення учнів, громадськими організаціями, політичними діячами і тому подібним, а це, у свою чергу, вимагає надання маркетингових послуг. Отже, замовником за договором про надання маркетингових послуг можуть бути як підприємницькі юридичні особи та фізичні особи-підприємці, так і юридичні та фізичні особи, що не займаються підприємницькою діяльністю²⁵.

Виконавцем може бути дієздатна фізична особа, яка є професіоналом-маркетологом, або юридична особа. Виконавець повинен бути висококваліфікованим фахівцем або мати таких фахівців у своєму штаті.

Виконавець повинен виконати всі поставлені перед ним завдання особисто, винятком є лише тоді, коли в договорі буде вказана можливість залучення до роботи третіх осіб (співвиконавців). Але варто

²³ Федосенко Н. А. Суб'єктно – об'єктний склад договірних маркетингових правовідносин [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Право і суспільство. – 2018. – № 6(2). – С. 35-40. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6(2)_8)

²⁴ Федосенко Н. А. Суб'єктно – об'єктний склад договірних маркетингових правовідносин [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Право і суспільство. – 2018. – № 6(2). – С. 35-40. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6(2)_8)

²⁵ Федосенко Н. А. Суб'єктно – об'єктний склад договірних маркетингових правовідносин [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Право і суспільство. – 2018. – № 6(2). – С. 35-40. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6(2)_8)

пам'ятати про те, що навіть при такому варіанті розвитку подій, повну відповідальність за процес роботи і наданий результат – все одно буде нести виконавець^{26 27}.

За загальним правилом, надання маркетингових послуг проводиться без отримання спеціальної ліцензії. Але ліцензуванню підлягають побічні види діяльності, що супроводжують маркетингові послуги²⁸.

Маркетингові договори досить багатокомпонентні, адже можуть включати надання різних послуг. Предмет договору є одним з найважливіших пунктів і має бути максимально чітко та деталізовано прописаний. Тому, в умовах договору чи в окремому додатку/додатковій угоді до договору має бути чітко вказано, які, коли, як саме, хто буде надавати послуги, а також порядок взаємодії між сторонами²⁹.

За маркетинговим договором виконавець зобов'язується виконати певні дії або здійснити певну діяльність, які зазвичай не мають матеріального результату (*наприклад, послуги зв'язку, освітні послуги тощо*). Водночас, деякі послуги можуть мати матеріальний результат³⁰.

В економічній та юридичній літературі відзначається, що предметом маркетингового договору виступають маркетингові послуги, речі (продукт), які є предметом маркетингових послуг, а також речі, що є результатом виконання зобов'язань виконавцем за договором. При цьому маркетингова послуга являє собою безпосередній предмет

²⁶ Договір на надання маркетингових та рекламних послуг. <https://consultant.kiev.ua/uk/dogovir-na-nadannja-marketingovih-ta-reklamnih-poslug/>

²⁷ ФЕДОСЕНКО Н.А. СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ДОГОВІРНИХ МАРКЕТИНГОВИХ ПРАВОВІДНОСИН. – <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8220ca87-914b-4f53-a19f-5e4436307fc1/content>

²⁸ Федосенко Н. А. Суб'єктно – об'єктний склад договірних маркетингових правовідносин [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Право і суспільство. – 2018. – № 6(2). – С. 35-40. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6(2)_8)

²⁹ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

³⁰ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг. Правові новели. 2018. № 6. С. 35-41. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2018_6_7

договору, тоді як відповідні речі як предмети матеріального світу – опосередковані послугою предмети^{31 32 33 34 35}.

Поняття «маркетингові послуги» включає в себе безліч різноманітних опцій, таких як: консультації клієнта, проведення аналітики, збору необхідної інформації, складання маркетингової стратегії для кращого і ефективного просування товару (послуги) і, звичайно ж, безпосередньо розміщення реклами. Також, в це поняття входить пошук клієнтів, з подальшим наданням їхніх контактних даних³⁶.

Згідно з Податковим кодексом України (далі – ПКУ), маркетингові послуги (маркетинг) – це послуги, що забезпечують функціонування діяльності платника податків у сфері вивчення ринку, стимулювання збуту продукції (робіт, послуг), політики цін, організації та управлінні руху продукції (робіт, послуг) до споживача та післяпродажного обслуговування споживача в межах господарської діяльності такого платника податків. До маркетингових послуг належать, у тому числі: послуги з розміщення продукції платника податку в місцях продажу, послуги з вивчення, дослідження та аналізу споживчого попиту, внесення продукції (робіт, послуг) платника податку до інформаційних

³¹ Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правове регулювання маркетингової діяльності в Україні: міжнародні стандарти. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2022. № 14. С. 137-146. <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D1%81.pdf>

³² Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Правові новели. – 2018. – № 6. – С. 35-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prmo_2018_6_7

³³ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

Подольак С. ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ. ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/908250>

Договір на надання маркетингових та рекламних послуг. <https://consultant.kiev.ua/uk/dogovir-na-nadannja-marketingovih-ta-reklamnih-poslug/>

³⁴ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

³⁵ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг. Правові новели. 2018. № 6. С. 35-41. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prmo_2018_6_7

³⁶ Договір на надання маркетингових та рекламних послуг. <https://consultant.kiev.ua/uk/dogovir-na-nadannja-marketingovih-ta-reklamnih-poslug/>

баз продажу, послуги зі збору та розповсюдження інформації про продукцію (роботи, послуги)³⁷.

Подольак С. вважає, що предметом маркетингового договору можуть бути: розміщення продукції платника податку в місцях продажу; вивчення, дослідження та аналіз споживчого попиту; внесення продукції (робіт, послуг) до інформаційних баз продажу; збір та розповсюдження інформації про продукцію (роботи, послуги); консультації клієнта; складання маркетингових планів, програм, стратегій, політик; розміщення рекламних матеріалів; розміщення товарів у торговельному залі або в місці продажу (мерчандайзинг); послуги з лідогенерації (пошук клієнтів з подальшим наданням їхніх контактних даних)³⁸.

Вважаємо також обґрунтованою позицію Федосенко Н.А., який відзначає, що з одного боку, замовника цікавлять не стільки самі дослідження, скільки їхній результат, оскільки кінцевою метою договору є впровадження отриманих результатів у господарську діяльність замовника. Результат маркетингових послуг має характерні риси, які властиві послугі як предмету зобов'язання про надання послуг. Предмет договору про надання маркетингових послуг має комплексний характер і передбачає діяльність, здійснювану в процесі маркетингових послуг, і результат послуг³⁹.

В більшості випадків предмет маркетингового договору включає, крім рішення власне дослідних завдань, виконання деяких робіт і послуг, пов'язаних вже із застосуванням результатів досліджень, а саме: 1) пошук оптимального контрагента для продажу / купівлі товару або послуги, виробленої замовником; 2) проведення попередніх переговорів від імені замовника; 3) розроблення проекту договору купівлі-продажу між замовником і виконавцем, знайденим контрагентом та ін.

Згідно з визначенням офіційного довідника, випущеного Європейською федерацією асоціацій консультантів з економіки й

³⁷ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Голос України від 04.12.2010. № 229, / № 229-230 / <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

³⁸ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklamni-media.html>

Подольак С. ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ. ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/908250>

Договір на надання маркетингових та рекламних послуг. <https://consultant.kiev.ua/uk/dogovir-na-nadannja-marketingovih-ta-reklamnih-poslug/>

³⁹ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Правові новели. – 2018. – № 6. – С. 35-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2018_6_7

управління (СЕАСО), який містить опис 104 різновидів консалтингових послуг, поняття маркетингу охоплює всього 14 різновидів послуг, зокрема такі, як: «реклама і сприяння збуту», «корпоративний образ і відносини з громадськістю», «соціально-економічні дослідження і прогнозування» та ін⁴⁰.

Вважаємо, що предмет маркетингового договору має бути максимально деталізованим. Потрібно вказати характер такої послуги (*дослідження, аналітика, складання маркетингових планів, програм, стратегії, політики, консультації, що надаються виконавцем замовнику, розміщення рекламних матеріалів, розміщення товарів у торговельному залі або в місці продажу тощо*).

Для мінімізації ризиків виникнення непорозумінь предмет маркетингового договору можна більш детально описати в окремих документах (додатках до договору), зазначити, що предметом договору є маркетингові послуги, визначені в додатку, або маркетингова послуга з проведення наукового дослідження відповідно до завдання, відображеного в додатку до договору⁴¹.

Федосенко Н.А. вважає, що визначеність предмета зобов'язання за маркетинговим договором означає, що поведінка, яка становить об'єкт зобов'язання, повинна бути визначеною до такого ступеня, щоб виконання задовольняло інтерес особи, на користь якої встановлений обов'язок. При цьому під юридичним об'єктом за таким зобов'язанням слід розуміти певну поведінку зобов'язаної особи, тобто дія або бездіяльність, що повинна виконати зобов'язана особа. Об'єкт зобов'язань повинен володіти такими властивостями: 1) бути корисним; 2) бути визначеним; 3) бути фактично можливим; 4) бути юридично можливим. Наприклад, об'єкт зобов'язання повинен бути корисним для того, на чію користь установлений обов'язок⁴².

Важливим аспектом маркетингових договорів є документальне підтвердження фактичного надання та отримання маркетингових послуг. Це питання, як і відображення витрат на маркетинг у

⁴⁰ Management Consultants 1996 World Conference “The Roles and Activities of the Consulting Business towards the 21st Century”. Yokohama: Zen-NonRen, 1996. R 165-167.

⁴¹ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklam-media.html>

⁴² Федосенко Н. А. Суб'єктно – об'єктний склад договірних маркетингових правовідносин [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Право і суспільство. – 2018. – № 6(2). – С. 35-40. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6(2)_8)

бухгалтерському обліку підприємства, особливо цікавить фіскальні органи під час проведення перевірок^{43 44}.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що фіскальні органи перевіряють усі документи, пов'язані з наданням маркетингових послуг. Зокрема, аналізують правильність складання акта з надання маркетингових послуг, який повинен містити всі обов'язкові реквізити первинного документа, передбачені ч. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»⁴⁵.

Існує уявлення, що маркетинговий договір повинен містити такий пакет документів для відображення витрат на маркетинг в обліку: 1) наказ по підприємству з обґрунтуванням необхідності проведення маркетингових досліджень; 2) план заходів щодо поширення певного виду продукції; 3) договір на проведення маркетингових досліджень, оформлений відповідно до вимог чинного законодавства⁴⁶.

Підтвердженням фактичного отримання маркетингових послуг можуть бути, зокрема (але не виключно), такі документи: акт приймання-передачі послуг або інший документ, що підтверджує фактичне надання таких послуг; звіт про проведення маркетингових досліджень, у якому має бути наведено результати досліджень і надано рекомендації замовникові; рахунок, платіжне доручення, податкову накладну, зареєстровану в Єдиному реєстрі податкових накладних⁴⁷.

Відповідно до ст. 631 ЦК України, строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору.

Маркетинговий договір може бути строковим (наприклад, для термінових маркетингових досліджень) або безстроковим. При довгостроковій співпраці предмет договору може визначати загальний перелік послуг, а конкретні завдання та строки – в додаткових угодах⁴⁸.

⁴³ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

⁴⁴ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sferi-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvalu>

⁴⁵ Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Урядовий кур'єр від 01.09.1999

⁴⁶ Як правильно укласти договір про надання рекламних послуг із блогером. <https://www.uhy-prostir.com/blog/yak-pravilno-uklasti-dogovir-pro-nadannya-reklamnih-poslug-z-bloggerom/>

⁴⁷ Маркетингові послуги: облік у замовника та виконавця. Практичне керівництво № 15, серпень 2021 року. <https://balance.ua/news/post/marketingovie-uslugi-uchet-u-zakazchika-i-ispolnitelya>

⁴⁸ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/>

Строк маркетингового договору визначається за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами. Умова щодо строку в контексті договорів не завжди може розглядатися як істотна. В певних випадках, наприклад, у консенсуальних договорах, виконання обов'язку залежить від факту одержання певної інформації про продукт або інших об'єктів прав (*зокрема, рекламного матеріалу або продукту*). У такому випадку часові параметри можуть мати умовний характер.

У процесі надання рекламних послуг важливим є загальний обсяг ефірного часу, що відводиться для реклами протягом певного строку, а не періодичність виходу на екрани рекламного ролика.

Строковими, як правило, є договори про здійснення маркетингових досліджень, коли бізнесу терміново потрібна певна інформація про ринок. Для замовника маркетингової послуги зазвичай у пріоритеті більше якість послуги, ніж строковість. За відсутності особливих умов під час укладання договорів користуються звичайними умовами, передбаченими ст. 530 ЦКУ⁴⁹.

Маркетинговий договір може бути як оплатним, так і безоплатним, але за загальним правилом є оплатним⁵⁰. В цьому договорі сторони зазначають плату за надання послуг та порядок розрахунків. Ціна договору є визначеною грошовою сумою, що сплачується покупцем за одержувану від продавця річ або послугу. В контексті практики укладення маркетингових договорів сторони можуть зазначити погодинну оплату, тверду фіксовану суму витрат та винагороди, умовну винагороду, яка виплачується у разі досягнення певного позитивного

publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.htm

Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Правові новели. – 2018. – № 6. – С. 35-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prmo_2018_6_7

Збризька В. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу. Liga Федосенко Н.А. Цивільно-правовий договір з надання маркетингових послуг [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Федосенко Наталія Анатоліївна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2019. – 20 с. 360 https://jurliga.ligazakon.net/news/225333_dogovori-u-sferi-marketingu-reklami-meda-na-shcho-zvernuti-uvagu

⁴⁹ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

⁵⁰ Подоляк С. ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ. ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/908250>

результату. Окрім того, за маркетинговим договором, як відзначає Збризька В., можливі два види оплати: передплата і післяплата⁵¹.

Часто буває неможливо одразу повністю розрахувати вартість маркетингових послуг, тоді доцільно зазначити розбивку оплати на аванс та повну оплату маркетингових послуг після їх надання. У такому випадку можна зазначити не фіксовану ціну договору, а очікувану вартість. Як встановлено статтею 903 ЦКУ, якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором. Якщо договір безоплатний, замовник зобов'язаний відшкодувати виконавцеві всі фактичні витрати, необхідні для виконання договору (стаття 904 ЦКУ)^{52 53}.

У маркетинговому договорі зазначаються конкретні дії, які мають вчинити замовник та виконавець, або від вчинення яких вони мають утриматися. Саме права та обов'язки деталізують предмет договору, розкривають особливості відповідних правовідносин, у тому числі коли в них поєднуються елементи послуг та робіт. Можливість гарантування позитивного результату залишається на розсуд сторін.

3. Дослідження маркетингових договорів дає можливість виділити такі основні обов'язки замовника: сприяння одержанню послуги, оплата маркетингових послуг та прийняття виконаних робіт. Для виконавця головний обов'язок – надання маркетингової послуги. Питання про те, чи включати до договору положення щодо забезпечення нерозголошення отриманої інформації та гарантування досягнення певного позитивного результату, залишається на розсуд сторін.

4. Відповідно до положень статті 902 ЦКУ, виконавець має надати послугу особисто. Щоб передати виконання договору іншій особі, необхідно про це зазначити в договорі. При цьому відповідальність за порушення договору в повному обсязі залишається на виконавцеві (генеральному підряднику)⁵⁴.

⁵¹ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sferi-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

⁵² Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

⁵³ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Правові новели. – 2018. – № 6. – С. 35-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prmo_2018_6_7

⁵⁴ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

Положення чинного цивільного законодавства України в достатньому обсязі забезпечують функціонування комплексного та цілком ефективного механізму цивільно-правової відповідальності, в тому числі щодо надання послуг⁵⁵.

Зазвичай у разі виникнення спірних ситуацій сторони звертаються до умов щодо розірвання договору, зокрема саме щодо односторонньої ініціативи розірвання та можливості повернення коштів або отримання послуг певного об'єму. Ключовими є наявність чітко прописаних умов припинення правовідносин між сторонами і наслідки такого припинення⁵⁶.

Законодавець встановив підвищену відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг за плату під час здійснення ним підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 906 ЦКУ). У такому разі звільнення виконавця від відповідальності за порушення договору можливе тоді, коли доведено, що виконання в зазначений час та в зазначеному місці виявилось неможливим унаслідок дії непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом.

Цивільно-правова відповідальність виконавця за порушення маркетингового договору за невиконання чи/ або неналежне виконання настає за наявності таких умов відповідальності, як протиправна поведінка, наявність матеріальної чи моральної шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою виконавця, включаючи дії третіх осіб, і наслідками у вигляді спричинення шкоди. За відсутності спеціального законодавчого регулювання маркетингового договору сторони повинні намагатися в договорі передбачити і якомога повніше конкретизувати свої суб'єктивні права й особливо юридичні обов'язки для визначення відповідальності за порушення договірної дисципліни⁵⁷.

Цивільне законодавство встановлює такі види та типи відповідальності, як штрафи, пеня, безкоштовні доопрацювання тощо. Варто зауважити, що на практиці сторони передбачають відповідальність, співрозмірну «цінності» послуги, що, окрім того,

⁵⁵ Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. Юридична газета №7 (713) від 14 квітня 2020 року. <https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html>

⁵⁶ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sferi-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

⁵⁷ Федосенко Н. А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг [Електронний ресурс] / Н. А. Федосенко // Правові новели. – 2018. – № 6. – С. 35-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2018_6_7

залежить від об'єкта маркетингу та того, як несвоєчасні послуги можуть вплинути на дохід, репутацію замовника тощо⁵⁸.

На жаль, в умовах сучасності поза договірними умовами ключовим також є перевірка контрагента щодо сфери його діяльності, відсутності у санкційних списках (як компанії, так і його бенефіціарів), наявності у нього достатніх прав/повноважень на надання певних послуг або наявності коштів для оплати послуг. Це можуть бути прості «поверхневі» перевірки за допомогою пошукових систем і відкритих реєстрів, а в разі сумнівів, можливо, варто звернутися і до платних інструментів⁵⁹.

Щодо інструментів вирішення спорів, то у разі їх виникнення зазвичай передбачається мирне врегулювання та у разі неможливості мирного врегулювання – вирішення спору у судовому чи арбітражному порядку⁶⁰.

Щодо видів маркетингових договорів, то економічній науці панує думка про те, що існують наступні види маркетингових договорів: договір на створення маркетингової/рекламної кампанії; договір на розміщення реклами; договір на розміщення товару (product placement); договір на розміщення реклами блогером/інфлюенсером чи відомим діячем культури чи спорту; договір на проведення заходу; договір спонсорства; договори про трансляцію певної події; договір на виробництво аудіовізуального, аудіо чи художнього твору; ліцензійний договір та ін. Зазначений перелік не є вичерпним⁶¹.

⁵⁸ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

⁵⁹ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

⁶⁰ Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

⁶¹ Петруня Ю.Є., Петруня В.Ю. Маркетинг: навчальний посібник. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Дніпропетровськ: Університет митної справи та фінансів, 2016. – 362 с. – <https://duikt.edu.ua/ua/lib/1/category/2141/view/1656>

Подольак С. Господарський договір про надання маркетингових послуг в Україні [Електронний ресурс] / С. Подольак // Юридичний вісник. – 2019. – № 4. – С. 119-124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2019_4_18

Збризька В. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу. Liga 360 https://jurliga.ligazakon.net/news/225333_dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu

Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shho-zvernuti-uvagu>

ВИСНОВКИ

Таким чином, маркетинговий договір є гнучким інструментом, що дозволяє юридично оформити складні та багатоаспектні взаємовідносини у сфері просування товарів та послуг, вимагаючи при цьому ретельного опрацювання всіх його умов.

Дослідження економіко-правової природи маркетингового договору як різновиду цивільних договорів підтвердило складність передбачення всіх умов та особливостей маркетингових договорів через різноманітність правовідносин, що виникають у цій сфері. Предмет, строк дії, права та обов'язки сторін, оплата, строки та відповідальність – головні аспекти таких договорів, але їх зміст у кожному випадку буде особливим. Суворі стандартизація щодо формулювання умов договору може обмежити можливість сторін максимально повно й індивідуально узгодити всі тонкощі та особливості своїх взаємин.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому дослідженню сутності та правової природи маркетингового договору в контексті сучасного розвитку цивільного та господарського права України. Актуальність теми зумовлена стрімкою цифровізацією бізнес-процесів, появою нових форм просування товарів та відсутністю системного законодавчого регулювання цих відносин. У статті детально проаналізовано генезу договірних зобов'язань у сфері маркетингу та визначено їхні ключові кваліфікуючі ознаки. Особливу увагу приділено дослідженню елементів предмета маркетингового договору, який часто поєднує в собі як надання нематеріальних послуг, так і виконання конкретних робіт із матеріальним результатом (створення рекламних матеріалів, сайтів). На основі аналізу наукових доктрин та правозастосовчої практики обґрунтовано, що маркетинговий договір за своєю суттю є нетиповим або змішаним договором, який не можна зводити виключно до класичної конструкції договору про надання послуг. Здійснено чітке розмежування маркетингового договору із суміжними цивільно-правовими угодами, зокрема договорами доручення, комісії та агентськими договорами. Виявлено ключові правові ризики, з якими стикаються суб'єкти господарювання через нечітке формулювання істотних умов у сфері інтелектуальної власності на створені маркетингові продукти. За результатами дослідження сформульовано авторські пропозиції щодо вдосконалення Цивільного та Господарського кодексів України в частині нормативного закріплення дефініції маркетингового договору та оптимізації його істотних умов, що сприятиме мінімізації правових ризиків та забезпеченню належного захисту прав сторін. Ключові слова: маркетинговий договір, правова природа, цивільно-правове зобов'язання, предмет договору, договір про

надання послуг, змішаний договір, господарська діяльність, діджитал-маркетинг, істотні умови, правове регулювання.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Голос України* від 12.03.2003. № 45.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Голос України* від 12.03.2003. № 45.
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Голос України* від 04.12.2010. № 229, / № 229-230.
4. Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». *Урядовий кур'єр* від 01.09.1999.
5. Договір на надання маркетингових та рекламних послуг. URL: <https://consultant.kiev.ua/uk/dogovir-na-nadannja-marketingovih-ta-reklamnih-poslug/> (дата звернення: 01.08.2025).
6. Збризька В. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу. *Liga* 360. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225333_dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shcho-zvernuti-uvalu (дата звернення: 01.08.2025).
7. Збризька В. Експертна думка. Договори у сфері маркетингу, реклами, медіа: на що звернути увагу. URL: <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shcho-zvernuti-uvalu> (дата звернення: 01.08.2025).
8. Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правове регулювання маркетингової діяльності в Україні: міжнародні стандарти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2022. № 14. С. 137-146.* URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D1%81.pdf> (дата звернення: 01.08.2025).
9. Ковбас Г.І. Ковбас І.В. Правові чинники маркетингової діяльності: зарубіжний досвід та перспективи для України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2023. № 1. С. 279-285.* URL: <https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/download/729/744> (дата звернення: 01.08.2025).
10. Маркетингові послуги: облік у замовника та виконавця. *Практичне керівництво. 2021. № 15.* URL: <https://balance.ua/news/post/marketingovie-uslugi-uchet-u-zakazchika-i-ispolnitelya> (дата звернення: 01.08.2025).
11. Петруня Ю.Є., Петруня В.Ю. Маркетинг: навчальний посібник. – 3-тє вид., перероб. і допов. Дніпропетровськ: Університет митної справи та фінансів, 2016. 362 с. URL: <https://duikt.edu.ua/ua/lib/1/category/2141/view/1656> (дата звернення: 01.08.2025).

12. Подоляк С. Господарський договір про надання маркетингових послуг в Україні. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 119-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2019_4_18 (дата звернення: 01.08.2025).

13. Федосенко Н.А. Істотні умови договору про надання маркетингових послуг. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 35-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2018_6_7 (дата звернення: 01.08.2025).

14. Федосенко Н.А. Суб'єктно – об'єктний склад договірних маркетингових правовідносин. *Право і суспільство*. 2018. № 6(2). С. 35-40. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_6(2)_8) (дата звернення: 01.08.2025).

15. Федосенко Н.А. Цивільно-правовий договір з надання маркетингових послуг: *автореф. дис. к.ю.н. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.* URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225333_dogovori-u-sfer-marketingu-reklami-meda-na-shcho-zvernuti-u-vagu (дата звернення: 01.08.2025).

16. Шульга В. Головні аспекти договорів у сфері маркетингу, реклами та медіа. *Юридична газета*. 2020. №7 (713). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/golovni-aspekti-dogovoriv-u-sferi-marketingu-reklami-media.html> (дата звернення: 01.08.2025).

17. Як правильно укласти договір про надання рекламних послуг із блогером. URL: <https://www.uhy-prostir.com/blog/yak-pravilno-uklasti-dogovir-pro-nadannya-reklamnih-poslug-z-blogerom/> (дата звернення: 01.08.2025).

18. Management Consultants 1996 World Conference «The Roles Activities of the Consulting Business towards the 21st Century». Yokohama: Zen-NonRen, 1996. R 165-167.

Information about the authors:

Kovbas Ihor Vasylovych,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Public Law,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2, Kotsiubynskoho, Chernivtsi, 58002, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7039-1586>

Kovbas Halyna Ivanivna,

Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2, Kotsiubynskoho, Chernivtsi, 58002, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-8537-050X>

THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS IN THE FIELD OF MARINE ENVIRONMENTAL PROTECTION AND THE PROMOTION OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN THE MARITIME SECTOR

Koroshchenko M. M., Honcharenko P. D., Ivanova A. V.

INTRODUCTION

The world's oceans are a vital component of the biosphere, ensuring the quality of the planet's natural environment on a global scale. Issues relating to the protection of the world's oceans have taken on global significance for all nations, as harmful substances are dispersed over vast areas and considerable distances from a specific source of pollution via ocean currents, surface runoff and interactions with the atmosphere. This determines the need to protect the marine environment from pollution caused by the operation of ships as the most pressing issue of our time.

Modern seagoing vessels are complex floating structures equipped with powerful power plants and systems which, during operation, generate various types of waste. Alongside the tasks of technical improvement of ships and their equipment, there is the task of optimally utilising existing regulatory and technical means, which allows, on this basis, the refinement of experience in preventing pollution of the marine environment and the atmosphere. In the current context of vessel operation, there is an urgent need to explore ways of modernising vessel control systems, aimed at implementing new principles to protect the marine environment from pollution caused by vessels¹.

That is precisely why international cooperation in this field is of paramount importance for global cooperation as a whole. Indeed, Article 1(4) of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea defines 'pollution of the marine environment' as '...the introduction by man, directly or indirectly, of substances or forms of energy into the marine environment, including estuaries, which causes or is likely to cause such harmful effects as damage to living resources and marine life, danger to human health, hindrance to activities at sea, including fishing and other legitimate uses of the sea, impairment of the quality of water used for human consumption, and deterioration of recreational conditions'².

¹ Иванова А.В., Костира О.В. Юрисдикция держави порту в системі засобів щодо захисту і збереження морського середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 700–706. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/176>

² United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>

1. International legal regulation of maritime safety and the prevention of marine pollution

Numerous international organisations deal with issues relating to the study of the world's oceans, namely: the safety of navigation, the protection of human life at sea, and the protection of the marine environment. Today, there are more than 60 international organisations whose activities are, to a greater or lesser extent, linked to maritime shipping. Among them, intergovernmental organisations and specialised agencies of the United Nations play the most significant role. International non-governmental organisations do not bring together states themselves, but only certain associations and societies that actively influence global shipping policy. The main focus of these organisations is the development and implementation of documents that regulate or support maritime transport.

The International Maritime Organization (IMO), which has operated as a specialised agency of the United Nations since 1958, wields the greatest authority and influence over the safety of maritime navigation. Since its establishment, the IMO's primary objectives have been to enhance safety at sea and prevent marine pollution. As the IMO is a technical organisation, the bulk of its work is carried out by its committees and subcommittees. The responsibility for developing the methodological and technical basis for future regulatory documents on the prevention of environmental pollution resulting from international maritime activities lies with the Marine Environment Protection Committee. In accordance with the IMO Convention (Part IX), the Marine Environment Protection Committee considers any matters falling within the competence of the IMO and relating to marine pollution from ships and the prevention thereof.

A key aspect of the IMO's work is the development and adoption of uniform standards in the field of maritime safety. The IMO has become responsible for implementing various international conventions and establishing rules and standards relating to the safety of life at sea and the protection of the marine environment from pollution. Among the IMO's greatest achievements is the adoption, under its auspices, of international conventions that serve as standards for ensuring maritime safety and protecting the marine environment from pollution.

These include, for example: the International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974, as amended by the 1978 Protocol (hereinafter SOLAS 74), the 1966 International Convention on Load Lines (hereinafter LL 66), the 1978 International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, as revised and amended by the 1995 Protocol (International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers – hereinafter STCW 78/95), the International

Convention for the Prevention of Pollution from Ships (hereinafter MARPOL 73/78). In view of the emergence of new technologies in shipping, the IMO is working to develop new documents and improve existing ones. Certificates issued on the basis of these international conventions serve as confirmation (proof) of a vessel's compliance with international standards.

In its work, the IMO performs a number of functions, namely:

- takes effective measures to ensure safety and the protection of life at sea, including measures aimed at preventing pirate attacks on ships and their crews;

- develops and establishes standards and regulations at the international level concerning: the design, construction, equipment, manning, operation and disposal of seagoing vessels; maritime education and training of seafarers; the development of maritime infrastructure; innovative technologies and best practices; the management of maritime transport to ensure the safety, environmental sustainability and energy efficiency of global shipping;

- serves as a forum for the exchange of information between representatives of Member States and stakeholders on all matters relating to merchant shipping and maritime transport;

- promotes the sustainable development of the shipping and maritime sector, which is one of the IMO's key priorities for the coming years.

With the aim of enhancing the safety of shipping, the International Maritime Organisation, the International Labour Organisation and a number of other organisations have, at their sessions, adopted a series of key international conventions, resolutions, codes and recommendations aimed at ensuring the safety of navigation and the protection of the environment. The main objective of these documents is to improve maritime safety through the mandatory application of uniform standards, both during the shore-based management of vessels and during their operation by crews. The marine environment, with its resources, fulfils economic, social, environmental and other functions. Consequently, pollution of the marine ecosystem is an extremely detrimental factor for society and the environment, with corresponding consequences.

Taking into account existing types of maritime activities and sources of pollution, the following categories of pollution can be identified: pollution caused by maritime activities on the seabed; pollution caused by commercial shipping and port operations; shipbuilding and ship repair activities; pollution caused by the introduction of non-native species or genetically modified organisms into the marine environment; pollution caused by the discharge of rubbish, food, domestic and operational waste into the sea; pollution caused by harmful emissions from ships into the atmosphere; pollution caused by extraordinary circumstances – such as accidents; pollution caused by

discharges from land-based sources; pollution caused by burial in the marine environment.

The International Maritime Organisation takes measures to protect the marine environment from pollution caused by shipping by developing and adopting international conventions through its member states; these conventions are then brought into force and oblige the governments of IMO member states to comply with the established rules and standards. IMO conventions tackle the problem of global ocean pollution in several ways, such as:

- Prevention of pollution during ship operations (for example, resulting from the discharge of water into the sea after tank washing). This is achieved through the implementation of appropriate measures during the design, outfitting and operation of ships;

- Reducing the number of accidents. This is achieved by introducing strict and mandatory standards and navigation procedures on a global basis, aimed at improving the safety of shipping;

- Mitigating the consequences of accidents. Measures applied to limit pollution in the event of accidents (for example, reducing tank capacity);

- Ensuring compensation for losses. The cost of pollution-related losses can be enormous. Measures are taken to ensure that the party suffering losses as a result of pollution receives appropriate compensation;

- Assistance with implementation. The IMO provides technical and other assistance to national governments in developing plans to combat pollution.

One of the first international treaties to address the issue of marine ecology was the 1954 International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil, which entered into force in 1958, but the growing role of maritime transport in ocean pollution necessitated significant changes, strengthening and expanding the provisions of the 1954 Convention. Over the past decades, a wide range of measures has been adopted to prevent and control marine pollution caused by the operation of ships and to mitigate any consequences that may arise as a result of accidents or collisions involving ships. These measures, as practice shows, are effective in reducing sources of pollution from ships and demonstrate the efforts of the IMO and the shipping industry towards environmental protection.

When considering the issue of protecting the marine environment from pollution caused by ships, it is first necessary to determine the scope of coastal states' powers to take measures designed to ensure an adequate level of protection for the marine environment. To this end, reference should be made to the provisions of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (hereinafter UNCLOS)³, which divides the powers of states in the field of

³ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>

protecting the marine environment from pollution from ships into those to the adoption of laws and regulations aimed at protecting the marine environment from pollution from ships, and those relating to ensuring compliance with national laws and regulations, as well as international norms and standards regarding the prevention of marine pollution from ships. The scope of these powers of states varies depending on the maritime zone for which protective rules are established, as well as on who takes measures to ensure compliance with the prescribed rules and standards.

Paragraph 1 of Article 211 of the 1982 United Nations Convention states that ‘States, acting through a competent international organisation, shall establish international rules and standards for the prevention, reduction and control of pollution of the marine environment from ships and shall promote the establishment of..... systems of measures to minimise the risk of accidents that may cause pollution of the marine environment, including the coastline’. Furthermore, paragraph 2 of Article 211 of this Convention establishes the obligation of States to apply, in respect of ships flying their flag, national laws and regulations to prevent, reduce and control pollution of the marine environment from ships. These national laws must be at least as effective as generally recognised international norms and standards⁴.

Within their internal waters and port waters, States have full sovereignty and may impose specific requirements relating to the reduction, control and prevention of marine pollution, which foreign vessels must comply with in order to enter and remain in those waters. Such rules must be published and notified to the competent international organisation – the IMO. In accordance with Article 211(3) of the 1982 UN Convention, two or more States have the right to agree on measures taken to protect the marine environment within their internal waters and to adopt them in identical form. Each State party to such agreements may request information from a vessel situated in its territorial sea and flying the flag of another State party to the agreements regarding its destination, as well as its compliance with the established requirements for entry into port. Thus, the provisions of paragraph 3 of Article 211 of the aforementioned Convention have provided an opportunity for the development of the concept of port State control regarding the protection of the marine environment from pollution⁵.

With regard to foreign vessels within the territorial sea exercising the right of innocent passage, the coastal State may take measures aimed at protecting the marine environment from pollution caused by ships. In accordance with

⁴ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>

⁵ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>

the provisions of Article 21(3) and Article 211(4) of the 1982 UN Convention, such special rules and laws must be published, must not restrict the right of innocent passage, and must not be discriminatory in nature⁶.

Within the exclusive economic zone, the coastal State may adopt laws and regulations aimed at reducing, controlling and preventing pollution of the marine environment from ships, but only within the framework of international standards and norms with which, pursuant to paragraph 5 of Article 211 of the said Convention, all applicable measures must comply. However, in accordance with subparagraph (a) of paragraph 6 of Article 211 of the Convention, there may be specific areas within the exclusive economic zone where the adoption of special mandatory measures is required to prevent pollution of the marine environment from ships. The designation of such areas is based on technical reasons related to oceanographic and economic conditions, as well as the use of the area or the protection of its resources and the specific nature of vessel traffic. In such cases, States may adopt additional laws and establish regulations, but only after consulting with other interested States, provided that the IMO confirms the need for special protection of the area in question⁷.

It is worth noting that the term ‘special area’ appears not only in the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea but also in the annexes to the MARPOL 73/78 Convention; however, the terms refer to different concepts. Thus, according to the 1982 UN Convention, a special area is a part or specific section within the exclusive economic zone of a state, within which that state adopts additional protective measures. The Convention limits the scope of issues to which such additional rules may apply; these include rules governing the discharge of waste or harmful substances, as well as navigation practices⁸.

The provisions of the MARPOL 73/78 Convention (Annex I, Regulation 10(1); Annex II, Regulation 1(7); Annex V, Regulation 5) state that a ‘special area’ is a sea area where, for recognised reasons relating to its oceanographic and environmental conditions and the specific nature of shipping, it is necessary to adopt special mandatory measures to prevent pollution of the marine environment. This definition imposes no restrictions on the extent of the sea; that is, a special area may include maritime areas subject to different regimes under international law, including entire seas, not merely individual sections of the exclusive economic zone. In special areas, a special regime is

⁶ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>

⁷ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>

⁸ United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>

established, and the requirements for vessels within them are set out in the relevant provisions of the MARPOL 73/78 Convention, which provides for measures to reduce and prevent pollution of the marine environment by both oil and oil products, as well as other substances harmful to the marine environment, marine life and the atmosphere, which are carried on board ships or generated during their operation⁹.

It should be noted that the classical legal concept of 'jurisdiction' occupies a significant place in sectoral maritime law; it signifies the extension of states' rights to maritime areas, effectively constituting the exercise of state authority within them¹⁰, and also determines the establishment of appropriate legal regimes in such areas. At the same time, for a proper understanding of the legal nature of the regimes established in a specific maritime coastal zone, it is important to take the following considerations into account: 1) the security of the state requires it to have exclusive control over the coastline and the ability to defend access to it; 2) in order to promote its commercial, fiscal and political interests, the state must be able to control all vessels entering, leaving or anchoring in its coastal waters; 3) the exclusive exploitation and use of marine resources in these waters are essential for the survival and well-being of the people on its coast. Thus, the key reasons why states exercise their jurisdiction at sea are protection and security. It is precisely these two categories that form the basis for restricting the principle of freedom of navigation and establishing certain mandatory regulations or restrictions¹¹.

2. International cooperation in the dissemination of energy-efficient technologies in the maritime sector

Over the past few decades, there has been a growing global trend towards a comprehensive fight against global warming. Consequently, there has been an increase in public awareness and a growing sense of shared responsibility for environmental pollution. One of the key factors in mitigating climate change on Earth is the reduction of greenhouse gas emissions into the

⁹ Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text

¹⁰ Fedotov O., Averochkina T. Traditions and Innovations in Legal Discourse on the Categories "Jurisdiction" and "Sovereign Rights". State and law in the context of globalization: realities and prospects: collective monograph / A.I. Hnatovska, L.I. Kormych, A.I. Kormych, N.M. Krestovska, etc. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. P. 1-19. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/1-19>

¹¹ Kormych B., Averochkina, T., Gaverskyi, V. The Ukrainian Public Administration of Territorial Seas: A European Example. *European Energy and Environmental Law Review*. 2020. Vol. 29. Iss. 2. P. 26–38.

atmosphere¹². Consequently, the issue of implementing various preventive measures to combat climate change has become a central theme in contemporary global politics.

Reducing anthropogenic emissions, mitigating their effects, absorbing greenhouse gases, ensuring a gradual transition to low-carbon fuels, introducing alternative energy sources, improving energy efficiency and other measures have been developed and implemented by the international community to achieve the common goal of preventing global warming. And the greening of the political, economic and legal sectors has become a prerequisite for preserving the Earth's climate system¹³.

The issue of legal methods and instruments for preventing atmospheric pollution from ships has, relatively recently (since the 1990s), become one of the IMO's areas of focus¹⁴. At the same time, general issues regarding the regulation of shipping's impact on the natural environment began to attract the attention of the global community as early as the 1960s and 1970s¹⁵, and the maritime sector is currently striving to respond fully to modern, ever-growing environmental challenges and threats. It should be noted that one of the main regulatory frameworks for the IMO's activities is the UNCLOS Convention, which serves as the 'constitutional' basis for modern maritime activities and sets out the guiding principles for their implementation.

Given that the IMO was established long before the adoption of this Convention, the necessary level of harmonisation of earlier rules and powers was achieved by incorporating provisions on the primacy of UNCLOS into a number of conventions adopted by the IMO. And although the IMO is mentioned directly only in Article 2 of Annex VIII to UNCLOS, many provisions of this Convention refer to a 'competent' or 'relevant' international organisation, which specifically means the IMO¹⁶. Among other things, UNCLOS, as a 'framework convention', is of a general nature and can be implemented primarily only through its incorporation into other legislative

¹² Єременко К.С. Формування категоріального апарату національного законодавства у сфері альтернативної енергетики. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 68–75. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240980>

¹³ Єременко К.С. Дослідження реляційної взаємодії між ІМО та ООН у питанні скорочення викидів парникових газів. *Альманах міжнародного права*. 2022. Вип. 28. С. 24–33. <https://doi.org/10.32841/ILA.2022.28.03>

¹⁴ Lim K. The Role of the International Maritime Organization in Preventing the Pollution of the World's Oceans from Ships and Shipping. URL: <http://surl.li/msokc>

¹⁵ Langlet D. Shipping and the Ecosystem Approach. In: *Regulation of Risk*. Leiden, The Netherlands: Brill, Nijhoff. 2022. https://doi.org/10.1163/9789004518681_015

¹⁶ Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the international Maritime Organization. Study by the Secretariat of the International 174 Maritime Organization (IMO). LEG/MISC.8. 30 January 2014. 139 p. URL: <https://www.kuestenpatent-kroatien.at/LEG%20MISC%208-1.pdf>

acts and international agreements. This is confirmed by many provisions of this Convention, which require States to ‘take into account’, ‘put into effect’ and ‘implement’ the relevant rules and standards developed by a ‘competent organisation’¹⁷.

Thus, as a specialised agency within the UN system, the IMO performs a quasi-legislative function in implementing UNCLOS by developing and adopting international rules and standards that contribute to the codification and progressive development of the law of the sea; these are well-considered and provide a sound legal basis for the functioning of global shipping. It should be noted that the IMO has successfully transformed itself from what was initially a technical advisory body into a fully-fledged international organisation with global functions. For many decades, the IMO has complemented its role as a competent international organisation and a standard-setter for international rules and standards in the field of shipping by also developing standards to address the problem of global warming and combat anthropogenic emissions from ships¹⁸.

It is generally believed that the process of reducing greenhouse gas emissions from ships only began with the adoption of Annex VI to MARPOL 73/78; however, this is not entirely accurate, as as early as the late 1960s the Council of the Intergovernmental Maritime Consultative Organisation (later renamed the International Maritime Organisation, IMO) considered the possibility of adopting standards to reduce air pollution from ships and began cooperating with other international organisations on this matter. As is well known, the issue of air pollution from ships was initially included on the Organisation’s agenda, which subsequently led to the adoption of MARPOL 73/78, but was later removed and remained off the IMO’s agenda for more than several decades.

Even as the issue of air pollution from shipping began to attract attention once again, regulations aimed at reducing and controlling air pollution led to changes in environmental legislation rather than in maritime legislation¹⁹. This is evidenced by the adoption of agreements such as the 1972 Stockholm Declaration on the Human Environment, the 1979 UN Convention on Long-

¹⁷ Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the international Maritime Organization. Study by the Secretariat of the International 174 Maritime Organization (IMO). LEG/MISC.8. 30 January 2014. 139 p. URL: <https://www.kuestenpatent-kroatien.at/LEG%20MISC%208-1.pdf>

¹⁸ Beckman R., Sun Z. The Relationship between UNCLOS and IMO Instruments. *Asia-Pacific Journal of Ocean Law and Policy*. 2017. P. 201–246. <https://doi.org/10.1163/24519391-00202003>

¹⁹ Argüello G. The International Maritime Organization’s Contribution to Regime Interaction: Past, Present, and Future. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2022. Vol. 25. https://doi.org/10.1163/18757413_02501003

Range Transboundary Air Pollution, which was subsequently supplemented by binding Protocols, the 1985 Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, the 1987 Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, and the 1992 United Nations Framework Convention on Climate Change, which was also supplemented by binding Protocols. These instruments have become crucial to the development of the IMO's current strategy for reducing greenhouse gas emissions from ships, as significant legal changes outside the regulatory framework for maritime activities have acted as a catalyst for regulatory action within the IMO²⁰.

Article 2 of the 1992 United Nations Framework Convention on Climate Change defines the primary objective of the Convention and all related legal instruments as 'achieving, in the implementation of the relevant provisions of the Convention, the stabilisation of greenhouse gas concentrations at a level that would prevent dangerous anthropogenic interference with the climate system. Such a level should be achieved within the time-frame necessary for ecosystems to adapt naturally to climate change, which will allow food production not to be jeopardised and will help ensure further economic development on a sustainable basis.' This objective has become the benchmark for reducing greenhouse gas emissions at all levels of response, including in the work of the IMO.

The issues of cooperation and information exchange within the framework of the initiative to decarbonise the maritime sector are currently becoming increasingly relevant. With the support of the IMO, projects have been established at international level aimed at exchanging information on technical developments and capacity building in developing countries²¹. The key issue remains the incorporation of energy-efficient solutions in shipping into the national legislation of developing countries. With the support of the IMO, specialised projects have been established in this area, aimed at ensuring an appropriate level of decarbonisation of the maritime sector in line with the IMO's strategic priorities. The most significant of these are as follows:

The IMO–Singapore 'Next GEN' initiative, which aims to bring together key stakeholders in the maritime sector and to develop decarbonisation initiatives and support further cooperation²²;

The IMO–Norway 'GreenVoyage2050' project, which supports the maritime sector's transition to a low-carbon future; the project focuses on

²⁰ Argüello G. The International Maritime Organization's Contribution to Regime Interaction: Past, Present, and Future. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2022. Vol. 25. https://doi.org/10.1163/18757413_02501003

²¹ IMO's work to cut GHG emissions from ships. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Pages/Cutting-GHGemissions.aspx>

²² NextGEN holds first meeting to push maritime decarbonization. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/NextGENproject.aspx>

cooperation with selected developing countries, including small island developing states and least developed countries; the project's ambition is aligned with the objectives of the IMO's Priority Strategy on Greenhouse Gas Emissions from Maritime Activities²³;

The IMO – EU 'GMN' project – the Global Maritime Network of Centres of Cooperation in Maritime Technologies, funded by the EU and implemented by the IMO; The project aims to promote technologies and operations that enhance the energy efficiency of the maritime sector and help least developed countries navigate the future of low-carbon shipping²⁴;

The Global Industry Alliance for Low-Carbon Shipping ('LowCarbon GIA') is a public-private partnership established as part of the IMO – Norway 'GreenVoyage2050' project, with the aim of bringing together leaders in the maritime sector to support an energy-efficient and low-carbon maritime transport system. Leading shipowners and operators, classification societies, manufacturers and suppliers of engines and technologies, oil companies and ports have joined forces within the 'LowCarbon GIA' project to collectively identify and develop innovative solutions to overcome common barriers to the adoption and implementation of energy-efficient technologies, best practices in the operation and introduction of alternative fuels with low or zero sulphur content²⁵;

The IMO–UNDP–GEF 'GloFouling' project aims to tackle the problem of fouling on ship hulls, which increases the roughness of the hull surface, leading to higher fuel consumption and overall greenhouse gas emissions²⁶;

The IMO – Republic of Korea 'GHG-SMART' project is a training programme on sustainable maritime transport designed to support developing countries in reducing greenhouse gas emissions from shipping; The project will contribute to the implementation of IMO measures and the development of national strategies to reduce greenhouse gas emissions across various shipping sectors and in ports; it is targeted at developing and least developed countries²⁷;

The 'FINSMART' round table is a platform for regular dialogue between key stakeholders in the maritime sector, aimed at supporting the acceleration

²³ The IMO-Norway GreenVoyage2050 Project is supporting shipping's transition towards a low carbon future. URL: <https://greenvoyage2050.imo.org/>

²⁴ About GMN. Energy efficiency in shipping – why it matters. URL: <https://gmnm.imo.org/about-gmn/>

²⁵ About the Low Carbon GIA. Global MTCC Network. URL: <https://greenvoyage2050.imo.org/about-the-gia/>

²⁶ Biofouling and greenhouse gas (GHG) emissions from ships. URL: <https://www.glofouling.imo.org/ghg-emissions>

²⁷ IMO and Republic of Korea partner to address ships' GHG emissions. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/39-GHG-SMART-.aspx>

of financial flows, particularly in developing countries, with a view to decarbonising the maritime sector²⁸;

The 'Blue Solutions for Asia' project is based on an agreement between the IMO and the German Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety to carry out preparatory activities for the development of a project proposal aimed at reducing emissions from maritime transport in East and South-East Asia. The project is collaborating with the Partnership for Environmental Management of the Seas of East Asia (PEMSEA) to achieve its objectives. The project involves a series of information-gathering activities: planning workshops, conferences, interviews, identification of candidate demonstration projects, and partnership discussions involving all key stakeholders, including government partners, the shipping industry, port authorities and operators, technology providers, financial institutions and local authorities²⁹.

The Maritime Innovation Forum on Zero and Low Emissions, organised by the IMO and the United Nations Environment Programme (UNEP) with financial support from Norway, aimed at bringing together all stakeholders to showcase the latest research and development initiatives supporting the decarbonisation of the maritime sector in line with the IMO's Priority Strategy on Greenhouse Gas Emissions³⁰. The Forum's objectives are defined as: the exchange of innovative experience between relevant international policymakers, maritime administrations, climate change/environmental administrations, technology developers, the maritime industry, ports and the financial sector to accelerate cooperation and the development of innovations for climate action in the maritime sector and to identify practical solutions for implementing the necessary updates; to promote innovation through North-South and South-South cooperation, with a focus on the least developed countries and small island developing states; filling existing gaps to ensure the functioning of a global platform for discussing ideas related to promoting innovation, disseminating the latest developments and facilitating knowledge management, as well as information exchange³¹.

When analysing the aforementioned projects, initiatives, forums and round-table discussions, the primary objective of which is the decarbonisation of the maritime sector, it is important to note their significant contribution to

²⁸ FINSMART Roundtable. URL: <http://surl.li/mtcue>

²⁹ IMO and Germany sign agreement to develop project to identify opportunities and solutions to prevent and reduce transport emissions. URL: [https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/IMO-Germany project.aspx](https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/IMO-Germany%20project.aspx)

³⁰ IMO and UNEP to host 2021 Maritime Zero-Low Carbon Innovation Forum. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/Pages/WhatsNew-1558.aspx>

³¹ Zero-and Low-Emission Innovation Forum: 27-29 September 2021. URL: <https://www.imo.org/en/OurWork/PartnershipsProjects/Pages/MaritimeInnovation-Forum.aspx>

the practical implementation of the IMO's strategic priorities for reducing greenhouse gas emissions. Particular mention should be made of Norway's financial contribution and the 'GreenVoyage2050' project³², under which the most cost-effective measures from a practical standpoint were developed to meet the needs of providing assistance to states and support for the transfer of energy-efficient technologies that facilitate the adoption of 'green' technologies across the entire maritime sector. GreenVoyage2050 has consolidated existing and potential measures to improve the energy efficiency of ships by grouping them into technology clusters, assessing their maturity in terms of adoption within the maritime sector, and evaluating the proven track record of the technologies and principles.

Mature technologies are proven, new or existing technologies or principles that are widely adopted within the maritime sector. Semi-mature technologies are proven, new or existing technologies or principles that are adopted to a limited extent within the maritime sector. Immature technologies are new, untested, unproven existing or tested existing technologies or principles characterised by a relatively low number of installations, for which there is virtually no operational experience. A maturity analysis was conducted across the following technology groups: machinery technologies, engine and hull improvements, energy consumption on board, the use of renewable energy, and technological solutions for optimising ship operations³³. This analysis enables stakeholders to identify the 50 most energy-efficient solutions for practical application or to select potentially attractive technologies for technical development in the field of decarbonisation of the maritime sector.

It is also worth noting the work of the 'GreenVoyage2050' project aimed at simplifying the process of transposing the provisions of Annex VI to MARPOL 73/78 into the national legislation of the parties concerned. To this end, the project website features a clause-by-clause analysis of Annex VI to MARPOL 73/78 in six languages³⁴, indicating whether the rules of Annex VI to MARPOL 73/78 must be implemented or are merely recommended for implementation in national legislation.

An important aspect of this Project is the development of a Ship-Port Interaction Guide containing practical measures to reduce greenhouse gas emissions³⁵. This guide is designed to be implemented with limited or low

³² Marine Environment Protection Committee (MEPC), 66th session: 31 March to 4 April 2014. URL: <http://surl.li/msnmk>

³³ Technology Groups. URL: <https://greenvoyage2050.imo.org/technologygroups/>

³⁴ Clause by Clause analysis of MARPOL Annex VI. 19 p. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/wp-content/uploads/2022/09/Clause-byclause-analysis-of-2021-Revised-MARPOL-Annex-VI-EN_Final-min.pdf

³⁵ Ship-Port Interface Guide. Practical Measures to Reduce GHG Emissions. 2021. 46 p. URL: <http://surl.li/mteczr>

capital expenditure and operational investments. The recommended practical measures are relatively easy and quick to implement and have the potential to reduce greenhouse gas emissions, along with additional benefits. Among the practical measures recommended for implementation with limited capital are the following: promoting immobilisation in ports; promoting hull and propeller cleaning in ports; promoting simultaneous operations in ports; optimising the port stay process through pre-cleaning; improving the scheduling of vessels calling at multiple berths within a single port; improving vessel-berth compatibility through the enhancement of port master data; incorporating vessel deadweight optimisation through the enhancement of port master data; optimising transit speeds between ports³⁶.

The Guide explains each of the eight measures and provides practical recommendations for their implementation. In summarising the review of the IMO–Norway ‘GreenVoyage2050’ Project, it is important to note its significant contribution to the decarbonisation of the maritime sector and to promoting the adoption of energy efficiency standards at the international level. Almost all the guidelines and recommendations of this project could potentially be implemented in any country, particularly in Ukraine³⁷.

CONCLUSIONS

The key international legal instruments on climate change and the reduction of environmental pollution have laid the foundations for relevant measures in the legal regulation of activities in maritime areas, implemented under the auspices of the IMO with the aim of reducing the negative impact of shipping on atmospheric air and, consequently, mitigating the greenhouse effect and climate change. At the same time, the preservation of the marine environment and its legal protection against pollution have been on the agenda of the UN and the IMO since their inception, but the challenges and threats posed by routine shipping, rather than by accidental oil spills and other pollutants, transported chemicals, etc., have become paramount due to the constant emission of fossil fuel combustion products into the air, which has prompted the IMO to step up the development of effective strategies to prevent atmospheric pollution from ships.

The IMO is actively engaged in facilitating and guiding international cooperation and the exchange of energy-efficient technologies, with a focus on developing specialised projects to raise awareness among the global shipping community of the pathways and opportunities for transitioning to

³⁶ Ship-Port Interface Guide. Practical Measures to Reduce GHG Emissions. 2021. 46 p. URL: <http://surl.li/mtczr>

³⁷ Yeremenko K. International Maritime Organization and Decarbonization of Maritime Industry: Mandate and Instruments. *Lex Portus*. 2022. Vol. 8(3). P. 30–57. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.8.3.2022.2>

environmentally friendly technologies, and on achieving the UNFCCC's objective of mitigating global climate change through the decarbonisation of the maritime sector, particularly in developing and least developed countries. This confirms the IMO's leading role in the technical and legal regulation of shipping, the protection of the natural environment, and its commitment to finding new areas of cooperation for the sustainable and effective development of modern shipping. The IMO's legal instruments on climate change mitigation are aimed at developing mechanisms to reduce emissions of greenhouse gases such as CO₂, SO_x, NO_x and volatile organic compounds, as well as at improving the energy efficiency of ships, encompassing the implementation of energy efficiency regulations and the promotion of international cooperation towards the use of alternative fuels.

Best practices from regional schemes designed to encourage reductions in greenhouse gas emissions from ships and to improve their energy efficiency could potentially be adapted for Ukraine; however, their implementation requires the harmonisation of national legislation with IMO international standards, the foremost of which are the introduction of sulphur emission limit standards for ships, the monitoring of emissions, the implementation of EEDI and SEEMP regulations, Ship Energy Efficiency Certificates, as well as the full implementation of MARPOL Annex VI into national legislation as the first step towards sustainable transport. Such steps will serve to attract private and international investment, which, in turn, will facilitate the implementation of the aforementioned incentive schemes for the maritime sector. These adaptive aspects must be implemented in a symbiotic balance of all elements, which will ensure the successful achievement of the overall objective of reducing the anthropogenic load in port areas and enhancing Ukraine's competitiveness at the international level.

SUMMARY

This article examines the key principles established by international standards regarding pollution prevention and environmental conservation, as the primary prerequisite for ensuring a modern system for managing the mitigation of climate change impacts in shipping, taking into account the ecosystem approach and the concept of sustainable development. Taking into account existing types of maritime activities and vessel operations, as well as sources of pollution, the following categories of pollution of the World Ocean have been identified: pollution caused by maritime activities on the seabed; pollution caused by the introduction of non-native species or genetically modified organisms into the marine environment; pollution caused by the discharge of rubbish, food, domestic and operational waste into the sea; pollution caused by extraordinary circumstances – such as accidents; pollution caused by burial in the marine environment.

It has been emphasised that the actual division of maritime areas automatically transforms the problem of marine pollution into an international one. The differences in the geographical characteristics of many regions of the world's oceans, which must be taken into account when exercising the freedom of the high seas, exacerbate the complexity of protecting the marine environment. The varying degrees of vulnerability of different regions have reinforced the idea of establishing 'special areas'. It has been emphasised that the fundamental international legal instruments on climate change and the reduction of environmental pollution have laid the groundwork for corresponding measures in the legal regulation of activities in maritime areas, carried out under the auspices of the IMO with the aim of reducing the negative impact of shipping on atmospheric air and, consequently, mitigating the greenhouse effect and climate change.

The IMO's legal instruments for climate change mitigation are aimed at developing mechanisms to reduce emissions of greenhouse gases such as CO₂, SO_x, NO_x and volatile organic compounds, as well as at improving the energy efficiency of ships, which includes the implementation of energy efficiency regulations and the promotion of international cooperation on the use of alternative fuels. Emphasis is placed on the role of seaports in reducing greenhouse gas emissions and introducing alternative energy sources through an analysis of incentive schemes at regional and sectoral levels.

References

1. Іванова А.В., Костира О.В. Юрисдикція держави порту в системі засобів щодо захисту і збереження морського середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 700–706. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/176>
2. United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>
3. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text
4. Fedotov O., Averochkina T. Traditions and Innovations in Legal Discourse on the Categories «Jurisdiction» and «Sovereign Rights». *State and law in the context of globalization: realities and prospects: collective monograph* / A.I. Hnatovska, L.I. Kormych, A.I. Kormych, N.M. Krestovska, etc. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. P. 1-19. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/1-19>
5. Kormych B., Averochkina, T., Gaverskyi, V. The Ukrainian Public Administration of Territorial Seas: A European Example. *European Energy and Environmental Law Review*. 2020. Vol. 29. Iss. 2. P. 26–38.
6. Єременко К.С. Формування категоріального апарату національного законодавства у сфері альтернативної енергетики.

Правова держава. 2021. № 43. С. 68–75. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240980>

7. Єременко К.С. Дослідження реляційної взаємодії між ІМО та ООН у питанні скорочення викидів парникових газів. Альманах міжнародного права. 2022. Вип. 28. С. 24–33. <https://doi.org/10.32841/ILA.2022.28.03>

8. Lim K. The Role of the International Maritime Organization in Preventing the Pollution of the World's Oceans from Ships and Shipping. URL: <http://surl.li/msokc>

9. Langlet D. Shipping and the Ecosystem Approach. In: Regulation of Risk. Leiden, *The Netherlands*. Brill, Nijhoff. 2022. https://doi.org/10.1163/9789004518681_015

10. Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the international Maritime Organization. Study by the Secretariat of the International 174 Maritime Organization (IMO). LEG/MISC.8. 30 January 2014. 139 p. URL: <https://www.kuestenpatent-kroatien.at/LEG%20MISC%208-1.pdf>

11. Beckman R., Sun Z. The Relationship between UNCLOS and IMO Instruments. *Asia-Pacific Journal of Ocean Law and Policy*. 2017. P. 201–246. <https://doi.org/10.1163/24519391-00202003>

12. Argüello G. The International Maritime Organization's Contribution to Regime Interaction: Past, Present, and Future. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2022. Vol. 25. https://doi.org/10.1163/18757413_02501003

13. IMO's work to cut GHG emissions from ships. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Pages/Cutting-GHGemissions.aspx>

14. NextGEN holds first meeting to push maritime decarbonization. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/NextGENproject.aspx>

15. The IMO-Norway GreenVoyage2050 Project is supporting shipping's transition towards a low carbon future. URL: <https://greenvoyage2050.imo.org/>

16. About GMN. Energy efficiency in shipping – why it matters. URL: <https://gmnm.imo.org/about-gmn/>

17. About the Low Carbon GIA. Global MTCC Network. URL: <https://greenvoyage2050.imo.org/about-the-gia>

18. Biofouling and greenhouse gas (GHG) emissions from ships. URL: <https://www.glofouling.imo.org/ghg-emissions>

19. IMO and Republic of Korea partner to address ships' GHG emissions. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/39-GHG-SMART-.aspx>

20. FINSMART Roundtable. URL: <http://surl.li/mtcue>

21. IMO and Germany sign agreement to develop project to identify opportunities and solutions to prevent and reduce transport emissions. URL:

<https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/IMO-Germany-project.aspx>

22. IMO and UNEP to host 2021 Maritime Zero-Low Carbon Innovation Forum. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/Pages/WhatsNew-1558.aspx>

23. Zero-and Low-Emission Innovation Forum: 27-29 September 2021. URL: <https://www.imo.org/en/OurWork/PartnershipsProjects/Pages/MaritimeInnovation-Forum.aspx>

24. Marine Environment Protection Committee (MEPC), 66th session: 31 March to 4 April 2014. URL: <http://surl.li/msnmk>

25. Technology Groups. URL: <https://greenvoyage2050.imo.org/technologygroups>

26. Clause by Clause analysis of MARPOL Annex VI. 19 p. URL: https://greenvoyage2050.imo.org/wp-content/uploads/2022/09/Clause-byclause-analysis-of-2021-Revised-MARPOL-Annex-VI-EN_Final-min.pdf

27. Ship-Port Interface Guide. Practical Measures to Reduce GHG Emissions. 2021. 46 p. URL: <http://surl.li/mtczr>

28. Yeremenko K. International Maritime Organization and Decarbonization of Maritime Industry: Mandate and Instruments. *Lex Portus*. 2022. Vol. 8(3). P. 30– 57. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.8.3.2022.2>

Information about the authors:

Koroshchenko Mykola Mykolayovych,
PhD,

Head of the Department of Navigation, Faculty of Armament,
Institute of Naval Forces,
National University ‘Odessa Maritime Academy’, Captain 1st Rank
8, Didrikhson Street, Odessa, 65052, Ukraine

Honcharenko Petro Dmytrovych,

PhD in Engineering, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Navigation, Faculty of
Armament, Institute of Naval Forces, National University ‘Odessa Maritime
Academy’
8, Didrikhson Street, Odessa, 65052, Ukraine

Ivanova Alla Volodymyrivna,

PhD in Law, Associate Professor
National University ‘Odessa Maritime Academy’
8, Didrikhson Street, Odessa, 65052, Ukraine

**ДОКТРИНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОХОРОНИ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ
БІЗНЕСУ ТА/АБО КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ
В УКРАЇНІ**

Кравченко О. М.

ВСТУП

До заходів охорони/захисту комерційної таємниці бізнесу (КТБ) та/або конфіденційної інформації бізнесу (КІБ) відносяться такі способи охорони КТБ та/або КІБ, які передбачають використання певного комплексу правових засобів, наданих законом й підзаконними актами особам, які законно нею володіють (комерційно цінна інформація певного бізнесу). До них слід віднести розробку і прийняття певним бізнесом нормативних актів: 1) Перелік відомостей, які складають КТБ та/або КІБ; 2) Положення про КТБ та/або КІБ; 3) Інструкцію, яка зобов'язує співробітників підприємства дотримуватися режиму нерозголошення КТБ та/або КІБ; 4) Угоду про нерозголошення КТБ та/або КІБ; 5) та ін.

Метою наукової розвідки (НР) є авторське бачення доктринального забезпечення та концептуально-праксеологічного підходу у забезпеченні охорони комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні.

Крім того, як вже було зазначено, певним бізнесом розробляється ряд документів для регулювання трудових відносин з працівниками з приводу охорони КТБ та/або КІБ, яка була надана йому для виконання трудових функцій та ін.

Зазначеним способам охорони/захисту КТБ та/або КІБ властивий такий характер: посадові особи й працівники, що мають справу з КТБ та/або КІБ, зобов'язані зберігати її в секреті; особи, які отримали доступ до неї, повинні бути попереджені, що така інформація є КТБ та/або КІБ, і зобов'язані зберігати її в секреті (не розголошувати третім особам), а також нести відповідальність за недотримання конфіденційності щодо КТБ та/або КІБ. Найчастіше така відповідальність передбачається в трудовому договорі або укладеному окремому договорі з працівником; особа, яка законно контролює КТБ та/або КІБ повинна передбачити в контракті зі своїми контрагентами, яким надається доступ до неї, обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам і передбачити відповідальність за порушення цієї таємниці. Одним із способів фіксації

обов'язку щодо збереження конфіденційності КТБ та/або КІБ є проставлення на відповідних документах грифу «КТБ» або «КІБ»; особа, яка законно контролює КТБ та/або КІБ повинна прийняти необхідні заходи з недопущення несанкціонованого доступу третіх осіб до неї, зокрема, що перешкоджають бізнес-шпигунству. Недотримання цих умов може бути перешкодою для захисту «законного інтересу» особи, яка законно контролює КТБ та/або КІБ, наприклад для доказування в суді при виникненні спорів.

Відтак нормативно-правовим засобом в сфері забезпечення охорони/захисту КТБ та/або КІБ є оформлення на підприємстві певних документів, що забезпечують охорону/захист КТБ та/або КІБ – наказ, статут, трудові контракти та угоди, правила внутрішнього розпорядку, які передбачають обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам, а також встановлюють відповідальність за порушення цієї таємниці та ін.

Автор вважає, що зазначені вище форми збереження інформації, яка становить КТБ та/або КІБ, мають дуже важливе значення, оскільки є юридичною основою для залучення до відповідальності працівника, якщо відбулося розголошення ним КТБ та/або КІБ. Певний бізнес сам регулює відносини щодо визначення та охорони/захисту КТБ та/або КІБ, шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів підприємства.

Для доктринального забезпечення та концептуально-праксеологічного підходу у забезпеченні новацій в охороні комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні, автором запропоновані нові сучасні поняття та удосконалення наявних термінів, ба більше, розглянуто інші аспекти сфери охорони/захисту інформації з обмеженим доступом в Україні.

1. Стан забезпечення охорони/захисту комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні

Автором НР запропоновано прийняти нормативно-правовий акт, в якому мають бути врегульовані питання створення, використання, збереження, розголошення комерційної таємниці бізнесу (КТБ) та/або конфіденційної інформації бізнесу (КІБ), визначення КТБ та/або КІБ, їх ознаки, умови правової охорони, перелік відомостей, що становлять/не становлять КТБ та/або КІБ, виникнення у суб'єктів права на КТБ та/або КІБ, можливість зарахування на баланс підприємства як нематеріального активу КТБ та/або КІБ, процедура розкриття КТБ та/або КІБ правоохоронним та контролюючим органам, відповідальність державних органів за розголошення КТБ та/або КІБ, охорона/захист

останньої та інші питання, що стосуються КТБ та/або КІБ. Адже сьогодні найбільш ефективним заходом забезпечення охорони/захисту КТБ та/або КІБ є охорона/захист, що здійснюється самим бізнесом шляхом локальних заходів та прийняття локальних корпоративно-правових актів. При цьому система заходів забезпечення охорони/захисту КТБ та/або КІБ повинна включати різноманітні заходи – адміністративні, правові, організаційні, технічні та інші.

Для вдосконалення охорони/захисту КТБ та/або КІБ, автор пропонує створити та запровадити певному бізнесу, як-от: «Перелік відомостей, що становить КТБ та/або КІБ» (див. таблицю-інструкцію №1).

Таблиця-інструкція № 1

Перелік відомостей, які становлять комерційну таємницю бізнесу та/або конфіденційну інформацію бізнесу

КТБ та/або КІБ	Оформлення допуску (оформлення доступу до КТБ та/або КІБ певних осіб)	Доступ до КТБ та/або КІБ (відповідно до «форми доступу»)
Комерційні секрети бізнесу (КСБ)	*****	Відповідно до «форми доступу» встановлені терміни роботи з КТБ та/або КІБ
Конструкторсько-технологічні секрети бізнесу	*****	*****
Секрети техніко-економічного розвитку бізнесу	*****	*****
Економічні плани розвитку бізнесу	*****	*****
Зразки, макети, шаблони та інші секретні конструкції для бізнесу	*****	*****
Інші секрети бізнесу (розголошення/втрата яких може негативно вплинути на прибуток бізнесу)	*****	*****

Комерційні секрети бізнесу – це комерційно-секретна інформація, яка становить комерційну цінність для бізнесу та надає переваги над конкурентами для подальшого розвитку й прибутковості своєї бізнес-компанії.

Свою чергою автор зазначає, що в ст. 17 авторського проекту Закону України «Про комерційну таємницю», запропоновано таку відповідальність за правопорушення щодо такої інформації з обмеженим доступом, як-от:

1. Порушення цього закону тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність, відповідно до законодавства України.

2. Працівник, який у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, отримав доступ до комерційної таємниці, власниками якої є роботодавець і його контрагенти, у разі ненавмисного або необережного розголошення цієї інформації за відсутності в діях такого працівника складу злочину несе дисциплінарну відповідальність згідно із законодавством України. Відповідно до Цивільного законодавства України працівник, який розголосив комерційну таємницю всупереч трудовому договору, зобов'язаний відшкодувати завдані збитки підприємству, установі чи організації.

3. Органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, контролюючі та правоохоронні органи, які отримали доступ до комерційної таємниці, несуть перед власником інформації, що становить комерційну таємницю, матеріальну відповідальність у повному обсязі за розголошення або незаконне використання цієї інформації державними службовцями, або посадовими особами зазначених органів, яким вона стала відома у зв'язку з виконанням ними посадових (службових) обов'язків.

4. Особа, що використала комерційну таємницю, і не мала достатніх підстав вважати використання даної інформації незаконним, у тому числі отримала доступ до неї внаслідок випадку або помилки, не може відповідно до закону бути притягнуто до відповідальності.

5. На вимогу власника комерційної таємниці, особа, зазначена у частині 4 цієї статті, зобов'язана вжити заходів щодо охорони конфіденційності інформації. При відмові такої особи прийняти зазначені заходи власник комерційної таємниці, вправі вимагати у судовому порядку захисту своїх прав (додаток А)¹.

Варто зазначити, що в ст. 15 авторського проекту вказано, що дії щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також під час інших спеціальних операціях, власник комерційної таємниці на власний розсуд, але в межах законодавства України вирішує, які дії потрібно проводити щодо охорони комерційної таємниці. Обов'язок у сприянні суб'єктам господарювання, щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також інших спеціальних операціях покладається на Службу безпеки України та інші правоохоронні органи України. У разі заподіяння суб'єкту господарювання збитків шляхом витоку інформації, що

¹ Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

становить комерційну таємницю з органів, які уповноважені здійснювати певні дії, щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також інших спеціальних операціях збитки відшкодовуються винними органами (додаток А)².

Автор вважає за потрібне визначити можливий макет портрета «бізнес– шпигуна»(комерційного, економічного, промислового шпигуна) (див.таблицю нижче).

Макет портрета можливого«бізнес-шпигуна»

1. <u>Пряме «бізнес-шпиґунство».</u> Це особа (бізнес-шпиґун), яка влаштувалася (внедрилася) в структуру (займає посаду) певного підприємства/бізнесу (конкурента у певній галузі бізнесу) та головне має доступ до КТБ та/або КІБ.
2. ☆ *****
3. ☆ *****
4. ☆ *****
5. ☆ *****
6. ☆ *****
7. ☆ *****
8. <u>Вербування агентури.</u> Вербування «бізнес-шпиґуном» агента/агентки (певного працівника фірми/бізнесу конкурента, який має доступ до КТБ та/або КІБ, на платній чи інших основах (наприклад компроматі)). Вербуванню можуть підлягати усі співробітники/працівники певного бізнесу (навіть прибиральниця підходить, якщо має доступ до приміщень де циркулює КТБ та/або КІБ), окрім перших осіб фірми/підприємства, які можуть бути власниками/співвласниками відповідного бізнесу.

Самохист свого права інтелектуальної власності на комерційну таємницю насамперед полягає в правовій охороні та надійному захисті КТБ від неправомірних посягань та інших сучасних загроз. Аналіз законодавчої бази у сфері відповідальності за неправомірні дії щодо КТ, свідчить про матеріальну відповідальність за такі злочини. Тому найперше, бізнес сам повинен подбати про охорону/захист своєї КТБ та/або КІБ від сучасних загроз, використовуючи певні заходи/методи охорони й захисту вказаної інформації з обмеженим доступом (комерційно цінної інформації для бізнесу).

² Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

Для впорядкованого аналізу та компактного порівняння, а також прийняття рішень (критичного мислення), автором запропонована порівняльна таблиця з охорони/захисту КТБ та/або КІБ певного бізнесу (див. таблицю нижче).

Порівняльна таблиця для забезпечення охорони/захисту ктб та/або кіб на підприємстві

Об'єкт охорони/захисту бізнесу	<i>Відомості та/або данні, що містять комерційну цінність (КТБ та/або КІБ)</i>
Суб'єкт охорони/захисту бізнесу	<i>Власники/співвласники бізнесу, акціонери, стейкхолдери та ін.</i>
Основна мета охорони/захисту КТБ та/або КІБ	<i>Забезпечення конкурентної переваги бізнесу на ринку (отримання прибутку)</i>
*****	*****
*****	*****
*****	*****
Основні загрози для бізнесу щодо забезпечення охорони/захисту КТБ та/або КІБ	<i>Несанкціонований доступ та/або витік матеріалів під грифом «КТБ та/або КІБ», бізнес шпигунство (комерційне, промислове, економічне шпигунство), стихійні лиха, бойові дії (війна) та ін.</i>
*****	*****

Щодо КТБ та/або КІБ, яка циркулює в суб'єктах владних повноважень, контролюючих та правоохоронних органах, автором запропоновано віднести таку інформацію з обмеженим доступом до службової інформації (для збереження КТБ та/або КІБ від витоку, та/або втрати чи інших загрозах).

Автор вважає, що в сучасних українських реаліях (зокрема, в умовах бойових дій) бізнес повинен самостійно подбати про охорону / захист своєї КТ та/або КІБ від сучасних загроз, звісно, використовуючи різноманітні новітні заходи охорони й захисту КТ та/або КІБ. Більше того, запропоновано систему новітніх заходів охорони й захисту КТ та/або КІБ, яка охоплює правові, організаційні, технічні та інші аспекти охорони вказаної інформації (*див. таблиці-інструкції № 2–3 нижче*).

Таблиця-інструкція № 2

**Система заходів охорони й захисту комерційної таємниці (КТ)
та/або конфіденційної інформації бізнесу (КІБ) в Україні**

Нормативно-правові заходи охорони КТ та/або КІБ	Організаційні заходи захисту КТ та/або КІБ	Технічні заходи захисту КТ та/або КІБ	Інші законні заходи охорони та захисту КТ та/або КІБ	Аналітичний відділ безпеки бізнесу
Статут підприємства (у якому вказують, що запроваджено режим охорони КТ та/або КІБ)	Створення пропускового режиму, де циркулює КТ та/або КІБ	Створення технічного відділу безпеки КТ та/або КІБ	Створення відділу «бізнес-розвідки»	Аналітичне оброблення всієї зібраної інформації
Колективний договір (у якому прописують правила нерозголошення КТ та/або КІБ та відповідальність за їх порушення)	Режим оформлення допуску до КТ та/або КІБ	Заходи забезпечення відоспостереженням, сигналізацією та іншими сучасними технічними пристроями приміщень і будівель, де циркулює КТ та/або КІБ	Моніторинг відкритої інформації про конкурентів	Представлення керівництву бізнесу « аналітичних висновків і практичних рекомендацій », у тому числі для вдосконалення заходів охорони й захисту КТ та/або КІБ
Положення про КТ або КІБ та правила її збереження	Режим доступу до КТ та/або КІБ	Система безпеки з усіма технічними приладами для будівель, де міститься КТ та/або КІБ, з метою захисту від ТБШ	Інші законні методи бізнес-розвідки	Інше
Положення про дозвільну систему доступу виконавців до документів і відомостей, що становлять КТ та/або КІБ	Режимно-секретний відділ безпеки КТ та/або КІБ	Електромагнітне екранування приміщень, де міститься КТ та/або КІ бізнесу, для захисту від ТБШ	Створення відділу «бізнес-контррозвідки»	
Наказ про режим роботи працівників із даними, що становлять КТ та/або КІБ	Спеціальні перевірки працівників (зокрема й на поліграфі), що безпосередньо працюють із КТ та/або КІБ	Створення надійної системи захисту комп'ютерної техніки та мереж, де циркулює КТ та/або КІБ, для захисту від ТБШ	Протидія бізнес-шпигунству та бізнес-розвідці конкурентів	
Інші нормативно-правові заходи охорони КТ та/або КІБ	Інші заходи захисту КТ та/або КІБ	Інші технічні заходи захисту КТ та/або КІБ	Протидія технічному бізнес-шпигунству та ін.	

Система захисту комерційної таємниці бізнесу (КТБ) та/або конфіденційної інформації бізнесу (КІБ) на підприємстві/об'єкті

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ Нормативно-правове забезпечення захисту КТБ та/або КІБ на внутрішньовідомчому (корпоративному) рівні, до якого автор вважає за доцільне віднести: а) закріплення у корпоративних управлінських актах права певного бізнесу на володіння та захист КТБ та/або КІБ; б) встановлення власником/керівником бізнесу переліку відомостей, які підлягають захисту як КТБ та/або КІБ; в) затвердження типового положення про КТБ та/або КІБ; г) розроблення інструкції з організації роботи з документами, що містять Гриф секретності КТБ та/або КІБ; г) врахування в типовому трудовому договорі (контракті) умов щодо нерозголошення КТБ та/або КІБ, чи іншої комерційно цінної інформації СКІ працівником (навіть на певний термін після звільнення працівника); д) та ін.
Дозвільна система 1. Режим оформлення допуску до інформації, що становить КТБ та/або КІБ 2. Режим доступу до матеріалів/ інформації, що становить КТБ та/або КІБ P.S. Обов'язкове проходження поліграфу (перед доступом, а також через певний період, який буде встановлено) для всіх співробітників (окрім власників КТБ та/або КІБ чи іншої СКІ), які мають доступ до матеріалів/інформації під «Грифом КТБ та/або КІБ», або іншої комерційно цінної інформації СКІ.
ТЕХНІЧНИЙ ЗАХИСТ КТБ та/або КІБ (інші аспекти охорони/захисту КТБ та/або КІБ) Зовнішня/внутрішня фізична охорона/захист об'єкту де міститься КТБ та/або КІБ Технічні засоби захисту об'єкта де міститься КТБ та/або КІБ становлять, як-от: сигналізація, екранування (спеціальні бар'єри з магнітних матеріалів для запобігання витоку випромінювання сигналу назовні), інженерно-технічні засоби та програмування комп'ютерної техніки (антивіруси), комп'ютерна техніка обов'язково не повинна бути підключена до інтернету (внутрішня мережа), та ін.
Організація спеціального приміщення та інших аспектів захисту приміщення де міститься КТБ та/або КІБ
Застосування профілактичних методів/заходів для профілактики можливих ризиків витоку секретної комерційної інформації (СКІ) (КТБ та/або КІБ)
Інші законні заходи/методи охорони/захисту КТБ та/або КІБ, як-от: застосування конкурентної контррозвідки, та ін.

Секретна комерційна інформація (СКІ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу, яка вже є секретною комерційною інформацією СКІ, але ще не була віднесена до Грифу КТБ та/або КІБ, та не є комерційними секретами бізнесу КСБ.

Підсумовуючи стан забезпечення охорони/захисту комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні, автор вважає за доцільне для вдосконалення нормативно-правового забезпечення заходів охорони КТБ та/або КІБ прийняти Закон України

«Про комерційну таємницю», на кшталт проекту закону України запропонованого автором (с. 18–32³).

Для докладнішого ознайомлення із усіма пропозиціями автора у сфері сучасного забезпечення охорони/захисту комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу, потрібно/рекомендовано перейти до переліку наукових праць в розділі «Література»⁴.

2. Доктринальне забезпечення та концептуально-праксеологічний підхід у забезпеченні охорони комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні

Для доктринального забезпечення та концептуально-праксеологічного підходу у забезпеченні новаций в охороні комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні, автором запропоновані нові сучасні поняття та удосконалення наявних термінів, ба більше, розглянуто інші аспекти сфери охорони/захисту інформації з обмеженим доступом в Україні, як-от:

1. Експерт із забезпечення заходів/методів охорони/захисту КТБ та/або КІБ – це фахівець/професіонал із забезпечення заходів/методів охорони/захисту КТБ та/або КІБ на певному підприємстві/фірмі (корпорації), а також він може виступати як спеціаліст/консультант та кризовий менеджер у забезпеченні діагностики стану охорони/захисту КТБ та/або КІБ певного бізнесу (за потреби). Цей висококваліфікований професіонал повинен володіти спеціальними знаннями, а особливо досвідом (теоретичним, емпіричним) в забезпеченні охорони/захисту КТБ та/або КІБ не менше ніж як 8–15 років у цій сфері. Експерт з забезпечення заходів/методів охорони/захисту КТБ та/або КІБ залучається для проведення дослідження/аналізу стану охорони/захисту КТБ та/або КІБ на підприємстві (фірмі, корпорації), а потім у наданні відповідних об'єктивних висновків(консультацій) для усунення недоліків, та інших аспектів в охороні/захисті КТБ та/або КІБ (від загрози витоку/втрати, бізнес-шпигунства, чи інших недоліків в охороні/захисті КТБ та/або КІБ на певному підприємстві(фірмі, корпорації)).

2. Комерційна таємниця (КТ) – це комерційно цінна інформація; суб'єкт господарювання є власником технічної, організаційної інформації або інших КС, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація

³ Кравченко О. М. Охорона комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: *наук.-метод. посіб. для бізнесу*. Київ, 2025. 275 с. DOI: 10.52058/22-02-2025

⁴ Література: 1–80.

становить комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона не відома третім особам й інші особи не мають до неї вільного доступу на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів для її захисту.

3. Комерційна таємниця бізнесу (КТБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (комерційна інформація бізнесу, яка належить йому на законних підставах), конфіденційна інформація бізнесу, комерційні секрети, інша цінна інформація для бізнесу, яка в разі втрати, витоку або інших незаконних дій щодо такої інформації може негативно вплинути на прибуток бізнесу, тому КТБ потребує надійної охорони й захисту.

4. Комерційні секрети (КС) – це інформація, яка має комерційну цінність у сфері бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації) та стосується конкретного секрету (технічного, виробничого, організаційного або іншого) підприємства. Сукупність КС – це комерційна таємниця (КТ).

5. Секретна комерційна інформація (СКИ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу, яка вже є секретною комерційною інформацією СКИ, але ще не була віднесена до Грифу КТБ та/або КІБ, та не є комерційними секретами бізнесу КСБ.

6. Комерційна інформація бізнесу – це комерційно цінна інформація для бізнесу, яка в найближчій перспективі може стати комерційним секретом, комерційною таємницею та/або конфіденційною інформацією бізнесу (її втрата, виток або інші незаконні дії щодо такої інформації можуть негативно вплинути на прибуток бізнесу).

7. Комерційні бізнес-ідеї – це комерційно цінні відомості/плани для бізнесу (комерційні/економічні ідеї для бізнесу, цінна бізнес-інформація, технологічні/технічні ідеї/плани і т. д.), які у перспективі можуть стати КТБ та/або КІБ.

8. Конфіденційна інформація (КІ) – це інформація, у тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною (та/або юридичною) особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

9. Враховуючи згадку в законодавчому визначенні КІ про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ» та/або «КТ». Саме тому потрібно розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» та «КІ бізнесу» для удосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України та сформулювати так:

а) конфіденційна інформація про фізичну особу (КІ) – це інформація, у тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за

її бажанням відповідно до передбачених нею умов (персональні дані, місце роботи, склад сім'ї, ділова репутація та інша інформація про фізичну особу). Персональні дані про фізичну особу охороняються відповідно до ЗУ «Про захист персональних даних»;

б) конфіденційна інформація бізнесу (КІБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства, установи або організації), яка в разі її витоку, втрати чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу.

Отже, запроваджено авторську концепцію та поняття/термін **«конфіденційна інформація бізнесу» (КІБ)**. Де автор розробив та обґрунтував доцільність розмежування понять «конфіденційна інформація бізнесу» та «конфіденційна інформація про фізичну особу». *Основна суть запровадження концептуально нового поняття/терміна «конфіденційна інформація бізнесу КІБ» полягає, як-от: поняття/термін запроваджується для позначення особливого режиму інформації з обмеженим доступом, яка належить бізнесу, але не завжди підпадає під класичне визначення комерційної таємниці бізнесу (КТБ).*

10. Секрети бізнесу – це секретна інформація бізнесу, яка має цінність для бізнесу, як-от: бізнес-плани, стратегічні та тактичні цілі бізнесу, техніко-економічний розвиток бізнесу, конструкторсько-технологічний й науковий потенціал бізнесу, інші бізнес-плани.

11. Комерційні секрети бізнесу – це комерційно-секретна інформація, яка становить комерційну цінність для бізнесу та надає переваги над конкурентами для подальшого розвитку й прибутковості своєї бізнес-компанії.

12. Секретні бізнес-данні – це економічно/комерційно цінна інформація для бізнесу, яку ретельно аналізують певні спеціалісти/професіонали у цій сфері, після чого роблять висновки та приймають певні рішення, як-от: прийняття стратегічних рішень для покращення роботи бізнесу; підвищення прибутковості компанії; здобуття економічних/комерційних переваг над конкурентами; прийняття важливих рішень для зменшення ризиків/загроз (втрати прибутків та ін.) для бізнесу.

13. Генезис та синергія комерційних/бізнес ідей – це процес пошуку/творення комерційно цінних ідей (інформації), яка у перспективі може стати/бути КТБ та/або КІБ.

14. Принципи бізнес теорії про захист КТБ та/або КІБ – це основні фундаментальні засади планування, на яких будується емпірична (практична) система захисту КТБ та/або КІБ на підприємстві.

15. Бенчмаркінг у забезпеченні охорони КТ та/або КІБ – це мистецтво застосування найкращих новітніх заходів / методів у забезпеченні охорони й захисту КТ та/або КІБ від сучасних загроз та інших посягань.

16. Реінжиніринг у забезпеченні безпеки КТ та/або КІБ – це майстерність використовувати наявний досвід у забезпеченні безпеки КТ та/або КІБ, а також здатність вивести охорону й захист КТ та/або КІБ на новий якісний рівень, зробити охорону КТ та/або КІБ ефективнішою, конкурентнішою на ринку в забезпеченні безпеки КТ та/або КІБ, кардинально змінити принципи забезпечення безпеки бізнесу від сучасних загроз, а також інших посягань.

17. Наукова розвідка (НР) – це наукова діяльність людини або групи людей, спрямована на пошук нового (матеріального, нематеріального), проведення наукових досліджень у певній галузі науки, аналіз і систематизацію результатів розвідки у вигляді теорій, гіпотез, наукових доробків тощо. Результати НР підлягають опублікуванню та захисту в складі дисертацій, монографій, наукових статей, тез доповідей, інших наукових доробків.

18. Самохист – це втілення та реалізація своїх здібностей або талантів. Можливий самохист свого права інтелектуальної власності, а саме комерційної таємниці (КТ) як об'єкта права інтелектуальної власності.

19. На думку автора, поняття «охорона» та «захист» потребують розмежування, а саме:

1) охорона – це ширше поняття, ніж захист (наприклад, Міністерство охорони здоров'я України), яке охоплює різні види захисту, такі як технічний, юридичний та ін. (наприклад, охорона КТ та/або КІБ на підприємстві передбачає юридичний, фізичний та технічний);

2) захист має вузьку направленість і стосується конкретного виду захисту, наприклад: технічний захист; фізичний захист; захист своїх прав у суді; захист прав, свобод та законних інтересів громадян і юридичних осіб державою; захист інформації з обмеженим доступом та ін.

20. Бізнес-шпигунство (БШ) – це отримання інформації, яка має комерційну цінність для бізнес-діяльності фірми або іншого суб'єкта господарювання та надає переваги у сфері бізнесу над конкурентами, шляхом використання заборонених законом методів. Простішими словами «**Бізнес-шпигунство (БШ)**» – це здобування інформації, що має комерційну/ економічну цінність для бізнесу (надає переваги над конкурентами) незаконними (забороненими) методами.

21. Технічне бізнес-шпиґунство (ТБШ) – це незаконне збирання комерційно цінної інформації для бізнесу шляхом зняття цієї інформації ТБШ за допомогою спеціальних технічних засобів.

22. У сфері забезпечення нормативно-правової охорони медичної / лікарської таємниці автором запропоновано таке:

а) медична таємниця – це таємна інформація у сфері охорони здоров'я, лікарські секрети, а також конфіденційна інформація та інша інформація з обмеженим доступом, зарахована до медичної таємниці;

б) лікарські секрети – це конфіденційна інформація про фізичних осіб та/або інша інформація, що стала відома медичним працівникам та іншим особам у зв'язку з виконанням ними професійних або службових обов'язків, зокрема, інформація про хворобу, медичне обстеження, огляд та їхні результати, інтимну й сімейну сторони життя громадянина, і яку вони не мають права розголошувати, крім передбачених законодавчими актами випадків;

в) перелік підстав для розголошення медичної таємниці без згоди пацієнта автором рекомендовано перерахувати в ст. 39-1 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Крім того, автор пропонує внести поправки до ст. 40 (медична таємниця) ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» такого змісту:

– **медична таємниця** – це таємна інформація у сфері охорони здоров'я, лікарські секрети, а також конфіденційна інформація та інша інформація з обмеженим доступом, зарахована до медичної таємниці;

– **лікарські секрети** – це конфіденційна інформація про фізичних осіб та/або інша інформація, що стала відома медичним працівникам та іншим особам у зв'язку з виконанням ними професійних або службових обов'язків, зокрема, інформація про хворобу, медичне обстеження, огляд та їхні результати, інтимну й сімейну сторони життя громадянина, і яку вони не мають права розголошувати, крім передбачених законодавчими актами випадків.

У разі використання інформації, що становить медичну таємницю та/або лікарські секрети, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, у тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, має бути забезпечена анонімність пацієнта.

23. Розвідувальну таємницю зарахувати до державної таємниці як розвідувальну інформацію та/або розвідувальні секрети.

24. Автор наголошує щодо необхідності кореляції (співвідношення) таємниці досудового розслідування та службової інформації в Україні, яка полягає в необхідності сублімації таємної інформації, а саме для запобігання повторень/дублювання вказаної інформації з обмеженим доступом. Автор вважає за необхідне віднести таємницю досудового

розслідування до службової інформації під грифом, на кшталт: службова інформація досудового розслідування, та/або досудова службова інформація. На думку автора НР, аналіз законодавчої бази України у сфері охорони таємниці досудового розслідування (таємної інформації) та службової інформації, свідчить про можливість віднесення таємниці досудового розслідування до службової інформації (під грифом), як-от: **«службова інформація досудового розслідування»** та/або **«досудова службова інформація»**. Відповідно з виключенням таємниці досудового розслідування з переліку таємної інформації законодавчої бази України – і віднесенні до службової інформації (під грифом **«службова інформація досудового розслідування»** та/або **«досудова службова інформація»**).

25. Професійну таємницю, сімейну таємницю, таємницю усиновлення, особисту таємницю зарахувати до конфіденційної інформації про фізичну особу. На думку автора, професійна таємниця – це комерційно цінна інформація, що належить до конфіденційної інформації бізнесу та/або комерційної таємниці (якщо підприємство приватне), а якщо установа державна, тоді її (професійну таємницю) слід зарахувати до службової інформації та/або державної таємниці.

26. На думку автора, термінологічне поняття «бізнес» в Україні потрібно розділити, як-от: «державний бізнес» та/або «бізнес держави»; «приватний бізнес» та/або «бізнес». Враховуючи те, що «державний бізнес» та/або «бізнес держави» здійснюється в інтересах держави, а відповідно «приватний бізнес» та/або «бізнес» в інтересах певних осіб/бізнесменів, саме тому термінологічне поняття «бізнес» в Україні потребує розмежування.

27. Правова реальність в охороні КТБ та/або КІБ – це комплекс заходів/методів для забезпечення розвитку охорони/захисту КТБ та/або КІБ в сучасних реаліях державотворення (як-то: революції, бойові дії, стихійні лиха та ін.). Більше того, «правова реальність в охороні КТБ та/або КІБ» – це багатогранне явище, що поєднує ідеальні уявлення про право бізнесу на охорону своєї КТБ та/або КІБ, а також конкретні прояви та явища у суспільстві та діяльність людей у сфері охорони комерційно цінної інформації свого бізнесу.

Автор вважає, що в сучасних українських реаліях (зокрема, в умовах бойових дій) бізнес повинен самостійно подбати про охорону / захист своєї КТ та/або КІБ від сучасних загроз, звісно, використовуючи різноманітні новітні заходи охорони й захисту КТ та/або КІБ. Більше того, запропоновано систему новітніх заходів охорони й захисту КТ

та/або КІБ, яка охоплює правові, організаційні, технічні та інші аспекти охорони вказаної інформації (див. таблицю 1 (с.16⁵)).

Показовим зразком влучності та сучасності авторських наукових розвідок – слугує включення наукових праць автора до навчальних дисциплін з охорони/захисту комерційної таємниці в університетах України, а також використання бізнесом у захисті своєї комерційної таємниці бізнесу (КТБ) та/або конфіденційної інформації бізнесу (КІБ).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи автор зазначає, що стан забезпечення охорони/захисту комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні, засвідчує та оперує про необхідність прийняти відповідний закону у цій сфері (на кшталт законопроекта запропонованого автором (с.18–32⁶)). Для бізнесу автором запропоновані відповідні таблиці, що стосуються надійної охорони/захисту КТБ та/або КІБ в Україні (таблиці-інструкції №1–№3, та ін.). Навіть більше, щоб докладніше розглянути всі пропозиції у сфері сучасного забезпечення охорони/захисту комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу, потрібно/рекомендовано переглянути перелік наукових праць автора в розділі «Література»⁷.

Для доктринального забезпечення та концептуально-практичного підходу у забезпеченні новацій в охороні комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні, автором запропоновані нові сучасні поняття та удосконалення наявних термінів, ба більше, розглянуто інші аспекти сфери охорони/захисту інформації з обмеженим доступом в Україні, який нараховує 27 пунктів, до прикладу:

1. Комерційна таємниця бізнесу (КТБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (комерційна інформація бізнесу, яка належить йому на законних підставах), конфіденційна інформація бізнесу, комерційні секрети, інша цінна інформація для бізнесу, яка в разі втрати, витоку або інших незаконних дій щодо такої інформації може негативно вплинути на прибуток бізнесу, тому КТБ потребує надійної охорони й захисту.

2. Конфіденційна інформація бізнесу (КІБ) – це комерційно цінна інформація для бізнесу (суб'єкта господарювання, підприємства,

⁵ Кравченко О. М. Охорона комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: *наук.-метод. посіб. для бізнесу*. Київ, 2025. 275 с. DOI: 10.52058/22-02-2025

⁶ Кравченко О. М. Охорона комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: *наук.-метод. посіб. для бізнесу*. Київ, 2025. 275 с. DOI: 10.52058/22-02-2025

⁷ Література: 1–80.

установи або організації), яка в разі її витоку, втрати чи інших незаконних дій щодо КІБ може негативно вплинути на прибуток бізнесу.

3. Самохист – це втілення та реалізація своїх здібностей або талантів.

4. Генезис та синергія комерційних/бізнес ідей – це процес пошуку/творення комерційно цінних ідей (інформації), яка у перспективі може стати/бути КТБ та/або КІБ.

5. Та ін.

АНОТАЦІЯ

Для доктринального забезпечення та концептуально-праксеологічного підходу у забезпеченні новачій в охороні комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні, автором запропоновані нові сучасні поняття та удосконалення наявних термінів, ба більше, розглянуто інші аспекти сфери охорони/захисту інформації з обмеженим доступом в Україні, як-от:

а) експерт із забезпечення заходів/методів охорони/захисту КТБ та/або КІБ – це фахівець/професіонал із забезпечення заходів/методів охорони/захисту КТБ та/або КІБ на певному підприємстві/фірмі (корпорації), а також він може виступати як спеціаліст/консультант та кризовий менеджер у забезпеченні діагностики стану охорони/захисту КТБ та/або КІБ певного бізнесу (за потреби). Цей висококваліфікований професіонал повинен володіти спеціальними знаннями, а особливо досвідом (теоретичним, емпіричним) в забезпеченні охорони/захисту КТБ та/або КІБ не менше ніж як 8–15 років у цій сфері. Експерт з забезпечення заходів/методів охорони/захисту КТБ та/або КІБ залучається для проведення дослідження/аналізу стану охорони/захисту КТБ та/або КІБ на підприємстві (фірмі, корпорації), а потім у наданні відповідних об'єктивних висновків(консультацій) для усунення недоліків, та інших аспектів в охороні/захисті КТБ та/або КІБ (від загрози витоку/втрати, бізнес-шпигунства, чи інших недоліків в охороні/захисті КТБ та/або КІБ на певному підприємстві(фірмі, корпорації));

б) наукова розвідка (НР) – це наукова діяльність людини або групи людей, спрямована на пошук нового (матеріального, нематеріального), проведення наукових досліджень у певній галузі науки, аналіз і систематизацію результатів розвідки у вигляді теорій, гіпотез, наукових доробків тощо. Результати НР підлягають опублікуванню та захисту в складі дисертацій, монографій, наукових статей, тез доповідей, інших наукових доробків;

в) та ін.

Метою наукової розвідки є авторське бачення доктринального забезпечення та концептуально-праксеологічного підходу у

забезпеченні охорони комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні.

Автором встановлено, що стан забезпечення охорони/захисту комерційної таємниці бізнесу та/або конфіденційної інформації бізнесу в Україні, вказує про необхідність прийняття відповідного нормативно-правового акта у цій сфері (на кшталт законопроекта запропонованого автором (с.18–32⁸)).

Самохист свого права інтелектуальної власності на комерційну таємницю насамперед полягає в правовій охороні та надійному захисті КТБ та/або КІБ від неправомірних посягань та інших сучасних загроз. Аналіз законодавчої бази у сфері відповідальності за неправомірні дії щодо КТ, свідчить про матеріальну відповідальність за такі злочини. Тому найперше, бізнес сам повинен подбати про охорону/захист своєї КТБ та/або КІБ від сучасних загроз, використовуючи відповідні заходи щодо охорони/захисту вказаної інформації з обмеженим доступом (комерційно цінної інформації для бізнесу).

Література

1. Кравченко О. М. Охорона комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: *наук.-метод. посіб. для бізнесу*. Київ, 2025. 275 с. DOI: 10.52058/22-02-2025

2. Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: *дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07*. Київ, 2019. 253 с.

3. Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 21 с.

4. Кравченко О.М. Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони комерційної таємниці в Україні. *Органи публічної влади в Україні: теорія та практика*: колект. моногр. Київ : МОН України ; НУ «Одеська юридична академія», 2019. С. 133–156.

5. Кравченко О.М. Адміністративно-правова охорона комерційних секретів бізнесу. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2023. С. 449–464. DOI: 10.30525/978-9934-26-320-0-22

⁸ Кравченко О. М. Охорона комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: *наук.-метод. посіб. для бізнесу*. Київ, 2025. 275 с. DOI: 10.52058/22-02-2025

6. Кравченко О.М. Бізнес-шпиунство. *Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2023. С. 353–376. DOI: 10.30525/978-9934-26-331-6-16

7. Кравченко О.М. Заходи забезпечення безпеки комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Наука, технології та інновації в сучасному світі*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2023. С. 421–442. DOI: 10.30525/978-9934-26-364-4-18

8. Кравченко О.М. Роль адміністративно-правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в забезпеченні сталого розвитку промисловості. *Трудове право ЄС: гідна праця та розбудова інституційної спроможності для сталого розвитку*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2023. С. 150–172. DOI: 10.30525/978-9934-26-396-5-8

9. Кравченко О.М. Особливості відповідальності за неправомірні дії щодо комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Проблеми реалізації норм права в умовах сучасних викликів*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2024. С. 107–130. DOI: 10.30525/978-9934-26-400-9-5

10. Кравченко О.М. Правове забезпечення євроінтеграційних процесів охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2024. С. 244–264. DOI: 10.30525/978-9934-26-424-5-13

11. Кравченко О.М. Influence of martial law on the further development of the protection of Trade secret and confidential information of business in Ukraine. *Вплив воєнного стану в Україні на подальший розвиток юриспруденції*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2024. С. 86–105. DOI: 10.30525/978-9934-26-440-5-5

12. Кравченко О.М. Концептуалізація застосування бенчмаркінгу та реінжинірингу в забезпеченні правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Трансформація системи права та правозахисту під впливом воєнного стану*: колект. моногр.

м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2024. С. 64–82. DOI: 10.30525/978-9934-26-462-7-3

13. Кравченко О.М. Забезпечення адміністративно-правової охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні: концептуальні виклики та загрози в умовах воєнного стану. *Юриспруденція в умовах воєнного стану: концептуальний вимір*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2024. С. 143–168. DOI: 10.30525/978-9934-26-469-6-6

14. Кравченко О.М. Нормативно-правове забезпечення охорони медичної таємниці в Україні. *Система охорони громадського здоров'я в Україні та країнах Європейського Союзу: реалії, трансформація, вектори розвитку, перспективи*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2024. С. 621–640. DOI: 10.30525/978-9934-26-497-9-30

15. Кравченко О.М. Удосконалення правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та таємної інформації в Україні. *Правові стандарти забезпечення відбудови повоєнної України в умовах інтеграції до Європейського Союзу*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2024. С. 197–221. DOI: 10.30525/978-9934-26-492-4-9

16. Кравченко О.М. Ways of adaptation of Ukraine to international standards of legal protection of trade secret. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 5. С. 75–79.

17. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці підприємств, установ та організацій від комерційного шпигунства. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2018. № 4. С. 152–156.

18. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці суб'єктів господарювання від актив недобросовісної конкуренції, комерційного, промислового, економічного шпигунства. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 1 (35). С. 91–93.

19. Кравченко О.М. Нормативно-правові заходи забезпечення комерційної таємниці в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 82–89.

20. Кравченко О.М. Структура правовідносин у сфері охорони комерційної таємниці в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. С. 137–145.

21. Кравченко О.М. Дивергенція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 110–116. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-2-18
22. Кравченко О.М. Confidential information and trade secret as restricted information in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 3. С. 45–52. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-3-6
23. Кравченко О.М. Проблеми правової природи комерційної таємниці як окремого виду таємної інформації в Україні. *Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму*. 2015. № 1–2. С. 59–65.
24. Кравченко О.М. Досвід зарубіжних країн в правовій охороні комерційної таємниці. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 1 (17). С. 91–98.
25. Кравченко О.М. Нові парадигми сучасних загроз комерційній таємниці. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 3 (19). С. 111–121.
26. Кравченко О.М. Перспективи адаптації законодавства України до міжнародних стандартів охорони комерційної таємниці. *Право України*. 2016. № 2. С. 175–181.
27. Кравченко О.М. Впровадження інноваційних напрямів правового забезпечення охорони комерційної таємниці. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 353–360.
28. Кравченко О.М. Взаємодія правоохоронних органів з підприємствами, установами та організаціями в охороні комерційної таємниці. *Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму*. 2016. № 3–4. С. 29–34.
29. Кравченко О.М. Актуальні проблеми захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2016. № 1 (20). С. 69–82.
30. Кравченко О.М. Потреба України в Законі «Про комерційну таємницю». *Публічне право*. 2017. № 3 (27). С. 196–202.
31. Кравченко О.М. Економічне шпигунство. *Публічне право*. 2017. № 4 (28). С. 224–228.
32. Кравченко О.М., Ткачук Т.Ю. Яким має бути Закон «Про комерційну таємницю»? *Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму*. 2017. № 2. С. 10–18.
33. Кравченко О.М. Комерційне шпигунство. *Вісник Південного регіонального центру Нац. акад. правових наук України*. 2017. № 11. С. 41–48.

34. Кравченко О.М. Вдосконалення законодавства України щодо комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Інформація і право*. 2017. № 2 (21). С. 13–19. DOI: 10.37750/2616-6798.2017.2(21).273023

35. Кравченко О.М. Системний підхід у дослідженні комерційної таємниці як окремого виду таємної інформації. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 2 (22). С. 43–51.

36. Кравченко О.М. Право Служби безпеки України та Національного антикорупційного бюро України на доступ до комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 1 (23). С. 130–136.

37. Кравченко О.М. Стан захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання на тимчасово окупованих територіях України та в зоні проведення АТО. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 2 (24). С. 117–124.

38. Кравченко О.М. Охорона конфіденційної інформації в Україні. *Екологічне право*. 2022. № 3–4. С. 29–31. DOI: 10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.6

39. Кравченко О.М. Удосконалення охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації в Україні для інтеграції в Європейське бізнес-середовище. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Том 1. С. 211–220. DOI: 10.51989/nul.2022.6.1.29

40. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони комерційної таємниці України до європейського бізнес-середовища. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 1. С. 175–181. DOI: 10.26661/2786-5649-2022-спец-1-25

41. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Екологічне право*. 2023. № 1–2. С. 24–29. DOI: 10.37687/2413-7189.2023.1-2.4

42. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці України до стандартів Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Том 2. С. 189–195. DOI: 10.32850/sulj.2022.4.2.29

43. Кравченко О.М. Розмежування понять «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» у стратегії інформаційної доктрини України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №4(81). С. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104

44. Кравченко О.М. Охорона конфіденційної інформації та комерційної таємниці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. Спецвипуск №1. С. 471–475. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-471-475

45. Кравченко О.М. International exsperience of regulatory and legal protection of commercial business secrets. *Philosophy, economics and law review*. 2023. №1. С. 285–295. DOI: 10.31733/2786-491X-2023-1-285-295

46. Кравченко О.М. Організаційно-правові заходи забезпечення охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 3.Том 34 (73). 2023. С. 48–53. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/09

47. Кравченко О.М. Розмежування понять «конфіденційна інформація бізнесу» і «конфіденційна інформація про фізичну особу». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спецвипуск № 2 (127). С. 22–29. DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-22-29

48. Кравченко О.М. Удосконалення організаційно-правового забезпечення охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. *Екологічне право*. 2024. № 1–2. С. 21–27. DOI: 10.37687/2413-7189.2024.1-2.4

49. Кравченко О.М. Самохист та охорона комерційної таємниці бізнесу або конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Екологічне право*. 2025. Вип. 2. С. 54–59. DOI: 10.37687/2413-7189.2025.2.9

50. Кравченко О.М. Комерційна таємниця як елемент інформації з обмеженим доступом в секторі інформаційної безпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 19.03.2015). Київ : Центр навч., наук. та період. видань НА СБ України, 2015.С. 435–436.

51. Кравченко О.М. Проблеми адаптації вітчизняного законодавства про комерційну таємницю до стандартів ЄС. *Модернізація українського суспільства у світлі угоди про асоціацію з ЄС* : зб. тез (Київ, 02–03.04.2015). Київ : Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2015. С. 107.

52. Кравченко О.М. Захист комерційної таємниці в Україні. *Україна в сучасному світі: виклики і можливості* : зб. тез наук. конф. викладачів, аспірантів і студентів (Київ, 13–14.04.2016) : у 2-х т. Т. 1. Секція 1. Київ : Акад. праці, соц. відносин і туризму, 2016. С. 88–90.

53. Кравченко О.М. Сучасні загрози комерційній таємниці в Україні. *Право як регулятор суспільних відносин: історія, теорія, практика* :

матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 2016). Київ : ВГО «Майбутнє України» ; журнал «Публічне право». С. 78–80.

54. Кравченко О.М. Правове регулювання комерційної таємниці в Україні. *Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 05–06.04.2017) / за заг. ред. Т. В. Семигіної. Київ : Акад. праці, соц. відносин і туризму, 2017. С. 201–204.

55. Кравченко О.М. Стан охорони комерційної таємниці суб'єктів господарювання на тимчасово окупованих територіях України та в зоні проведення АТО. *Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО* : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19.04.2017) / упор. Я. В. Журавель, О. С. Хопун; заг. ред. Т. В. Семигіної. Київ : Акад. праці, соц. відносин і туризму, 2017. С. 36–39.

56. Кравченко О.М. Промислове шпигунство. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави* : матеріали VII Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19.05.2017) / уклад. І. П. Голосніченко, Т. О. Чепульченко, В. Ю. Пряміцин. Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2017. С. 128–129.

57. Кравченко О.М. Вдосконалення законодавства України у сфері захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Розвиток Національної системи нормативно-правової інформації: комунікаційний та правовий аспекти (у контексті децентралізації влади в Україні)* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 26.05.2017). Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2017. С. 113–115.

58. Кравченко О.М. Правові проблеми впровадження технології інтернету речей. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24.10.2017). Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2017. С. 70–72.

59. Кравченко О.М. Правові механізми протидії корупції як 16 ціль у забезпеченні сталого розвитку. *Сучасні проблеми управління: імперативи забезпечення сталого розвитку* : матеріали IX Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24.11.2017). Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2017. С. 226–227.

60. Кравченко О.М. Засади реформування правоохоронних органів України. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки та оборони України* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 24.11.2017): у 2-х т. Т. 2. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. С. 73–75.

61. Кравченко О.М. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та її захист в Україні. *Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 28.02.2018). Київ : Центр учбової літератури, 2018. С. 58–61.

62. Кравченко О.М. Правове регулювання комерційної таємниці в Україні (інформаційно-правові аспекти). *Правове регулювання суспільних відносин на шляху до сталого розвитку* : матеріали VIII Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 15–20.05.2018). Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2018. С. 236–237.

63. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці суб'єктами господарювання в Україні. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки та оборони України* : матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 30.11.2018). Київ : УДО України; КНУ «Ім. Тараса Шевченка»; Нац. акад. прокуратури України; Інститут УДО України КНУ «Ім.Тараса Шевченка», 2018. С. 300–301.

64. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці від сучасних загроз. *Юридична практика в країнах ЄС та в Україні на сучасному етапі* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Арад, Румунія, 25–26.01.2019). Арад : вид-во Західного ун-ту ім. Васіле Голдеш, 2019. С. 373–376.

65. Кравченко О.М. Удосконалення законодавства України в сфері охорони комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Євроінтеграція: польський досвід і українські перспективи* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 29.04.2019). Одеса : Міжн. гуманітарний ун-т, 2019. С. 54–59.

66. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці. *New challenges of legal science in Ukraine and EU countries* : international scientific and practical conference (Miskolc, Hungary, 04.19–20.2019). Miskolc: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. С. 229–232.

67. Кравченко О.М. Сучасний стан нормативно-правової охорони комерційної таємниці в Україні. *Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку* : матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19.12.2020). Київ : Київський регіональний науковий центр НАПрН України, 2020. С. 105–108.

68. Кравченко О.М. Розвідувальна таємниця як новий вид таємної інформації в Україні. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна

юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С.38–41.

69. Кравченко О.М. Комерційна таємниця. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С.57–61.

70. Кравченко О.М. Дистинкція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С.35–38.

71. Кравченко О.М. Конкурентна розвідка та конкурентна контррозвідка підприємства, установи чи організації. *Модернізація інститутів держави і права під впливом глобалізації* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 25.11.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 57–62.

72. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація в Україні. *Правова держава в умовах воєнного та післявоєнного стану* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 09.06.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С. 43–46.

73. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29-30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166–169. DOI: 10.30525/978-9934-26-229-6-42

74. Кравченко О.М. Комерційна таємниця та конфіденційна інформація у бізнес-просторі України. *Правові та безпекові аспекти життя в Україні* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 14.10.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С.15–17.

75. Кравченко О.М. Стан та розвиток охорони комерційної таємниці в Україні. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : зб. матеріалів XV Міжн. юрид. наук.-практ. конф. Присвячена 102-річчю НУК імені адмірала Макарова (Миколаїв, 28–29.12.2022). Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2022. С. 171–174. DOI: 10.36059/978-966-397-287-9-48

76. Кравченко О.М. Особливості адміністративно-правової охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. Матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки та 30-річчя Нац. академії правових наук України (Київ, 18.05.2023). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Рада молодих вчених НАПрН України, 2023. С. 608–612.

77. Кравченко О.М. Розмежування понять конфіденційна «інформація про фізичну особу» та «конфіденційна інформація бізнесу» в Україні. *«ПРОКІЇВ»*: зб. матеріалів 1-ої всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю (Київ, 26.03.2024). Київ: КНДУ «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста», 2024. С. 457–459.

78. Кравченко О.М. Комерційна таємниця та конфіденційна інформація бізнесу в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (Одеса, 26.04.2024). Одеса: Нац. університет «ОЮА»; Південний регіональний центр Нац. акад. правових наук України, 2024. С. 670–673.

79. Кравченко О.М. Пропозиції щодо вдосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері комерційної таємниці та конфіденційної інформації бізнесу в Україні. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. Матеріалів II всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки (Київ, 17.05.2024). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Рада молодих вчених НАПрН України, 2024. С. 198–201.

80. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та сімейна таємниця в Україні. *Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України*: зб. матеріалів Круглого столу (Київ, 04.06.2024). Київ: Науково-дослідний інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАПрН України; Координаційне бюро з проблем сімейного права відділення цивільно-правових наук НАПрН України, 2024. С. 22–26.

Information about the author:

Kravchenko Oleksandr Mykolaiovych,

Candidate of Science of Law,

Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8870-7662>

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Львова Є. О., Попелюк В. П.

ВСТУП

Правовий моніторинг є одним із фундаментальних інструментів сучасної правотворчості та правозастосування, що дозволяє системно відстежувати, аналізувати та оцінювати зміни у правотворчій діяльності. Його основна функція полягає у виявленні потенційних ризиків та недоліків правових норм, прогнозуванні їхнього впливу на суспільні відносини, а також у забезпеченні своєчасного реагування на правові коливання. Це комплексний процес, який поєднує контроль за відповідністю нормативно-правових актів конституційним принципам, оцінку їхнього практичного впливу та підготовку рекомендацій для удосконалення правового регулювання.

Досліджуючи принцип стабільності податкового права, варто зазначити, що правовий моніторинг має особливе значення, оскільки податкові норми безпосередньо впливають на фінансову стабільність держави, наповнення бюджету, розвиток бізнесу та інвестиційний клімат країни. Будь-які зміни в оподаткуванні мають безпосередні економічні наслідки, тому їх необхідно оцінювати не лише з точки зору юридичної коректності, але й з урахуванням соціально-економічного ефекту. В умовах частих нормативно-правових змін в Україні відсутність системного моніторингу призводить до правової невизначеності, суперечностей у застосуванні норм та зниження довіри платників податків до державних інститутів.

Отже, правовий моніторинг дозволяє відстежувати тенденції таких змін, прогнозувати можливі наслідки впливу нових норм, оцінювати їхній вплив на різні категорії платників податків і забезпечувати послідовність у правозастосуванні, оскільки виступає не лише засобом контролю, а й механізмом планування, що дозволяє державі формувати стабільну і передбачувану податкову політику.

Системне застосування правового моніторингу створює умови для прозорого і зваженого прийняття вдосконалених податкових норм, забезпечує адаптацію державного регулювання до змін економічного середовища та запобігає виникненню ситуацій, коли нові правила різко порушують баланс між державою та платниками податків.

Стабільність податкового законодавства, своєю чергою, є критично важливим фактором для забезпечення економічної безпеки держави та

ефективного функціонування фінансової системи. Вона передбачає передбачуваність норм, узгодженість у їхньому застосуванні, сталість принципів оподаткування та мінімізацію частоти суперечливих або непередбачуваних змін. Недотримання принципу стабільності підриває довіру бізнесу до державних інститутів, створює додаткові витрати на юридичний супровід та підвищує ризик податкових спорів.

Зв'язок між правовим моніторингом і розумною стабільністю податкового законодавства полягає у тому, що моніторинг стає інструментом прогнозування та контролю, який дозволяє забезпечити передбачуваність правового середовища. Системний аналіз змін у податковому регулюванні дозволяє оцінювати їхній вплив на економіку, ідентифікувати ризикові сфери та пропонувати заходи для мінімізації негативних наслідків. Правовий моніторинг забезпечує механізм своєчасного реагування, що дозволяє державі поєднувати гнучкість у впровадженні нових норм з послідовністю та стабільністю податкового законодавства.

Отже, правовий моніторинг не обмежується простим контролем за нормативно-правовими змінами, а виконує функцію стратегічного інструменту управління податковим середовищем, створюючи основу для стабільності, прогнозованості та ефективності податкової системи.

Більш того, правовий моніторинг виступає гарантом того, що податкове законодавство залишатиметься зрозумілим, послідовним та стійким до зовнішніх і внутрішніх коливань економіки, забезпечуючи баланс інтересів держави та платників податків.

Таким чином, правовий моніторинг і стабільність податкового законодавства виступають взаємопов'язаними категоріями, де перший є засобом досягнення стабільності, оскільки дозволяє не лише фіксувати зміни, але й формувати механізми їхньої гармонізації, що забезпечує ефективність податкового регулювання, передбачуваність та довгострокову стабільність фінансової системи держави.

1. Нормативно-правові засади правового моніторингу як інструменту забезпечення стабільності податкового законодавства

Впровадження правового моніторингу в Україні набуло практичного значення після прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» (далі – Закон), що стало важливим етапом інституціоналізації правового моніторингу¹.

Відповідно до статті 67 цього Закону правовий моніторинг є систематичною комплексною контрольною діяльністю, спрямованою на

¹ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення 14.04.2026).

відстеження, аналіз та оцінку реалізації прийнятих нормативно-правових актів щодо:

1) уведення їх у дію в повному обсязі (набрання нормативно-правовими актами чинності, реалізації норм права, викладених у їх перехідних положеннях, прийняття (видання) підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію нормативно-правових актів, щодо яких проводиться правовий моніторинг);

2) досягнення запланованих цілей нормативно-правового регулювання, їх впливу на суспільство та (або) на окремі соціальні групи, сектори чи галузі, а також визначення соціальних, правових, політичних, економічних, екологічних, адміністративних та (або) інших можливих запланованих наслідків чи виявлення незапланованих наслідків.

Варто навести визначення юридичної техніки правового моніторингу, яке надає І. Онищук: «сукупність заходів, прийомів і способів планування моніторингової діяльності, одержання необхідної інформації, її фіксації, узагальнення, аналізу і оцінки, оформлення та оприлюднення, а також реалізації її результатів».²

При цьому, правовий моніторинг як стадія законотворчого процесу характеризується подвійною юридичною природою. По-перше, реалізується на допроектній стадії, зокрема на етапі визначення цілей державної політики, де виконує функцію аналітичного інструменту для обґрунтування необхідності прийняття нормативно-правових актів. По-друге, здійснюється після прийняття законодавства та передбачає оцінку його ефективності, результативності та впливу на суспільні відносини. Так, відповідно цього Закону правовий моніторинг включає, як юридичну оцінку, так і оцінку ефективності реалізації нормативно-правового акту. Зокрема, юридична оцінка включає здійснення аналізу:

а) факту своєчасності прийняття (видання) підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію нормативно-правового акта, щодо якого проводиться правовий моніторинг;

б) відповідності прийнятих (виданих) підзаконних нормативно-правових актів нормативно-правовому акту, щодо якого проводиться правовий моніторинг;

в) рішень Конституційного Суду України та (або) інших судів стосовно нормативно-правового акта та (або) його окремих структурних елементів, щодо якого (яких) проводиться правовий моніторинг.

Можна дійти висновку, що оцінка ефективності включає здійснення аналізу щодо:

² Онищук І. Концепція правового моніторингу в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*, №2, 2014. С. 148.

- а) встановлення стадії реалізації нормативно-правового акта;
- б) ефективності і результативності нормативно-правового акта та прийнятих на його виконання підзаконних нормативно-правових актів;
- в) запланованого та незапланованого впливу на учасників суспільних відносин, на яких поширюється його дія;
- г) інших чинників, що впливають на його реалізацію та досягнення мети його прийняття (видання).

Таке нормативне закріплення носить статутарний характер та свідчить про перехід до системного підходу в оцінці якості законодавства, за якого увага приділяється не лише процесу прийняття нормативно-правових актів, але й наслідкам їх практичного застосування.

Наприклад, згідно з положеннями частини 4 статті 67 Закону оцінка ефективності реалізації здійснюється, як правило, через три роки з дня набрання нормативно-правовим актом чинності. Більш ранній строк здійснення оцінки ефективності реалізації можливий у разі виявлення непередбачуваних негативних наслідків реалізації нормативно-правового акту або якщо більш ранній строк не встановлено самим актом у разі прийняття акта за скороченою чи спрощеною процедурою або набрання чинності нормативно-правовим актом негайно після дня його опублікування.

Більш того, цим Законом передбачено, що за наслідками здійсненого правового моніторингу нормативно-правового акту може бути: розроблено та прийнято (видано) у встановленому цим Законом порядку нормативно-правовий акт про внесення необхідних змін до акту, щодо якого проводиться правовий моніторинг; прийнято (видано) акт про визнання його або окремого його структурного елемента таким, що втратив чинність; прийнято (видано) акт про зупинення дії окремого структурного елемента акту; прийнято (видано) акт про дострокове відновлення дії окремого структурного елемента акту, дію якого було зупинено на визначений строк (термін); прийнято (видано) акт про інше рішення, передбачене цим Законом, щодо подальшої його дії; вжито інформаційних, адміністративних, організаційних та (або) інших заходів у межах повноважень суб'єкта, що здійснює правовий моніторинг нормативно-правового акту, спрямованих на належну реалізацію нормативно-правового акту.

Наприклад, такий підхід відповідає міжнародним стандартам належного правотворення, зокрема рекомендаціям, викладеним у Керівництві з демократичного законотворення для вдосконалення законодавства (англ. -Guidelines on Democratic Lawmaking for Better

Laws, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (Warsaw, 2023) ³.

Також підкреслимо важливе місце у системі нормативного забезпечення правового моніторингу, яке займає Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», який, хоча і не оперує безпосередньо категорією правового моніторингу, але фактично закріплює його основні інструменти. Зокрема, передбачений цим Законом аналіз регуляторного впливу виконує функцію попереднього моніторингу, тоді як відстеження результативності регуляторних актів забезпечує подальший аналіз їх ефективності ⁴.

Застосування інструментів відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», спрямоване на оцінку впливу нормативно-правових актів на суб'єктів господарювання, державу та суспільство, що дозволяє своєчасно виявляти недоліки правового регулювання та коригувати його. У цьому контексті положення зазначеного Закону відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності законодавства, оскільки сприяють підвищенню обґрунтованості правотворчих рішень, зменшенню кількості несистемних змін та забезпеченню передбачуваності правового регулювання.

Наступним цікавим, на нашу думку, прикладом попереднього моніторингу у сфері господарської діяльності є рішення Державної регуляторної служби України від 28 листопада 2025 року №748 “Про відмову в погодженні проекту регуляторного акта”, де в мотивувальній частині цього рішення є посилання на статтю 4 Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та зазначено, що підставами відмови є посилання на принцип передбачуваність, зокрема: “принцип передбачуваність – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності” ⁵.

³ Guidelines on Democratic Lawmaking for Better Laws / OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw, 2023. 183 p.

⁴ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення 14.04.2026).

⁵ Про відмову в погодженні проекту регуляторного акта: рішення Державної регуляторної служби України від 28 листопада 2025 року №748. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DP8550> (дата звернення 14.04.2026).

Цей приклад доводить, що правовий моніторинг виступає важливим інструментом забезпечення стабільності законодавства, оскільки дозволяє своєчасно виявляти недоліки правового регулювання, запобігати виникненню суперечностей та забезпечувати послідовність правотворчої діяльності.

Вважаємо, саме принцип стабільності, своєю чергою, закріплює передбачуваність правових норм, їх узгодженість та обґрунтованість змін, що є необхідною умовою ефективного функціонування як податкової системи, так і правової системи загалом.

Водночас, незважаючи на нормативне закріплення правового моніторингу, його практична реалізація в Україні залишається недостатньо ефективною. Це проявляється не лише у сфері податкового законодавства, але й в інших галузях правового регулювання, що свідчить про системний характер проблеми. По-перше, законодавчі новації сформувалися в умовах відсутності аналітики з боку суб'єктів, які маю це робити. Причинами такого стану є відсутність уніфікованого підходу до організації правового моніторингу, недостатній рівень координації між органами державної влади, а також обмежене використання аналітичних інструментів оцінки ефективності нормативно-правових актів. По-друге, на доктринальному рівні сформульовано низку небезспірних критеріїв (показників) правового моніторингу, що свідчить про відсутність єдиного підходу до їх нормативного закріплення та застосування. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність вироблення на нормативно-правовому рівні методологічних і методичних засад правового моніторингу з обов'язковим їх узгодженням із процесами правореалізації та правоохоронної діяльності.

У науковій монографії, за загальною редакцією О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської, присвяченій дослідженню правового моніторингу як складової правотворчої та правозастосовної діяльності, авторами запропоновано визначення правового моніторингу як «виду правового контролю, що полягає у реалізації сукупності засад, підходів, принципів і методів, спрямованих на отримання знань про якість та ефективність нормативно-правових актів, норм права, їх реалізацію у правових відносинах, а також на їх удосконалення і підвищення ефективності правотворчості, правореалізації, зокрема правозастосування, правоохоронної діяльності та правозахисту, а також правової системи в цілому»⁶.

Такі науковці, як А.М. Колодій та В.М. Тернавська, досліджуючи проблеми правового моніторингу, доходять висновку, що здійснення

⁶ Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовної діяльності: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської. Київ : Алерта, 2023. 24 с.

правового моніторингу нормативно-правових актів має лише рекомендаційний характер і необхідно зобов'язати наявні контрольно-наглядові органи або органи, які мають у своєму складі контрольно-наглядові або моніторингові структури (Рахункову палату України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Вищу раду правосуддя, Раду національної безпеки та оборони України, Центральну виборчу комісію, прокуратуру, Міністерство юстиції України, інші міністерства, державні служби, державні агентства та державні інспекції) проводити правовий моніторинг нормативно-правових актів, які регулюють та охороняють суспільні відносини у сфері їх діяльності, за певний час і у певний термін. Разом із тим потрібно обов'язково створити єдину державну структуру, яка б здійснювала необхідну для держави, зокрема планомірну, функцію моніторингу нормативно-правових актів, особливо, що стосується реалізації Угоди про асоціацію від 27 червня 2014 року. Дослідники також виділяють стадію моніторингового процесу, а саме – оцінювання ефективності дії нормативно-правового акту, поряд із стадіями підготовки, збору інформації, моніторингової експертизи, прогнозування потреби у подальшому правовому регулюванні та кінцевою стадією. Стадія оцінювання ефективності дії нормативно-правового акту, на думку вчених, повинна включати у себе: а) визначення цілей аналізованих норм права; б) застосування методів збору й обробки інформації про дію норм права; в) встановлення співвідношення фактичного та запланованого результату дії норм права, а також цілей правового регулювання; г) змістовне тлумачення результатів проведеної оцінки. За кінцевим результатом правового моніторингу, за думкою правників, має відбуватися моделювання майбутнього або майбутніх нормативно-правових актів, окремих правових інститутів та норм права, створюватися концепції нормативно-правових актів⁷.

В той же час, відсутність уніфікованої методології правового моніторингу безпосередньо впливає на здатність правової системи забезпечувати стабільність законодавства, зокрема у сфері податкового регулювання. Адже саме системність оцінки нормативно-правових актів є передумовою передбачуваності правових змін, їх узгодженості та мінімізації суперечностей у правозастосуванні. За умов фрагментарного підходу до моніторингу знижується ефективність виявлення недоліків законодавства, що призводить до частих і несистемних змін податкових норм. Унаслідок цього правовий моніторинг часто набуває формального характеру і не забезпечує належного зворотного зв'язку між правотворчістю та правозастосуванням.

⁷ Колодій А.М., Тернавська В.М. Правовий моніторинг – засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні. Нове українське право. 2023. № 1. С. 99–101.

При цьому, Законом передбачено, що правовий моніторинг щодо законів здійснюється Верховною Радою України та її органами відповідно до цього Закону, Регламенту Верховної Ради України, Закону України "Про комітети Верховної Ради України", інших законів, а правовий моніторинг щодо підзаконних нормативно-правових актів здійснюється відповідно до закону в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До того ж, постановою Кабінету Міністрів України №574 від 17 травня 2024 року, затверджено Порядок здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів. Ця Постанова №574 є одним із центральних елементів реформування правотворчої діяльності, оскільки доповнює комплекс актів про Єдиний державний реєстр НПА, єдиний глосарій правових термінів та форми документів правової експертизи⁸. Далі, постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. N 976, затверджений Порядок здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, що є важливою складовою реформування державного управління у сфері нормотворчості та сприяє прозорості законодавчого процесу, полегшує доступ до правової інформації та підвищує якість прийняття управлінських рішень завдяки наявності актуальної й систематизованої правової бази⁹.

Важливим підзаконним актом, що конкретизує механізми правового моніторингу, є постанова Кабінету Міністрів України №308 від 11 березня 2004 року, якою затверджено Методику проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта. Зазначена постанова визначає процедурні та методичні засади оцінки ефективності нормативно-правових актів, зокрема через встановлення порядку проведення аналізу регуляторного впливу та відстеження результативності¹⁰.

Прикладом галузевого нормативного регулювання правового моніторингу є наказ Міністерства юстиції України №1261/5 від 29 квітня 2024 року, яким затверджено Порядок здійснення правового

⁸ Порядок здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів. Постанова Кабінету Міністрів України №574 від 17 травня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-2024-п#Text> (дата звернення 14.04.2026).

⁹ Порядок здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. N 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2024-п#Text> (дата звернення 14.04.2026).

¹⁰ Методика проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 року №308. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-п/ed20121210#Text> (дата звернення 14.04.2026).

моніторингу у сферах судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, доступу громадян до правосуддя та безоплатної правничої допомоги, здійснення адвокатської діяльності, судово-експертної діяльності, організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) та банкрутства. Так, пунктом 1.2 цього Порядку визначено, що правовим моніторингом є систематичний збір, обробка, узагальнення, аналіз та оцінка Директоратом правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України (далі – Директорат) інформації щодо стану правовідносин у сферах судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, доступу громадян до правосуддя та безоплатної правничої допомоги, здійснення адвокатської діяльності, судово-експертної діяльності, організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) та банкрутства з метою, визначеною пунктом 1.4 цього Порядку¹¹.

Зазначений наказ Міністерства юстиції України №1261/5 від 29 квітня 2024 року підтверджує, що правовий моніторинг в Україні перебуває на стадії інституційного становлення, а його подальший розвиток є необхідною умовою забезпечення стабільності законодавства, зокрема у сфері податкового регулювання.

Загалом, варто окремо наголосити на тому факті, що в Україні відсутнє нормативно-правове регулювання правового моніторингу податкового законодавства. За таких умов моніторинг податкових нормативно-правових актів фактично реалізується шляхом видання загальних актів у сфері правотворчої та регуляторної політики, що зумовлює фрагментарний характер такого моніторингу та негативно впливає на стабільність податкових норм.

Таким чином, аналіз чинних підзаконних нормативно-правових актів свідчить про поступове формування в Україні інституційних та процедурних засад правового моніторингу, що знаходить своє відображення як у загальних, так і у галузевих механізмах його реалізації. Водночас ефективність цих механізмів не може оцінюватися ізольовано від їх впливу на якість та стабільність законодавства.

У цьому контексті особливого значення набуває стабільність податкового законодавства як одного з ключових індикаторів результативності правового моніторингу. Саме податкова сфера, яка

¹¹ Порядок здійснення правового моніторингу у сферах судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, доступу громадян до правосуддя та безоплатної правничої допомоги, здійснення адвокатської діяльності, судово-експертної діяльності, організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) та банкрутства. Наказ Міністерства юстиції України від 29 квітня 2024 року №1261/5. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS39537?an=9&ed=2024_04_29 (дата звернення 14.04.2026).

характеризується високою динамічністю правового регулювання та значним впливом на економічні процеси, найбільш чутливо реагує на недоліки у функціонуванні моніторингових механізмів, а відсутність системного та ефективного правового моніторингу зумовлює часті, несистемні зміни податкових норм, що негативно впливає на передбачуваність правового регулювання та рівень правової визначеності.

2. Стабільність податкового законодавства як критерій ефективності правового моніторингу

Правовою передумовою виконання державою своїх функцій є податкова система, що повинна забезпечувати достатній рівень наповнення бюджету, водночас уникаючи надмірного фіскального навантаження на суб'єктів господарювання, що може негативно впливати на темпи економічного розвитку. Відповідно ефективність податкової політики держави визначається здатністю забезпечити баланс між фіскальними інтересами держави та економічною активністю суб'єктів господарювання, а реалізація функцій податкової політики безпосередньо залежить від стабільності податкового законодавства, оскільки саме передбачуваність і узгодженість податкових норм створюють необхідні умови для прийняття економічно обґрунтованих рішень суб'єктами господарювання.

Загальновідомо, податкове законодавство України характеризується високою динамікою змін, що створює певні виклики для підтримання економічної стабільності. Вітчизняні науковці О. О. Дмитрик, А. М. Котенко та Є. В. Смичка визначають, що зміни до Податкового кодексу України свідчать, що реалізація принципів податкового законодавства, які мали бути обов'язковими при застосуванні органами державної влади, порушуються щороку¹².

Г. М. Буканов, О. Ю. Кузьменко, О. С. Волохов також виділяють декілька періодів основних змін в податковому законодавстві України: період становлення (1991–2010 рр.) відзначався частими змінами, непослідовністю податкової політики та її орієнтацією переважно на фіскальну функцію; період кодифікації (2010–2014 рр.) характеризувався прийняттям Податкового кодексу України, який мав на меті уніфікувати податкове законодавство та забезпечити його стабільність; період реформування (2014–2022 рр.) супроводжувався внесенням численних змін до Податкового кодексу з метою лібералізації

¹² Дмитрик О. О., Котенко А. М. та Смичка Є. В. Вплив принципів податкового законодавства на ведення бізнесу в Україні. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(28), 105 с. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.163685>

податкової системи, боротьби з ухиленням від оподаткування та наближення до стандартів ЄС; період воєнного стану (з 2022 р.) знаменувався змінами, спрямованими на підтримку бізнесу в умовах війни та забезпечення достатнього наповнення бюджету для фінансування оборонних потреб¹³.

Така тенденція створює системну проблему у забезпеченні стабільності податкового законодавства. При цьому, стаття 4 Податкового кодексу України закріплює принцип стабільності податкового законодавства, відповідно до якого зміни до податків і зборів не можуть вноситися пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, а також не допускаються протягом бюджетного року¹⁴. Відповідно цей принцип спрямований на забезпечення передбачуваності податкового регулювання, однак його ефективність значною мірою залежить від функціонування правового моніторингу, який забезпечує обґрунтованість і системність таких змін.

Принцип стабільності податкового законодавства є вкрай важливим, оскільки формує основу для побудови ефективної та передбачуваної податкової системи. Саме стабільність дозволяє платникам податків оцінювати податкову політику держави та формує рівень довіри до неї. Натомість часті й непередбачувані зміни елементів податкової системи (податків, ставок, бази оподаткування) негативно впливають на цю довіру та можуть ускладнювати економічну діяльність суб'єктів господарювання. З іншого боку, податкове законодавство не може залишатися повністю незмінним, оскільки потребує адаптації до економічних змін. Саме тому встановлення чітких часових обмежень щодо внесення змін виступає важливою гарантією стабільності та запобігає зловживанню владними повноваженнями.

Водночас судова практика свідчить, що недотримання або неоднозначне застосування принципу стабільності податкового законодавства призводить до виникнення податкових спорів і зумовлює необхідність судового захисту прав платників податків.

У 2022 році Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду у постанові від 19 квітня 2022 року у справі № 816/687/16 сформулював підхід до оцінки змін у правовому режимі оподаткування на відповідність принципу правової визначеності. Зокрема, Суд зазначає, що така оцінка має здійснюватися з урахуванням обставин, які

¹³ Г. М. Буканов, О. Ю. Кузьменко, О. С. Волохов. Вплив змін у податковому законодавстві на економічну стабільність України. *Social Development: Economic and Legal Issues*, (5). <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.5.09> с. 5- 6.

¹⁴ Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 14.04.2026).

обумовили внесення змін до податкового законодавства, а також характеру таких змін – постійного чи тимчасового. Так, судова палата з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов’язкових платежів КАС ВС у постанові від 19 квітня 2022 року у справі №816/687/16 зазначає, що в конкретних ситуаціях правозастосування правові принципи, в тому числі принципи податкового законодавства, мають розглядатися в їх сукупності. Розглядаючи дотримання чи порушення одного з правових принципів, не можна не враховувати дотримання чи порушення інших. Так, принцип стабільності неможливо розглядати відокремлено, зокрема від принципу фіскальної достатності («встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями» підпункт 4.1.5) чи загальності оподаткування («кожна особа зобов’язана сплачувати встановлені Податковим кодексом України, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями цього Кодексу» підпункт 4.1.1), невідворотності настання визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства (підпункт 4.1.3). Іншими словами, принципи як основні засади правового регулювання діють (функціонують) системно, мають аналізуватися в правозастосуванні як сукупність вимог, дотримання яких вимагається як платником податку, контролюючим органом, так і законодавцем¹⁵.

Цим рішенням КАС ВС кардинально змінив існуючу практику у питанні застосування принципу стабільності податкового законодавства, попри те, що позивачі як підставу для задоволення позовних вимог посилалися на порушення податковим органом положень підпункту 4.1.9 пункту 4.1 статті 4 Податкового кодексу України – принципу стабільності податкового законодавства.

В іншому рішенні Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду (постанова від 26.09.2023) у справі № 640/7520/21 знову переглянув підхід до застосування принципу стабільності податкового законодавства викладений в 2022 році та дійшов висновку, що сам по собі принцип стабільності (зокрема правило «6 місяців») **не скасовує дію норм закону**, якими змінюються елементи податку, навіть якщо такі зміни прийняті з порушенням цього строку. Водночас оцінка таких змін має здійснюватися з урахуванням: балансу публічних і приватних інтересів; пропорційності втручання у майнові права платника податків; мети запровадження змін (зокрема фіскальної необхідності); тимчасового чи постійного характеру відповідних норм.

¹⁵ Постанова Верховного Суду від 19.04.2022 у справі № 816/687/16 (адміністративне провадження № К/9901/33796/20). URL: <https://supreme.court.gov.ua>

Так, суд зазначає, що принцип стабільності податкового законодавства перебуває у складі такого структурного елементу принципу верховенства права, як правова визначеність. Стабільність податкового законодавства передбачає законні очікування платника податку щодо незмінності правового режиму оподаткування. Водночас такі очікування від законодавця мають урівноважуватись із правом держави приймати закони відповідно до суспільних (публічних) інтересів, тобто необхідно враховувати соціальні, політичні, економічні, безпекові чинники, які існують на момент прийняття законодавчого акту. Питання щодо застосування норм законів про зміну будь-яких елементів податків (зборів), які прийняті без врахування темпоральних меж, встановлених підпунктом 4.1.9 пункту 4.1 статті 4 ПК України, не повинно вирішуватись шляхом прямого зіставлення цих норм, оскільки, як вже зазначено, принцип стабільності діє і застосовується в нерозривному зв'язку з іншими правовими принципами. Міра стабільності залежить від багатьох чинників. Оцінка змін у правовому режимі оподаткування на її відповідність правовій визначеності має відбуватись на підставі порівнювання та оцінювання обставин, внаслідок яких діяв законодавець, приймаючи рішення про зміну ставок податку (збору), а також з врахуванням того, чи є цей захід постійним або тимчасовим ¹⁶.

Отже, Верховний Суд у постанові 2022 року зосередився на необхідності оцінки змін у податковому законодавстві крізь призму принципу правової визначеності, акцентуючи увагу на обставинах прийняття таких змін та їх характері (тимчасовому чи постійному). Натомість у постанові 2023 року Верховний Суд сформулював більш гнучкий підхід, зазначивши, що формальне порушення принципу стабільності (зокрема строків внесення змін) саме по собі не є безумовною підставою для невизнання відповідних норм. При цьому ключового значення набувають критерії пропорційності, баланс публічних і приватних інтересів, а також обґрунтованість і мета таких змін.

Таким чином, якщо у 2022 році акцент робився на формально-юридичних аспектах стабільності та правової визначеності, то у 2023 році підхід трансформується у бік матеріально-правової оцінки змісту податкових змін. Така еволюція свідчить про поступовий перехід від формального розуміння стабільності до її функціонального тлумачення.

Показовим є також рішення Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-р(II)/2025 у справі за конституційною скаргою

¹⁶ Постанова від 26.09.2023 Верховного Суду у справі № 640/7520/21. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2023_10_23_640_7520_21

ТОВ «Геомакс-Ресурс», що також підтверджує необхідність дотримання принципів правової визначеності та передбачуваності у сфері податкового регулювання. Суд наголосив, що нормативне регулювання у податковій сфері має забезпечувати ясність, стабільність і зрозумілість правових норм для платників податків, що є складовою верховенства права¹⁷.

Зазначений підхід фактично підкреслює, що стабільність податкового законодавства має конституційний характер і вимагає не лише формального дотримання процедур прийняття податкових норм, але й оцінки їх впливу на правову визначеність та довіру платників податків. У цьому контексті правовий моніторинг виступає ключовим інструментом, який забезпечує своєчасне виявлення ризиків порушення цих принципів, аналіз ефективності податкових норм та запобігання їх непередбачуваним змінам.

Отже, позиція Конституційного Суду України у цьому рішенні опосередковано посилює роль правового моніторингу як механізму забезпечення стабільності податкового законодавства та реалізації принципу верховенства права у податковій сфері.

В зв'язку з цим, заслуговують на увагу висновки професора А. Монаєнка про те, що стабільність податкового законодавства передбачає законні очікування платника податку щодо незмінності правового режиму оподаткування. Зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Федоренко проти України» від 30.06.2006 зазначено, що відповідно до прецедентного права органів, які діють на підставі Конвенції, право власності може виступати у формі не лише майна, а й «виправданих очікувань» від ефективного використання права власності. У рішенні ЄСПЛ у справі «Стретч проти Об'єднаного Королівства» від 24.06.2003 майном у значенні статті 1 Протоколу 1 до Конвенції встановлює право особи на мирне володіння своїм майном) вважається, зокрема, «законне і обґрунтоване очікування набути майно або майнове право»¹⁸.

Безумовно, в цьому контексті особливого значення набуває правовий моніторинг, який дозволяє забезпечити саме таку комплексну оцінку податкового законодавства, враховуючи не лише дотримання формальних вимог, але й фактичний вплив правових норм на суспільні відносини.

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-п(II)/2025. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/7137>

¹⁸ Антон Монаєнко. Принцип стабільності податкового законодавства крізь призму аналізу практики Верховного Суду, ЄСПЛ, суду ЄС. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/princip-stabilnosti-podatkovogo-zakonodavstva-kriz-prizmu-analizu-praktiki-verhovnog-sudu-espl-sudu.html>

Отже, правовий моніторинг виступає необхідним інструментом узгодження гнучкості податкового регулювання із вимогами його стабільності. Більш того, з цього приводу заслуговує на увагу позиція посилення Д Гетманцева на нобелівського лауреата Джозефа Стігліца, який обґрунтовує один із ключових принципів справедливої та ефективної податкової системи – гнучкість оподаткування. Учений виходить із того, що податкові відносини належать до найбільш чутливих до змін економічного середовища¹⁹.

Дійсно, податкові норми мають оперативно реагувати на трансформації економічного життя з метою недопущення негативного впливу на економічний розвиток держави та одночасного забезпечення охоплення нових форм економічної діяльності податковим регулюванням. Водночас така гнучкість є ефективною лише за умови її збалансованості зі стабільністю податкового законодавства.

Отже, гнучкість і стабільність оподаткування перебувають у діалектичному взаємозв'язку, що передбачає необхідність пошуку оптимального балансу між динамічністю податкових норм і рівнем їх визначеності для платників податків. Відповідно правовий моніторинг виступає інструментом забезпечення такого балансу, оскільки дозволяє здійснювати системну оцінку податкових змін, виявляти надмірну нестабільність регулювання та сприяти підвищенню передбачуваності й узгодженості податкової системи.

Правовий моніторинг податкового законодавства в Україні на сучасному етапі перебуває у стадії інституційного становлення та характеризується фрагментарністю реалізації. Попри поступове нормативне закріплення загальних засад правового моніторингу у законодавстві про правотворчу діяльність, у сфері податкового регулювання відсутній єдиний, системно організований механізм його здійснення.

Фактично елементи правового моніторингу податкових норм реалізуються різними державними органами в межах їх компетенції. Так, Міністерство фінансів України здійснює аналіз ефективності податкової політики, оцінює фінансові наслідки змін до податкового законодавства та формує пропозиції щодо його вдосконалення. Державна податкова служба України, у свою чергу, узагальнює практику застосування податкових норм, виявляє проблеми правозастосування та ініціює зміни до податкового законодавства на основі аналізу податкових надходжень і практичних колізій. Комітет

¹⁹ Гетманцев Д. Ретроподаткотворчість. «Помилки» держави, за які відповідальність несе платник податків URL: https://zn.ua/ukr/business/retropodatkotvorchist-pomilki-derzhavi-za-yaki-vidpovidalnist-nese-platnik-podatkov-_html

Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики здійснює попередній аналіз законопроектів у податковій сфері, оцінює їх вплив на бюджетну систему та суб'єктів господарювання. Окремі елементи правового моніторингу здійснюються і Рахунковою палатою України, яка аналізує ефективність використання бюджетних коштів та оцінює вплив податкових рішень на доходну частину бюджету. Міністерство юстиції України забезпечує правову експертизу нормативно-правових актів, сприяючи їх узгодженості та відповідності принципам законності та правової визначеності.

Таким чином, на законодавчому рівні частково реалізується функція моніторингу, спрямована на оцінку потенційних наслідків податкових змін до їх прийняття.

Водночас, незважаючи на наявність окремих інституційних елементів, правовий моніторинг податкового законодавства не має цілісного характеру. Відсутність єдиної методології, узгоджених критеріїв оцінки ефективності податкових норм та інтегрованої системи аналізу призводить до його фрагментарності. Це, у свою чергу, ускладнює своєчасне виявлення системних проблем податкового регулювання та знижує ефективність його коригування.

Наслідком такої ситуації є недостатній рівень узгодженості податкових змін, що безпосередньо впливає на стабільність податкового законодавства. Часті та несистемні зміни податкових норм зменшують передбачуваність правового регулювання, створюють додаткові ризики для платників податків та ускладнюють довгострокове планування господарської діяльності.

Таким чином, сучасний стан правового моніторингу податкового законодавства в Україні можна охарактеризувати як перехідний: від розрізнених інституційних практик до необхідності формування цілісної, методологічно узгодженої системи моніторингу. Її розвиток є важливою передумовою забезпечення стабільності фінансового законодавства, оскільки саме системний правовий моніторинг дозволяє поєднати динамічність податкового регулювання з його прогнозованістю та правовою обмеженістю. На нашу думку, саме завдяки проведенню аналізу, оцінці відстеженню та прогнозуванню чинного законодавства, правовий моніторинг сприяє функціонуванню системи забезпечення конституційно-правової стабільності України.

Отже, закріплення правового моніторингу у Законі України «Про правотворчу діяльність» стало важливим кроком у напрямі забезпечення стабільності законодавства, проте його ефективність залежить від реального впровадження відповідних механізмів у діяльність усіх суб'єктів правотворчості. Лише за умови системного застосування

правового моніторингу як універсального інструменту оцінки нормативно-правових актів можливо досягти належного рівня стабільності законодавства, зокрема у сфері податкового регулювання.

3. Роль правового моніторингу у забезпеченні стабільності податкового законодавства в умовах європейської інтеграції України

У сучасних умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває забезпечення стабільності податкового законодавства як необхідної передумови формування передбачуваного правового середовища, сприятливого для розвитку господарської діяльності, залучення інвестицій та забезпечення належного функціонування фінансової системи держави. Процеси адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу зумовлюють підвищення вимог до якості нормативно-правового регулювання, його системності, узгодженості та стабільності шляхом застосування правового моніторингу.

У цьому контексті правовий моніторинг виступає важливим інструментом забезпечення належного функціонування податкового законодавства, оскільки дає змогу своєчасно виявляти прогалини, колізії та інші недоліки правового регулювання, оцінювати ефективність прийнятих нормативно-правових актів, а також прогнозувати наслідки їх застосування. Здійснення системного правового моніторингу сприяє підвищенню рівня правової визначеності, забезпеченню стабільності податкового законодавства та його відповідності європейським правовим стандартам.

В умовах поглиблення інтеграційних процесів та імплементації європейських норм у національну правову систему роль правового моніторингу істотно зростає, оскільки стає одним із ключових механізмів забезпечення стабільності податкового законодавства та ефективності державної податкової політики.

У сучасній науковій доктрині ефективність податкового законодавства розглядається як комплексна характеристика системи податково-правових норм та процедур їх реалізації, що не може оцінюватися виключно за показниками податкових надходжень. Зокрема, Волохов О. наголошує, що ефективність податкового законодавства забезпечується за умови узгодженого функціонування фіскально-економічного, адміністративно-організаційного та правового вимірів, що зумовлює необхідність системного правового моніторингу нормативно-правових актів з метою забезпечення їх стабільності та передбачуваності. Автор зазначає що, важливим напрямом

удосконалення податкового законодавства в умовах європейської інтеграції є зменшення адміністративного навантаження на платників податків, а ефективність податкового законодавства повинна оцінюватися з урахуванням витрат суб'єктів господарювання на виконання податкових обов'язків, що відповідає сучасним європейським підходам до формування сприятливого регуляторного середовища ²⁰.

При цьому, процес адаптації податкового законодавства України до права Європейського Союзу передбачає здійснення системного аналізу нормативно-правових актів, оцінювання результатів їх застосування та виявлення недоліків правового регулювання. У цьому контексті правовий моніторинг виступає важливим інструментом забезпечення ефективності та стабільності податкового законодавства.

В той же час, реформування податкового законодавства України в умовах європейської інтеграції має безперервний характер і потребує постійного вдосконалення нормативно-правового регулювання. Зазначене зумовлює необхідність здійснення системного правового моніторингу як інструменту забезпечення стабільності податкового законодавства та його відповідності європейським стандартам.

У контексті європейської інтеграції України особливого значення набуває забезпечення стабільності податкового законодавства, оскільки передбачуваність правового регулювання є необхідною умовою ефективного функціонування податкової системи. Як підкреслює Марущак О. А., стабільність законодавства сприяє підвищенню довіри платників податків та інвесторів і забезпечує відповідність національної податкової системи європейським стандартам. Автор зазначає, що важливим інструментом забезпечення гармонізації податкового законодавства України з правом Європейського Союзу є правовий моніторинг, який дозволяє оцінювати ефективність нормативно-правових актів та визначати напрями їх подальшого вдосконалення, а системний правовий моніторинг сприяє своєчасному оновленню законодавства відповідно до вимог європейської інтеграції та забезпечує його стабільність. ²¹

Важливим нормативно-правовим підґрунтям процесу гармонізації податкового законодавства України з європейськими стандартами є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, у якій визначено основні напрями адаптації національного законодавства до

²⁰ Волохов О. С. Оцінювання ефективності податкового законодавства України: окремі питання методології. Аналітично-порівняльне правознавство 2026. Вип. 93. С. 59. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.3.6>

²¹ Марущак О. А. Актуальні питання гармонізації податкового законодавства України до вимог Європейського Союзу // Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 609.

права Європейського Союзу. Зокрема, реалізація положень Угоди передбачає приведення податкового законодавства України у відповідність до європейських стандартів, що зумовлює необхідність системного правового моніторингу як інструменту оцінювання ефективності нормативно-правового регулювання та забезпечення стабільності податкового законодавства. Так, в статті 352 передбачено, що сторони розвивають співробітництво і гармонізують політику щодо протидії та боротьби із шахрайством і контрабандою підакцизних товарів. Це співробітництво, зокрема, включає поступове зближення акцизних ставок на тютюнові вироби, наскільки це можливо, беручи до уваги обмеження регіонального контексту, у тому числі шляхом діалогу на регіональному рівні та відповідно до Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну 2003 року. Із цією метою Сторони намагаються посилити своє співробітництво в регіональному контексті. Загалом відповідно до статті 353 цієї Угоди Україна повинна поступово наближувати податкову систему до структури оподаткування, визначеної у *acquis* ЄС та відповідно до Додатка XXVIII до цієї Угоди ²².

Отже, в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачено напрями гармонізації національного законодавства з правом ЄС, що передбачає необхідність його поступового наближення до стандартів європейського правового простору.

У цьому контексті важливим є розуміння сутності гармонізації законодавства у праві Європейського Союзу, яка безпосередньо пов'язана з функціонуванням внутрішнього ринку ЄС. З точки зору єдиного ринку Європейського Союзу, який базується на свободі руху товарів, послуг, капіталу та осіб між державами-членами, відповідно гармонізація законодавства України є необхідною умовою, оскільки це впливає на забезпечення функціонування єдиного ринку Європейського Союзу.

У податково-правовому аспекті гармонізація законодавства у праві Європейського Союзу спрямована насамперед на забезпечення нейтральності оподаткування, недискримінаційного підходу до платників податків, запобігання ухиленню від оподаткування та уникнення подвійного оподаткування.

Відповідно гармонізація податкового законодавства є необхідною умовою функціонування єдиного економічного простору Європейського Союзу, оскільки забезпечує уніфікацію підходів до оподаткування в

²² Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 (ратифіковано Законом No 1678-VII від 16.09.2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 14.04.2026).

держав-членах та усунення податкових бар'єрів для руху капіталу, товарів і послуг.

При цьому, у разі виявлення колізій у податковому регулюванні або перешкод для господарської діяльності інституції ЄС застосовують як акти прямої дії (зокрема регламенти), так і гармонізаційні інструменти – директиви, що встановлюють загальні податкові принципи та підлягають імплементації у національне законодавство.

Зазначені механізми забезпечують узгодженість податкових систем держав-членів ЄС, підвищують прозорість податкового регулювання та сприяють усуненню податкових викривлень у функціонуванні внутрішнього ринку.

У контексті євроінтеграції України це обумовлює необхідність системного правового моніторингу податкового законодавства як інструменту оцінювання його відповідності *acquis* ЄС та забезпечення стабільності податкового регулювання.

Відповідно наближення податкового законодавства України до європейських стандартів має важливе значення для вдосконалення процедур правотворення. Як зазначає С. Данілов, одним із ключових напрямів є адаптація процесу підготовки та прийняття нормативно-правових актів, а також забезпечення прозорості їх змісту відповідно до принципів, що застосовуються в Європейському Союзі. Реалізація такого підходу сприяє підвищенню якості законодавства, його зрозумілості для суб'єктів податкових правовідносин та зміцненню довіри до податкової системи ²³.

В той же час, податкова політика в Європейському Союзі базується на положеннях глави 2 «Податкові положення» розділу VII «Загальні правила конкуренції, оподаткування та зближення законодавств» частини III «Внутрішня політика та діяльність Союзу» Договору про функціонування Європейського Союзу, з урахуванням рекомендацій і роз'яснень Європейської Комісії, викладених у відповідних повідомленнях. Основоположним принципом податкової політики ЄС є забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку шляхом гарантування добросовісної конкуренції та запобігання подвійному оподаткуванню в межах Європейського Союзу. При цьому податкова політика ЄС не передбачає повної гармонізації податкових систем держав-членів, а ґрунтується на підході мінімальної необхідної

²³ Данілов С. Європейські стандарти у податкових правовідносинах. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 6. С. 186. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/33.pdf>.

уніфікації, спрямованої на усунення податкових бар'єрів для економічної інтеграції²⁴.

Отже, відповідно до цих положень, держави-члени Європейського Союзу зберігають право самостійно визначати податкові механізми, які вони вважають найбільш прийнятними, за умови дотримання загальних правових рамок ЄС, зокрема директив та інших нормативно-правових актів у сфері оподаткування.

З огляду на це, процес гармонізації податкового законодавства в Європейському Союзі демонструє складний баланс між забезпеченням уніфікованих правил для всіх держав-членів та врахуванням національних особливостей податкових систем кожної країни.

З цього приводу Головай Н. та Бей С. Зазначають, що такий підхід сприяє досягненню більшої фінансової стабільності та підвищенню ефективності функціонування внутрішнього ринку ЄС. Зазначені виклики відображають комплексний характер податкового регулювання в Європейському Союзі, який поєднує заходи щодо протидії ухиленню від оподаткування та іншим формам фінансових зловживань із пошуком інструментів зміцнення економічної стабільності та підтримання конкурентоспроможності внутрішнього ринку²⁵.

Загалом такий підхід забезпечує можливість збереження національних особливостей податкових систем держав-членів Європейського Союзу, водночас сприяючи їх поступовому зближенню та взаємній узгодженості, що, у свою чергу, створює передумови для ефективної економічної інтеграції в межах внутрішнього ринку ЄС.

З огляду на це, процес адаптації податкового законодавства України до права Європейського Союзу потребує системного правового моніторингу, який дозволяє оцінювати відповідність національних нормативно-правових актів європейським стандартам та визначати напрями їх подальшого вдосконалення.

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану сучасні наукові дослідження щодо податково-правового регулювання зосереджені за трьома напрямками: забезпечення фінансової стійкості держави, адаптації механізмів податкового адміністрування та гармонізації законодавства з нормами права Європейського Союзу. З цього приводу Бліхар М.М. зазначає, що починаючи з 2024 р. під впливом воєнних викликів питання імплементації європейських підходів до податкового

²⁴ Consolidated version of the Treaty on European Union, Document 12012M/TXT, Official Journal of the European Union, 26.10.2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.

²⁵ Головай Н., Бей С. Гармонізація податкової політики України в умовах євроінтеграції: виклики, можливості та перспективи. EMPIRIO. Том 1. 2024. No 2. С. 79. URL: <https://empirio.ukma.edu.ua/article/view/308320>

регулювання та корекції національних норм розглядаються у контексті пошуку ефективних інструментів протидії воєнним ризикам, хоча у науковій літературі фіксуються певні прогалини, що потребують подальшого наукового опрацювання, зокрема відсутність системних емпіричних оцінок ефективності податкового регулювання та недостатня узгодженість між швидкістю нормотворчих змін і принципом правової визначеності та передбачуваності для суб'єктів господарювання. У цьому контексті особливого значення набуває правовий моніторинг як інструмент оцінювання стабільності податкового законодавства, аналізу результативності запроваджених податкових заходів та забезпечення їх відповідності євроінтеграційним орієнтирам держави ²⁶.

В цьому аспекті доречно використовувати дані з податкового моніторингу, оскільки заходи, які використовує податковий моніторинг спрямовані на аналіз стану податкової дисципліни, оцінювання ефективності податкового адміністрування, виявлення ризиків порушення податкового законодавства, практики застосування податкових норм, рівня податкового навантаження та поведінки платників податків, що можуть використовуватися як інформаційна база для оцінювання якості податкового законодавства та визначення необхідності його вдосконалення. Як зазначає І.М. Проць, результати моніторингу та аудиту дозволяють забезпечити баланс між публічними та приватними інтересами у фінансових правовідносинах і сприяють підвищенню ефективності правового регулювання ²⁷.

У цьому контексті правовий моніторинг може використовувати узагальнення результатів податкового моніторингу, їх правову оцінку та формування пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з метою підвищення стабільності податкового законодавства, забезпечення правової визначеності та узгодженості податкового регулювання з європейськими стандартами. Такий напрямок реформування податкового законодавства України визначається стратегічними документами державної податкової політики, зокрема Національною стратегією доходів до 2030 року ²⁸, звітом про прогрес її

²⁶ Бліхар М.М. Податково-правове регулювання в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи вдосконалення». Журнал: Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Том 2, № 5 (частина 2). С. 106. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342417/330255>

²⁷ Проць М. Моніторинг і аудит як інструмент досягнення балансу приватних і публічних інтересів у фінансовому праві. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 392. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290735/284374>.

²⁸ Міністерство фінансів України. Національна стратегія доходів до 2030 року. Київ, 2023. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

реалізації за 2024 рік²⁹, а також публічною звітністю Державної податкової служби України, яка може розглядатися як важливе емпіричне джерело для оцінювання результативності податкових реформ із урахуванням критичного аналізу³⁰.

Отже, сукупність нормативних і практичних джерел формує підхід до визначення допустимих меж державного втручання у податкові правовідносини та водночас окреслює критерії, за якими може оцінюватися ефективність податкового регулювання, але головним є дотримання всіх елементів принципу верховенства права, серед яких особливе значення має правова визначеність, передбачуваність правового регулювання та обмеження дискреційних повноважень органів публічної влади, які узагальнені у Rule of Law Checklist Венеційської комісії³¹ та формуються у практиці Європейського суду з прав людини, насамперед щодо забезпечення права власності та права на справедливий суд^{32 33 34}.

Разом із тим у сучасній науковій та практичній площині зберігається проблема відсутності єдиного концептуального та методологічного підходу до оцінювання ефективності податкового законодавства. Економічні показники результативності та юридичні критерії якості правового регулювання часто функціонують ізольовано один від одного та не формують інтегрованої системи оцінювання. Унаслідок цього ефективність податкового законодавства або ототожнюється переважно з фіскальними результатами, або обмежується загальними деклараціями

²⁹ Ministry of Finance of Ukraine. Report on the progress of the National revenue strategy until 2030 in 2024. Kyiv, 2024. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/Report%20on%20the%20progress%20of%20the%20National%20revenue%20strategy%20until%202030%20in%202024.pdf> (дата звернення: 14.04.2026).

³⁰ Державна податкова служба України. Публічний звіт ДПС 2024. Київ, 2025. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/-plani-ta-zviti-roboti-/888084.html> (дата звернення: 14.04.2026).

³¹ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist (CDL-AD(2016)007). Strasbourg: Council of Europe, 2016. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282016%29007-e> (дата звернення: 14.04.2026).

³² European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Protection of property (Updated on 31 August 2025). Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_1_protocol_1_eng (дата звернення: 14.04.2026).

³³ European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (civil limb). Updated to 28 February 2025. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng (дата звернення: 14.04.2026).

³⁴ European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb). Updated on 31 August 2025. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_eng (дата звернення: 14.04.2026).

щодо дотримання принципів справедливості та верховенства права без належного кількісного та правового обґрунтування.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що правовий моніторинг у сучасній правовій системі України набуває значення комплексного інструменту забезпечення якості правового регулювання, який охоплює як етап правотворення, так і стадію правозастосування. Його розвиток безпосередньо пов'язаний із необхідністю підвищення ефективності нормативно-правових актів та забезпечення їх відповідності реальним суспільним відносинам. Встановлено, що концепт «правовий моніторинг» у сфері податкового законодавства реалізується фрагментарно різними органами публічної влади, зокрема органами виконавчої та законодавчої влади. Водночас відсутність єдиної методології, уніфікованих критеріїв оцінки та цілісного механізму аналізу зумовлює несистемний характер його здійснення.

У результаті такої фрагментарності знижується ефективність виявлення недоліків податкового регулювання, що безпосередньо впливає на стабільність податкового законодавства. Часті та несистемні зміни податкових норм негативно позначаються на передбачуваності правового регулювання, рівні правової визначеності та довірі платників податків до податкової системи. Своєю чергою, стабільність податкового законодавства не може розглядатися як стан незмінності норм, а виступає результатом їх збалансованого та обґрунтованого оновлення. У цьому контексті правовий моніторинг є ключовим інструментом досягнення балансу між гнучкістю податкового регулювання та його стабільністю.

Отже, удосконалення правового моніторингу податкового законодавства, зокрема шляхом формування єдиної методологічної бази та інтеграції його процедур у правотворчий процес, є необхідною умовою забезпечення стабільності, системності та передбачуваності податкового законодавства України.

З огляду на це, процес адаптації податкового законодавства України до права Європейського Союзу потребує системного правового моніторингу, який дозволяє оцінювати відповідність національних нормативно-правових актів європейським стандартам та визначати напрями їх подальшого вдосконалення.

АНОТАЦІЯ

Досліджено правовий моніторинг як інструмент забезпечення стабільності податкового законодавства України. Проаналізовано сутність правового моніторингу, його місце у правотворчому процесі та

роль у підвищенні якості нормативно-правових актів. Окрему увагу приділено фрагментарності реалізації правового моніторингу у податковій сфері та відсутності єдиної методологічної основи його здійснення.

Встановлено, що правовий моніторинг у податковому законодавстві реалізується через діяльність різних органів публічної влади, проте, не має цілісного та системного характеру. Наголошується на тому, правовий моніторинг – це елемент системи забезпечення конституційно-правової стабільності в Україні. Обґрунтовано, що така ситуація негативно впливає на стабільність податкового законодавства, знижує рівень правової визначеності та передбачуваності податкових норм.

Наголошено, що стабільність податкового законодавства є результатом ефективного функціонування правового моніторингу, який забезпечує баланс між динамічністю податкового регулювання та його узгодженістю. Запропоновано розглядати розвиток правового моніторингу як необхідну передумову підвищення якості податкового законодавства та забезпечення його стабільності, що буде поглиблювати процес адаптації податкового законодавства України до права Європейського Союзу.

Ключові слова: правовий моніторинг; принцип стабільності податкового законодавства; податкове право; принцип верховенства права; правова визначеність; податковий комплаєнс; євроінтеграція; гармонізація законодавства; податкова політика; податкове адміністрування.

Література

1. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text) (дата звернення 14.04.2026).
2. Онищук І. Концепція правового моніторингу в Україні. Філософські та методологічні проблеми права, №2, 2014. С. 148. С. 135-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_2_14
3. Guidelines on Democratic Lawmaking for Better Laws / OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw, 2023. 183 p.
4. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення 14.04.2026).
5. Про відмову в погодженні проєкту регуляторного акта: рішення Державної регуляторної служби України від 28 листопада 2025 року

№748. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/DP8550> (дата звернення 14.04.2026).

6. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської. Київ : Алерта, 2023. 268 с.

7. Колодій А.М., Тернавська В.М. Правовий моніторинг – засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні. Нове українське право. 2023. № 1. С. 95–104.

8. Порядок здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів. Постанова Кабінету Міністрів України №574 від 17 травня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-2024-п#Text> (дата звернення 14.04.2026).

9. Порядок здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. N 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2024-п#Text> (дата звернення 14.04.2026).

10. Методика проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 року №308. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-п/ed20121210#Text> (дата звернення 14.04.2026).

11. Порядок здійснення правового моніторингу у сферах судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, доступу громадян до правосуддя та безоплатної правничої допомоги, здійснення адвокатської діяльності, судово-експертної діяльності, організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) та банкрутства. Наказ Міністерства юстиції України від 29 квітня 2024 року №1261/5. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS39537?an=9&ed=2024_04_29 (дата звернення 14.04.2026).

12. Дмитрик О. О., Котенко А. М. та Смичка Є. В. Вплив принципів податкового законодавства на ведення бізнесу в Україні. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(28), 105–113. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.163685>

13. Г. М. Буканов, О. Ю. Кузьменко, О. С. Волохов. Вплив змін у податковому законодавстві на економічну стабільність України. *Social Development: Economic and Legal Issues*, (5). <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.5.09> с. 6 (1-11)

14. Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 14.04.2026).

15. Постанова Верховного Суду від 19.04.2022 у справі № 816/687/16 (адміністративне провадження № К/9901/33796/20). URL: <https://supreme.court.gov.ua>

16. Постанова від 26.09.2023 Верховного Суду у справі № 640/7520/21. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2023_10_23_640_7520_21

17. Рішення Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-р(П)/2025. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/7137>

18. Антон Монаєнко. Принцип стабільності податкового законодавства крізь призму аналізу практики Верховного Суду, ЄСПЛ, суду ЄС. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/princip-stabilnosti-podatkovogo-zakonodavstva-kriz-prizmu-analizu-praktiki-verhovnogo-sudu-espl-sudu.html>

19. Гетманцев Д. Ретроподаткотворчість. «Помилки» держави, за які відповідальність несе платник податків URL: https://zn.ua/ukr/business/retropodatkotvorchist-pomilki-derzhavi-za-yaki-vidpovidalnist-nese-platnik-podatktiv_.html

20. Волохов О. С. Оцінювання ефективності податкового законодавства України: окремі питання методології. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2026. Серія ПРАВО. Випуск 93: частина 3. С. 52–63. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.3.6>.

21. Марущак О. А. Актуальні питання гармонізації податкового законодавства України до вимог Європейського Союзу // Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 605-610.

22. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 (ратифіковано Законом No 1678-VII від 16.09.2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 14.04.2026).

23. Данілов С. Європейські стандарти у податкових правовідносинах. Підприємництво, господарство і право. 2020. No 6. С. 183–187. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/33.pdf>.

24. Consolidated version of the Treaty on European Union, Document 12012M/TXT, Official Journal of the European Union, 26.10.2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.

25. Головай Н., Бей С. Гармонізація податкової політики України в умовах євроінтеграції: виклики, можливості та перспективи. EMPIRIO. Том 1. 2024. № 2. С. 76–83. URL: <https://empirio.ukma.edu.ua/article/view/308320>

26. Бліхар М.М. Податково-правове регулювання в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи вдосконалення. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Том 2, № 5 (частина 2). С. 105–109. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342417/330255>.

27. Проць М. Моніторинг і аудит як інструмент досягнення балансу приватних і публічних інтересів у фінансовому праві. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 391–396. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290735/284374>.

28. Міністерство фінансів України. Національна стратегія доходів до 2030 року. Київ, 2023. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

29. Ministry of Finance of Ukraine. Report on the progress of the National revenue strategy until 2030 in 2024. Kyiv, 2024. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/Report%20on%20the%20progress%20of%20the%20National%20revenue%20strategy%20until%202030%20in%202024.pdf> (дата звернення: 14.04.2026).

30. Державна податкова служба України. Публічний звіт ДПІС 2024. Київ, 2025. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/888084.html> (дата звернення: 14.04.2026).

31. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist (CDL-AD(2016)007). Strasbourg: Council of Europe, 2016. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282016%29007-e> (дата звернення: 14.04.2026).

32. European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Protection of property (Updated on 31 August 2025). Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_1_protocol_1_eng (дата звернення: 14.04.2026).

33. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (civil limb). Updated to 28 February 2025. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng (дата звернення: 14.04.2026).

34. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb). Updated on 31 August 2025. Strasbourg: Council of Europe, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_eng (дата звернення: 14.04.2026).

Information about the authors:

Lvova Ielyzaveta Olehivna,

Professor, Dr.jur.sc.,

Head of constitutional law department

National University “Odesa Law Academy”

23, Fontans'ka doroga st., Odesa, 65009, Ukraine

Popeliuk Vadym Pavlovych,

Ph.D.,

Associate Professor of the Department of Commercial Law and Process,

National University “Odesa Law Academy”

23, Fontans'ka doroga st., Odesa, 65009, Ukraine

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Медведенко Н. В.

ВСТУП

Еволюція *homo sapiens*, формування суспільства, становлення та розвиток державності супроводжувалися ускладненням суспільних відносин, встановленням та розвитком правил, норм, законів, формуванням певних процедур, які супроводжували та в подальшому ставали складовими тих чи інших видів діяльності, зокрема і в сфері державного управління. Наразі можливо констатувати наявність сформованих адміністративно-правових механізмів забезпечення численних видів діяльності в різних сферах.

В наукових колах питання щодо поняття та сутності адміністративно-правового механізму підіймалися не раз, але все ж і досі залишається місце для дискусії, адже існують окремі аспекти, які видаються необхідним для подальшого дослідження і допоможуть сформувати більш повне уявлення щодо даної проблематики.

1. Визначення сутності адміністративно-правового механізму (етимологія терміну)

Для визначення сутності адміністративно-правового механізму та формування його поняття науковцями використовуються різні підходи. Спочатку скористаємось більш очевидним варіантом, а саме – визначення сутності адміністративно-правового механізму через етимологію його складових.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пояснює «адміністративний» у значенні як той що стосується адміністрації¹.

В свою чергу, «адміністрація» використовується в кількох значеннях:

- виконавча влада в країнах із президентською формою правління;
- чиновники високого рангу, які перебувають на службі в органах, що здійснюють таку владу.
- керівний орган установи, організації, підприємства.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyslovnyk/page/12/mode/lup>

В якості дієслова «адміністрація» означає коло дій чи операцій, щодо управлінням, в тому ж значенні як і «адміністрування» – керувати, управляти, зокрема і з використанням наказів і розпоряджень.

З латини *administratio* «керування» є похідним від дієслова *administro* «служити; керувати, управляти, завідувати»,

Велика українська енциклопедія визначає термін «адміністрування» як «управлінську діяльність посадових осіб, що має чітко регламентовані функції; уміння практично організувати виконавчо-розпорядчу та виробничу діяльність; стиль управління, за якого діяльність фокусується на процедурах і контролі правильного виконання розпоряджень»².

У широкому значенні адміністрування представляє собою систему адміністративних інститутів з чіткою ієрархією, за допомогою якої виконання державних рішень доручається виконавцю з використанням вертикалі влади.

У цьому контексті термін «адміністрування» фактично ототожнюється з адміністративною формою державного управління. Йдеться про соціальну функцію держави, спрямовану на впорядкування та регулювання суспільних процесів. У такому випадку державний службовець виступає представником влади та соціальний провідник державної політики.

У вузькому значенні адміністрування розглядається як професійна діяльність державного апарату, спрямована на реалізацію управлінських рішень, ухвалених керівництвом.

В свою чергу «адміністративний акт» вказана енциклопедія визначає як акт органу державного управління, який встановлює, змінює або припиняє конкретні правовідносини³.

Oxford Wordpower Dictionary, надає тлумачення терміну: «адміністрування» як:

- 1) контроль або управління чимось (наприклад, системами, організацією або бізнесом);
- 2) група людей, які організовують або контролюють щось;
- 3) уряд країни⁴.

Oxford English Dictionary пояснює термін «адміністрація – як діяльність, пов'язану з управлінням, роботою компанії чи організації,

² Велика Українська Енциклопедія URL:<https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

³ Велика Українська Енциклопедія URL:<https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

⁴ Oxford Wordpower Dictionary. Oxford University Press, New York, 1998.

або людьми, які виконують таку роботу», а також як контроль, керівництво, управління чи розпорядження⁵.

Longman Exams Dictionary, 2006 р. видання пропонує визначати: «адміністрування» як:

- 1) діяльність, яка поєднує управління роботою підприємства чи організації;
- 2) уряд країни в особливий період часу;
- 3) процес управління чимось, особливо стосується законів, певних урядових перевірок⁶.

Longman Dictionary of Contemporary English Online пропонує тлумачення «адміністративний» як той, що пов'язаний з роботою з управління компанією чи організацією (адміністративний персонал/обов'язки/робота тощо)⁷

Отже вітчизняні та зарубіжні тлумачні словники надають схожі варіанти пояснення зазначеного терміну ототожнюючи поняття «адміністративний» «адміністрація», «адміністрування» з управлінською діяльністю, керуванням, управлінням, зокрема, державним чи владним управлінням.

Наступною складовою терміну адміністративно-правовий механізм є компонент «правовий» – той що має нормативне закріплення, ґрунтується на праві.

Наприклад «*правова держава*»: «в політико-юридичній теорії – держава, найважливішими ознаками якої є панування закону в усіх сферах суспільного життя; зв'язаність законом держави і її органів; судовий захист прав громадян і взаємна відповідальність держави та особи»⁸.

«*Правове регулювання*» Малиновський В.Я. формулює як – «метод державного управління, який здійснюється за допомогою юридичних засобів, суттю якого є владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, а також на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їхніх прав та обов'язків, установлення певних дозволів і заборон, затвердження певних правових актів»⁹.

⁵ Oxford English Dictionary URL: <https://www.eifl.net/search/node/administration>

⁶ Longman Exams Dictionary. Pearson Education Limited, Edinburg, 2006,

⁷ Longman Dictionary of Contemporary English Online URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/administrative>

⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови URL: <https://archive.org/details/velykislovnyk/page/1101/mode/1up>

⁹ Малиновський В. Я. М19 Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. С. 148. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8477/1/slovnik.pdf>

Longman Dictionary of Contemporary English Online визначає *law* як закон, який являє собою всю систему правил, яких повинно дотримуватися населення певної країни чи регіону, або ж конкретне правило, якого повинні дотримуватися люди в певній країні чи регіоні¹⁰.

Словник юридичних термінів Судової влади України пропонує ряд наступних дефініцій:

– **«право»** визначається як «система загальнообов’язкових правил поведінки, що встановлені чи санкціоновані державою і забезпечуються її примусом»;

– **«правовою державою»** є «державна, в якій панує право, де діяльність усіх її органів і посадових осіб здійснюється на основі та в межах, визначених правом, де не тільки особа відповідальна за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед особою за результати своєї діяльності».

Відповідно **«правовою поведінкою»** виступає – соціально значуща поведінка особи, яка передбачена нормами права, та контролюється її волею та свідомістю¹¹.

В залежності від поглядів на право науковці, які дотримуються природно-правового підходу, ототожнюють його з проявом формалізованого добра, справедливості, милосердя та гуманізму, а нормативісти – науковці, які є прихильниками нормативного погляду, пов’язують сутність права виключно з волею держави¹².

Право виступає важливим регулятором суспільних відносин, його загальнообов’язковість, нормативність, формальна визначеність та державна гарантованість впливає на поведінку людей, надаючи їй впорядкованості, послідовності та взаємної узгодженості. Завдяки правовим нормам діяльність фізичних та юридичних осіб стає більш контрольованою та передбачуваною, що, у свою чергу, забезпечує належний рівень організації суспільного життя та сприяє формуванню цивілізованих форм соціальної взаємодії.

Що стосується роз’яснення терміну **«механізм»** то тлумачні словники пропонують наступні варіанти:

- **пристрій**, що передає або перетворює рух;
- внутрішня будова, система чого-небудь;

¹⁰ Longman Dictionary of Contemporary English Online URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/law>

¹¹ Словник юридичних термінів Судової влади України. URL: <https://bt.mk.court.gov.ua/sud1405/information/jhuydfx/46850/>

¹² Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків. ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с. URL: <https://studies.in.ua/krestovskanm-teorija-derzhavy-i-prava>

– сукупність станів і процесів, яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище.

– метод, спосіб¹³.

Згідно до Оксфордського тлумачного словника, поняття «механізм» може трактуватися як: сукупність рухомих частин у машині, яка виконує завдання; спосіб або система досягнення чогось; система частин живої істоти, які разом виконують певну функцію [6].

Oxford Learner's Dictionaries пропонує трактування слова, поняття «*mechanism*» у двох варіантах: як набір чи сукупність рухомих частин у машині, що виконує певне завдання, або як метод або система для досягнення чогось¹⁴.

Oxford Learner's Dictionary of Academic English містить наступні варіанти тлумачення:

система частин живого організму, які разом виконують певну функцію;

природна система або тип поведінки, що виконує певну функцію;

не лише метод а й форма організації, за допомогою якої щось досягається¹⁵.

Законодавство України надає визначення механізму, в якості устаткування – як «системи кінематично взаємопов'язаних вузлів та деталей, що призначена для перетворення виду руху або для передачі потужності»¹⁶.

Існування та розвиток держави безпосередньо пов'язаний з управлінською діяльністю, яка здійснюється шляхом застосування адміністративних, правових (правотворчих, правозастосовних), організаційних методів.

Однією з основних ознак держави виступає наявність механізму держави тобто «системи державних органів і установ, які здійснюють функції державної влади, специфічних органів примусу, наділених монопольним правом примусового впливу стосовно населення, а також

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови URL: <https://archive.org/details/velykislovyk/page/665/mode/1up>

¹⁴ Oxford Wordpower Dictionary. Oxford University Press, New York, 1998.

¹⁵ Oxford Learner's Dictionary of Academic English URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/mechanism?q=mechanism#google_vignette

¹⁶ Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування гірничодобувних підприємств: Наказ Мінпромполітики від 04.07.2003 № 281 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0733-03/ed20030822/find?text=%CC%E5%F5%E0%ED%B3%E7%EC#Text>

організація публічної влади за певним територіальним принципом, що здійснюється апаратом управління»¹⁷.

Також Малиновський В.Я пояснює «механізм державного управління» як «сукупність засобів організації управлінських процесів та способів впливу на розвиток керованих об'єктів, що базуються на принципах наукової обґрунтованості, об'єктивності, цілісності, узгодженості з використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління»¹⁸.

На думку Бевз Світлани Іванівни терміном «механізм» охоплюється «сукупність засобів, за допомогою яких забезпечується відповідне регулювання» тих чи інших суспільних відносин¹⁹.

Отже з огляду на етимологію окремих складових та їх смислове значення в контексті державної діяльності можна сформулювати визначення адміністративно-правового механізму як – сукупності норм, дій, інструментів (засобів), процедур та органів, які формують систему, метою створення та функціонування якої є владне, контрольоване та засноване на праві впорядкування та регулювання суспільних відносин у державі загалом, або конкретній сфері діяльності.

2. Наукові погляди щодо сутності адміністративно-правового механізму управлінської діяльності

Механізм адміністративно-правового регулювання забезпечує здійснення державного управлінського впливу керівного, регулятивного та організаційно-розпорядчого характеру на різні сфери діяльності та відносини. Тож питання природи та сутності механізму адміністративно-правового регулювання, зокрема і такого регулювання управлінської діяльності, не раз ставало об'єктом наукового інтересу дослідників-правознавців.

Досліджуючи феномен механізму науковці найчастіше розглядають його з двох позицій, як статичне або ж динамічне явище.

Крук С.І., зауважує, що на відміну від технічних наук, де з'явився термін «механізм» в якості фізичного, матеріального об'єкта, певного

¹⁷ Малиновський В. Я. М19 Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8477/1/slovník.pdf> С. 41.

¹⁸ Малиновський В. Я. М19 Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8477/1/slovník.pdf> С. 103.

¹⁹ Бевз С. І. Поняття та особливості адміністративно-правових норм у механізмі адміністративно-правового регулювання державного управління господарською діяльністю. *Держава і право*. 2019. Випуск 83. С 149-160. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/uk/article/UJRN-0001067443>

пристрою, суспільні і правові науки розглядають механізм як «сукупність прав та обов'язків, визначені ними зміст і характер діяльності індивідів, груп, спільнот, об'єднань», а його специфікою є ґрунтування на державній владі, в основі якої знаходяться примус і право, як підстави легітимності державного управління²⁰.

Чітке та лаконічне визначення *механізму* пропонує Кобко Є.В. як «сукупності взаємодіючих, взаємодоповнюючих та взаємозалежних елементів, які функціонують задля досягнення єдиної мети»²¹.

В свою чергу Розпутенко І.В. визначає *механізм* як сукупність заходів та засобів використання яких спрямовано на активізацію підпорядкованого суб'єкта²².

Поділяємо позицію Безпалової О.І. та Нерсисянца В. С., щодо погляду на механізм як функцію, як певну функціональну характеристику об'єкта, яка поєднує та дозволяє зрозуміти специфіку та призначення її складових. Саме тому в юридичному аспекті Безпаловою О.І. пропонується під терміном «*механізм*» розуміти «сукупність методів, форм, прийомів, способів, завдяки правильному використанню яких можливо буде досягти оптимальної організації всіх елементів системи, їх ефективного функціонування, що в результаті повинно привести до отримання бажаного результату»²³.

Основою правового регулювання будь-яких суспільних відносин є норма права, правові акти, правозастосовна діяльність та правовідносини, на що звертає увагу Алексєєв С.С., відмічаючи їх як складові *механізму правового регулювання*. Саме він сформулював та заклавав фундамент концепції сутності механізму правового регулювання²⁴.

Кривицький Ю.В. відмічає, що «за рівнем розвинутості систему юридичних знань про *механізм правового регулювання* слід віднести до

²⁰ Крук С. І. Методологія побудови інституційних механізмів державного управління у сфері національної безпеки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 8–11.

²¹ Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 (08 – Право) / ХНУВС. Харків. 2023. С. 90.

²² Розпутенко І.В. Державна політика України в контексті геоекономічних змін. *Науковий інформаційний вісник з державного управління*. 2009. № 2. С. 25–29.

²³ Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія / Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 37.

²⁴ Кривицький Ю.В. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 22–25. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/90bd68f9-15e3-46fe-9247-182e0768834a/content>

окремої теорії, тобто комплексу поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення цієї категорії²⁵.

Сутність категорії «механізм» у праві полягає у виявленні сукупності можливих засобів цілеспрямованого юридичного впливу, що застосовується визначеними суб'єктами для впорядкування суспільних відносин²⁶.

Куракін О.М. звертає увагу на виконання *механізмом правового регулювання* таких спеціально-юридичних функцій права як регулятивна та охоронна функції²⁷. Аналогічну позицію займають і ряд інших науковців, акцентуючи на регулятивно-охоронній функції як складової сутності механізму правового регулювання.

Скакун О.Ф. звертає увагу на характеристики *механізму правового регулювання*: а) він є складовою соціального регулювання; б) акумулює в собі «всі явища правової дійсності: засоби (норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, рішення судів тощо, об'єктивовані в правових актах); способи (дозволяння, зобов'язування, заборона); форми (використання, виконання, додержання, застосування); в) становить систему правових засобів, способів, форм, що перебувають у взаємозв'язку і взаємодії. Кожна частина механізму правового регулювання знаходиться на своєму місці (як годинний механізм), виконує специфічні функції. Якість виконуваних ними функцій впливає на роботу інших частин і результат функціонування механізму в цілому»²⁸.

А також пропонує визначення *механізму правового регулювання* як єдиної «системи правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок...»²⁹.

Хом'яченко С.І., вважає що *механізм правового регулювання* слід сприймати як «узяту в єдності систему правових засобів (норми,

²⁵ Кривицький Ю.В. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 22–25. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/90bd68f9-15e3-46fe-9247-182e0768834a/content>

²⁶ Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. Київ: УАДУ, 1998. С. 16.

²⁷ Куракін О.М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 / ХНУВС. Харків. 2016 С. 40.

²⁸ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків. Консум, 2001. С. 488.

²⁹ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків. Консум, 2001. С. 488.

правовідносини, юридичні акти тощо), які допомагають забезпечувати результативний правовий вплив на суспільні відносини³⁰.

Адміністративно-правова форма є однією з провідних форм реалізації державного впливу на суспільні відносини, тож адміністративно-правовий механізм покликаний забезпечити впорядкування та регулювання тих чи інших суспільних процесів.

Голосніченко І.П. запропонував тлумачення *адміністративно-правового механізму* як сукупності способів цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на визначену діяльність, що забезпечує узгодження публічних та приватних інтересів взаємодіючих учасників суспільних відносин³¹.

На думку науковців Битяка Ю.П., Гаращука В.М. та ін. *адміністративно-правове забезпечення* відображає механізм імперативно-нормативного упорядкування і організації діяльності суб'єктів та об'єктів управління і формування сталого порядку функціонування³².

Специфіка *адміністративно-правового механізму*, як відмічає Мех Ю.В. залежить від сукупності наступних факторів: «1) обраного об'єкту адміністративно-правового впливу – відповідного різновиду суспільних відносин; 2) мети адміністративно правового впливу на обрані суспільні відносини; 3) наявного стану правового регулювання та бажаного; 4) обраних та дозволених заходів, що застосовуються при адміністративно-правовому впливові на об'єкт; 5) суб'єктах, що задіяні у діяльності, пов'язаній з впорядкуванням відповідних суспільних відносин»³³.

Аналізуючи поняття *адміністративно-правового механізму* забезпечення прав і свобод людини Національною поліцією України у сфері публічного порядку і безпеки Пишна А.Г. прийшла до висновку, що адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини є «системним механізмом взаємопов'язаних елементів норм права, процедур, організаційної структури, методів державного управління та засобів контролю, які забезпечують правове підґрунтя для

³⁰ Хом'яченко С. І. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання цивільної авіації. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 2 (31). С. 11–13.

³¹ Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття) : навч. посіб. Ірпінь : Укр. фін. екон. інт ДПА України, 1998. С. 16.

³² Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дзяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 158.

³³ Мех Юлія Володимирівна. Адміністративно-правовий механізм державно-приватного партнерства в секторі безпеки України. : Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, 2024. С. 107.

реалізації функцій поліції, що дозволяє визначити межі та способи впливу держави на реалізацію прав людини, а також забезпечити належний баланс між інтересами безпеки та гарантіями особистої свободи та сприяє посиленню правової визначеності, попередженню зловживань з боку органів влади, підвищенню прозорості та довіри до поліції»³⁴.

Розглядаючи *соціальне управління* та загалом управління суспільством Битяк Ю.П. відмічає, що соціальне управління є невід'ємною характеристикою будь-якої спільної діяльності людей, його мета – впорядкування спільної діяльності шляхом свідомого впливу на учасників для досягнення спільного результату. Він пропонує розглядати його як «механізм організації громадських зв'язків, що здійснюються всіма державними інституціями, незалежно від конкретного призначення, органами місцевого самоврядування, а також об'єднаннями громадян»³⁵.

Державне управління, виступаючи окремим різновидом соціального управління, характеризується низкою специфічних ознак. Воно реалізується у процесі виконання завдань і функцій соціального управління, проте відзначається вищим рівнем формалізації, адже має виражений владний, імперативний характер (відносини підпорядкування, підкорення управлінській волі держави), а сам управлінський вплив є організаційно оформленим і юридично закріпленим. Водночас держава не обмежується лише координацією суспільних процесів, а здійснює на них цілеспрямований вплив, використовуючи комплекс владно-організаційних інструментів, які є складовою механізму державного управління, чим забезпечує стабільність і керованість суспільного розвитку.

Також хотілось би відмітити, що в залежності від форми державного правління та політичного режиму в конкретній державі питання різниці чи тотожності державного чи публічного управління (адміністрування) може взагалі не стояти. В країнах де влада формується шляхом волевиявлення народу державне і публічне управління по факту є синонімами, в інших випадках державне управління характеризується більшою авторитарністю з пріоритетом державних, а не суспільних інтересів.

³⁴ Пишна А.Г. Поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини Національною поліцією України у сфері публічного порядку і безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 10. С.399-401.

³⁵ Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богуцький та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2013. С.6.

Щодо *адміністративно-правової організації управління*, то Битяк Ю.П. пропонує визначати її як «виконавчу і розпорядчу діяльність системи суб'єктів щодо прогнозування і координації функціонування різних ланок цієї системи, обліку і контролю за розпорядженням матеріальними та фінансовими ресурсами, кадрової роботи, застосування моральних і матеріальних стимулів, заходів дисциплінарного і адміністративного впливу»³⁶.

Досліджуючи системний підхід в *організації державного управління* Нижник Н.Р., Машков О.А. прийшли до висновку, що «сутність категорії «механізм» у праві полягає у виявленні сукупності можливих засобів цілеспрямованого юридичного впливу, що застосовується визначеними суб'єктами для впорядкування суспільних відносин»³⁷.

Безпалова О.І. зазначає, що у «найбільш загальному вигляді під *механізмом державного управління* слід розуміти систему необхідних засобів (правових, організаційних, економічних, інформаційних, мотиваційних), за допомогою яких органи виконавчої влади виконують покладені на них завдання у сфері державного управління». При цьому механізм управління є більш широким, загальним поняттям, яке об'єднує в собі мету управління, його принципи, нормативний базис, коло суб'єктів, засоби, за допомогою яких здійснюється управлінський вплив, а також форми, методи та задіяні активи³⁸.

На думку Авер'янова В. Б. *механізмом державного управління* є сукупність відповідних державних органів, організованих у систему для виконання цілей (завдань) державного управління відповідно до їх правового статусу, та масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації вказаними органами свого функціонального призначення. Звідси складовими елементами зазначеного механізму виступають: 1) система органів виконавчої влади; 2) сукупність правових норм, що регламентують як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування та розвитку»³⁹.

Зважаючи на це визначення, розуміємо, що Авер'янов В.Б. був прихильником широкого погляду на визначення механізму державного

³⁶ Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2013. С. 14.

³⁷ Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. Київ: Видво УАДУ, 1998. С. 16.

³⁸ Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С.46.

³⁹ Державне управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : СОМІ, 1999. С.44.

управління та підтримуємо дану позицію, адже без встановлення правил (правої регламентації), неможливо забезпечити ефективне регулювання будь-якої сфери діяльності чи суспільних відносин.

В свою чергу Петрова С.В. є прихильницею відразу обох позицій. На її думку у вузькому розумінні *механізм управління* є статичною єдністю певних елементів, які слугують інструментом організації управлінських явищ і процесів. А у широкому розумінні даний механізм є динамічним явищем, яке являє собою реальне функціонування усієї статичної єдності елементів⁴⁰.

Необхідність системного підходу до визначення *сутності адміністративно-правового механізму управлінської діяльності* підкреслюється висновками Ю. Кривицького стосовно механізму правового регулювання, який по-перше являє собою складну масштабну регулятивну систему, є свого роду юридичною макроконструкцією, яка охоплює значний обсяг юридичних явищ; по-друге, науковці – дослідники даної тематики мають часто абсолютно різні погляди та думки щодо механізму правового регулювання⁴¹.

Савенко І.М. досліджуючи *організаційно-правовий механізм державного управління* прикордонною службою України виділив наступні його складові:

- організаційний, який передбачає удосконалення організаційної структури та покращення кадрового забезпечення органів прикордонної служби;
- правовий, спрямований на уніфікацію нормативного забезпечення діяльності ДПС України;
- управлінський, який забезпечує посилення охорони державного кордону, боротьбу з корупцією, зміну психології управлінської вертикалі на основі принципу децентралізації;
- ресурсний, щодо удосконалення фінансового забезпечення, системи логістики, підвищення якісних характеристик особового складу;
- комунікаційний, який сприяє розвитку інформаційного забезпечення діяльності прикордонної служби⁴².

⁴⁰ Петрова С. В. Механізми забезпечення мотивації працівників у системі охорони здоров'я: державно-управлінський аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Одеса, 2010. С.16.

⁴¹ Кривицький Ю.В. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 22–25.

⁴² Савенко І. М. Організаційно-правовий механізм державного управління прикордонною службою України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Львівський

При вивченні *адміністративно-правового механізму управління залізничним транспортом загального користування в Україні* Зайкіна Г. М. пропонує в якості складових «єдиного механізму, що забезпечують ефективне управління залізничним транспортом загального користування, координацію системи суб'єктів забезпечення управління залізничним транспортом загального користування для досягнення загальних цілей транспортної галузі, стабільну фінансово-господарську діяльність акціонерного товариства «Укрзалізниця», впровадження міжнародних стандартів, норм та методів управління залізничним транспортом загального користування в національну правову систему» розглядати такі основні елементи:

- національний нормативно-правовий масив забезпечення управління залізничним транспортом та відповідні міжнародні стандарти;
- форми, методи та адміністративні процедури забезпечення управління залізничним транспортом загального користування;
- контроль у сфері управління залізничним транспортом загального користування в Україні⁴³.

Кобко Є.В. досліджуючи *адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави* прийшов до висновку, що «механізм адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України представляє собою системну сукупність правових, організаційних, фінансових та інших інструментів та засобів, які використовуються державою з метою впливу, упорядкування, а також створення умов для належного функціонування суспільних відносин у досліджуваній сфері»⁴⁴.

ВИСНОВКИ

Враховуючи вищезазначене, ґрунтуючись на аналізі дослідженого масиву інформації та наукових праць можливим стало формування наступних суджень.

Науковий інтерес до досліджуваної тематики, не одностайність думок та наявність різних поглядів дослідників лише підкреслює багатогранність явища та потребу в його дослідженні.

регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів, 2016. С.122.

⁴³ Зайкіна Г. М. Адміністративно-правовий механізм управління залізничним транспортом загального користування в Україні: питання теорії і практики. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Приватна установа Науково-дослідний інститут публічного права , Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка. Кропивницький, 2023. С. 5-6.

⁴⁴ Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 (08 – Право) / ХНУВС. Харків. 2023. С. 95.

Для цілей управлінської діяльності будь якого рівня (соціальне управління, державне управління чи управління на меншому, локальному рівні) механізм, на нашу думку, в першу чергу є функцією – тією функціональною складовою, яка забезпечує діяльність, життєздатність та розвиток системи.

Як складова механізму державного управління адміністрування виступає діяльністю, яка реалізується шляхом застосування адміністративних ресурсів і процедур для досягнення визначеної мети.

З огляду на етимологію окремих складових та їх смислове значення в контексті державної діяльності, адміністративно-правовим механізмом управлінської діяльності є сукупність норм, дій, інструментів (засобів), процедур та органів, які формують систему, метою створення та функціонування якої є владне, контрольоване та засноване на праві впорядкування та регулювання суспільних відносин у державі загалом, або конкретній сфері діяльності.

Враховуючи активний технологічний прогрес людства в цілому і країни зокрема, умови в яких відбувається подальший розвиток українського суспільства і, відповідно, держави та її інституцій адміністративно-правовий механізм управлінської діяльності завдяки своєму динамічному характеру також змінюється та еволюціонує. На цей процес особливо впливають мінливі умови дійсності та виклики, що постають перед державою і суспільством та спонукають до вдосконалення законодавства, появи нових шляхів, методів та форм впливу.

АНОТАЦІЯ

Актуальність питання визначення сутності адміністративно-правового механізму управлінської діяльності пов'язана з багатогранністю проблематики, а сам феномен потребує системного підходу при його застосуванні. Адже в сучасних умовах зростає значення ефективних інструментів адміністративно-правового регулювання, задля забезпечення узгодженості та результативності управлінських процесів.

Різні погляди та думки щодо трактування сутності зазначеного механізму, часом не повне розуміння керівною ланкою засад функціонування системи управління, її складових впливає на ефективність формування та застосування такого механізму, а тому потребує додаткового наукового осмислення.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnnyk/page/12/mode/1up>.

2. Велика Українська Енциклопедія URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

3. Oxford Wordpower Dictionary. Oxford University Press, New York, 1998.

4. Oxford English Dictionary URL: <https://www.eifl.net/search/node/administration>.

5. Longman Exams Dictionary. Pearson Education Limited, Edinburg, 2006.

6. Longman Dictionary of Contemporary English Online URL: https://www.ldoceonline.com/dictionary/administrative_

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови URL: <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/1101/mode/1up>

8. Малиновський В. Я. М19 Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 251 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8477/1/slovnik.pdf>

9. Longman Dictionary of Contemporary English Online URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/law>

10. Словник юридичних термінів Судової влади України. URL: <https://bt.mk.court.gov.ua/sud1405/information/jhuydfx/46850/>.

11. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків. ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с. URL: <https://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava>

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови URL: https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/665/mode/1up_

13. Oxford Learner's Dictionary of Academic English URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/mechanism?q=mechanism#google_vignette_

14. Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування гірничодобувних підприємств: Наказ Мінпромполітики від 04.07.2003 № 281 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0733-03/ed20030822/find?text=%CC%E5%F5%E0%ED%B3%E7%EC#Text>

15. Бевз С. І. Поняття та особливості адміністративно-правових норм у механізмі адміністративно-правового регулювання державного управління господарською діяльністю. *Держава і право*. 2019. Випуск 83. С 149-160. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/uk/article/UJRN-0001067443>

16. Крук С. І. Методологія побудови інституційних механізмів державного управління у сфері національної безпеки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 8–11.

17. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 (08 – Право) / ХНУВС. Харків. 2023. 400 с.

18. Розпутенко І.В. Державна політика України в контексті геоекономічних змін. *Науково інформаційний вісник з державного управління*. 2009. № 2. С. 25–29.

19. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія / Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.

20. Кривицький Ю.В. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 22–25. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/90bd68f9-15e3-46fe-9247-182e0768834a/content>.

21. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. Київ: УАДУ, 1998. 160 с.

22. Куракін О.М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 / ХНУВС. Харків. 2016 436 с.

23. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків. Консум, 2001. 656 с.

24. Хом'яченко С. І. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання цивільної авіації. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 2 (31). С. 11–13.

25. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття) : навч. посіб. Ірпінь : Укр. фін. екон. інт ДПА України, 1998. 52 с.

26. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

27. Мех Юлія Володимирівна. Адміністративно-правовий механізм державно-приватного партнерства в секторі безпеки України. : Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права, Центральнотукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, 2024. 389 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0524U000226/>.

28. Пишна А.Г. Поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини Національною поліцією України у сфері публічного порядку і безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 10. С.399-401. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/90>

29. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2013. 656 с.

30. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. Київ: Видво УАДУ, 1998. 160 с.

31. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків : ХНУВС, 2014. 544 с.

32. Державне управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : СОМІ, 1999. 265 с.

33. Петрова С. В. Механізми забезпечення мотивації працівників у системі охорони здоров'я: державно-управлінський аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Одеса, 2010. 220 с.

34. Кривицький Ю.В. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 22–25. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/90bd68f9-15e3-46fe-9247-182e0768834a/content>.

35. Савенко І. М. Організаційно-правовий механізм державного управління прикордонною службою України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів, 2016. 204 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U000462/>.

36. Зайкіна Г. М. Адміністративно-правовий механізм управління залізничним транспортом загального користування в Україні: питання теорії і практики. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Приватна установа Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка. Кропивницький, 2023. 345 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0523U100210/>.

Information about the author:

Medvedenko Nadiia Vasylivna,

Candidate of Law, Associate Professor,

Senior Researcher Department of Organization of Scientific Activities

Odessa State University of Internal Affairs

1, Uspenska str., Odessa, 65014, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6833-7852>

**ДОКТРИНАЛЬНІ, ПРАКСЕОЛОГІЧНІ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОВНОГО
ПРАВОСУДДЯ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Митрофанов І. І., Светлічний І. В.

ВСТУП

Актуальність обраної теми роботи обґрунтована об'єктивною необхідністю зміни парадигми протидії злочинності неповнолітніх на відновну, що зумовлено сучасними тенденціями державотворення в Україні та ЄС. Дослідження інтегровано у загальну концепцію наукових програм та перспектив розвитку правової думки в Україні. Наукова новизна роботи полягає в розширенні теоретичних уявлень про відновну парадигму як концептуальну основу запобігання злочинності та протидії злочинності неповнолітніх. Розкрито доктринальні, праксеологічні та кримінологічні аспекти отриманих результатів для правотворчої діяльності за сучасних умов державотворення в Україні.

Нині визначити, що таке відновне правосуддя, – складне завдання. Багато сучасних дослідників та науковців вважають відновне правосуддя комплексним поняттям без чітко визначених меж, що ускладнює обмеження його суті конкретною формулою, програмою, практикою, філософією чи результатом, зазначають як зарубіжні (Дейлі, Пройетті-Скіфоні, Дюнкель)^{1 2}, так і українські (Митрофанов І., Светлічний І., Крестовська Н. та інші)³ науковці. Погоджуємося з визначенням, що відновне правосуддя слід розглядати як один із низки

¹ Dünkkel F., Horsfield P., Parosanu A. Research and selection of the most effective juvenile restorative justice practices in Europe: Snapshots from 28 EU member states (Tech. Rep.). *International Juvenile Justice Observatory*. 2015. URL : <https://repozytorium.bg.ug.edu.pl/info/book/UOGab0651b374744eb5a137843fffd8fc9f/>.

² Dünkkel F., Gebauer D., Kestermann C. Mare-Balticum-Youth Survey. Selbstberichtete Delinquenz und Gewalterfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2005. № 88. P. 215–239. URL: https://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0606/bic/bibliothek/akt_lit/aufsaetze/2005/aufsaetze_06_2005.pdf

³ Митрофанов І. І., Светлічний І. В. Візії Ганса Гросса: кримінологічні аспекти відновного правосуддя щодо неповнолітніх. *Кримінальна юстиція: візії Ганса Гросса та сучасність* : кол. моногр. Baltija Publishing. м. Рига, Латвія. 2026. С. 10-18.

інноваційних підходів (інструментів) для встановлення справедливості, результати якого можна емпірично оцінити⁴.

У роботі доцільно розглядати три ключові виміри (доктринальний, праксеологічний, кримінологічний) і сфокусуватися на прикладному значенні відновного правосуддя як інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх. Це важлива для української правової науки багатогранна тема, яка поєднує теоретичний аналіз з практичними рекомендаціями. Українські науковці, які досліджують відновне правосуддя (зокрема в контексті неповнолітніх), у більшості акцентують на його ролі як альтернативи традиційному каральному (ретрибутивному) підходу, з фокусом на ресоціалізацію (реституцію), медіацію та профілактику рецидиву. Логіка дослідження відповідає зазначеному підходу: відновне правосуддя розглядається не як самоціль, а як інструмент.

Триаспектний підхід забезпечує комплексність: доктрина дає теоретичну базу, праксеологія – емпіричні дані впровадження (медіація, сімейні конференції, програми відновлення), кримінологія – аналіз ефективності щодо зниження рівня злочинності, віктимологічні аспекти, фактори делінквентності, рецидивізму та наслідків для суспільства. Тема узгоджується з Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей, Концепцією кримінальної юстиції щодо неповнолітніх та пілотними проектами програм відновного правосуддя в Україні. Відновний підхід, як зазначають зарубіжні та українські (Митрофанов І., Светлічний І. та інші) учені, сприяє ранньому виведенню неповнолітніх із кримінального процесу, формуванню відповідальності та зменшенню стигматизації⁵.

Сутнісний аналіз, як зазначає Митрофанов І. І., дозволив визначити відновне правосуддя як цілісний антропоцентричний підхід, спрямований на реституцію на конкордацію. Відновна парадигма фасилітує діалог між сторонами, трансформуючи конфлікт із площини репресії у площину порозуміння. Міжгалузевий характер феномена відновного правосуддя обґрунтовується логічним синтезом положень кримінального права, кримінології та кримінального процесу.

Дуалізм приватного та публічного інтересів є важливим аспектом для дослідження. Спираючись на доробки В. В. Шаблістого, О. Ю. Маринич

⁴ Daly K. Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*. 2002. 4(1), 55–79. URL: <https://doi.org/10.1177/1462474022228464>.

⁵ Митрофанов І. І. Теоретико-філософські підґрунтя кримінально-правового впливу: від каральної парадигми до відновлювального правосуддя. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 1(43). С. 1002–1015. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1\(43\)-1002-1015](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1(43)-1002-1015).

та О. Я. Гуняка, можемо стверджувати, що людиноцентристська парадигма вимагає зміщення акцентів на користь прав потерпілого та збільшення питомої ваги (суб'єктності) учасників процесу. Шаблистий розвиває людиноцентристський підхід до безпеки людини як центрального елемента кримінально-правового регулювання, розглядаючи безпеку як передумову реалізації прав і свобод⁶. Зазначене відображає перехід від суто каральної юстиції до моделі відновної, де приватний інтерес стає каталізатором та фактором розвитку зрілого громадянського суспільства. Нині, під час відбиття повномасштабної агресії РФ проти України, відновне правосуддя (відновна парадигма) набуває особливого значення саме тому, що посилює реінтеграцію сучасної молоді (покоління Z), сприяє залученню молоді до допомоги силам оборони України та запобігає ескалації молодіжної злочинності як під час війни, так і в майбутньому.

Тому слід підкреслити причинно-наслідковий зв'язок: відновне правосуддя не стільки реагує на вчинений злочин, скільки діє проактивно на етапі запобігання, профілактики та протидії злочинності неповнолітніх.

1. Доктринальні аспекти, генезис та онтологія відновного правосуддя

Досліджуючи генезу та онтологію відновного правосуддя слід акцентувати на існуванні відновних практик на етнічних українських землях, у правових традицій Київської Русі та сучасних інституціях незалежної України, які пройшли кризу державотворення часів УНР та радянського періоду.

Щодо відновних практик на етнічних українських землях в історичному контексті наголосимо на звичаєвому праві, копних судах, примиренні та елементах, близьких до відновного правосуддя (медіація, компенсація шкоди, участь громади).

Копні суди (XIV–XVIII ст.) на етнічних українських землях були яскравим прикладом громадського (общинного) судочинства з відновними елементами: вони розглядали справи на основі звичаїв, залучали представників верви/копи (громади), спрямовувалися на примирення сторін, відшкодування шкоди та відновлення соціальної злагоди, а не лише на покарання. Ці суди еволюціонували з давньоруських вервних інститутів і діяли в Галичині, на Волині, в

⁶ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. 420 с. URL : <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/shabl1m.pdf>.

козацьких землях, поєднуючи елементи колективної відповідальності та гуманізації⁷.

У “Руській правді” (давньоруський період на українських землях) вже закріплювалося примирення замість кровної помсти через грошову компенсацію (віру), що є ранньою формою реституційного/відновного підходу⁸. Ці практики підкреслюють громадський характер правосуддя, фокус на відновленні відносин і компенсації, що співзвучно з сучасним відновним правосуддям.

У межах сучасної парадигми кримінальної відповідальності неповнолітніх особливої ваги набуває теорія реінтегративного сорому (reintegrative shaming) Дж. Брейтвейта (1989 р.), що постає фундаментальним теоретико-методологічним підґрунтям відновного правосуддя. Ця концепція пропонує альтернативну візію механізму превенції рецидивної злочинності через призму соціально-психологічної корекції особи. На відміну від карального підходу, де сором є інструментом стигматизації та маргіналізації правопорушника, реінтегративна модель базується на засадах “гуманного осуду”.

Як зазначає Ленні, традиційна (каральна) модель кримінальної юстиції зосереджується переважно на встановленні вини та застосуванні заходів кримінально-правового впливу, тоді як відновне правосуддя щодо неповнолітніх орієнтується на примирення, відшкодування шкоди, відновлення соціальних зв’язків і зниження психологічного травмування неповнолітніх учасників провадження.

Процесуальна справедливість – теорія, запропонована Томом Тайлером, показує чому відновне правосуддя може впливати на повторність (рецидивізм) правопорушень⁹. Згідно з його теорією процесуальної справедливості правосуддя, сприйняття справедливості акторами системи кримінального правосуддя є важливим, оскільки громадяни частіше співпрацюють і приймають результат своєї справи, якщо вважають, що з ними поводитися справедливо. Іншими словами, хоча результати важливі, процес або спосіб, у який вирішуються процесуальні питання, можуть мати ключові наслідки та впливати на рецидивізм. Коли люди позитивно сприймають систему, вони з більшою ймовірністю дотримуватимуться закону в майбутньому. Крім цього, тривалість відновних процесів (програм) також мають значення,

⁷ Бедрій М. М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар, 2014. 264 с.

⁸ Карпенко Р. Історичні передумови впровадження медіації в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 6–10.

⁹ Lanni A. Taking restorative justice seriously. *Buffalo Law Review*. 2021. 69(3), 635. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3797755.

оскільки Ліпсі та Вілсон виявили, що ефективні процеси тривали щонайменше 23 тижні¹⁰.

У своєму дослідженні Леврант стверджує, що єдина криміногенна потреба, на яку спрямовані програми відновного правосуддя – це перегляд систем цінностей молоді шляхом розвитку емпатії до жертв¹¹. Як зазначає Дейлі, очікування того, що відновне правосуддя може спричинити значні зміни в людях, як часто стверджують багато прихильників, насправді є міфом¹².

Теоретичні основи (доктрина) відновного правосуддя як інструментарію запобігання та протидії злочинності неповнолітніх охоплюють еволюцію від традиційного карального підходу до парадигми, орієнтованої на відновлення порушених відносин, відшкодування шкоди та ресоціалізацію. Ця доктрина базується на визнанні злочину не лише як порушення закону, а як шкоди, завданої конкретним особам, спільноті та соціальним зв'язкам, особливо в контексті неповнолітніх, чия психіка та соціалізація ще формуються. Відновне правосуддя пропонує альтернативу репресивним заходам, акцентуючи на добровільній участі, діалозі та превентивному ефекті¹³.

Генеza відновного правосуддя за кордоном сягає давніх традицій багатьох культур, де конфлікти вирішувалися через примирення, компенсацію та відновлення гармонії в громаді, а не через державне покарання. У корінних народів (наприклад, у практиках маорі Нової Зеландії чи аборигенів Північної Америки) злочин розглядався як порушення балансу, що потребує колективного відновлення. У європейській традиції елементи реститутивного підходу простежуються в середньовічних звичаях, але сучасна доктрина формувалася як реакція на кризу каральної юстиції¹⁴.

Сучасна концепція відновного правосуддя виникла в 1970-х роках у Північній Америці. Ключовим поштовхом став “експеримент у Кітченері” (Канада, 1974 р.), коли двоє неповнолітніх правопорушників

¹⁰ Lipsey M. W., Wilso D. B. Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*. 1998. pp. 313–345.

¹¹ Levran S., Culle, F. T., Fulton B., Wozniak J. F. Reconsidering restorative justice: The corruption of benevolence revisited? *Crime & Delinquency*, 1999. 45(1), 3–27.

¹² Daly K. What is restorative justice? Fresh answers to a vexed question. *Victims & Offenders*. 2016. 11(1), 9–29.

¹³ Нагорнюк-Данилюк О. А. Відновне правосуддя як складова ювенальної превенції // Юридична наука. Том 2 № 5(107). 2020. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.16>.

¹⁴ Светлічний І. В. Відновне правосуддя як елемент кримінально-правової охорони прав дітей // Часопис Київського університету права. 2020. № 4. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.69.

зустрілися з потерпілими для обговорення завданої шкоди та шляхів її відшкодування. Цей випадок започаткував “Програму примирення потерпілого та правопорушника в Кітченері”, натхненну принципами прощення й взяття на себе відповідальності, що походили із релігійного вчення менонітів. Меноніти пов’язані з Канадою, оскільки їхня спільнота оселилася переважно в провінції Онтаріо, де розташований Кітченер¹⁵. Ці принципи акцентують на особистій відповідальності за гріхи з подальшим примиренням через щире каяття та відновлення гармонії в громаді. Експеримент ініціював пастор Креймер, який застосував церковні менонітські практики для вирішення кримінальних конфліктів у місцевій спільноті.

Теоретичне підґрунтя концепції відновного правосуддя сформулював Говард Зер у праці у праці “Змінюючи лінзи” (Changing Lenses 1990), в якій злочин визначається як порушення відносин між людьми, а не лише законів (правил) держави. Питання “що було порушено і яке покарання?” замінюється на “яку шкоду завдано, чії потреби не задоволено і як це виправити?”.

У контексті злочинності неповнолітніх доктрина відновного правосуддя набула особливого значення завдяки міжнародним стандартам – конвенціям ООН, правилам та рекомендаціям Ради Європи. Конвенція ООН про права дитини (1989) та Міжнародні мінімальні стандартні правила ООН щодо відправи правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985) наголошують на найкращих інтересах дитини, ресоціалізації та мінімальному втручанні кримінальної юстиції. Відновне правосуддя розглядається як інструмент, що сприяє виведенню неповнолітнього з звичайного (формального) кримінального процесу, зменшенню стигматизації та запобіганню рецидиву шляхом формування почуття особистої відповідальності.

В Україні теоретичні основи відновного правосуддя формувалися під впливом європейських та міжнародних стандартів, а також національних проектів, програм та реформ ювенальної юстиції. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх (Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011) та Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей передбачають сприяння програмам відновного правосуддя, зокрема медіації, як засобу добровільного примирення та ресоціалізації. Нині сучасна доктрина відновного правосуддя «адаптується» до реалій сьогодення, трансформуючи акценти справедливого правосуддя щодо неповнолітніх на гуманізації,

¹⁵ Меноніти. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-66532> (дата звернення: 24.04.2026).

профілактиці правопорушень та соціальній реінтеграції неповнолітніх правопорушників.

Доктринально відновне правосуддя ґрунтується на трьох ключових принципах: добровільності участі, орієнтації на потерпілого та активній (дієвій) відповідальності правопорушника. У справах неповнолітніх ці принципи дозволяють враховувати вікові особливості, психологічний стан та соціальне середовище, сприяючи не покаранню, а виправленню поведінки. Як інструмент запобігання злочинності, відновне правосуддя діє на рівні як первинної профілактики (зменшення факторів ризику через діалог), так і вторинної (запобігання правопорушенням через роботу з молодими правопорушниками задля уникнення рецидиву).

Праксеологічний вимір доктрини включає форми медіації (прямий діалог потерпілого та правопорушника за участі медіатора), сімейні групові конференції та кола примирення. Для неповнолітніх ці практики ефективні, оскільки залучають родину та громаду, сприяють емоційному зміцненню потерпілого та формуванню у правопорушника емпатії та навичок відповідальної поведінки. Дослідження підтверджують зниження рівня рецидиву порівняно з традиційним покаранням¹⁶.

Кримінологічний аспект доктрини полягає в емпіричній оцінці ефективності відновного правосуддя як превентивного інструменту. Застосування відновних практик зменшує стигматизацію неповнолітнього, що є одним із факторів делінквентності, та відновлює соціальні зв'язки (відносини, міжособистісні комунікації), порушені злочиним. У контексті України це набуває особливої актуальності через широкомасштабну агресію РФ проти України, воєнні дії та пов'язані з ними об'єктивні соціальні кризи, під час яких відновне правосуддя (відновна парадигма) набуває особливого значення, посилює реінтеграцію сучасної молоді (покоління Z), сприяє залученню молоді до допомоги силам оборони України та запобігає ескалації молодіжної злочинності під час війни.

Таким чином, доктрина відновного правосуддя еволюціонувала від давніх практик до визнаного інструментарію гуманізації кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Доктрина пропонує комплексний підхід: від генези в традиційних культурах і сучасних експериментах 1970-х до інституціоналізації в Україні через пілотні програми та стратегії реформ. Як елемент запобігання та протидії злочинності неповнолітніх, відновне правосуддя акцентує не на репресії, а на відновленні справедливості, що відповідає принципам правосуддя щодо неповнолітніх.

¹⁶ Буклет відновного правосуддя. МІОУ. 2023. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/buklety-vidnovne-pravosuddya.pdf>

2. Праксеологічні аспекти відновного правосуддя як інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх (в Україні та країнах ЄС)

Практичне застосування відновного правосуддя як одного з інструментів запобігання та протидії злочинності неповнолітніх (в Україні та країнах ЄС) базується на певних процесуальних формах (процедурах) та методиках, що передбачають комунікацію (діалог) між потерпілим і правопорушником, а також відшкодування шкоди та залучення громади (рідних, батьків, вихователів). У країнах ЄС практика відновного правосуддя реалізується переважно через медіацію, сімейні конференції та кола примирення, які застосовуються на етапах досудового провадження, як альтернатива судовому розгляду або як додатковий захід. Такі практики сприяють ресоціалізації неповнолітніх, зменшенню стигматизації та профілактиці рецидиву, тому що враховують вікові особливості психіки та соціального розвитку¹⁷. Розглянемо детальніше праксеологічні аспекти відновного правосуддя в країнах ЄС.

В Австрії відновне правосуддя для неповнолітніх активно впроваджується через організацію NEUSTART, де проводиться медіація. Емпіричні дані свідчать про високий рівень успіху: у 78% випадків прокурори припиняли провадження після медіації. Дослідження 1998 року (361 випадок медіації) показало рівень рецидиву 14% порівняно з 33% при накладенні штрафу; подальші оцінки підтвердили 15% рецидиву після медіації проти 41% після традиційних санкцій. У пілотних проектах сімейних конференцій (2012–2014) акцент робився на реінтеграції з залученням родини, що позитивно впливало на соціальні зв'язки неповнолітніх¹⁸.

У Бельгії та Північній Ірландії сімейні групові конференції є ключовою практикою. Дослідження в Бельгії демонструють, що учасники відновних процесів відчують справедливість процедури, а рівень задоволеності жертв сягає 85%. У Північній Ірландії програми для молоді з груповими конфліктами показали потенціал у підтримці десистемності від злочинної поведінки, з акцентом на тригери змін та посилення про-соціальної ідентичності. Емпіричні оцінки

¹⁷ Dünkler F. et al. (eds.). *Juvenile Justice Systems in Europe and Restorative Justice snapshots from 28 EU Member States (2015–2019)*. URL: https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf.

¹⁸ European research on restorative juvenile justice *icclr.org* Vol 1. 2015.

підтверджують зниження рецидиву завдяки залученню спільноти та родини¹⁹.

У Нідерландах та Німеччині медіація інтегрована в ювенальну юстицію як диверсійний інструмент. Європейські звіти фіксують, що неповнолітні, які беруть участь у програмах відновлення, демонструють нижчі рівні рецидиву порівняно з традиційним судовим процесом. У Нідерландах практики сприяють завершенню освіти та соціальній реінтеграції, зменшуючи ризик повторних правопорушень. Аналогічно в Німеччині victim-offender mediation показує позитивний вплив на задоволеність обох сторін та зменшення страху повторної віктимізації.

У Великій Британії (Англія та Уельс) «referral orders» з відновним компонентом становлять значну частину санкцій щодо неповнолітніх. За даними міністерства юстиції, відновне правосуддя сприяло 14% зниженню рецидиву у цій юрисдикції. Рівень задоволеності жертв сягає 85%, причому 70% жертв обирають медіацію, а 78% рекомендують її іншим. Економічний ефект оцінюється в потенційну економію в 185 млн фунтів за два роки завдяки зменшенню навантаження на систему юстиції²⁰.

У Фінляндії, Норвегії та інших скандинавських країнах відновне правосуддя інтегрується в пробацію та превентивні програми. Загальноєвропейські мета-аналізи (включаючи дані з ЄС) показують зниження делінквентної поведінки (ефект $g=0.23$). Для жертв та неповнолітніх фіксується зростання задоволеності та сприйняття справедливості, що є додатковим превентивним фактором. Рандомізовані дослідження іноді дають менш виражені результати, але оцінки підтверджують ефективність²¹.

Емпіричні дані з країн ЄС (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Нідерланди тощо) свідчать про високу ефективність відновного правосуддя у запобіганні рецидиву серед неповнолітніх: середні показники рецидиву після медіації коливаються від 9,7% до 16%, що значно нижче середнього рівня (близько 30%). Задоволеність жертв і правопорушників перевищує 90% у багатьох програмах, а успішність

¹⁹ European Forum for Restorative Justice. Contribution on restorative justice (2022). https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/ReducingReoffending/European_Forum_for_Restorative_Justice_-_UN_model_strategies_on_reducing_reoffending_contribution_on_restorative_justice_by_EFRJ.pdf.

²⁰ European Comparison on Juvenile Restorative Justice Practices (OIJ J). URL: https://www.oijj.org/sites/default/files/archivospaginas/revij_european_comparison_oijj.pdf

²¹ Kimbrell C.S., Wilson D.B. Restorative justice programs and practices in juvenile justice: A meta-analysis (2023). DOI: 10.1111/1745-9133.12613 URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1745-9133.12613>

угод сягає 86–92%. Практика сприяє не лише реагуванню на вчинений злочин, але й первинній та вторинній профілактиці через формування емпатії, відновлення соціальних зв'язків та зменшення стигматизації²².

У контексті протидії злочинності неповнолітніх відновне правосуддя в ЄС діє як багатофункціональний інструмент: на досудовому етапі – для диверсії від формального процесу, на судовому – як умова застосування альтернативних санкцій, після вироку – для ресоціалізації. Європейські моделі (зокрема, European Model for Restorative Justice with Juveniles) підкреслюють необхідність національних стратегій, професійної підготовки медiatorів та моніторингу результатів. Порівняно з традиційними каральними заходами, відновні практики демонструють кращі показники реінтеграції та нижчі соціальні витрати²³.

Таким чином, практичне застосування відновного правосуддя в країнах ЄС (з найбільшим обсягом даних в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Нідерландах та Німеччині) підтверджує його ефективність як інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх. Емпіричні оцінки фіксують зниження рецидиву, високу задоволеність учасників та економічні переваги, що робить його перспективним для адаптації в українському контексті ювенальної юстиції.

Отже, перспективи відновного правосуддя в Україні пов'язані з його поступовою інституціоналізацією через пілотні програми (які вже діють), зокрема Програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, запроваджену наказом від 22.07.2024 № 2176/5/501/176, а також через Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. У цьому контексті криміналістичні підходи в архітектоніці відновного правосуддя зумовлюють імперативну потребу в імплементації поглибленого психолого-антропологічного аналізу особи неповнолітнього правопорушника. Такий діагностичний інструментарій виступає основним презумптивним чинником забезпечення ефективності процедури медіації, трансформуючи її з формального акту примирення в дієвий механізм ресоціалізації та реституції порушеного правопорядку через призму гуманізації кримінальної відповідальності. Це вперше в Україні реалізується на рівні пілотних проєктів 2024 року з акцентом на зупинення досудового розслідування при успішній медіації,

²² EUROPEAN RESEARCH ON RESTORATIVE JUVENILE JUSTICE Vol 1. 2015. URL: https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf

²³ European Model on Restorative Juvenile Justice. URL: https://sovitellu.com/vertaissovitellu/wp-content/uploads/2025/11/european_model_on_restorative_juvenile_justice.pdf

що відповідає європейським стандартам і формує нову культуру діалогу в ювенальній юстиції.

Від 9 вересня 2024 року в Україні розпочато реалізацію вищезгаданого пілотного проекту “Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення” в межах програми проводиться медіація між потерпілим і неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим.

3. Кримінологічні аспекти відновного правосуддя у запобіганні та протидії злочинності неповнолітніх – кримінологічна детермінація та суб’єктивна архітектоніка делінквентності

Комплексний аналіз кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх показує наступні результати. Дослідження причинно-наслідкових зв’язків базується на соціально-натуралістичній методології О. М. Костенка, згідно з якою делінквентність розглядається як результат дисгармонії волі особи із законами соціальної природи.

Кримінологічні аспекти відновного правосуддя як інструментарія запобігання та протидії злочинності неповнолітніх охоплюють емпіричну оцінку його впливу на рівень делінквентності, рецидиву та соціальні наслідки. Кримінологічний аналіз базується на мета-аналізах, рандомізованих та квазі-експериментальних дослідженнях, які демонструють, що відновне правосуддя діє проактивно на етапі профілактики. Таке правосуддя інтегрується в трирівневу модель профілактики правопорушень: перший рівень – загальне запобігання факторам ризику, вторинний рівень – робота з групами ризику для уникнення правопорушень та третій рівень – ресоціалізація та зменшення рецидиву²⁴.

Причинно-наслідковий зв’язок в цій парадигмі проявляється в тому, що відновне правосуддя формує у неповнолітнього емпатію, почуття відповідальності та навички конструктивного вирішення конфліктів, що безпосередньо знижує ймовірність повторної делінквентної поведінки. На первинному рівні профілактики програми медіації та сімейних конференцій у школах і громадах зменшують вплив негативних факторів (стрес, конфлікти в родині, стигматизація), запобігаючи переходу від девіантної поведінки до злочинності. Емпіричні дані свідчать про ефект

²⁴ Kimbrell C.S., Wilson D.B. Restorative justice programs and practices in juvenile justice: A meta-analysis (2023). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1745-9133.12613>

($g=0.23$) у зниженні делінквентної поведінки порівняно з традиційними підходами²⁵.

На вторинному рівні профілактики відновне правосуддя застосовується як диверсійний інструмент на досудовому етапі, виводячи неповнолітніх з формального кримінального процесу. Це зменшує стигматизацію, яка є потужним криміногенним фактором, і сприяє ранній ресоціалізації. Мета-аналізи показують, що жертви та правопорушники демонструють вищу задоволеність (до 85–90%) і сприйняття справедливості, що корелює зі зниженням рецидиву на 10–20% у порівнянні з контрольними групами традиційного судочинства²⁶.

Третій рівень профілактики акцентує на відшкодуванні шкоди та відновленні соціальних зв'язків. Причинно-наслідковий механізм полягає в тому, що активна участь неповнолітнього в діалозі з потерпілим формує внутрішню мотивацію до зміни поведінки, зменшуючи ризик рецидиву. Рандомізовані дослідження (Make-it-Right program) фіксують зниження ймовірності повторного арешту на 19 процентних пунктів (44% відносно зниження) протягом шести місяців, зазначений ефект зберігається до чотирьох років²⁷.

Кримінологічні оцінки підтверджують, що відновне правосуддя ефективніше за традиційні каральні заходи саме завдяки проактивному впливу на етапі профілактики. У трирівневій моделі первинна профілактика зменшує загальний рівень делінквентності в громаді, вторинна – запобігає ескалації ризику, а третя – розриває ланцюг рецидиву через ресоціалізацію. Мета-аналізи Латімера, Вілсона та інших (Latimer et al., 2005; Wilson et al., 2017) показують середнє зниження рецидиву на 7–34% залежно від форми програми, з кращими результатами для медіації та конференцій²⁸.

У європейському контексті (Австрія, Бельгія, Північна Ірландія) емпіричні дані демонструють, що програми відновного правосуддя сприяють десистемності від злочинної поведінки, підтримуючи про-

²⁵ Latimer J., Dowden C., Muise D. The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis. 2005. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/effectiveness-restorative-justice-practices-meta-analysis>

²⁶ Fulham L. A meta-analysis of recidivism... 2025. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/17488958231215228>

²⁷ Shem-Tov Y. et al. Can Restorative Justice Conferencing Reduce Recidivism? 2024. <https://www.capolicylab.org/wp-content/uploads/2024/01/Can-Restorative-Justice-Conferencing-Reduce-Recidivism-Evidence-from-the-Make-it-Right-Program-1.pdf>

²⁸ The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. *Government of Canada*. https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/rp01_1-dr01_1/p4.html

соціальну ідентичність неповнолітнього. Причинно-наслідковий зв'язок посилюється залученням родини та громади, що компенсує дефіцит соціального контролю. Рівень рецидиву після медіації коливається в межах 9,7–16%, що значно нижче середнього показника (близько 30%)²⁹.

В українських умовах кримінологічний аналіз пілотних програм відновного правосуддя (2021–2023) показує низький рівень рецидиву (близько 2% серед учасників пробаційних програм з елементами відновлення). Проактивний ефект проявляється в зменшенні впливу факторів ризику (війна, соціальні фактори) через формування готовності до правослухняної поведінки. Трирівнева модель профілактики інтегрується в Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей, де відновне правосуддя діє як на превентивному, так і на корекційному рівнях³⁰. У першому році реалізації пілотної програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх (у 2024–2025 роках) до центрів безоплатної правової допомоги надійшло 147 справ на участь у Програмі, при цьому укладено 90 угод між неповнолітніми та потерпілими, що свідчить про високу частку конструктивного вирішення конфліктів через медіацію. У 24 з 38 розглянутих судових справ участь неповнолітніх у Програмі була врахована судами. Детальна статистика, аналітика, проблематика та подальші пропозиції щодо реалізації Програми міститься у звіті³¹.

Таким чином, кримінологічні аспекти підтверджують причинно-наслідковий зв'язок: відновне правосуддя, діючи проактивно в рамках трирівневої моделі профілактики, не лише реагує на вчинений злочин, але й системно знижує рівень злочинності неповнолітніх та рецидиву. Емпіричні дані мета-аналізів і конкретних програм свідчать про позитивний ефект, вищу задоволеність учасників і економічні переваги, що робить його перспективним інструментом для української ювенальної юстиції.

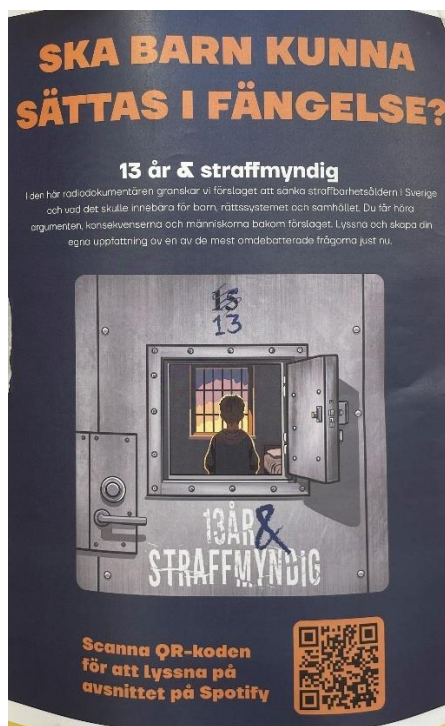
Науково інтерпретовані дані нейропсихології щодо поступового дозрівання префронтальної кори мозку пояснюють імпульсивність підліткової поведінки та обґрунтовують необхідність специфічних

²⁹ European Forum for Restorative Justice. Contribution on restorative justice (2022). URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/ReducingReoffending/European_Forum_for_Restorative_Justice_-_UN_model_strategies_on_reducing_reoffending_contribution_on_restorative_justice_by_EFRJ.pdf

³⁰ Сперкач Н.А. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/76-1.pdf>

³¹ Щорічний звіт (відновне правосуддя). 09.09.2024–09.09.2025 [Електронний ресурс] / Координаційний центр з надання безоплатної правничої допомоги. 2025. URL: <https://legallaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/shhorichnyj-zvit-vidnovne-09-09-2024-r-09-09-2025-r.pdf> (дата звернення: 24.04.2026).

заходів виховного впливу замість каральних. У цьому контексті досвід Німеччини та Нідерландів щодо розширення ювенальних стандартів на категорію “молодих дорослих” (до 21–23 років) корелює з сучасними уявленнями про континуальність нейророзвитку. Щодо суб’єктивної сторони правопорушення, то вікові межі кримінальної відповідальності (14–16 років) у Кримінальному кодексі України наразі узгоджуються з типологією молодіжної злочинності в країнах Європи. За результатами власних досліджень одного з авторів³² нині (станом на квітень 2026 року) в країнах ЄС (зокрема, у Швеції) дискусійним залишається питання зниження віку кримінальної відповідальності (Рис. 1).

**Рис. 1. Плакат із запрошенням до дискусії
щодо зниження віку кримінальної відповідальності з 15 до 13 років
(Університет Ліннея, Швеція, 2025)**

³² Светлічний Ігор Валерійович [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Светлічний_Ігор_Валерійович (дата звернення: 24.04.2026).

ВИСНОВКИ

Компаративістський аналіз розглянутих правових систем дозволяє констатувати високий рівень інституціоналізації відновної парадигми у сфері ювенальної юстиції. У правотворчій діяльності слід враховувати сучасні тенденції державотворення в ЄС. Дослідженням встановлено, що відновна парадигма є інструментом запобігання та протидії злочинності неповнолітніх, розкрито доктринальні, праксеологічні та кримінологічні аспекти отриманих результатів для правотворчої діяльності за сучасних умов державотворення в Україні.

Для системного впровадження відновного правосуддя в Україні як постійного, а не пілотного інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх пропонується:

1. Внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України (статті 46, 47, 469–475 щодо примирення): передбачити процесуальні наслідки успішної медіації у формі відновного правосуддя – обов’язкове врахування судом як підстави для закриття провадження, звільнення від кримінальної відповідальності або застосування примусових заходів виховного характеру на досудовому та судовому етапах.

2. Прийняти окремий Закон України “Про відновне правосуддя щодо неповнолітніх” (або внести комплексні зміни до Закону “Про безоплатну правничу допомогу” та Кримінального кодексу): закріпити статус Програми як постійної, визначити правові гарантії добровільності, конфіденційності, участь медіаторів з системи БПД, а також інтеграцію з пробацією та соціальними службами.

3. Забезпечити фінансування та підготовку кадрів: передбачити бюджетні кошти на навчання медіаторів, створення спеціалізованих ювенальних судів або палат та моніторинг ефективності з обов’язковим аналізом статистики рецидивізму неповнолітніх.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні здійснено розглянуто три ключові виміри (аспекти) відновного правосуддя (доктринальний, праксеологічний, кримінологічний) у системі запобігання та протидії злочинності неповнолітніх. Автори сфокусувалися на прикладному значенні відновного правосуддя як інструменту запобігання та протидії злочинності, зокрема, неповнолітніх. Тема поєднує теоретичний аналіз з практичними рекомендаціями. Науковці, які досліджують відновне правосуддя (зокрема в контексті неповнолітніх) акцентують на його ролі як альтернативи традиційному каральному (ретрибутивному) підходу, з фокусом на ресоціалізацію (реституцію), медіацію та профілактику рецидиву. Логіка дослідження відповідає зазначеному підходу: відновне правосуддя розглядається не як самоціль, а як інструмент.

Триаспектний підхід забезпечує комплексність: доктрина дає теоретичну базу, праксеологія – емпіричні дані впровадження (медіація, сімейні конференції, програми відновлення), кримінологія – аналіз ефективності щодо зниження рівня злочинності, віктимологічні аспекти, фактори делінквентності, рецидивізму та наслідків для суспільства. Тема узгоджується з Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей, Концепцією кримінальної юстиції щодо неповнолітніх та пілотними проектами програм відновного правосуддя в Україні. Відновний підхід, як показано, сприяє ранньому виведенню неповнолітніх із кримінального процесу, формуванню відповідальності та зменшенню стигматизації неповнолітніх.

Сутнісний аналіз дозволив визначити відновне правосуддя як цілісний антропоцентричний підхід, спрямований від реституції до конкордації. Показано, що відновна парадигма фасилітує діалог між сторонами, трансформуючи конфлікт із площини репресії у площину порозуміння. Міжгалузевий характер феномена відновного правосуддя обґрунтовується логічним синтезом положень кримінального права, кримінології та кримінального процесу.

Практична значущість отриманих результатів трансформується у комплексні рекомендації, зокрема, щодо правотворчої діяльності. Тому у правотворчій діяльності в Україні слід враховувати сучасні тенденції щодо кримінальної юстиції в країнах ЄС. Для системного впровадження відновного правосуддя в Україні як постійного, а не пілотного проекту (інструменту) запобігання та протидії злочинності неповнолітніх пропонується розробити та впровадити певні зміни до національного законодавства.

Ключові слова: призначення покарання, індивідуалізація, *actus reus*, *mens rea*, відновне правосуддя, заохочувальні норми, медіація, неповнолітні.

Література

1. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
2. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010.
3. Митрофанов І. І. Теоретико-філософські підґрунтя кримінально-правового впливу: від каральної парадигми до відновлювального правосуддя. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 1(43). С. 1002–1015. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1\(43\)-1002-1015](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1(43)-1002-1015).

4. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Митрофанов Ігор Іванович; М-во освіти і науки України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Одеса: Фенікс, 2015. 575 с.

5. Митрофанов І. І. Механізм кримінально-правового регулювання: монографія. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2019. 480 с.

6. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013.

7. Светлічний І. В. Відновне правосуддя як елемент кримінально-правової охорони прав дітей. *Часопис Київського університету права*. 2020. №. 4. С. 383–386. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69>.

8. Светлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 254– 257. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/63>.

9. Светлічний І. В. Відновне правосуддя: захист приватного інтересу в кримінальному праві (практики захисту прав неповнолітніх в умовах війни). *Захист прав дитини в умовах воєнного стану : Колективна монографія*. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2025. 1232 с. С. 854 – 878. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-36>.

10. Трубников В. М., Денисова Т. А. Відновне правосуддя стосовно неповнолітніх: яким воно має бути? *Юридичний журнал*. 2004. № 12 (30). С. 59–64.

11. Dünkler F., Gebauer D., Kestermann C. Mare-Balticum-Youth Survey. Selbstberichtete Delinquenz und Gewalterfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2005. N. 88. P. 215–239. URL: https://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0606/bic/bibliothek/akt_lit/aufsaeetze/2005/aufsaeetze_06_2005.pdf

12. Miers D., Hale C., Maguire M., Netten A., Newburn T., Uglow S. An Exploratory Evaluation of Restorative Justice Schemes. London: Home Office, 2001.

13. Костенко О. М. Основи соціально-натуралітичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: ВД “Гельветика”, 2021. 140 с.

14. Костенко Олександр. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори : монографія. Київ: Паливода А.В., 2020. 812 с.

15. Кваша Р. С. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології. дис.... д-ра філос. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102626>.

16. Однолько І. В. The theoretical basis of crime prevention. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*. 2013. Vol. 4, no. 29. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.29.6538>.

17. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/download/172962/173294>.

18. Сперкач Н. А. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/76-1.pdf>

19. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999.

20. Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження злочинів, що вчиняються неповнолітніми у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/9.pdf.

21. Нагорнюк-Данилюк О. А. Відновне правосуддя як складова ювенальної превенції // *Юридична наука*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.16> URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/310>.

22. Бюлетень “Відновне правосуддя в Україні” № 1–2. 2011. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/zakonodavstvo_dl/buletin_vidnovne%20pravosuddya_1_2.pdf

23. Хмелевська Н. В. Діалектика розвитку відновного правосуддя. // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/59-67>. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3-4_2021-Khmelevska.pdf

24. Землянська В. та ін. Модель відновного правосуддя у формі mediaції між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення. Громадська організація “ФОКУС ПРАВА”. URL: [https://court.gov.ua/storage/portalsud2603/Модель%20та%20Програма%20відновного%20правосуддя%20у%20формі%20медіації%20\(з%20додатками\).pdf](https://court.gov.ua/storage/portalsud2603/Модель%20та%20Програма%20відновного%20правосуддя%20у%20формі%20медіації%20(з%20додатками).pdf).

25. Щорічний звіт про Програму відновного правосуддя (2024–2025). URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/shhorichnyj-zvit-vidnovne-09-09-2024-r-09-09-2025-r.pdf>.

26. Dünkler F. et al. Juvenile Justice Systems in Europe (snapshots from 28 EU Member States). URL: https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf.

27. Wilson D.B. et al. Effectiveness of Restorative Justice Principles in Juvenile Justice: A Meta-Analysis. 2017. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/library/publications/effectiveness-restorative-justice-principles-juvenile-justice-meta-analysis>.

Information about the authors:

Mytrofanov Ihor Ivanovych,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Fundamental and Sectoral Legal Sciences
of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
20, Universytetska str., Kremenchuk, 39600, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>

Svietlichnyi Igor Valeriyovych,

PhD student,
Research Center,
Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7328-548X>

THEORETICAL AND LEGAL DETERMINATION OF JUDICIAL PRECEDENT AND MECHANISMS OF JUDICIAL RULE-MAKING IN THE MODERN LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Kobko-Odarii V. S.

INTRODUKTION

This scientific work provides a comprehensive analysis of the conceptual foundations of the functioning of the judicial branch of government, the mechanisms of judicial law-making, and the theoretical and practical aspects of judicial law. Particular attention is focused on determining the legal nature of decisions made by courts of various levels, as well as on resolving controversial issues regarding the hierarchical determination of judicial norm-setting acts in the system of sources of law in Ukraine. The author examines the issue of granting court decisions the status of a factor that directly influences the processes of forming legal norms. The work places particular emphasis on studying the significance of legal conclusions and explanations of higher judicial bodies, as well as their role in the evolution of the domestic legal system. Based on the analysis, a conclusion is formulated about the significant increase in the importance of judicial practice in modern conditions. The higher echelons of the Ukrainian judicial system are no longer limited to the function of resolving individual disputes; their competence has actually expanded to include elements of rule-making and ensuring the uniformity of law enforcement.

The article presents a comprehensive scientific study of the nature of judicial precedent and the specifics of judicial rule-making in the context of the dynamic transformation of the domestic legal system. The author analyses the fundamental principles of the functioning of the judiciary not only as an institution of law enforcement, but also as an active subject of legal standard setting. The main focus is on determining the hierarchical place of judicial acts in the system of sources of law in Ukraine and the legal status of Supreme Court decisions.

The issues of recognizing the precedent nature of judicial acts and their direct impact on the process of lawmaking are examined. Particular emphasis is placed on the legal nature of the conclusions of higher courts, which ensure the unity of judicial practice and stability of law enforcement. Based on a systematic analysis, it is argued that the role of the court in Ukraine has undergone a significant evolution: from the classic resolution of individual disputes to the performance of functions that actually acquire the characteristics of rule-making activity. The need for a clear legislative

distinction between judicial interpretation and the direct creation of new legal norms is justified in order to comply with the constitutional principle of separation of powers.

1. Theoretical and methodological principles of determining judicial precedent in the system of sources of law

As the rule of law develops and takes shape in modern Ukraine, new institutions of the legal system are emerging. One of these is the judiciary, which functions as an independent branch of government. Changes in socio-economic relations and the creation of new ones affect all spheres of state bodies, including the legal system, which is a complex, multifaceted mechanism without which no civilized state can function or exist in the global community.

An objective assessment of the current state of the legal system is impossible without taking into account the intense globalization and integration transformations occurring on a global scale and exerting a decisive influence on the national legal order. In this context, the issue of modernizing key components of the legal architecture – in particular, the institutional improvement of judicial bodies – takes on priority significance both for fundamental legal scholarship and for practical activities within Ukraine's legal system.

Contemporary globalization trends encompass not only the economic, environmental, and political spheres of social life, but also exert a decisive influence on the architecture of the national legal system. In this regard, the issue of the adaptability of Ukraine's legal system to the conditions of a globalized world remains highly relevant in practical terms. Resolving this issue requires the development of a fundamental theoretical framework capable of systematically explaining the mechanisms by which global and regional integration influence the structural elements of domestic law and the institutional stability of the state. In today's world, the law faces an important challenge: the problem of managing globalization and harmonizing its processes. The law serves as both an instrument of globalization and a means of managing its processes.

The distinctive feature of globalization in the legal sphere lies in the fact that this process manifests itself to varying degrees in all structural components of a country's legal system. This primarily concerns the legal framework, the system of sources of law, and the relationships between them. Globalization also manifests itself in the course of lawmaking and law enforcement, since the dynamism of the legal system is ensured, on the one hand, by the mechanism of lawmaking, and on the other – by factors of law enforcement.

One example of globalization's impact on the sources of national law is the evolution of the sources of law in modern Ukraine. This has resulted in the widespread use of legal contracts as a source of law across various branches of law, as well as the recognition and application of judicial practice (precedent) as a source of law.

This, in turn, has a certain impact on judicial bodies. We believe that globalization is such a comprehensive phenomenon that it extends to the courts as well.

It should be noted that, due to its unique characteristics, statutory law continues to be the dominant source of law in countries with a Romano-Germanic legal system. Alongside this, judicial practice, including international judicial practice, has come to play an increasingly important role. Formally, judicial practice in Ukraine is not binding following the adjudication of similar cases; however, lower courts have, to a greater extent than before, begun to follow the judicial practice of higher courts.

In his study of judicial precedent, R. Cross concludes that the concepts of «judicial precedent» and «judicial practice» are regarded as identical and interchangeable, generally appearing under the same term – «precedent»¹.

The U.S. legal system takes a fairly flexible approach to precedent as a source of law, which allows for the adaptation and transformation of judicial approaches in response to societal changes. In contrast, in countries of the Romano-Germanic legal family, a different conceptual model prevails, where judicial precedent is interpreted primarily through the lens of judicial practice or common law.

The key difference lies in the hierarchical nature of judicial acts: in the continental system, legal positions established by courts (particularly higher courts) are not binding on lower courts when resolving similar disputes. From a formal standpoint, judicial bodies are vested with equal authority and are not bound by the decisions of their peers. Consequently, the adoption of a higher court's legal position occurs not through institutional compulsion, but due to the intellectual persuasiveness and authority of the arguments presented.

As R. David noted, the continental model of judicial practice, unlike the Anglo-American common law system, allows each individual court to participate in lawmaking and to influence the formation and modification of legal norms².

A retrospective analysis and an examination of the evolutionary dynamics of the legal architecture have made it possible to conceptualize the law-making function of the judicial branch and to identify a range of issues related to its official legitimization in Ukraine. At the current stage of state

¹ Cross, R. *Precedent in English Law*. Oxford : Clarendon Press, 1985. P. 153.

² David, R., & Joffrey-Spinosi, K. *Major Legal Systems of the Modern World*. 1999. P.118.

development, the judiciary, acting as a fundamental component of the separation of powers, implements not only classical justice but also a specific form of judicial lawmaking, which is embodied through the mechanisms of judicial precedent and generalized judicial practice.

There is no consensus in the literature regarding judicial practice as a source of Ukrainian law and the rule-making function of higher judicial bodies; consequently, the issue of its recognition within the legal system remains unresolved. In this regard, the development of Ukrainian society requires further research into this legal phenomenon, taking into account various scholarly approaches.

Thus, in both academic theory and legal practice, two main viewpoints have emerged regarding judicial practice as a source of law and judicial lawmaking in general. Some authors, taking into account all positive factors, recognize judicial lawmaking and judicial practice as a source of law, while others do not consider judicial practice to be a source of law, since judicial bodies do not have lawmaking functions; their primary task is to apply the law, not to create it.

In our opinion, in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, judicial practice in any of its manifestations is viewed not as a form of lawmaking, but exclusively as a law enforcement activity. In the author's view, the functional purpose of the court lies not in the creation of legal norms, but in the administration of justice – that is, the resolution of disputes based on current legislation.

In this context, judicial practice does not act as an autonomous «source of law» in the sense of direct lawmaking, but rather constitutes the objective reality of the functioning, implementation, and legal protection of established provisions. This is of fundamental importance both for the stability of the legal order and for the further evolution of jurisprudence. Thus, while lacking the status of direct lawmaking, judicial practice simultaneously serves as a solid foundation and a source of information for the future improvement of the legal framework.

Of course, it is hard to disagree with this, since the judicial precedents established by the higher courts may subsequently be adopted by the legislature and serve as the basis for new legal norms.

Currently, Ukrainian law has a system of formal sources of law, which includes legal custom, normative treaties, and normative legal acts. There are no grounds for recognizing judicial precedent and legal doctrine as formal sources of modern domestic law.

In contrast to these viewpoints, there are positive opinions regarding the existence of judicial practice as a source of law and judicial lawmaking within Ukraine's legal system.

The state of the judiciary is one of the key issues in the development of the Ukrainian state under current conditions. It serves as a litmus test for assessing the level of democracy in the country. The Constitutional Court has become a law-making body. By declaring laws and regulations – or specific provisions thereof – to be unconstitutional, the Constitutional Court thereby repeals them and, consequently, replaces certain legal norms with others.

Although the Constitutional Court and the Supreme Court do not possess a legislative function enshrined in law, they effectively perform it, and this activity in no way restricts the rights and freedoms of citizens or legal entities, nor does it infringe upon their interests; on the contrary, it protects their violated rights, freedoms, and legitimate interests in cases where a normative act is inconsistent with the Constitution.

Under these conditions, the higher courts bear an excessively heavy burden: they are forced not only to counteract serious distortions of the legal system but also, in the process, to develop the necessary doctrinal provisions to fill gaps in the scientific and theoretical elaboration of human rights issues. The gap created in the process is promptly bridged by judicial acts of the higher courts in the course of resolving legal disputes, with the legal positions enshrined therein bearing the hallmarks of precedent.

These debates are not new to Ukrainian academia and legal practice; they ebb and flow, but the issue of judicial lawmaking within the Ukrainian legal system persists. In our opinion, the function of judicial lawmaking by higher courts should be recognized and enshrined in legislation, with their powers, limits, form, implementation mechanisms, and duration of effect clearly defined. It is better to have lawmaking within the framework of the law than to ignore it altogether. This is what will constitute progress toward a rule-of-law state. In real legal practice, a mechanism for judicial lawmaking is being developed within the national legal system.

And this process is not quick; it is necessary to find the optimal procedures that would allow the higher judicial bodies, within the limits of their powers, to perform a rule-making function. This is where the special role of the higher judicial bodies lies, with their own procedure for judicial rule-making and a form of its expression that differs from that of the legislative and executive branches.

In our view, the strength of the judiciary depends primarily on whether the country is governed by the rule of law or by an authoritarian regime, a totalitarian system, or an oligarchy. The role of the judiciary in society is largely determined by the level of legal culture among the people and is rooted in respect for the courts, which is cultivated not over decades, but over centuries. It requires long-term, painstaking, and persistent work. And this work must begin right now.

In this case, the positive experience of judicial lawmaking in international legal systems can contribute to the formation and development of judicial lawmaking in our legal system, but with due regard for its specific characteristics.

Indeed, in foreign legal systems, active judicial lawmaking is not considered a violation of the principle of separation of powers. Judicial lawmaking exists because it is simply impossible to avoid. Inevitable judicial lawmaking is determined by the presence of gaps in the laws and the inherent uncertainty and ambiguity of many legal provisions, as well as the impossibility of denying justice in the absence of a clear, positive rule applicable to the dispute.

In our view, the law-making activity of higher judicial bodies, by the very nature of judicial power and its operations, is aimed not only at resolving legal disputes and protecting the rights, freedoms, and interests of parties based on the law, but also at formulating judicial norms. Since an unconstitutional normative act, a gap in the law, or the vagueness of legal provisions requiring interpretation grant the court the right, in the course of administering justice, to formulate a normative rule and provide an interpretation that will both resolve the legal dispute and fulfill the constitutional provision on judicial protection.

Judicial precedent historically emerged and developed within the context of the English legal system, whereas the legal tradition of the continental legal system rejected the possibility of judicial lawmaking. Despite the fact that in countries of the continental legal family, the normative nature of judicial acts is denied due to the doctrinal and ideological alienation of the ideas of judicial lawmaking, their actual role in the mechanism of legal regulation remains quite significant. Thus, in some states (France, Germany, etc.), while not recognized *de jure* as a source of law, judicial precedent *de facto* continues to play a significant role in legal regulation. In others (Switzerland, Portugal, Spain, etc.), judicial precedent is officially recognized as a source of law and is applied alongside the statute, although it has a subsidiary nature. Furthermore, in common law countries, the role of statute (law) in regulating social relations continues to strengthen, allowing us to conclude that there is a mutual permeation of certain legal institutions into the national legal systems of common law and civil law countries and, consequently, a convergence of the two legal families. Under these conditions, it is necessary to take a new approach to examine the role of courts in the sphere of legal regulation, particularly in light of the current needs of the Ukrainian legal system.

The assessment of the feasibility and legal validity of judicial precedent and judicial practice as sources of Ukrainian law remains a contentious and debated issue in domestic legal doctrine, despite the numerous works on this

topic. Given its complexity and fundamental importance for the Ukrainian legal system, the issue of judicial lawmaking requires further in-depth theoretical development, as the positions of authors researching this issue are characterized by largely contradictory and ambiguous conclusions.

The history of the emergence of case law is inextricably linked to medieval England. Over time, common law spread far beyond the borders of the United Kingdom, a development largely facilitated by the colonial policies of the English state. Judicial precedent as a source of law operates in the legal systems of common law countries, but also exerts its influence in countries of the Romano-Germanic legal family.

In the countries of the Romano-Germanic legal family, however, no general concept has been developed regarding the place, role, and significance of judicial precedent within the system of sources of law.

In Ukraine, as in most countries of the Romano-Germanic legal family, the attitude toward judicial precedent has been and remains ambiguous. For a long time, judicial precedent and judicial practice were not recognized in our country as a source of law, although they played a role in resolving similar cases in the absence of relevant statutory provisions.

Judicial precedent is always developed in the course of judicial activity. It is the form in which a court articulates new legal norms and interpretations of the law in its decision. However, not every judicial body has the authority to create legal norms; only the highest court in the judicial system does.

Of course, in order to determine whether judicial practice can serve as a source of law, it can only be considered in a narrow sense, since the «judicial activity» mentioned above cannot be a source of law in the formal-legal sense. Furthermore, the authors highlight the «weak points» in a narrow approach to understanding judicial practice. Thus, the authors quite often conflate two concepts: «judicial practice» and «decisions of higher courts», which is incorrect, since judicial practice (in the narrow sense) consists of «typical judicial decisions in specific cases resulting from a long-standing, consistent application of the law».

Judicial practice cannot be reduced to a single specific judicial act. In this regard, it would be incorrect to speak of recognizing judicial practice as a source of law in the formal sense, whereas in a substantive sense, judicial practice can rightly be called a source of law, since gaps in legal regulation, as well as situations of «legal vacuum» filled by judicial bodies, serve as a motivating factor stimulating proper legal regulation of the relevant social relations. In the context of this issue, the authors recognize the resolutions of the Plenums of the higher judicial bodies as a source of law (in the formal sense), subsuming them under the concept of «judicial practice», rather than judicial practice itself as such. Domestic legal literature presents various

positions on this issue. Some authors consider resolutions of the Plenums to be a source of law, while others do not recognize them as such. Authors also define the legal nature of these acts in different ways.

Democratic processes within Ukraine's legal system pertain to legal practice, including judicial practice. It is practice that adapts laws to real-life situations, demonstrates how effective and well-developed the legal system in the country is, signals problems and disruptions in its functioning, proposes ways to improve and correct shortcomings, develops legal positions regulating specific types of social relations, and elevates the standard of law.

Judicial practice and judicial precedent in every legal system have their own distinctive features and patterns of development. Precedents

are an integral part of any form of creative activity; they do not need to be introduced or artificially cultivated in the judicial sphere, as they are capable of arising, changing, and disappearing on their own within the structures of judges' customary practices and standards of court conduct, regardless of whether the legal system is predominantly oriented toward statutory law or judicial precedent. This allows us to note that judicial practice and precedent directly influence the regulation of relations within the legal system. And the more stable the legal system is, the more perfect judicial lawmaking becomes.

From the perspective of the modern understanding and practice of judicial lawmaking, the life of the law is possible only in practical activity, in its correction, supplementation, and, where necessary, in the development of legal provisions and legal positions (judicial norms) specifically by higher judicial bodies to establish a unified, universally binding judicial practice, and through social relations, thereby ensuring legal stability and the security of the law as a whole.

Judicial rule-making is a secondary activity of a higher judicial body; it is not a separate legislative process but arises when, in the course of performing its functions, the court encounters a gap or defect in the law, an unconstitutional law, or a provision of a legal act requiring interpretation. In such cases, to resolve the dispute, the court formulates a judicial norm that settles the dispute and becomes an additional regulator of social relations with characteristics of a precedent. It is precisely in such cases that the mechanism of judicial norm-setting is activated as a necessary and integral element of the legal system.

Although judicial norms possess a certain degree of normativity, they should not be equated with legal norms (of the law), as they contain normative rules applicable to a specific case, apply only to similar cases, and their duration is limited by the adoption of a new legal norm. This understanding of lawmaking by the higher judicial bodies in no way violates the principle of separation of powers, since each branch of government has its own strictly

defined functions of lawmaking. The legislative branch amends, repeals, and enacts laws; the executive branch enforces them and issues subordinate normative acts; the judicial branch applies normative legal acts, creating judicial norms when necessary and thereby performing a law-making function.

Judicial rule-making has become a distinctive function of the higher courts, enabling them, under current conditions, to establish judicial norms capable of regulating socio-legal situations prior to the adoption of a legislative act. The primary forms of judicial rule-making are judicial precedent and the judicial practice of the higher courts.

Today's reality allows for a fresh perspective on the role of the courts in Ukraine's legal system, as the unique element of «case law» will become a factor in the continuous improvement of the judiciary.

In its activities, the judiciary must not only apply the law but also create general norms when the legislature remains silent. Such activity by higher judicial bodies assists the legislature both in amending normative acts and in supplementing and overcoming gaps in regulatory and legal regulation, and constitutes an optimal and objectively existing form of judicial activity.

The law-making activity of courts in Ukraine's legal system is not formally (officially) recognized, is interpreted controversially in legal doctrine, but it does exist in reality and, through the higher courts, influences the development of law – just as it does in other countries on the European continent (Greece, Italy, the Netherlands).

The rule-making powers of the judiciary are not officially enshrined in legislation, but this does not mean that the judiciary, as a branch of government, is deprived of such powers in fact and in practice. On the contrary – the higher courts, alongside the application and interpretation of legal norms, also engage in law-making activities, restoring justice to violated rights and freedoms.

In practice, of course, both in England and in the United States, it was the courts that created the law, and they did so, like their counterparts on the continent, largely setting the achievement of justice as their primary goal.

Judicial lawmaking in the Ukrainian legal system is reflected in the decisions of the Constitutional Court, which contain legal positions, as well as in the judicial practice of the Supreme Court.

Therefore, no matter how much respect we have for the law (the primary source of Ukrainian law), legal ambiguities will always arise, and one way to address this is through judicial lawmaking, since certain difficulties emerge during the application of legal norms that require practical refinement by the courts.

In such situations – which arise throughout the entire existence of the law – judicial precedent and judicial practice, as concentrated forms of judicial lawmaking by higher courts, help resolve the problem.

Therefore, recognizing judicial practice as a source of law does not diminish the powers of the legislative and executive branches. Courts exercise only those powers inherent to them, which cannot be exercised by other bodies. The growing role of the courts in society inevitably leads to judicial practice performing a rule-making function. This is precisely what is happening in our reality.

Thus, the legislative recognition of judicial lawmaking in the Ukrainian legal system, in our opinion, will allow for more prompt resolution of gaps in normative legal acts, the effective judicial protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens and legal entities, and the uniform application of legal norms to disputed legal relationships and the establishment of legal facts; serve as a regulator of balance (through a system of checks and balances) in relations between the executive and legislative branches, and contribute to the formation of the rule of law in Ukraine.

2. Transformation of the judicial function: from law enforcement to ship rule-making in the modern realities of Ukraine

Throughout the entire period of the Basic Law's existence and the evolution of the regulatory framework, the gradual expansion of the courts' law-making activity allows us to analyse fundamental transformations in the field of legal science. Law is a product of society's life, designed to ensure its security and comfort, as it is objectified in two key dimensions: through lawmaking and through the activities of the justice system. One of the most controversial issues in the interaction between these institutions is judicial law-making, which has long been denied both at the legislative level and in academic circles. Contemporary jurisprudence faces an ambitious task: not only to recognise this legal phenomenon, but also to clearly determine its role in the general theory of law and the structure of legal regulation.

This general theoretical task also defines the objectives of this article: to use classical scientific methods to study the relevant results of law enforcement rule-making activities that go beyond traditional judicial interpretation, to determine the nature of the normative material created by the courts and its role in legal regulation.

The issue of interaction between law-making processes and the functioning of judicial bodies is of particular importance for the modernisation of the Ukrainian legal system, which was largely dictated by the start of systemic reform of the judicial branch of government in 2010. The scientific interest in this issue is explained by the long-standing absence of a

comprehensive analysis of the institution of justice in domestic jurisprudence. Until recently, the law-making role of the court was on the periphery of academic research, and only recently has it begun to be considered as an independent and fundamental object in the theory of state and law.

The creation of special legal rules by the court is not only and not so much a well-known feature of common law systems as an inevitable stage in the development of law, including for the family of Roman-Germanic law. Within the Anglo-American legal tradition, the phenomenon of judicial rule-making is inextricably linked to the institution of classical precedent. In Great Britain, the source of law is understood as a specific mechanism by which a particular rule acquires legal force and becomes binding for application in judicial practice. English precedent, formed in the process of law-making activity of higher courts, is a basic source of law on a par with legislative acts (statutes). The foundation of this doctrine is the principle of hierarchy: the decisions of higher courts are binding on all lower courts. At the same time, the higher courts themselves, although not bound by a strict obligation to adhere to their own decisions, usually rely on them in their arguments. A characteristic feature is that judges in England are often forced to follow previously established precedents, even when there are compelling reasons to deviate from them.

Ukrainian law enforcement officials and legislators have unleashed the creative energy that had been restrained during the socialist period. Domestic judicial practice, expressed mainly in the acts of higher judicial bodies, has rapidly developed into an independent regulatory and legal reality. And these are no longer just «legal provisions» that do not relate to legal norms, but rules of a generally binding nature (at least within the judicial system). The specific legal substance of law enforcement acts and norms is an objective element of legal reality. The task of modern jurisprudence is not to recognise or deny the normative nature of the results of judicial activity, but to study this new phenomenon and determine its types, content, functions and place in domestic legal doctrine in general and in the mechanism of legal regulation in particular.

The opinions of legal scholars in legal science are divided into two camps. Some researchers believe that legal precedent cannot be a source of law in our country at all because Ukraine belongs to the Romano-Germanic legal family, which means that the main source of law is the law. Other researchers emphasise that our legal system must adapt to modern society and that legal precedent has a right to exist, since the practice of judicial rule-making has a positive impact on the development and updating of legislation.

Yes, L.M. Nikolenko has his own view of this situation and notes that Ukraine is a country governed by statutory law, therefore «courts do not have the right to set precedents. The Constitution of Ukraine enshrines the principle

that judges are independent in the administration of justice and are subject only to the law (Article 129). If a court obeys the decision of another court (precedent), it thereby deviates from this principle»³.

In contrast, in contemporary academic discourse, many legal experts tend to believe that judicial rule-making has de facto transformed into an autonomous source of law. This thesis is supported by several fundamental factors: the growing role of judicial practice in regulating legal relations, as well as a review of the conceptual views of scholars and practitioners on the nature of precedent in Ukraine. In particular, S. V. Shevchuk argues for the need to implement precedent mechanisms into the national legal system. The researcher emphasises that the legal positions of the Supreme Court should be binding, extending to an indefinite circle of subjects, and not limited only to participants in a specific court proceeding⁴. L. A. Lutsyk notes that «the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine can become judicial precedents»⁵.

Thus, according to D. M. Yasnok, «judicial law-making is a complex procedural and legal category that combines the professional knowledge and skills of judges, their intellectual and legal experience, practical thinking and existing philosophical and legal views on the problem from the point of view of social and moral values and logical reasoning, which makes it possible to create a procedural and legal formula whose content could fill a legislative gap, enabling civil, administrative or commercial cases to be considered on their merits; such a legal formula, if formed by the court of first instance during the consideration of a civil, administrative or commercial case, can be verified in terms of both its substantive legal and socio-legal quality at the level of both appeal and cassation proceedings»⁶.

Indeed, legal precedent is not officially a source of law in Ukraine, since courts in our country do not have legislative functions in accordance with the Basic Law of the state, they are not vested with the right to create new legal norms (rules of conduct). However, it is impossible for domestic doctrine to ignore this legal phenomenon (judicial rule-making) at the present stage. In this coordinate system, a court decision is viewed as a formalised

³Ніколенко Л.М. Про визначення судового прецеденту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Правознавство»*. Випуск 27. Том 2. 2014. С. 11.

⁴Шевчук С.В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти застосування прецедентного права в Україні). *Вісник Центру судових досліджень*. 2006. № 6. С. 17.

⁵Луць Л. Сучасні правові системи світу: підручник. Львів: *Львівський національний університет імені Івана Франка*, 2003. С. 104.

⁶Ясинюк Д.М. Уніфікація процесуального законодавства у сфері судової нормотворчості та її межі. *«Київський юридичний вісник»*. 2021. № 3. С. 102.

manifestation of the real legal fabric, where an abstract prescription is filled with concrete meaning through the prism of hermeneutic interpretation. Legal reality encompasses not only textual norms, but also the acts of their implementation. The result of such interaction is always in motion, acting as a link between the theoretical ideal of the legislator and the practical plane of social relations.

We would like to emphasise that the autonomy of judicial activity is essential and stems from the principle of separation of political powers. In our opinion, the court and the legislator do not oppose each other, but mutually enrich law-making and law enforcement activities, which depend equally on the economy, ideology and politics. The reasons for the «inappropriate» perception of legal science by the courts may not stem from law enforcement practice at all, but from the traditional «lag» of jurisprudence behind rapidly changing legal matters in academic methodology.

However, it should be emphasised that, in our view, only the highest judicial institutions – the Supreme Court of Ukraine and the Constitutional Court – can engage in law-making.

V.O. Serdyuk rightly notes in this regard that «over the past two decades, Ukraine has seen the development of an institution known as «judicial rule-making». It should be noted that this issue is part of the pan-European process of strengthening the role of court decisions as a source of law in countries with a Romano-Germanic legal system, which traditionally includes Ukraine. The rule-making activity of courts in Ukraine is developing mainly in the following areas: the application of the law (legal norms) by analogy when considering a specific case; the creation of judicial precedent; the formation of legal decisions of the Constitutional Court of Ukraine; the publication of explanations on issues of judicial practice by the Supreme Court of Ukraine»⁷.

Despite the scepticism that has long prevailed in domestic scientific discourse regarding the recognition of judicial rule-making as a full-fledged source of law, today it is impossible to ignore the intensive development of the law-making functions of higher courts. One of the priority vectors of modern jurisprudence should be a comprehensive and systematic study of the nature of legal standards generated by courts. It should be emphasised that the issue of the normative activity of judicial bodies has remained acute for more than twenty years, remaining at the centre of legal discussions.

Yes, most legal scholars tend to believe that the results of the court's regulatory activity are limited to precedent acts and other phenomena identical in their legal nature. In this context, it is worth mentioning that the scope of

⁷ Сердюк В.О. Роль судової правотворчості в процесі судової реформи в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* Т. 28 (67). № 1. 2017. С. 73.

these results in legal literature is expanding to include a set of judicial practices, precedent decisions, and the mechanism of judicial discretion as an instrument of law-making. In modern legal doctrine, the issue of classifying the results of the normative activity of courts remains controversial. In particular, S. Shevchuk offers a broad interpretation, including not only precedents and practice, but also legal positions, legal provisions, and explanatory acts of higher courts⁸. Another vision is offered by B. Malyshev, who focuses on precedents, quasi-precedents and normative acts⁹.

Researchers agree that rules generated by the highest judicial branch (interpretations, normative conclusions, etc.) should be considered self-sufficient components of the legal system. There is also no objection to classifying the results of this activity according to their functional purpose: from filling gaps to exercising powers in the field of regulatory control. However, dynamic discussions continue around the parameters of official recognition of such rules as full-fledged legal norms. In particular, scientific research focuses on: 1) formal ways of consolidating the results of judicial activity; 2) the relationship between the legal force of judicial norms and legislative acts; 3) the integration of judicial prescriptions into the existing mechanism of legal influence.

1. Ukrainian jurisprudence is dominated by a positivist approach that focuses on the formal parameters of a normative act and its legal force. Although courts are guided by established practice in considering similar conflicts, such a body of decisions is not identified as an independent source of law. The reason for this is that judicial acts do not meet the criteria of normativity: they do not have the required level of abstraction and formal certainty. Only the acts of the Plenum of the Supreme Court meet the essential and external requirements for sources of legal norms, as they have a coherent normative and systemic structure. The legitimisation of new forms of sources of law in national legal doctrine is a lengthy and gradual process. It should be noted that in terms of their key parameters – such as universal applicability, state guarantee, normative structure and official publication – the resolutions of the Plenum of the Supreme Court actually duplicate the characteristics of a normative legal act. Although judicial precedents or customs are not officially identified as sources of norms, actual practice shows otherwise.

2. According to some researchers, normative acts of plenums of higher courts belong to subordinate legal acts. In our opinion, this is not about qualifying these resolutions as judicial precedent, but about classifying them

⁸ Шевчук С. Судове правотворення: світовий досвід та перспективи в Україні. Київ: «Реферат». 2007. С. 57.

⁹ Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. Київ: «Праксис». 2008. С. 30.

as a completely different type of source of law – subordinate normative acts. This approach is probably based on a reasonable understanding of the linear hierarchy of normative legal acts. The literature emphasises that the acts of the plenums of higher courts are acts adopted by a competent state body that establish abstract rules of conduct for an unlimited number of persons, designed for repeated application and subject to mandatory publication. Of course, it is incorrect to classify normative acts of plenums of higher courts as classic normative legal acts issued by legislative or executive authorities due to their special nature. A norm issued by a higher court is also a norm of law, but due to its nature, it exists and is applied «in parallel» with traditional normative legal acts of any kind (with the exception, of course, of the Constitution). Both the legal force and the level of a judicial norm are, at a minimum, equal to the force and level of the normative legal act that is involved in the specific case of application of the law.

3. Recognition of the law-making potential of the judiciary is inevitable provided that the norms it generates acquire the status of a substantive element of the law-regulating mechanism. The proposed scientific concept provides for the differentiation of the results of such activity in order to more accurately determine their functional place. In particular, fundamental norms enshrined in the resolutions of the plenums of higher courts and secondary forms of judicial influence – legal interpretation prescriptions, the results of interpretation of norms and legal conclusions arising from the elimination of gaps through the use of analogy – are distinguished.

The legal norms of the first group are included in the initial link of the legal regulation mechanism – normative regulation. Such norms occupy an ‘equal place’ with traditional rules that originate from the legislative and executive branches of normative legal acts, perform the same function and complement each other, ensuring the effectiveness of the legal regulation mechanism. Other results of judicial activity belong to the elements of the final link in the mechanism of legal regulation – the implementation (application by the court) of the law. The interpretative results of the judicial activity of the second group are the most important element of law enforcement and the entire mechanism of legal regulation, ensuring the completeness, objectivity, comprehensiveness and stability of domestic justice.

N. Stetsyk's position seems reasonable in that, within domestic legal systems, the status of rule-making entities should be reserved only for the highest levels of the judiciary. This is justified by two key factors. First, higher courts are able to give their decisions binding force. Secondly, they have a full cycle of law-making powers – from the introduction and amendment of norms

to their complete annulment, while lower courts are usually limited to the function of repealing acts¹⁰.

Modern domestic jurisprudence can no longer ignore this significant legal phenomenon. A judicial act adopted in the process of law enforcement acts as an external objectification of «living» law – that is, the content that a norm acquires in the context of real circumstances through the tools of legal hermeneutics. Since law is a component of social existence, it is embodied not only in legislative prescriptions, but also in the practical activities of subjects and official documents. This process of transformation is dynamic in nature, filling the space between the static model of positive law and its actual implementation in social relations.

We agree with the position of N. M. Savetchuk, who notes that «officially, judicial precedent is not recognised as a source of law in Ukraine, however, given the introduction of the institution of exemplary cases and the obligation obligation for public authorities and courts to take into account the conclusions on the application of legal norms enshrined in the resolutions of the Supreme Court, there are grounds to assert that there are prerequisites for recognising judicial precedent as an additional source of law in Ukraine»¹¹.

The creation of special legal rules by the court is not only a well-known feature of common law systems, but also an inevitable stage in the development of law, including for families of Roman-Germanic law. Ukrainian law enforcement officials and legislators have unleashed the law-making energy that was restrained during the socialist period. Domestic judicial practice, expressed mainly in the acts of higher judicial bodies, has rapidly formed into an independent regulatory and legal reality. And these are no longer just ‘legal provisions’ that do not relate to legal norms, but rules of a generally binding nature (at least within the judicial system). The specific legal substance of law enforcement acts and norms is an objective element of legal reality. The task of modern jurisprudence is not to recognise or deny the normative nature of the results of judicial activity, but to study this new phenomenon and determine its types, content, functions and place in domestic legal doctrine in general and in the mechanism of legal regulation in particular.

We believe that the restrained and rational position of the domestic legal school regarding the granting of normative status to court decisions is due to historical fears of subjective, emotional factors in justice, which could potentially lead to abuse and arbitrariness. After all, «as is well known, the

¹⁰ Стецик Н.В. Судове законотворчість: загальна характеристика. *Журнал Української асоціації адвокатів*. 2010. № 8. С. 2.

¹¹ Савічук Н.М. Поняття та суть судового прецеденту як джерела права: загальні теоретичні засади. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. № 52. С. 188.

Ukrainian people are characterised by legal nihilism. This manifests itself in a poor understanding of their rights and opportunities, an arrogant, dismissive, sceptical perception of the law, viewing it not as a basic, fundamental idea, but as a secondary phenomenon in the scale of human values, and a lack of faith in the potential, possibilities and necessity of the law»¹². In contemporary discussions, researchers also focus on other barriers that hinder the legitimisation of the law-making potential of courts. In particular, this refers to a certain «autonomisation» of the judiciary – its distancing from the academic community, the prevailing ideology and political processes, which is perceived as excessive and uncontrolled independence. Thus, Judge D. Lylak of the Constitutional Court of Ukraine once emphasised the «recognition of judicial law-making and pointed out that its recognition is hindered by positivist attitudes that prevail in Ukrainian legal science»¹³.

The institutional independence of the judiciary stems from the fundamental principle of separation of powers. At the same time, the judicial and legislative spheres are not in conflict; on the contrary, they complement each other within a single legal space, which is shaped by socio-political and economic processes. The problem of the weak link between the practical activities of the courts and legal theory often lies not in the practice itself, but in the traditional lack of mobility in jurisprudence. Science often demonstrates retrospectiveness, failing to keep up with the vector of rapid changes in regulatory regulation.

We are convinced that the courts and the legislature do not oppose each other, but rather mutually enrich law-making and law enforcement activities, thereby updating legislation and closing gaps in the law.

The state of the judiciary is one of the main, key issues in the development of the Ukrainian state in the current conditions. It is a circumstance that allows us to judge the level of democracy in the country. In this case, we agree with V.O. Serdyuk's opinion that «over the past two decades, an institution known as «judicial rule-making» has been developing in Ukraine. It should be noted that this problem fits into the general European process of strengthening the role of court decisions as a source of law in countries with a Romano-Germanic legal system, to which Ukraine is traditionally attributed. The rule-making activity of courts in Ukraine is developing mainly in the following areas: the application of the law (legal norms) by analogy when considering a specific case; the creation of judicial precedent; the formation of legal

¹² Кобко-Одарій В.С. Правова ментальність українського народу: історичні корені та сучасні трансформації: монографія / В.С. Кобко-Одарій. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 87.

¹³ Лілак Д.Д. Судовий процес та проблеми судової правотворчості. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3. С. 68.

decisions of the Constitutional Court of Ukraine; the publication of explanations on issues of judicial practice by the Supreme Court of Ukraine»¹⁴.

«Judicial law-making is permissible within the framework of the main function of judicial bodies in the administration of justice and consists in the creation, improvement (amendment) and repeal of legal norms by judicial bodies in officially recognised forms. The specificity of judicial law-making in comparison with the law-making of other state bodies lies in the fact that it takes place in the process of judicial bodies performing their main function of administering justice: resolving specific legal cases; constitutional control; protecting the rights of citizens in their relations with executive bodies; establishing legally significant facts and circumstances»¹⁵.

Without having a legally established rule-making function, the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine actually perform these functions, and this activity in no way restricts the rights and freedoms of citizens or legal entities, does not violate their interests, but rather protects their violated rights, freedoms and legitimate interests in cases of gaps, defects in normative legal acts or recognition of a normative act (norm) as inconsistent with the Constitution of Ukraine.

In this regard, Judge V. Y. Pogrebnyak of the Constitutional Court of Ukraine rightly notes that «from the point of view of the nature of the solution to the problem raised at the level of legislative acts, a situation arises in which the conceptual provisions contained in the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Judicial System and Status of Judges», which is fundamental for determining the legal status of the court and establishing the legal nature of its activities, do not comprehensively reveal the essence of the concept of «justice» and do not fully outline the mechanism or comprehensive tools for its implementation. At the same time, these same provisions do not contain a clear prohibition on the court's exercise of certain forms of rule-making activity in terms of the full diversity and range of such activity»¹⁶.

The issue of judicial rule-making is a subject of ongoing debate in the domestic scientific community, periodically becoming particularly acute. Despite the lengthy controversy, the status of this phenomenon in the

¹⁴ Сердюк В. О. Роль судового законотворчості в процесі судової реформи в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Т. 28 (67). № 1. 2017. С. 73.

¹⁵ Бовсунувська І. Г. Конституційний Суд України як суб'єкт законотворчості. Конституційне право та конституційний процес в Україні. *Журнал Київського університету права*. № 1. 2014. С. 105.

¹⁶ Погребняк В. Я. Проблема судового нормотворення в контексті законодавчого регулювання діяльності судової гілки влади в Україні. *Київський юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 42.

Ukrainian legal system remains unclear. In our opinion, there is an urgent need for official legitimisation of the rule-making powers of higher courts by enshrining them in a special legislative act. Such regulation should clearly define the competence, limits, procedural forms and time frames for the implementation of this function. The introduction of judicial rule-making into the legal field is a much more constructive approach than concealing its actual existence, which is an innovative vector for the development of the rule of law.

In our opinion, the positive experience of the development and existence of judicial rule-making in international legal systems can contribute to the formation and development of national judicial rule-making, but taking into account the peculiarities inherent in our legal system, established doctrine and practice of forming legal positions by higher judicial bodies.

Thus, in foreign law, active law-making by courts is not considered a violation of the principle of separation of powers. Judicial rule-making exists because it is simply impossible to avoid. The inevitability of judicial rule-making is due to the existence of gaps in the law and the inherent uncertainty and ambiguity of many legal norms, as well as the impossibility of denying justice in the absence of a clear positive norm applicable to the dispute. The rule-making of higher judicial bodies, by the very nature of judicial power and its activities, is aimed not only at resolving legal disputes and protecting the rights, freedoms and interests of subjects based on the law, but also at 'formulating judicial norms,' which, in turn, improves legislation and acts as a regulator of social relations.

It should be noted that judicial practice and judicial precedent in each legal system have their own characteristics and patterns of development. «The differentiation in the level of legal development of national legal systems in the modern world is due to the heterochrony of their formation and development, as well as a complex of other factors, including national specifics, cultural traditions, and the state of society and the economy. This differentiation manifests itself in varying degrees of integration of general legal principles and provisions into national legal systems»¹⁷. This allows us to note that judicial practice and precedent directly influence the regulation of relations in the legal system, and the more stable the legal system, the more perfect the judicial rule-making.

It should be noted that the Constitution of Ukraine, the fundamental law and basis of the legal system, identifies the judiciary as one of the branches of state power. The judiciary exercises the function of justice through constitutional, civil, administrative and criminal proceedings. Justice in the

¹⁷ Кобко-Одарій В.С. Взаємозв'язок понять «правова сім'я», «правова система» та «система права». *Електронний науковий журнал з права*. 2025. № 3. С. 29.

Ukrainian legal system is administered only by the courts; the creation of special courts or any other state bodies or public organisations that could make binding decisions on legal disputes and other matters subject to the jurisdiction of the courts is not permitted. The judiciary has a legislative monopoly on resolving legal disputes, forming judicial practice and ensuring its uniform application. This state of judicial practice as a form of judicial rule-making should contribute to the innovative search for progressive scientific approaches and research into this legal phenomenon, its improvement in the Ukrainian legal system, which will bring it to a new level of development, formation and application in the judicial system.

Although judicial norms have a certain normative character, they should not be compared with legal norms (laws), as they contain normative rules relating to specific cases, apply only to similar cases, and are valid only until a new legal norm is adopted. This understanding of rule-making by the higher judicial authorities in no way violates the principle of separation of powers, as each branch of government has its own clearly defined rule-making functions. The legislative branch amends, repeals and adopts laws, the executive branch enforces them and develops subordinate acts of a normative nature, and the judicial branch applies normative legal acts, creating judicial norms where necessary and performing the function of rule-making.

The court may refuse to hear a case due to the absence of a law regulating the relations between the parties in the dispute, its ambiguity or inconsistency, as this would be tantamount to a denial of the right to a trial. Therefore, the rule-making of the court in such cases can be assessed as publicly necessary. The exercise of rule-making activities by the judiciary within its competence does not go beyond the limits of its jurisdictional function and is entirely permissible.

The function of judicial rule-making by higher judicial bodies is actually implemented in judicial activity, and therefore it would be extremely wrong to deny its existence, since for the mechanism of legal regulation it is one of the ways of regulating legal disputes concerning the national legal system. In Ukraine, judicial rule-making has not yet received official recognition, but given the practical significance of general rules of a precedential nature created by higher courts, the question of its recognition inevitably arises.

O.A. Lynnyk argues that «courts are capable of expanding the boundaries of the exclusive function of justice, and therefore their law enforcement activities acquire noticeable signs of law-making»¹⁸. According to M.I. Kozubra, «the process of judicial interpretation of the Constitution, laws

¹⁸ Линник О.А. Судова правотворчість як важлива гарантія захисту прав людини. *Альманах права*. № 11. 2020. С. 341.

and other normative acts, which is as integral a feature of justice as law-making, cannot do without elements of law-making»¹⁹.

As Y. M. Romanyuk rightly notes, «the formation of judicial practice also consists in the law-making activity of judges. According to the scholar, this manifests itself in the presence of gaps in legislation and law, in the search for legal norms to be applied when conflicts or competition between norms are identified, and in a certain degree of discretion in the process of interpreting legislation»²⁰.

In countries where the legal force and normative nature of court decisions are not only recognised but also enshrined in law, objective and favourable conditions are created for the formation of theory and the development of the practice of applying judicial precedent and judicial practice, as well as their legal positions. In contrast to the traditional doctrine of judicial precedent, characteristic of the Anglo-American legal model, a different approach prevails in the countries of the Romano-Germanic legal family. Here, the law enforcement activities of the courts are based on the principle of strict compliance with the provisions of substantive law, which effectively excludes the possibility of justifying a court verdict by direct reference to similar decisions made earlier. According to O. F. Skakun, «in countries of the Romano-Germanic legal family, judicial practice plays the role of an auxiliary source of law. However, the scholar notes that today the role of judicial precedent in the law-making activity of the state is growing due to the emergence of judicial clarification norms, which have become legal provisions of judicial practice»²¹.

With regard to the legal system of Ukraine, the practical existence of judicial rule-making is currently rarely disputed, but practical necessity requires its legislative consolidation and the development of a general concept of judicial rule-making. In our opinion, forms of judicial rule-making in the form of precedent and the judicial practice of higher judicial bodies, which effectively act as regulators of social relations, overcome legislative gaps and contribute to the implementation of the constitutional principle of judicial protection.

It should be recognised that the development of the legal system is closely linked to the activities of judicial bodies, which give life to normative acts through their decisions and, in some cases, supplement and fill in the gaps in the law with judicial norms created in the course of these activities. Judicial

¹⁹ Козубра М. Судове законотворчість: аномалія чи невід'ємна риса правосуддя. *Право України*. № 10. 2016. С. 41.

²⁰ Романюк Я. Судова законотворчість у контексті реформи правосуддя: постановка проблеми. *Право України*. № 10. 2016. С. 12.

²¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: «Алерта»; «КМТ»; «ТУЛ», 2009. С. 231.

rule-making has become a special activity of the higher courts, which in modern conditions allows for the creation of judicial norms that are capable of regulating socio-legal situations prior to the adoption of a normative act. The implementation of this proposal is a generalised experience of scientific and judicial doctrines, both at the international level and in the Ukrainian historical and legal development of this phenomenon, which has made it possible to develop general provisions applicable to the national judicial system with regard to judicial rule-making. The lack of legislative recognition of judicial rule-making allows us to note the innovative development of this phenomenon in the legal system with the help of a scientifically based doctrine that develops the ideas of judicial rule-making by higher courts, which actually create judicial norms containing new rules, in cases of gaps in normative legal acts, interpretation and concretisation of norms and principles of law.

We agree with the point of view of researcher D. Yu. Khoroshkovska, who notes that «the actual law-making function of the judiciary is closely linked to law enforcement and interpretation, and the explanations contained in the resolutions of the Plenum of the Supreme Court are not judicial precedents in the classical version of common law, however, this does not mean that they are not sources of law that do not contain new legal provisions»²².

Thus, the official legitimisation of judicial practice as a fundamental source of domestic law inevitably leads to institutional recognition of the norm-creating functions of the court. Contemporary Ukrainian realities demonstrate that the judiciary is de facto engaged in «legal supplementation» in cases where legislative gaps or contradictions are identified. The Supreme Court plays an important role here, ensuring the uniformity of law enforcement through generalisation mechanisms. At the same time, the Constitutional Court of Ukraine implements a specific model of «negative rule-making», depriving acts that contradict the Basic Law of legal force.

We believe that «the modern state and legal policy of Ukraine should be based on the continuity and development of leading mental attitudes, the preservation of legal traditions and values in law,» but with a modern upgrade of the legal system in line with today's realities and living conditions, thanks to current trends in globalisation and the convergence of legal systems, particularly in terms of judicial rule-making²³[23, p. 69].

²² Хорошковська Д. Роль судової практики в системі джерел права в Україні: теоретико-правове дослідження: дисертація... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01.К., 2006. С. 127.

²³Кобко-Одарій В.С. Розвиток державної політики України в контексті правової ментальності України: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми держави та права* . 2020. С. 69.

After all, the official implementation of judicial precedent in the Ukrainian legal field, in our opinion, requires the formation of an adequate legislative basis, the creation of a body of consistent court decisions, as well as the ability of parliament to quickly adapt to changing social processes. The expansion of the Supreme Court's powers, primarily by granting it the status of a legislative initiative entity, could be a catalyst for these transformations. Despite the potential risks of such a step, the current dynamics of social relations are forcing the state to abandon dogmatic positivism in favour of progressive international standards. This implies the legitimisation of judicial law-making with clearly defined limits, where the effective protection of individual rights remains a priority.

CONCLUSIONS

Finally, it should be noted that the active rule-making and interpretative activities of the judiciary over a short historical period have formed a special normative body (most intensively and extensively in the field of private law). Court decisions and acts, unified by resolutions of the plenums of higher courts, are accepted by legal science as judicial precedents, norms of law and other results of law-making judicial activity. The place and functions of the court's rule-making activity in the relevant links of the legal regulation mechanism, as proposed in the formulation of the problem, currently require further in-depth study.

Thus, the conducted research on the transformation of the judicial function and the theoretical and methodological principles of determining judicial precedent in the system of sources of law allows us to conclude that the modern development of the legal system of Ukraine is characterized by a gradual expansion of the role of the judiciary in the formation of legal regulators. Under contemporary conditions, the court is no longer solely an institution of law enforcement but increasingly acts as a subject that forms legal positions which have normative and guiding significance for further judicial practice.

The transformation of the judicial function from traditional law enforcement to elements of judicial rule-making is обусловлена a number of factors, including the increasing complexity of social relations, the need to ensure the unity of judicial practice, the growing importance of the rule of law principle, and the influence of European legal standards and the practice of international judicial institutions. In this context, judicial precedent is gradually being integrated into the national system of sources of law, acquiring the status of an important instrument for ensuring legal certainty, stability, and predictability of legal regulation.

The theoretical and methodological analysis of judicial precedent makes it possible to consider it as a complex legal phenomenon that combines elements

of legal interpretation, law enforcement, and law-making. Within the Ukrainian legal system, it manifests primarily through the legal positions of higher courts, which form standards for the interpretation and application of legal norms. At the same time, the integration of precedent-based elements into the system of sources of law requires further scholarly reflection, clear normative consolidation, and coordination with the principles of the continental legal tradition.

Therefore, the modern legal system of Ukraine demonstrates a tendency toward the formation of a mixed model of legal regulation, in which judicial practice and the legal positions of courts are gaining increasing importance alongside normative legal acts. Such evolution contributes to increasing the effectiveness of legal regulation, ensures the flexibility of the legal system, and creates the prerequisites for its harmonization with European legal standards.

SUMMARY

In summary, the theoretical and legal determination of judicial precedent and the mechanisms of judicial rule-making in the modern legal system of Ukraine acquire particular importance in the context of the transformation of the national legal order and its gradual integration into the European legal space. Although the Ukrainian legal system traditionally belongs to the continental legal family, judicial practice – particularly the legal positions of the Supreme Court – as well as the application of the case law of the European Court of Human Rights, effectively form elements of precedent-based regulation.

Under modern conditions, judicial precedent functions not only as an instrument for interpreting legal norms but also as an important mechanism for ensuring the unity of judicial practice, legal certainty, and the predictability of court decisions. Through mechanisms such as the formation of legal positions, the generalization of judicial practice, and the mandatory consideration of conclusions of higher courts, the judiciary performs an indirect rule-making function that complements legislative activity.

Thus, judicial rule-making in Ukraine manifests itself in the development of legal positions that have guiding or binding significance for further judicial application. This contributes to the development of the national legal system, increases the effectiveness of law enforcement, and ensures the adaptation of legal regulation to new social challenges. At the same time, it remains essential to maintain a balance between the legislative and judicial branches so that judicial practice does not substitute the legislative process but functions as a mechanism for clarifying, developing, and ensuring the effective implementation of legal norms.

References

1. Cross, R. *Precedent in English Law*. Oxford : Clarendon Press, 1985. 238 pp.
2. David, R., & Joffrey-Spinosi, K. *Major Legal Systems of the Modern World*. 1999. 400 pp.
3. Ніколенко Л.М. Про визначення судового прецеденту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Правознавство*. Випуск 27. Том 2. 2014. С. 11–15.
4. Шевчук С.В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти застосування прецедентного права в Україні). *Вісник Центру судових досліджень*. 2006. № 6. С. 16–19.
5. Лутсь Л. Сучасні правові системи світу: підручник. Львів: *Львівський національний університет імені Івана Франка*, 2003. 234 с.
6. Ясинок Д.М. Уніфікація процесуального законодавства у сфері судового законотворення та її межі. *Київський юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 98–102.
7. Сердюк В.О. Роль судового законотворення у процесі судової реформи в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Т. 28 (67). № 1. 2017. С. 73–78.
8. Шевчук С. Судове правотворення: світовий досвід та перспективи в Україні. Київ: Реферат. 2007. 640 с.
9. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. Київ: Праксіс. 2008. 344 с.
10. Стецик Н.В. Судове правотворення: загальні характеристики. *Журнал Асоціації адвокатів України*. 2010. № 8. С. 1–6.
11. Савічук Н.М. Поняття та суть судового прецеденту як джерела права: загальні теоретичні засади. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. № 52. С. 178–191.
12. Кобко-Одарій В.С. Правова ментальність українського народу: історичні корені та сучасні трансформації: монографія / В.С. Кобко-Одарій. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 200 с.
13. Лілак Д.Д. Судовий процес та проблеми судового правотворення. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3. С. 61–71.
14. Сердюк В.О. Роль судового правотворення у процесі судової реформи в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Том 28 (67). № 1. 2017. С. 73–78.
15. Бовсуновська І. Г. Конституційний Суд України як суб'єкт законотворчості. Конституційне право та конституційний процес в Україні. *Журнал Київського університету права*. 2014. № 1. С. 104–108.

16. Погребняк В. Я. Проблема судового нормотворення в контексті законодавчого регулювання діяльності судової гілки влади в Україні. *Київський юридичний журнал*. 2024. № 3. С. 37–43.

17. Кобко-Одарій В. С. Взаємозв'язок понять «правова сім'я», «правова система» та «система права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 27–31.

18. Линник О. А. Судове правотворення як важлива гарантія захисту прав людини. *Альманах права*. № 11. 2020. С. 339–344.

19. Козюбра М. Судова правотворчість: аномалія чи невід'ємна риса правосуддя. *Право України*. № 10. 2016. С. 38–48.

20. Романюк Я. Судова правотворчість у контексті реформи правосуддя: постановка проблеми. *Право України*. № 10. 2016. С. 9–19.

21. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: «Алерта»; «КМТ»; «ТУЛ», 2009. 520 с.

22. Хорошковська Д. Роль судової практики в системі джерел права в Україні: теоретико-правове дослідження: дисертація... кандидата юридичних наук: 12.00.01.К., 2006. 194 с.

23. Кобко-Одарій В.С. Розвиток державної політики України в контексті правової ментальності України: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми держави та права*. 2020. С. 66–74.

Information about the author:

Kobko-Odarii Viktoriia Serhiivna,

Phd in Law,

Head of the Department of State and Legal Disciplines

Odessa State University of Internal Affairs

1, Uspenska str., Odessa, 65014, Ukraine

LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF INTELLIGENT VIDEO MONITORING SYSTEMS IN THE LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF UKRAINE: EUROPEAN STANDARDS AND FOREIGN EXPERIENCE

Nehrebetskyi V. V.

INTRODUCTION

Taking into account the martial law, the current level of ensuring the security of the population of Ukraine from threats to life, health and property does not fully meet the security standards inherent in leading countries of the world. Given the complexity and diversity of factors affecting the level of ensuring national security, the state and dynamics of crime, the degree of protection of the population from emergencies, a fundamental improvement in the security situation in the country can be achieved only through the combined efforts and joint coordinated work of security forces, other state bodies and local governments¹.

An important reference point for Ukraine is the experience of high-tech countries in the large-scale use of technical means and devices, in particular with photo, audio and video recording functions, which provide the possibility of early detection of offenses, identification of persons and objects, as well as monitoring of vehicles. Currently, measures in this direction are fragmentary, which necessitates the creation of comprehensive video monitoring systems for public safety as a tool for increasing the effectiveness of criminal offense prevention, protection of the population, territories and objects of critical infrastructure of the state.

By Decree of the President of Ukraine dated May 11, 2023 No. 273/2023, the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027 was approved². The plan provides for a comprehensive digital transformation, in particular:

– Further implementation of innovative technological achievements in the activities of law enforcement agencies and the prosecutor's office, ensuring the flexibility of operational processes, IT solutions, digital capabilities to

¹ Про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки: проект Закону від 20.02.2024 р. № 11031. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43733>

² Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки: Указ президента України від 11.05.2023 №273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.

promptly respond to events and changes and achieve results focused on the interests of society;

- Implementation of security measures and personal data protection in accordance with EU standards;

- Implementation of a unified personal authentication system and biometric matching system in all law enforcement agencies and the prosecutor's office, gradually ensuring its compatibility with European systems. Widespread use of artificial intelligence, blockchain, cloud computing and other innovative solutions during pre-trial investigations, as well as for data processing and analytical activities of law enforcement agencies and the prosecutor's office³.

Many well-known Ukrainian scientists have devoted their scientific works to the issue of using information technologies for the prevention and investigation of criminal offenses, in particular G.K. Avdeeva, V.S. Batyrgareeva, V.I. Borisov, T.Ya. Gnidets, Yu.I. Dmytryk, K.V. Dubonos, N.M. Dyachenko, V.A. Zhuravel, V.P. Zakharov, A.O. Ignatovych, R.S. Kozyakov, V.O. Konovalova, T.M. Lemekha, A.M. Lysenko, O. S. Melnyk, A. O. Moroz, I. V. Oleshko, Yu. V. Osadcha, O. V. Rybalsky, V. I. Rudeshko, V. I. Solovyov, L. I. Sopilnyk, I. O. Suprun, V. V. Topchiy, A. O. Fesenko, V. G. Khakhanovsky, L. M. Khmelnychyy, R. Yu. Tsarev, V. A. Shvets, V. M. Shevchuk, V. Yu. Shepitko, and others⁴.

It should be noted that the literary sources mainly considered individual aspects of the use of video monitoring technologies in the activities of law enforcement agencies. At the same time, in our opinion, the issues of legal regulation of the use of such systems in Ukraine, the positive experience of other high-tech countries and the prospects for the use of such technologies in the context of ensuring the safety of the population of Ukraine from threats to life, health and property were not sufficiently covered. Therefore, the issue of studying the possibility of introducing such technologies into activities related to the investigation and prevention of criminal offenses requires further consideration. Also, in connection with the war in Ukraine, the issue of using the capabilities of video monitoring technologies in increasing the efficiency of the investigation of war crimes and crimes of aggression in Ukraine is extremely relevant.

³ Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки: Указ президента України від 11.05.2023 №273/2023.

⁴ Shevchuk, V., Morozova T., Chornyi, H., Nehrebitskyi V., and Slobodeniuk, I. Artificial Intelligence in Criminal Proceedings: Criminalistic and Criminal Procedural Problems. *International Annals of Criminology*, 2025. Pp. 1-19. DOI: <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10090>.

Therefore, researching global trends in the implementation of intelligent video monitoring systems and analyzing the possibilities of their adaptation in Ukraine is a scientifically sound and practically necessary task that meets the modern challenges of digital transformation and the needs for improving regulatory regulation.

1. Problems of regulatory regulation of personal data protection when using intelligent video monitoring systems in the field of public security

The rapid development of digital technologies and the introduction of video monitoring systems for public safety in Ukraine create new opportunities for ensuring law and order, combating crime and increasing the level of public safety. At the same time, these processes are accompanied by significant risks of violating the right to privacy and protection of personal data.

Automated video monitoring systems based on biometric technologies have become key for law enforcement agencies. They help to effectively investigate and prevent crimes, promptly identify suspects, track their movements and prevent threats, increasing the level of public safety. The use of biometric technologies, facial recognition systems and analytical algorithms in real time involves the processing of significant amounts of personal information, which requires clear legal regulation and effective control mechanisms.

In Ukraine, the legal framework for the protection of personal data is defined by the Law "On the Protection of Personal Data"⁵, as well as international instruments ratified by the state, in particular the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108). and the Additional Protocol thereto. However, modern technological challenges associated with the integration of video surveillance systems into a single information space require harmonization of national legislation with European standards enshrined in the General Data Protection Regulation (GDPR) (Ovcharenko, 2018).

In Ukraine, the protection of personal data in video monitoring systems for public security must comply with the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data⁶, the Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data concerning supervisory

⁵ Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17>

⁶ Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. Страсбург. 28.01.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text

authorities and transborder data flows⁷, the General Data Protection Regulation (GDPR) adopted in the European Union⁸, as well as legislation in the field of information protection. To implement the GDPR into the legislation of Ukraine, the People's Deputies of Ukraine submitted a draft Law of Ukraine "On the Protection of Personal Data" (Registration No. 8153) on 25.10.2022⁹.

The GDPR establishes fundamentally new rules for the processing of personal data that have extraterritorial effect. This means that its provisions apply not only to EU Member States, but also to entities operating in the EU market or processing data of Union citizens. For Ukraine, which is actively implementing digital services and integrating into the European space, the implementation of GDPR norms is not only a matter of time, but also a condition for ensuring competitiveness at the international level. According to Article 3 of the Regulation, data processing within the framework of monitoring the behavior of individuals located in the EU falls under its scope, even if the controller or operator is located outside the Union (GDPR, 2016).

Public security video surveillance systems, especially those using biometric technologies, pose increased risks of privacy breaches. The collection, storage and analysis of video images that allow for the identification of a person constitutes the processing of personal data within the meaning of the GDPR. This requires compliance with the principles of lawfulness, proportionality and data minimization, as well as ensuring the rights of data subjects, including the right to access, rectify and delete information. At the same time, Ukrainian legislation does not yet contain comprehensive mechanisms for controlling the use of such technologies in the field of public security, which creates legal gaps and risks of abuse.

Addressing the issue of personal data protection in video surveillance systems requires a comprehensive approach. First, it is necessary to harmonize national legislation with the provisions of the GDPR, including the introduction of an independent supervisory authority to oversee compliance with data processing rules. Second, it is necessary to provide for the mandatory appointment of data protection specialists in state authorities and private structures operating video surveillance systems. Third, it is important to implement technical and organizational security measures, such as encryption, anonymization and restriction of access to information. Finally, it is necessary to establish effective sanctions for violations of personal data

⁷ Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних. Спробує: 08.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text.

⁸ Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: <https://gdpr-text.com/uk/>

⁹ Про захист персональних даних: проект Закону від 25.10.2022. № 8153. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707>.

processing rules that meet European standards and provide a real preventive effect¹⁰.

The implementation of GDPR in Ukraine is of strategic importance not only for the protection of citizens' rights, but also for the development of the digital economy and integration into the European legal space. In the context of developing a public security video monitoring system, this will allow combining the effectiveness of law enforcement activities with privacy guarantees, ensuring a balance between security and human rights, and increasing public trust in state institutions.

On February 20, 2024, the Verkhovna Rada of Ukraine registered a draft law “Pro yedynu systemu videomonitorynhu stanu publichnoi bezpeky” (On a Unified System of Video Monitoring of the State of Public Security), which proposes to introduce a unified all-Ukrainian video monitoring system using citizens' personal data¹¹. The presented project was developed to ensure national and state security, increase the general level of public safety and order, ensure the safety of citizens' places of residence and stay by introducing a unified video monitoring system of public safety on the basis of state authorities and local governments in accordance with uniform functional and technological standards, which will provide monitoring and contribute to the prevention and elimination of possible threats, as well as control over the elimination of the consequences of emergencies and offenses.

The draft law stipulates that state regulation of public relations in the field of creating and implementing a unified system of video monitoring of the state of public safety will be based on the following principles:

- the rule of law;
- legality;
- respect and observance of human and citizen rights and freedoms;
- openness and transparency;
- continuity;
- ensuring the security of individuals, society and the state when using information and communication technologies;
- respect for human dignity;
- openness to democratic civil control.

In order for the future video monitoring system of Ukraine to work, the draft Law provides for regulatory regulation in the following important areas:

¹⁰ Овчаренко Я.О. Регламент захисту персональних даних європейського союзу (GDPR) та можливість його застосування на території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №3. С.236-239. http://lsej.org.ua/3_2018/68.pdf

¹¹ Про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки: проект Закону від 20.02.2024 р. № 11031. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43733>

- unified functional and technical requirements for the construction and operation of video monitoring systems of the state of public safety at the central, regional and local levels, departmental video monitoring systems of enterprises, institutions, organizations (regardless of ownership forms) and individuals installed in public places, the procedure for access to information, as well as the composition of video data, metadata, analytical data, video archives, and alarm signals generated by them;

- ensuring unified rules for information exchange at the state, regional and local levels between entities of the unified system of video monitoring of the state of public safety through a single information space, taking into account the delimitation of access rights to information;

- ensuring the protection of information, including personal data, in video monitoring systems of public security at the central, regional and local levels and in departmental video monitoring systems of enterprises, institutions, organizations (regardless of ownership forms) and individuals located in public places. According to the authors of the bill, the implementation of a unified system of video monitoring of the state of public safety corresponds to and is based on such important regulatory legal acts as the Constitution of Ukraine, the Civil Protection Code of Ukraine, the laws of Ukraine "Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy" (On National Security of Ukraine), "Pro zakhyst informatsii v informatiino – komunikatsiinykh systemakh" (On Information Protection in Information and Communication Systems), "Pro elektronni komunikatsii" (On Electronic Communications), "Pro krytychnu infrastrukturu" (On Critical Infrastructure), "Pro obiekty pidvyshchenoi nebezpeky" (On High-Danger Facilities), "Pro Natsionalnu politsiiu" (On the National Police).

Indeed, the Decree of the President of Ukraine No. 273/2023 of May 11, 2023 approved "Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky" (the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027)¹². "Every element of the state system – law enforcement agencies, first of all – must work so that people really feel safe and secure, so that people really feel justice, so that it is guaranteed at the level of institutions, at the level of everyday work of those by whom people judge the state. Trust in the state, trust in the state are formed from trust in those who act on behalf of the state. Law enforcement officers, the prosecutor's office system are key

¹² Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки: Указ президента України від 11.05.2023 №273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.

in this. Of course, together with everyone else who works in the state apparatus," the President of Ukraine emphasized¹³.

The document was jointly developed by an interagency group, which included the heads of the Prosecutor General's Office, the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Justice, the Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service, the State Customs Service, as well as representatives of the Office of the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, international experts from the Council of Europe Office in Ukraine, the EUAM, the EU project "PRAVO-JUSTICE", the Law Enforcement Affairs Department of the US Embassy in Ukraine, and the International Development Law Organization (IDLO). The main goal of the developers of the Plan was to put the person, his life, health, honor and dignity, rights and interests protected by law at the center of attention of the law enforcement sector, the security and defense sector. Every Ukrainian should be sure that he lives in safety, has freedom and can count on the mechanisms of justice.

The plan identifies six strategic priorities that will allow modernizing the security sector and bringing it into line with the standards that Ukraine must achieve on its path to EU membership, including:

1. Effectiveness and efficiency of law enforcement agencies and the prosecutor's office as an integral part of the security and defense sector, within which they ensure the national security of Ukraine, including public safety and order, and combat crime, taking into account strategic goals and in accordance with the standards of human rights and fundamental freedoms, including ensuring gender equality.

2. Consistent criminal policy, the priority of which is the prevention of crime, the inevitability of liability, the protection of the individual, society and the state from criminal offenses, and the protection of the interests of the victim.

3. Efficiency of criminal proceedings in compliance with international standards and the principle of the rule of law.

4. A result-oriented management system in accordance with established priorities.

5. Comprehensive digital transformation.

6. Openness, transparency, accountability and independence.

¹³ Президент України схвалив Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку (12.05.2023). URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prezident-ukrayini-sxvaliv-kompleksnii-strategicnii-plan-reformuvannya-organiv-pravoporyadku>.

2. The “Safe City” System – An Innovative Technological Solution for Ensuring Security and Improving Law Enforcement Activities

According to the draft Law of Ukraine “On a Unified System of Video Monitoring of the State of Public Security” (Registration No. 11031), video monitoring is a continuous, systematic process of collecting and processing data on the state of public security, carried out using technical means designed to process information¹⁴. This is a surveillance process implemented using optoelectronic devices designed for visual control and automatic analysis¹⁵. Video surveillance systems are widespread and widely used in various areas of human life. To control the environment for the purpose of life safety, video surveillance systems are currently widely used – a set of equipment and software designed to monitor behavior, actions or information for the purpose of collecting information, influence, management and coordination. Due to automation and speed of work, the use of biometrics for face recognition, such technologies are very useful in any field of human activity where it is necessary to verify and confirm a person by his biometric characteristics. This can be security, defense, migration processes, banking and monitoring, etc. Moreover, it is impossible to give an exhaustive list of areas of application of biometric technologies today, since the very idea of verifying and confirming a person's identity is becoming more and more attractive and associated with security.

The Safe City system «Bezpechne misto» in Ukraine is considered as a comprehensive technological solution aimed at increasing the level of public safety and the efficiency of law enforcement agencies. Its main goal is to create a single integrated environment that provides operational monitoring of the situation in settlements, rapid response to incidents and prevention of offenses. The concept is based on the use of modern digital technologies, including video surveillance systems, analytical platforms and data exchange channels between various services. According to official sources, the Safe City «Bezpechne misto» system involves installing a network of video surveillance cameras in key locations – at transport hubs, in public places, on streets and in residential areas. Video streams from these cameras are transmitted to a single data processing center, where they are analyzed in real time. This allows law enforcement agencies to respond promptly to violations of public order, traffic incidents and other dangerous situations. In addition, the system integrates with other information resources, which allows for the

¹⁴ Про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки: проект Закону від 20.02.2024. № 11031. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43733>.

¹⁵ Рувінська В.М., Девятков В.В. Відеоспостереження для систем безпеки: моделі, методи та запропоновані рішення. Інформатика та математичні методи в моделюванні. 2021. Том 11, № 4. С.331-342. URL: [http://immm.op.edu.ua/files/archive/n4_v11_2021/2021_4\(9\).pdf](http://immm.op.edu.ua/files/archive/n4_v11_2021/2021_4(9).pdf)

formation of a comprehensive picture of city security and increases the efficiency of management decisions¹⁶.

An important aspect is the use of analytical tools that allow not only to record events, but also to automatically classify them, identify suspicious behavior and predict risks. This significantly expands the capabilities of law enforcement agencies in preventing crimes and ensuring public order. The system also facilitates interaction between different services – police, local governments, emergency and utility services, which provides a comprehensive approach to managing the security of the urban environment¹⁷.

Additional confirmation of the system's effectiveness is its use in the activities of state bodies, in particular the National Agency for Identification, Tracing and Asset Management (APMA), which has received access to video surveillance within the framework of the "Safe City". This allows for control over objects under the agency's management and increases the transparency and security of asset management processes¹⁸.

The deployment of the Safe City system "Bezpechne misto" in Ukraine is not only an example of the implementation of modern technologies in the field of public safety, but also an important element of the digital transformation of city management. This system forms a single information space that integrates video surveillance, analytical services and channels of interaction between law enforcement agencies, local governments and other services. Its functioning provides operational monitoring, rapid response to incidents and preventive control, which corresponds to the key principles of the Smart City concept – the creation of a safe, technologically advanced and sustainable urban environment.

In the scientific literature, the concept of "Smart City" is defined as an innovative tool for sustainable urban development and post-war reconstruction.

The concept of a smart city is a system in which city services are used in the most optimal way and provide the greatest convenience to city residents. This requires a close connection between smart city projects (street video surveillance, public services, intelligent transport system and others) on a city scale¹⁹.

¹⁶ Система «Безпечне місто» – інноваційні рішення, які дбають про безпеку. URL: https://i-lug.gov.ua/news/sistema_%C2%ABbezpechne_misto%C2%BB_-_innovacijni_rishennja_jaki_dbajut_pro_bezpeku.

¹⁷ Безпека в місті. Вуличний відеонагляд. URL: <https://360view.com.ua/bezpechne-misto/>

¹⁸ АРМА отримало доступ до систем відеоспостереження «Безпечне місто»

21.12.2022. URL: <https://arma.gov.ua/news/typical/arma-otrimalo-dostup-do-sistem-vidiosposterejennja-bezpechne-misto>.

¹⁹ Безпека в місті. Вуличний відеонагляд. URL: <https://360view.com.ua/bezpechne-misto/>.

Smart city technologies will improve key indicators in all major areas: medicine and health of citizens, security, cost of living, employment of the population, social ties, environmental protection.

Street video surveillance is a software and hardware complex that provides full monitoring of all open spaces in any climatic conditions and is designed to prevent, prevent and respond to offenses. The tasks of outdoor video surveillance include not only monitoring the perimeter of the protected object, but also the approaches to it: fences, parking lots, etc.

Most often, the installation of a street video surveillance system is used at the following facilities:

- car parks;
- gas stations;
- industrial zones;
- warehouses;
- parking lots at large shopping centers;
- schools;
- train stations and airports, etc.

When forming an outdoor video surveillance kit, the architectural and terrain features are first of all taken into account. In addition to quite obvious factors, such as the possibility of fixing cameras at selected viewing points and the absence of objects in the frame that cover significant parts of the scene, it is necessary to foresee the influence of regular natural phenomena. For example, the angle of incidence of sunlight (depending on the season and time of day) – to avoid lighting up the video image; or the presence of windows, mirrored windows, water surfaces in the frame, which can create blinding brightness for a camera operating in IR mode.

To organize street video surveillance in low light conditions (in night mode), as a rule, additional lighting is used with spotlights of the visible spectrum of lighting or with the help of infrared illumination. The choice between them depends on the characteristics of the protected object. Lights operating in the visible spectrum usually have a higher power consumption and may not meet the requirements of urban infrastructure (violate the decorative lighting complex, interfere with the owners of residential premises). However, in some cases, such lighting is necessary. For example, for facial identification, which is practically impossible when a security camera operates in infrared mode. Built-in IR illumination does not always have a sufficient range for effective video surveillance on the street. Therefore, systems with additional IR spotlights are often used for external surveillance objects. When installing such a street surveillance system, it is necessary to take into account that the direction and angle of the infrared

illumination must coincide with the viewing angle and direction of the video camera.

The distance of the viewing points from the video camera can not only increase the cost of the outdoor video surveillance system by including additional repeaters and video signal amplifiers, but also directly affects the number of wires that need to be protected from the effects of an aggressive environment. Lightning protection of outdoor video surveillance cameras. Lightning protection devices are designed to ensure uninterrupted operation of the equipment in adverse weather conditions, in particular, to protect the elements of the video surveillance system from damage by powerful electromagnetic interference created by lightning discharges. To protect the external elements of the outdoor surveillance system from lightning strikes, as a rule, special canopies or lightning rods are used. However, if one of the parts is struck by lightning (or its breakdown due to adverse environmental conditions), all equipment is at risk: video recorder, video server computer, cameras, power supplies, surveillance station (control station).

Outdoor video surveillance camera. When organizing outdoor video surveillance systems, the volume and power of the video recorder are selected based on the number of connected video cameras, their resolution and the required video recording mode; and the type of cameras – depending on the goals of video surveillance and the operator's distance from the protected area.

Design of outdoor video cameras. Structurally, outdoor video cameras are no different from conventional security cameras. They can also be analog or digital, housingless (for installation in a thermal housing) or have different housings with a high protection class, use a rotating mechanism or a "fisheye" lens to cover a larger scene. It is necessary that the electronics have protection from external influences. The most popular when installing video surveillance systems, thanks to their streamlined housing, are dome cameras and bullet-type video cameras (external video surveillance cameras that have a cylindrical shape and are equipped with a sun visor). However, an outdoor video camera is the main constituent element of the system and its selection requires the greatest attention. First of all, outdoor surveillance cameras differ from conventional video cameras in the protection of electronics from moisture, dust, and mechanical damage. As a rule, the housings of such video cameras have a certain degree of IP and / or IK protection.

Operating temperature range. Video surveillance cameras have quite sensitive electronics, so to install a video camera outdoors, it must be protected from sudden temperature changes and be able to operate at very low or very high temperatures.

An outdoor surveillance camera can be a complete "all-in-one" solution and have a package that is suitable for working outdoors in a wide temperature

range and in various adverse environmental conditions. For outdoor video surveillance, you can also use a standard video camera by placing it in a thermal housing. The choice between an outdoor “all-in-one” camera and installing equipment in a thermal housing is usually determined by individual requirements for the characteristics of the video surveillance system for the object. An “all-in-one” outdoor video camera is much easier to install and configure, because it is a set of equipment balanced in functionality and technical characteristics. When installing in a thermal housing, you should select not only the video camera, but also the heating, ventilation modules, etc. – work out the connection diagrams, calculate the power consumption (for connection to the power source). However, this approach allows you to get equipment for street video surveillance with non-standard characteristics. For example: increase the sensitivity of the video camera or the backlight range, create a camera for video surveillance of street objects in conditions of extremely high or extremely low temperatures.

The concept of a smart city involves the integration of digital technologies into all areas of urban life, including security, transport, energy, municipal infrastructure and resource management. As noted by V.G. Olyukha, the practical implementation of this concept in Ukraine requires regulatory regulation, since it has not yet been enshrined at the law level. Existing by-laws, in particular the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020, are declarative in nature and do not contain specific implementation mechanisms. Therefore, the key task is to develop urban conceptual Smart City projects that take into account local needs, sources of funding and the possibility of creating clusters with the participation of municipal enterprises, private business and scientific institutions (Olyukha, 2024) ²⁰.

The relationship between the Safe City system and the Smart City concept lies in the common goal of forming a digital urban space that ensures the integration of data and services to improve management efficiency and security. The use of analytical platforms, artificial intelligence and network technologies in the Safe City "Bezpechne misto" system complies with international standards for urban infrastructure management (ISO 37120, ISO 37101), which are recommended for implementation within the framework of digital transformation. This approach is consistent with the Decree of the President of Ukraine No. 722/2019 "Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku" (On the Sustainable Development Goals of Ukraine for

²⁰ Олюха В.Г. Правові основи реалізації концепції «Smart City» в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. С.339-344. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.55>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/57.pdf>

the period up to 2030), where the development of cities on the basis of sustainability is identified as a priority of state policy²¹.

As part of the project "Bezpechne misto", the municipal enterprise Informatika has implemented a new analytical module for video surveillance (Kyiv Smart Safe City²²). The unique module allows you to search for criminals not only thanks to specialized facial recognition cameras. It captures images from any camera installed within the network and compares them with the existing database of offenders. If the system detects a similarity, the operator immediately receives an alarm signal. Thus, law enforcement officers will be able to track dangerous criminals faster. The new analytical module for facial recognition includes an analytical system and a database consisting of a list of wanted people.

The effectiveness of the implementation of the Smart Safe City "Bezpechne misto" system can be somewhat concluded by analyzing the indicators of street crime in Ukraine. Thus, in recent years, during the gradual implementation of the project (during 2017–2019), the level of crimes committed on the streets has sharply decreased. For comparison: if in 2013 there were 66,971 criminal offenses committed on the streets, in 2014 – 66,255, in 2015 – 61,718, in 2016 – 62,064, then in 2017 the number of such offenses was 45,707, in 2018 – 42,465, and in 2019 – 38,139 criminal offenses²³.

In Ukraine, the Smart City project is actively used in the cities of Kyiv, Kharkiv, Lviv, Dnipro, Vinnytsia, Mariupol, Chernihiv, etc. A special type of such project is "Smart Safe City" – a new generation information and analytical program that recognizes potential dangers, analyzes the situation in real time, and transmits already processed data on detected threats of a terrorist, criminal, and man-made nature in places of mass stay of citizens, at critical infrastructure facilities, transport interchanges, and to emergency service operators for a quick response to emergencies.

Thus, the Smart Safe City "Bezpechne misto" system is not only a technological solution for increasing public safety, but also an important component of Ukraine's digital transformation strategy. Its integration into the broader Smart City ecosystem creates the prerequisites for the comprehensive

²¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

²² У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitichniy_modul_videospos_terezhennya_scho_priskorit_poshuk_pravoporushnikov/.

²³ Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. – Харків: Право, 2020. – С.191. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2021/09//моно_Стратегія-зменшення-можливостей.pdf.

development of urban areas, ensuring transparency of management, and implementing European standards of sustainable development.

3. Implementation of foreign experience of legal regulation of video monitoring systems in the law-making activity of Ukraine

Singapore is one of the safest cities in the world, largely due to the effective use of the PolCam police camera system, integrated into the Singapore Police Force (SPF). Introduced in 2012, the system has become a key tool in combating crime, contributing to the resolution of over 5,000 criminal cases and significantly reducing the time it takes to investigate, with some cases being concluded within hours of a complaint being filed. In 2016, the network was expanded as part of the PolCam 2.0 project, which included the installation of over 90,000 cameras in residential areas, commercial areas, multi-storey car parks and transport hubs. As of 2025, the country will have over 90,000 police cameras covering residential areas, transport hubs, public spaces and commercial areas, with a planned expansion to 200,000 cameras in the 2030s²⁴.

Singapore's experience in implementing public video surveillance systems is a prime example of a centralized, technology-intensive, and strategically sound model for ensuring public safety. Unlike many countries where video surveillance is viewed primarily as an auxiliary technical tool for law enforcement, in Singapore it is integrated into the national digital development policy and is actually an element of the modernization of the state administration mechanism. The central place in this model is occupied by the Police Cameras (PolCam) system, which operates under the auspices of the Singapore Police Force and is part of the large-scale state program Smart Nation.

Traditional investigative methods, such as interviewing victims and witnesses, remain important, but PolCam has significantly expanded the capabilities of the police²⁵. The system provides identification of the location and behavior of suspects, the use of video footage as evidence in legal proceedings, crime prevention through strategic camera placement, rapid response to incidents through real-time monitoring, traffic control and traffic flow management. During the COVID-19 pandemic, the system was used to monitor compliance with social distancing and mask wearing.

²⁴ State of Surveillance. Singapore's Smart Nation: Privacy and Surveillance. URL: <https://stateofsurveillance.org/articles/government/singapore-smart-nation-privacy-surveillance/>

²⁵ Public Surveillance. An outline of Singapore's extensive CCTV network and its role in maintaining security. URL: <https://citiesinsider.com/country/singapore/singapore/public-surveillance/>

The system is funded by the government, so there are no direct costs for citizens and visitors. Indirect costs are associated with fines for violations, for example, littering is punishable by a fine of 300 to 1,000 SGD, and smoking in prohibited areas is punishable by up to 1,000 SGD. Video footage is used as evidence in criminal proceedings, and the data is stored for a limited time if not needed for investigations. While most citizens perceive the system as a necessary security measure, it may seem excessive to visitors from jurisdictions with stricter privacy standards. The government emphasizes the responsible use of technology.

Singapore's public surveillance system is part of the country's Smart Nation program, which involves using digital technologies to improve governance. The cameras are equipped with facial recognition, license plate recognition, and artificial intelligence algorithms to analyze behavior. An important element is the integration with smart lighting fixtures (LAMPP), equipped with sensors to collect environmental and safety data, as well as video surveillance systems in public transport. The government guarantees that data is protected, used only for authorized purposes, with strict protocols to prevent misuse.

Video surveillance in Singapore was not introduced piecemeal or situationally in response to the increase in crime, but as a tool for implementing a long-term strategy for the digitalization of the state. It is in this context that the legal significance of the PolCam system goes beyond the narrow regulation of police powers and acquires the character of strategic legitimization through state-level program documents. The *Smart Nation program*, launched in 2014, laid the conceptual framework for the permissible use of digital technologies in the public sphere and created the basis for further normative development²⁶.

The materials related to Smart Nation 1.0 explicitly state that this strategy was aimed at using digital technologies to transform social processes and public administration. Thus, the official description of the program emphasizes: "Smart Nation 1.0 was developed to to help Singapore ride the wave of change and leverage digital technologies to transform domains like health, transport, education, finance, infrastructure, and the environment". Within the framework of this strategy, four interrelated areas of digital development have been identified, each of which has direct significance for the legal legitimization of public video monitoring systems.

²⁶ Smart Nation 2.0 Vision to Ensure a Thriving Digital Future for All [Электронный ресурс] : press release / Ministry of Digital Development and Information (Singapore). Singapore, 2024. URL: https://www.sgpc.gov.sg/api/file/getfile/1/%20Smart%20Nation%202%20Press%20Release_FINAL.pdf?path=/sgpcmedia/media_releases/mddi-ced/press_release/P-20241001-1/attachment/1/%20Smart%20Nation%202%20Press%20Release_FINAL.pdf

In particular, the direction of *Digital Government* is formulated as "building a government that is digital to the core and serves with a heart, by designing services that are seamless, personalized and inclusive"²⁷. This provision is of fundamental legislative importance, as it recognizes digital tools as not auxiliary, but organic elements of the activities of state authorities, including law enforcement agencies. In this context, PolCam is positioned as a digital security management tool that contributes to a more effective and prompt response to offenses.

B At the same time, the *Digital Security* direction, which is defined as "strengthening Singapore's cybersecurity efforts, so that the increasing number of services and transactions that take place online are secure and resilient", expands the traditional understanding of security and actually combines the physical and digital spaces into a single sphere of state protection. Although the formulation focuses on cybersecurity, in the practice of implementing Smart Nation it has been interpreted more broadly – as a justification for the need for comprehensive monitoring of urban space, including through a network of police cameras.

No less important is the *Digital Society* direction, which involves "fostering a society where Singaporeans are ready to embrace the digital world through efforts to improve digital access, digital literacy and digital adoption". It is through this component that the social legitimization of mass video surveillance is ensured, because the population is involved in digital processes and perceives video monitoring as part of the normal urban environment, and not as an exceptional measure of control. Thus, legal regulation is based not only on formal norms, but also on the formed digital culture of society.

This model was further developed with the adoption of the *Smart Nation 2.0* concept in 2024, which was a response to the growing role of digital technologies in everyday life and at the same time to the intensification of public debates on privacy and the limits of state intervention. The Smart Nation 2.0 Report explicitly states: "In Smart Nation 1.0 we focused on building up capabilities and encouraging the use of technology. Under Smart Nation 2.0, we will sharpen our focus on using technology more effectively to transform our future and shape our nation together"²⁸. This means a transition from infrastructural logic to value-normative logic.

The strategic directions of Smart Nation 2.0 are formulated through three key goals – *Trust*, *Growth* and *Community*²⁹. In particular, *Trust* is defined as

²⁷ Smart Nation Singapore. Smart Nation 1.0 – Our Vision. Офіційний вебсайт Уряду Сінгапуру. URL: <https://www.smartnation.gov.sg/about/our-vision/sn1/>

²⁸ Ministry of Digital Development and Information (Singapore). Smart Nation 2.0 Report. 2024. URL: <https://file.go.gov.sg/smartnation2-report.pdf>

²⁹ Ministry of Digital Development and Information (Singapore). Smart Nation 2.0 Report. 2024. URL: <https://file.go.gov.sg/smartnation2-report.pdf>

follows: “Trust, because Singaporeans must be able to go online with confidence, knowing that their wellbeing is not compromised”. In a legislative dimension, this means that the state assumes responsibility for the safe use of technologies, including video monitoring systems, and thereby legitimizes their use even under conditions of restrictions on certain aspects of privacy.

The *Community* goal is formulated as “community, because we must use technology to unify, not divide”. In the context of PolCam, this allows us to consider video surveillance as a tool for protecting the common interests of the community, where public safety is a collective good. This approach reduces the weight of individual objections to video surveillance, as it is presented as a means of maintaining social stability.

Finally, the *Growth* goal is defined as “because technology must empower our people and businesses to reach their full potential.” In legal terms, this allows the costs of PolCam infrastructure development to be included in economic development measures without requiring separate special legitimization through detailed legislative regulation.

Thus, Singapore is one example of a centralized and technology-intensive model of public video surveillance, implemented within the framework of the government's Smart Nation program³⁰. The main tool of law enforcement video monitoring is the PolCam system (Police Cameras), deployed by the Singapore Police Force. A fundamental feature is that video monitoring in Singapore is considered not only as a technical measure, but as an instrument of state policy to ensure public safety, which directly affects lawmaking activity. The PolCam system in Singapore is legitimized not so much through a special law, but through a combination of strategic documents, administrative practice and public consensus. This approach largely explains why law enforcement agencies are partially excluded from the direct action of the *Personal Data Protection Act*, operating on the basis of special public-legal regimes³¹.

Singapore's experience demonstrates that a comprehensive approach to implementing video surveillance systems, which combines technological innovations, legal mechanisms and social responsibility, is an effective tool for ensuring law and order. Its effectiveness is confirmed by the low level of crime and high safety standards. For Ukraine, this experience is relevant given the need to increase the effectiveness of law enforcement activities in the

³⁰ Smart Nation 2.0 Vision to Ensure a Thriving Digital Future for All [Електронний ресурс] : press release / Ministry of Digital Development and Information (Singapore). Singapore, 2024. URL: https://www.sgpc.gov.sg/api/file/getfile/1%20Smart%20Nation%202%20Press%20Release_FINAL.pdf?path=/sgpcmedia/media_releases/mddi-ced/press_release/P-20241001-1/attachment/1%20Smart%20Nation%202%20Press%20Release_FINAL.pdf

³¹ Personal Data Protection Act 2012 (Singapore). Singapore Statutes Online. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/DPDA2012>

context of urbanization and increasing threats to public safety. The implementation of similar systems can contribute to a prompt response to offenses, reduce the level of crime and increase citizens' trust in law enforcement agencies.

Adapting the Singapore model in Ukraine requires taking into account a number of factors. First, it is necessary to ensure an appropriate regulatory framework that will regulate the use of video surveillance technologies and the protection of personal data. Second, it is necessary to develop financing mechanisms that may include state and municipal budgets, as well as partnerships with the private sector. Third, it is important to take into account socio-cultural characteristics and the level of readiness of society to accept a mass surveillance system. Finally, transparency and control over the use of data should be ensured in order to avoid risks of abuse and human rights violations.

The forecast for the development of such systems in Ukraine until 2030 indicates significant prospects³². It is expected that by 2025–2027, the network of cameras in cities with a population of over a million will be expanded and pilot projects using artificial intelligence algorithms for video analytics will be implemented. In the period from 2028 to 2030, it is predicted that video surveillance systems will be fully integrated with the Safe City platforms and information resources of the Ministry of Internal Affairs, predictive analytics will be introduced to prevent crimes, and biometric technologies will be used in transport and public places. The mass implementation of 5G and the development of IoT will allow real-time video transmission from thousands of cameras without delays, and cloud services will become the basis for processing large data sets. It is expected that by 2030, 90% of large cities in Ukraine will be equipped with intelligent cameras with AI analytics functions, and the crime rate in cities will decrease by 15–20% thanks to preventive technologies. At the same time, key challenges will remain financing, cybersecurity, and the development of clear rules for the protection of personal data.

Thus, Singapore's experience can serve as a guide for Ukraine in shaping a modern security concept based on the integration of intelligent video monitoring systems into law enforcement activities. Its implementation requires a comprehensive approach that combines technological solutions, legal guarantees, and public consensus, which will allow achieving high standards of security and law and order.

³² Police surveillance system using video analytics to detect targets wins Home Team Achievement Award. Oct 28, 2021. URL:<https://www.straitstimes.com/singapore/community/police-surveillance-system-using-video-analytics-to-detect-targets-wins-home>

CONCLUSIONS

The implementation of intelligent video monitoring systems is a key factor in increasing the effectiveness of law enforcement and ensuring public safety. Ukraine should focus on the experience of high-tech countries, adapting it to its own legal and social realities. This requires a comprehensive approach that combines technological solutions, legal guarantees and public consensus.

In Ukraine, the protection of personal data in video monitoring systems for public security must comply with the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, the Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data by Supervisory Authorities and Transborder Data Flows, the General Data Protection Regulation (GDPR) adopted in the European Union, as well as legislation in the field of information protection. We fully support the importance of adopting the Law of Ukraine "Pro yedynu systemu videomonitorynhu stanu publichnoi bezpeky" (On a Unified System of Video Monitoring for Public Security). The introduction of comprehensive security monitoring systems will significantly increase the effectiveness of prevention, in particular of corruption offenses, ensuring more reliable protection of citizens and society as a whole. There is a need to implement the General Data Protection Regulation (GDPR) into the legislation of Ukraine.

The conducted research allows us to conclude that the use of digital technologies and systems will expand the possibilities of timely notification of law enforcement officers about offenses, search and identification of criminals, and optimize the process of investigating criminal offenses. In the case of implementing a video monitoring system for security, modern video surveillance technologies, integrated with analytical algorithms and artificial intelligence, are capable in real time:

- recognize threats and help law enforcement officers prevent crimes;
- promote effective investigation of offenses;
- reduce the human factor in security issues, which minimizes corruption risks;
- improve coordination between law enforcement agencies;
- serve as an element of rapid response to emergencies.

Singapore's experience in the field of implementing public video monitoring systems is positive for Ukraine. For Ukraine, this experience is important primarily in the methodological aspect, since effective legal regulation of video monitoring systems is impossible without harmonizing legislation with strategic documents of state development. At the same time, direct transfer of the Singapore model is unacceptable in view of European standards for the protection of human rights and the requirements of the European Convention on Human Rights. This necessitates the formation of a

new paradigm of legal regulation of security in Ukraine, in which the implementation of digital surveillance systems should be accompanied by a clear legislative definition of their goals, limits and guarantees of judicial and public control. It is the combination of strategic vision, technological capabilities and legal norms that can ensure the legitimacy and effectiveness of such systems in modern conditions of state-building.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the possibilities of using intelligent video monitoring technologies in the activities of law enforcement agencies of Ukraine. The relevance of implementing video monitoring systems in law enforcement activities of Ukraine is considered, taking into account the experience of high-tech countries. The need to create comprehensive public security systems is substantiated, the role of digital transformation and international standards in the formation of a modern concept of security is determined. The importance of harmonizing national legislation with European standards and integrating innovative technologies into the activities of law enforcement agencies is emphasized. Based on the analysis of the axiological aspects of the implementation of information technologies and security systems in law enforcement activities in leading countries of the world, examples of implementation, and the results of specialized scientific research in this area, the conclusion is made that the implementation of comprehensive security monitoring systems will significantly increase the effectiveness of prevention, in particular, of corruption offenses, ensuring more reliable protection of citizens and society as a whole. There is a need to implement the General Data Protection Regulation (GDPR) into the legislation of Ukraine.

Keywords technologization, video monitoring, digitalization, innovation, artificial intelligence, law enforcement, martial law.

References

1. Про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки: проект Закону від 20.02.2024 р. № 11031. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43733>.
2. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ президента України від 11.05.2023 №273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.
3. Shevchuk, V., Morozova T., Chornyi, H., Nehrebetyskyi V., and Slobodeniuk, I. Artificial Intelligence in Criminal Proceedings: Criminalistic and Criminal Procedural Problems. *International Annals of Criminology*, 2025. Pp. 1-19. DOI: <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10090>.

4. Батиргарєєва В.С. Правова платформа для забезпечення в Україні ефективного захисту цифрових трансформацій суспільства. *Інформація і право*. 2022. №1 (40). С. 21-34. URL: <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=2148893118868512848&btnI=1&hl=ru>

5. Shevchuk, V. (2023). Development trends in criminalistics in the era of digitalization. Scientific Collection «InterConf+», 33(155), 198–219. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.05.2023.019>

6. Шевчук В.М. (2022). Цифрова криміналістика: формування та роль у забезпеченні безпекового середовища України. Нова архітектура безпекового середовища України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 грудня, 2022 р.). Харків: Юрайт, 2022. С. 146-150.

7. Шевчук В. М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи. Military offences and war crimes: background, theory and practice: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 795-823. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8791/18392-1>.

8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17>.

9. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. Страсбург. 28.01.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text.

10. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних. Страсбург. 08.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text.

11. Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: <https://gdpr-text.com/uk/>.

12. Про захист персональних даних: проект Закону від 25.10.2022. № 8153. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707>.

13. Овчаренко Я.О. Регламент захисту персональних даних європейського союзу (GDPR) та можливість його застосування на території України. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. №3. С.236-239. http://lsej.org.ua/3_2018/68.pdf

14. Президент України схвалив Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку (12.05.2023). URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prezident-ukrayini-sxvaliv-kompleksnii-strategicnii-plan-reformuvannya-organiv-pravoporyadku>.

19. Рувінська В.М., Девятков В.В. Відеоспостереження для систем безпеки: моделі, методи та запропоновані рішення. Інформатика та

математичні методи в моделюванні. 2021. Том 11, № 4. С.331-342. URL: [http://immm.op.edu.ua/files/archive/n4_v11_2021/2021_4\(9\).pdf](http://immm.op.edu.ua/files/archive/n4_v11_2021/2021_4(9).pdf)

20. Система «Безпечне місто» – інноваційні рішення, які дбають про безпеку. URL: https://i-lug.gov.ua/news/sistema_%C2%ABbezpechne_misto%C2%BB_-_innovacijni_rishennja_jaki_dbajut_pro_bezpeku.

21. Безпека в місті. Вуличний відеонагляд. URL: <https://360view.com.ua/bezpechne-misto/>.

22. АРМА отримало доступ до систем відеоспостереження «Безпечне місто». 21.12.2022. URL: <https://arma.gov.ua/news/typical/arma-otrimalo-dostup-do-sistem-videosposterejennja-bezpechne-misto>.

23. Олюха В.Г. Правові основи реалізації концепції «Smart City» в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. С. 339-344. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.55>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/57.pdf>

24. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

25. У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitichnij_modul_videosposterezhennja_scho_priskorit_poshuk_prapoporushnikov.

26. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. – Харків: Право, 2020. – 287 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2021/09//моно_Стратегія-зменшення-можливостей.pdf.

27. Шевчук В.М. Проблеми цифровізації криміналістики в умовах російсько-української війни. Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид.; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. Проблем крим. проц. та судоустрою. Харків : Право, 2022. С. 127-140. URL: https://drive.google.com/file/d/1xeu-J0LA_70FtmwPPeqrj18Oml6H34Ou/view.

28. State of Surveillance. Singapore's Smart Nation: Privacy and Surveillance. URL: <https://stateofsurveillance.org/articles/government/singapore-smart-nation-privacy-surveillance/>.

29. Public Surveillance. An outline of Singapore's extensive CCTV network and its role in maintaining security. URL: <https://citiesinsider.com/country/singapore/singapore/public-surveillance/>

30. Smart Nation 2.0 Vision to Ensure a Thriving Digital Future for All [Електронний ресурс] : press release / Ministry of Digital Development and Information (Singapore). Singapore, 2024. URL: https://www.sgpc.gov.sg/api/file/getfile/1%20Smart%20Nation%202%20Press%20Release_FINAL.pdf?path=/sgpcmedia/media_releases/mddi-ced/press_release/P-20241001-1/attachment/1%20Smart%20Nation%202%20Press%20Release_FINAL.pdf

31. Smart Nation Singapore. Smart Nation 1.0 – Our Vision. Офіційний вебсайт Уряду Сінгапуру. URL: <https://www.smartnation.gov.sg/about/our-vision/sn1/>.

33. Singapore Police Force. Police Cameras (PolCam) Programme. У межах ініціативи Smart Nation. URL: <https://www.smartnation.gov.sg/>.

33. Ministry of Digital Development and Information (Singapore). Smart Nation 2.0 Report. 2024. URL: <https://file.go.gov.sg/smartnation2-report.pdf>.

34. Personal Data Protection Act 2012 (Singapore). Singapore Statutes Online. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/PDPA2012>.

35. Police surveillance system using video analytics to detect targets wins Home Team Achievement Award. Oct 28, 2021. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/community/police-surveillance-system-using-video-analytics-to-detect-targets-wins-home>.

36. PolCam: Safeguarding Our Neighbourhoods. 15 October 2021. URL: <https://www.mha.gov.sg/home-team-news/story/detail/polcam-safeguarding-our-neighbourhoods/>.

37. CCTV Law Singapore: 12 Key Questions Answered [Електронний ресурс] / Entrycare. 2025. URL: <https://entrycare.com/cctv-law-singapore/>

38. 0918 Oral Answer to PQ on Guidelines for CCTVs at workplaces [Електронний ресурс] / Ministry of Manpower, Singapore. 2023. URL: <https://www.mom.gov.sg/newsroom/parliament-questions-and-replies/2023/0918-oral-answer-to-pq-on-guidelines-for-cctvs-at-workplaces>.

Information about the author:
Nehrebetskyi Vladyslav Valerevych,

Ph. D. in Law,
Associate Professor at the Department of Criminalistics
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61024, Ukraine,
Senior scientific Researcher at
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
49, Hryhoriia Skovorody str., Kharkiv, 61002, Ukraine

ПРАВОТВОРЧІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Пархоменко Н. М., Тарахонич Т. І.

ВСТУП

Належне правове забезпечення функціонування держави досягається за допомогою багатьох засобів, серед яких визначальне місце посідає ефективна система правових актів – джерел права, що здатні здійснювати упорядковуючий вплив на суспільні відносини та визнання і закріплення на рівні Основного Закону принципу розподілу державної влади. При цьому спосіб організації органів державної влади та зміст і обсяг їх нормотворчих повноважень безпосередньо впливає на визначення форм об'єктивації загальнообов'язкових правил поведінки – норм права, їх юридичну силу та характер впливу на суспільні відносини, формування та функціонування правової системи загалом. В свою чергу, компетенція органів державної влади, визначена згідно з принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову, передбачає здійснення нормотворчої діяльності та формує в такий спосіб систему джерел права, завдяки особливим властивостям яких створюється система стримувань і противаг щодо здійснення державної влади. Тому розмежування повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади визначає, які правові акти визнаються джерелами права, яким є порядок їх прийняття та юридична сила. Завдяки цьому забезпечується стабільність та передбачуваність правового розвитку та правоупорядковуючого впливу, діяльність державної влади в межах, визначених в Конституції, легітимність і ефективність системи джерел права.

Неабиякий вплив на розвиток джерел права мають і триваючі в Україні реформи, пов'язані з удосконаленням механізму держави, забезпеченням прав і свобод громадян, реалізацією принципу верховенства права у внутрішній та зовнішній політиці. За таких обставин конституційний принцип поділу влади в підсумку має забезпечити нормативну й інституційну визначеність та стабільність у сфері нормотворчої діяльності, ефективності правового регулювання¹.

¹ Пархоменко Наталія. (2025). Конституційний принцип розподілу державної влади як основа формування системи джерел національного права. Український часопис конституційного права. №3(36). С. 30. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2025.3>

1. Правотворчі повноваження органів державної влади та результати їх реалізації

Відповідно до Конституції України вихідною позицією для формування системи джерел права є закріплення у Статті 6 Конституції принципу розподілу влади, згідно з яким державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Таким чином доктрина поділу влади стосується взаємовідносин між трьома органами влади, а саме: законодавчою, виконавчою та судовою владою. Доктрина Монтеск'є – це не просто "міф", вона також несе істину, але в тому сенсі, що кожен орган уряду повинен здійснювати свою владу за принципом "стримувань і противаг", що означає той факт, що жоден з органів влади не повинен узурпувати основні функції інших органів².

Втім сьогодні поділ влади частіше пропонується як спосіб стимулювання системи стримувань і противаг, необхідних для хорошого урядування. У Сполучених Штатах та інших президентських системах суворий поділ часто є фундаментальним конституційним принципом. Однак у Сполученому Королівстві та інших юрисдикціях загального права теорія поділу користується набагато меншою популярністю. У Великобританії основні офіси та установи еволюціонували, щоб досягти балансу між короною (а останнім часом і урядом) і парламентом. Система нагадує баланс влади більше, ніж формальний поділ трьох гілок³.

Іншими словами у буквальному сенсі принцип поділу влади не може бути застосований в будь-якому сучасному уряді: Великобританії, США, Франції, Індії або Австралії. Але це не означає, що принцип не має актуальності. Влада – це органічна єдність. Її не можна розділити на водонепроникні відсіки. Історія доводить цей факт. При повному розподілі влади уряд не може працювати злагоджено і ефективно. Плавне управління урядом можливе лише шляхом співпраці та взаємної адаптації всіх трьох органів влади⁴. Тому неможливо класифікувати функції всіх трьох гілок влади на математичній основі. Більше того

² Tej Bahadur Singh Principle of separation of powers and concentration of authority. J.T.R.I. JOURNAL – Second Year, Issue 4 & 5. Year . March, 1996. P. 1.

³ The Separation of Powers Standard Note: SN/PC/06053 Last updated: 15 August Author: Richard Benwell and Oonagh Gay Section Parliament and Constitution Centre. P.1.

⁴ Tej Bahadur Singh Principle of separation of powers and concentration of authority. J.T.R.I. JOURNAL – Second Year, Issue 4 & 5. Year . March, 1996. P.11.

слідування жорсткій концепції поділу влади зробило б урядування неможливим⁵.

В Україні здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову означає, передусім, самостійне виконання кожним органом державної влади своїх функцій і повноважень. Це не виключає взаємодії органів державної влади, в тому числі надання необхідної інформації, участь у підготовці або розгляді певного питання тощо. Однак така взаємодія має здійснюватися з урахуванням вимог статей 6, 19 Конституції України, відповідно до яких органи державної влади зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України⁶.

З огляду на складність чіткого розмежування завдань між органами державної влади в межах механізму держави, необхідно констатувати декілька відокремлених напрямів діяльності держави, які не охоплюються класичною теорією, втім передбачають створення та функціонування органів влади, які мають владні повноваження, в тому числі і щодо розробки та прийняття правових актів різної юридичної сили. Наразі можна виокремити: главу держави, як окремий орган державної влади (Президент України); орган законодавчої влади (Верховна Рада України), органи виконавчої (Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади) та судової влади на чолі з Верховним Судом; судовий орган конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України); контрольно-наглядові органи державної влади (прокуратура, КРУ, антикорупційні органи тощо); органи місцевого самоврядування, що уособлюють муніципальну владу. Суб'єкти, які уповноважені приймати нормативно-правові акти, як зазначалося, визначені у статті 1 Закону України «Про правотворчу діяльність»⁷. Окрім того, згідно зі Статтею 5 Конституції України народ України може здійснювати владу не лише через представницькі органи, але й безпосередньо у формі прямої демократії на референдумах.

⁵ Frankfurter – The Public and its Government (1930) quoted by B. Schwartz, in American Constitutional Law, 1955. Page 286.

⁶ Рішення Конституційного Суду України від 18 листопада 2004 року № 17-пн/2004 у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з питань моніторингу реалізації законодавства про вибори Президента України” (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України).

⁷ Пархоменко Наталія. (2025). Конституційний принцип розподілу державної влади як основа формування системи джерел національного права. Український часопис конституційного права. №3(36). 29-40. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2025.3>

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про правотворчу діяльність» Верховна Рада України ухвалює закони, які є основними джерелами права; Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства видають підзаконні нормативно-правові акти, що конкретизують і деталізують реалізацію законів. Органи судової влади, не маючи правотворчих повноважень, формують окремі прецедентні рішення, напрацьовують низку зразкових справ та правових позицій, які обов'язкові до урахування у правозастосовній діяльності суду, забезпечуючи в такий спосіб єдність судової практики. Конституційний Суд України уповноважений визнавати неконституційними закони чи інші нормативні акти, що виходять за межі повноважень відповідного суб'єкта владних повноважень.

2. Концептуальні засади теорії джерел права

Наразі у вітчизняній доктрині права ствердився підхід, відповідно до якого джерело права – це зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості, згідно зі спеціальною процедурою, що має юридичну силу та обов'язковість до виконання, відображає волю суб'єктів правотворчості та спрямований на регулювання суспільних відносин.

З позиції теорії права сукупність джерел права характеризується низкою специфічних властивостей саме як багаторівнева, складна система, що має структурні, функціональні, генетичні та ієрархічні зв'язки між її елементами, які розташовані в певному порядку, що забезпечує її функціональну завершеність та визначає її місце у правовій системі. Система джерел права складається з багатьох різномірних частин – підсистем джерел права – системи нормативно-правових актів, системи нормативно-правових договорів, системи правових прецедентів тощо, які можуть взаємодіяти завдяки системним зв'язкам. Складність системи джерел права полягає в тому, що її елементи об'єднуються як природним, так і штучним шляхом; як за об'єктивними, закономірними, так і за суб'єктивними, довільними моментами; як за якісними, так і за кількісними ознаками; як за змістовними, так і за формальними критеріями на підставі певних принципів: структурності, системності, ієрархічності. Стійкі зв'язки, що виникають між джерелами права, створюючи єдине ціле, дозволяють їм здійснювати свої цілі та функції, створюють структуру системи джерел права (вертикальну і горизонтальну), тобто забезпечують її впорядкованість та спрямованість.⁸ З огляду на це, ефективність регулювання суспільних

⁸ Там само. С. 333.

відносин залежить від дії всіх складових системи джерел права в межах певної правової системи.

З огляду на те, що відповідно до основних ознак та характеристик система права України та правова система тяжіє до романо-германської правової сім'ї, саме проблеми та перспективи розвитку, забезпечення ефективності законів та підзаконних нормативно-правових актів, які також називають законодавством, є однією з основних функцій держави та уповноважених нею суб'єктів законотворчості. Важливість цієї діяльності обумовлена засадничою роллю законодавства, її визначальною та упорядковуючою функцією щодо різного роду суспільних відносин в межах юрисдикції держави. Актуалізація зазначеної проблематики відбулася у зв'язку із прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність»⁹ (далі – Закон), де вперше на законодавчому рівні було закріплено поняття, ознаки та класифікацію нормативно-правових актів. Зокрема, відповідно до статті 8 Закону нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою статті 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію.

Згідно з положеннями Статті 9 Закону законодавство України – це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів та включає: Конституцію України – Основний Закон України; закони; підзаконні нормативно-правові акти: постанови Верховної Ради України, що містять норми права; укази Президента України, що містять норми права; постанови Кабінету Міністрів України, що містять норми права; накази міністерств, що містять норми права; акти інших державних органів, що містять норми права; постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права; розпорядження голів місцевих державних адміністрацій (з урахуванням особливостей, визначених статтею 7 цього Закону), накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права; акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, з урахуванням особливостей, визначених статтею 7 цього Закону.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України.

⁹ Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX.

Положення статті 1 Закону підкреслюють, що його дія не поширюється на правові акти, що не містять норм права та не є відповідно джерелами права у формально-юридичному розумінні, а саме на: рішення і висновки Конституційного Суду України; судові рішення; акти Верховної Ради України, Президента України політичного характеру, що містять оцінку фактів, подій, явищ, обставин, процесів; укази Президента України про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України; акти застосування права про утворення або припинення державного органу, органу місцевого самоврядування; про утворення, діяльність або припинення консультативного, дорадчого, іншого допоміжного органу; про надання гуманітарної допомоги іноземній державі; директиви, вказівки, технічні завдання для участі делегацій України, Кабінету Міністрів України, інших державних органів, а також представників України у міжнародних заходах; інші індивідуальні правові акти; інші правові акти, що не містять норм права.

Укладення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, визначення у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» серед основних засад забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі, закріплення в Конституції України європейського вибору зумовило проведення політики з адаптації національного законодавства до права ЄС та його гармонізації.

Адаптація законодавства України є одним із ключових моментів офіційно розпочатої процедури набуття Україною членства в Європейському Союзі, що потребує його оновлення з урахуванням європейських стандартів. Так звані критерії *acquis* вимагають від держави-кандидата ефективної імплементації цього законодавства за допомогою відповідних адміністративних та судових інституцій.

Слід також підкреслити, що «адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведення його до рівня, що склався у державах-членах ЄС»¹⁰.

¹⁰ Пархоменко Н.М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: Монографія. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2016. 254 с. С. 126-127.

Слід підкреслити, що «*acquis* ЄС складається з сукупності прав і обов'язків, визначених в актах, прийнятих відповідними інституціями ЄС, які умовно можна поділити на: первинне законодавство ЄС (установчі договори); вторинне законодавство ЄС будь-який акт, прийнятий інституціями ЄС у рамках виконання своїх повноважень (законодавчі акти (регламенти, директиви, рішення) та незаконодавчі акти (рекомендації, висновки, імплементаційні та делеговані акти тощо); міжнародні договори, укладені ЄС; принципи права тощо».<...> Поряд з цим, «адаптація національного законодавств до законодавства ЄС – це процес приведення національних законів та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis* ЄС. Проте адаптація законодавства це не тільки вдосконалення існуючого законодавства, а й розробка проєктів нормативно-правових актів з урахуванням *acquis*, установчих договорів, положень угоди про асоціацію (якщо така угода була укладена) та Копенгагенських критеріїв»¹¹.

Поряд з цим, процеси удосконалення правотворчого процесу, принципів та функціональної спрямованості механізму забезпечення правотворчої діяльності, упорядкування системи законодавства загалом, потребують також гармонізації законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та принципів з метою його узгодженості, забезпечення правової визначеності та прозорості.

На думку О.С. Волохова «міжнародні стандарти правотворчості можна визначити як загальні правила та ідейно-ціннісні орієнтири, які формалізовано в міжнародних правових актах (документах міжнародних урядових та неурядових організацій та які містять вимоги для забезпечення високого рівня організації правотворчої діяльності, формування ефективного національного законодавства відповідно до принципів верховенства права»¹².

Дотримання міжнародних стандартів у процесі правотворчості забезпечується шляхом здійснення контрольних функцій з боку міжнародних міждержавних організацій, експертні оцінки яких впливають на формування національного законодавства та проведення правових реформ загалом.

Все це спричинило трансформацію правотворчого та правореалізаційного процесів, імплементацію європейських стандартів у процес прийняття, тлумачення та реалізації норм права.

¹¹ Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти / Дослідницька служба Верховної Ради України; Л.А. Ваолевська, І.М. Мишак (керівники авторського колективу), І.С. Заярна, А.М. Кондратова, М.О. Лисенко, Т.П. Мельник. Київ, 2023. С. 30, 54.

¹² Волохов О. С. Ефективність законодавства і та між.народні стандарти правотворчості : монографія, Київ : Юрінком Інтер, 2025. 484 с. С. 479

Не заглиблюючись у питання сутності та змісту джерел права ЄС, необхідно зазначити не лише про сутнісні зміни законодавства України, але й кількісне збільшення нормативно-правових актів, урахування у правореалізаційному процесі, в тому числі правозастосовній діяльності суду, джерел права ЄС та рішень Суду ЄС, висновків різних європейських інституцій. Окрім того, відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди в Україні застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію з прав людини та практику Суду як джерело права. В цьому випадку судовий прецедент визнається джерелом права в Україні.

3. Основні аспекти взаємозв'язку

Питання взаємозв'язку та взаємодії різних процесів, явищ та структур були предметом вивчення не лише філософської, політологічної, а й юридичної науки. Як зазначає О.В. Кукуруз категорією взаємодія «зазвичай позначають зв'язок між двома і більше суб'єктами, які перебувають під впливом один одного, в результаті чого змінюються їх погляди, поведінка тощо. Взаємодія є необхідною для досягнення певних визначених цілей, яких неможливо досягти індивідуально»¹³. З огляду на зазначене, категорія взаємодія має динамічний характер та характеризує певний процес, вид діяльності в основу якої покладено здійснення певних повноважень, використання системи стримувань і противаг тощо.

Поряд з цим, категорія взаємозв'язок набуває більш статичного характеру, що є характерним для структурних утворень, вона визначає місце кожного компонента в межах даної структури. Так, наприклад органи державної влади структурно поділяються на законодавчу, виконавчу та судову владу.

Теоретико-методологічним основам дослідження взаємодії органів державної влади та системи джерел права приділяється значно менше уваги, оскільки вони є різнорівневими структурами, де органи державної влади за своєю природою є інституційними утвореннями, а система джерел права має нормативну природу, за своєю сутністю органи державної влади в залежності від поділу на гілки влади виконують визначені їм повноваження, а система джерел права за своєю сутністю набуває певної форми тощо.

Однак, органи державної влади та система джерел права не є ізольованими, вони знаходяться у певному взаємозв'язку. З огляду на визначені зміст та сутність взаємозалежності між організацією та здійсненням державної влади та системою джерел права, відповідно до

¹³ Кукуруз О.В. Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні та Республіці Польща: монографія. Київ: «ФОП-Подолин І.В.», 2020. 368 с. С. 16.

якої визначаються обсяг та межі повноважень органів державної влади, необхідно зазначити таке.

Ефективність функціонування держави безпосередньо вимагає чіткого розподілу правотворчих повноважень. На рівні Основного Закону та конституційних законів має бути зафіксовано форму та перелік нормативно-правових актів: законів або підзаконних нормативно-правових актів, які можуть бути прийняті відповідним суб'єктом правотворчості. Зазначена правова визначеність встановлює можливість дотримання меж повноважень органів державної влади, уникнути розширення їх обсягу, дублювання або узурпації. З огляду на це виникають передумови врегулювання найважливіших відносин законами та уникнення ситуацій, коли органи виконавчої влади за допомогою підзаконної правотворчості намагаються здійснити вплив на суспільні відносини, які мають бути врегульовані лише законом. І навпаки. Здійснення таких дій неминуче призведе до розбалансування, дестабілізації системи нормативно-правових актів та так званої конкуренції між актами різної юридичної сили, виникненню колізій, зниженню якості правового масиву, порушення принципу законності і т. ін., а в підсумку – до зниження ефективності державного управління та правового регулювання.

Причинами цього можуть бути дублювання повноважень органів виконавчої влади та Президента, посилення президентського впливу, послаблення парламентських позицій як результату надмірної правотворчості Уряду.

Конституційний Суд України також зазначав, що поділ державної влади відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади; крім того, забезпечення реалізації принципу поділу влади є запорукою єдності державної влади, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі (абзаци другий, четвертий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008). Зазначені засади Конституції України забезпечують збалансованість конституційних повноважень органів державної влади, відповідність цих повноважень визначеним Основним Законом України засадам конституційного ладу та формі державного правління в Україні. Крім того, унеможливорюється конкуренція компетенцій цих органів, наділення їх невластивими повноваженнями та концентрація владних повноважень в одного чи кількох суб'єктів державної влади. Недотримання цих вимог, у тому числі при внесенні змін до Основного Закону України, негативно позначиться на змісті та спрямованості діяльності держави, унеможливить виконання нею свого головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Саме тому поділ влади є основним засобом та неодмінною умовою запобігання концентрації влади, а отже, є інструментом проти зловживань нею задля адекватної реалізації прав і свобод людини і громадянина¹⁴.

З метою інституційного забезпечення євроінтеграційних процесів було створено низку спеціальних органів, як от: Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу; Урядовий офіс з європейської та євроатлантичної інтеграції, спеціальні підрозділи при кожному міністерстві; низка антикорупційних структур тощо. Їх завданням є забезпечення відповідності сутності та змісту державного управління та системи законодавства України, практики її реалізації європейським стандартам та принципам.

Під час дії воєнного або надзвичайного стану відповідно до чинного законодавства суб'єктами правотворчої діяльності можуть також бути: начальники обласних та районних військових адміністрацій; керівники обласних та районних військово-цивільних адміністрацій. Згідно з Ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначено умови, за яких виникають підстави для надзвичайної правотворчості в умовах надзвичайного, в т.ч. воєнного стану¹⁵. Суб'єктами надзвичайної правотворчості є органи державної влади, органи місцевого самоврядування та відповідні військові командування, яким відповідно до Ст. 14 згаданого Закону надане право видавати, в межах своєї компетенції, обов'язкові до виконання на відповідній території, в тому числі спільні, рішення, розпорядження, накази і директиви з питань забезпечення режиму надзвичайного стану. Функціональним призначенням таких актів є забезпечення прав людини, відновлення та стабілізація правопорядку, створення умов для подальшого функціонування всіх державно-владних інститутів, правового розвитку загалом.

ВИСНОВКИ

В умовах реформування державної влади, євроінтеграції та правового режиму воєнного стану, перспектив повоєнного відновлення питання чіткого розмежування повноважень у сфері правотворення і

¹⁴ Висновок Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) (реєстр. № 1014) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

¹⁵ Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

забезпечення легітимності джерел права набуває ключового значення для стабільності держави та ефективності правової системи.

Система джерел права України має безпосередній генетичний зв'язок з концепцією розподілу державної влади, що є передумовою ефективного функціонування держави, забезпечення панування в ній принципу верховенства права. Окрім того, функціонування державного апарату та системи нормативно-правових актів України постійно трансформується та вимагає своєчасної модернізації, моніторингу, приведення у відповідність до об'єктивних суспільних відносин.

Динаміка правового розвитку свідчить про те, що все частіше в національному законодавстві України враховуються європейські принципи та стандарти, відбуваються процеси інтеграції, адаптації, гармонізації та уніфікації законодавства.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є одним із важливих напрямів його упорядкування та удосконалення, передбачає необхідність використання певної техніко-юридичної процедури та застосування певної правотворчої техніки адаптації законодавства.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено комплексний аналіз правотворчих повноважень органів державної влади. Зазначено, що правове забезпечення функціонування органів державної влади досягається шляхом ефективного використання системи джерел права, що здатні здійснювати упорядковуючий вплив на суспільні відносини та закріплюють на рівні Основного Закону принцип розподілу державної влади, що є передумовою ефективного функціонування держави, забезпечення панування в ній принципу верховенства права.

Доведено, що функціонування державного апарату та системи нормативно-правових актів України постійно трансформується та вимагає своєчасної модернізації, моніторингу, приведення у відповідність до об'єктивних суспільних відносин.

Підкреслено, що ефективність функціонування держави безпосередньо вимагає чіткого розподілу правотворчих повноважень. На рівні Основного Закону та конституційних законів зафіксовано форму та перелік нормативно-правових актів, які можуть бути прийняті відповідним суб'єктом правотворчості. Зазначена правова визначеність встановлює можливість дотримання меж повноважень органів державної влади, уникнути розширення їх обсягу, дублювання або узурпації.

Підкреслено, що ефективність законів та підзаконних нормативно-правових актів, які також називають законодавством, є однією з основних функцій держави та уповноважених нею суб'єктів законотворчості. Актуалізація зазначеної проблематики відбулася у зв'язку із прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність,

яким на законодавчому рівні було закріплено поняття, ознаки та класифікацію нормативно-правових актів.

Ключові слова: принцип розподілу влади, система стримувань і противаг, система джерел права, законодавство, нормативно-правовий акт, повноваження, євроінтеграція, адаптація, гармонізація, цифровізація, правовий режим надзвичайного стану.

Література

1. Benwell Richard, Gay Oonagh The Separation of Powers Standard Note: SN/PC/06053 Last updated: 15 August Parliament and Constitution Centre. 11 p.

2. Forrest R. Black, Review: THE PUBLIC AND ITS GOVERNMENT. By Professor Felix Frankfurter, 29 MICH. L.REV. 654 (1931).

3. Sa F., Rocha A., Cota M. P. Potential dimensions for a local e-Government services quality model. Telematics and Informatics. 2016. No33(2). P. 270–276. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.08.005>.

4. Tej Bahadur Singh Principle of separation of powers and concentration of authority. J.T.R.I. JOURNAL – Second Year, Issue 4 & 5. Year. March, 1996. 11 p.

5. UN E-Government Survey [Архівовано 1 червня 2009 у Wayback Machine.]; eGovernment in Europe: European Union policy and support programmes in the field of eGovernment. <https://ec.europa.eu/digital-agenda/life-and-work/public-services>

6. Висновок Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) (реєстр. № 1014) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

7. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

8. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

9. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології, Монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». 2008. 336 с.

10. Пархоменко Н.М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: Монографія. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2016. 254 с. С. 126-127.

11. Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти / Дослідницька служба Верховної Ради України; Л.А. Ваолевська, І.М. Мищак (керівники авторського колективу), І.С. Заярна, А.М. Кондратова, М.О. Лисенко, Т.П. Мельник. Київ, 2023. С. 30, 54.

12. Волохов О. С. Ефективність законодавства і та міжнародні стандарти правотворчості : монографія, Київ : Юрінком Інтер, 2025. 484 с. С. 479.

13. Кукуруз О.В. Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні та Республіці Польща: монографія. Київ: «ФОП-Подолін І.В.», 2020. 368 с. С. 16.

14. Рішення Конституційного Суду України від 18 листопада 2004 року № 17-пн/2004 у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з питань моніторингу реалізації законодавства про вибори Президента України” (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України).

15. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

Information about the authors:

Parkhomenko Natalia Mykolaivna,

Dr. Hab. in Law, Professor,

Head of the Department

V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy
of Sciences of Ukraine

4, Triohsvyatitelska str., Kyiv, 01001, Ukraine

Tarakhonych Tetiana Ivanivna,

Phd of Law,

Senior Research Fellow,

V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy
of Sciences of Ukraine,

4, Triohsvyatitelska str., Kyiv, 01001, Ukraine

**УПРАВЛІНСЬКА ТРІАДА «ЛЮДИНА» –
«МУНІЦИПАЛЬНА ЛЮДИНА» – «КОНСТИТУЦІЙНА
ЛЮДИНА» ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНО-
ПАРАДИГМАЛЬНОГО НАПРЯМУ РОЗВИТКУ
ПРАВОТВОРЧОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Хван Р. М., Бобровник Д. О., Єфремова Н. В.

ВСТУП

В основі становлення і розвитку феноменології демократичної правової державності, що існує в умовах глобалізації, лежить основоположна система аксіологічних домінант, базою яких виступає існування і функціонування людини, її груп та асоціацій, а також розвиток їх конституційно-правового та муніципально-правового статусів. Такий підхід активізує, детермінує, контекстуалізує та рефлексує не тільки процеси формування якісно нової управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина», але й її реалізацію в правотворчості як стратегічного парадигмального напрямку розвитку демократичного суспільства і держави в умовах глобалізації, – бо саме вона й виступає основоположним ідентифікуючим та функціонально-діяльним мегатрендом соціально-політичної та управлінсько-нормативної феноменології «демократична правова державність».

Варто зазначити, що управлінська тріада «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» була вперше запропонована і досліджена відомими вітчизняними дослідниками-конституціоналістами і муніципалістами професорами М.О. Баймуратовим та Б.Я. Кофманом. Саме цими фахівцями проводилося дослідження проблематики формування феноменологій «конституційна людина» та «муніципальна людина» в контекстуалізації їх визначення, ідентифікації та взаємозалежності як новацій в конституційному і муніципальному праві в умовах демократичної правової державності¹.

Але необхідно вказати, що зазначена проблематика є, продовжує бути та в перспективі буде:

¹ Баймуратов, М., Кофман, Б. «Конституційна людина» та «Муніципальна людина»: проблема визначення, ідентифікації та взаємозалежності феноменологій як інновацій у конституційному та муніципальному праві в умовах демократичної правової державності. Науковий збірник «InterConf». 2024. № 208. С. 91–100. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/6662>

А) настільки новою (*фактор інноваційності* – авт.),

Б) настільки багатоаспектною і багаторівневою (*фактор структурно-блокової складності* – авт.),

В) виступати поліпредметною, макронаративною, суттєво-конотаційною (*фактори багатозначності ідентифікаційних ознак, їх суттєвої змістовності та широкого тлумачення додаткових, але важливих характерологічних рис* – авт.),

Г) презентуватися настільки актуальною та важливою для подальшого розвитку стратегічної системи ліберально-демократичних цінностей (*визначально-стратегічний ліберально-демократичний фактор* – авт.),

Г') на яких й базується демократична правова державність (*фактор ідентифікаційно-опорної терміносистеми в системі сучасної державності* – авт.), –

Д) що вона об'єктивно (у контексті подальшого соціально-правового і державно-правового розвитку і вдосконалення діяльності інституційної основи суспільства і держави) і суб'єктивно (у контексті розвитку людини, її груп та асоціацій та вдосконалення інституцій громадянського суспільства) потребує подальших поглиблених досліджень та комплексного і системного аналізу (*фактор доктринально-теоретичної актуальності, інноваційної обґрунтованості, апіорної продуктивності та соціальної результативності* – авт.).

В основі методології такого аналізу лежить відповідна послідовність використання наявних методів наукового пізнання для дослідження об'єктно-предметних явищ, що виникають, формуються, складаються і проявляються в процесі демократизації суспільного та державного життя, здійснюючи на такий процес суттєвий управлінсько-нормативний вплив, а також повсякденні і перспективні поведінково-діяльнісні фактори визнання, сповідування, формування, використання, реалізації та гарантування гуманітарно-гуманістичних цінностей (місцеве самоврядування, права людини, виборче право і технології, формування поведінкових та діяльнісних настанов людини, її груп та асоціацій в процесі реалізації важливих обставин їх життєвого циклу /людина/ або циклу діяльності /групи, асоціації/ тощо) у їх усвідомленні та розумінні як відповідних моральних, ідеологічних, поведінково-нормативних орієнтирів, телеологічних домінант, соціальних ітерацій, теоретичних концептів, нормативів, стандартів, правових норм, – для соціально-демократичного розвитку та його вдосконалення, а також своєрідних ідентифікаційних маркерів (ознак, рис, стандартів) такої динаміки. Однозначно вважаємо, що врахування, використання і

застосування наведених настанов є критично обов'язковим в процесі правотворчості в Україні, бо сприяє підвищенню її якості, створює умови для оптимальності, ефективності, досконалості та продуктивності правового регулювання.

1. Роль і значення управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» в умовах демократичної правової державності

Для початку системного аналізу профільної управлінської тріади варто усвідомити і зрозуміти, що вся проблематика становлення і динаміки феноменологій «людина», «конституційна людина» і «муніципальна людина» обертається навколо прав, свобод і обов'язків абстрактної людини, що не тільки органічно, конотативно і наративно пов'язує всі її складові, – але й констатувати, що в умовах демократичної правової державності всі елементи профільної тріади набувають опорного, а звідси – й визначального і стратегічного значення, що повинно знайти своє адекватне відображення у правотворчій діяльності.

Отже, перед нами стоїть чітка задача – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних та галузевих досліджень сучасного стану доктринального супроводження і нормативного забезпечення управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» та її реалізації, як стратегічно-парадигмального напрямку розвитку демократичного суспільства і держави в умовах глобалізації, виявити існуючі проблеми, у тому числі й понятійного та термінологічного характеру, а також запропонувати напрями їх вирішення, що дасть змогу вдосконалити конституційне і муніципальне законодавство держави та практику їх застосування через вдосконалення нормопроєктування і нормотворчості в межах правотворчої діяльності органів публічної влади.

Є загальновідомим, що питання визнання, легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування та розширення і вдосконалення прав і свобод людини (особистості) і громадянина саме державою, а точніше її публічною владою, що діє на основі законодавства держави (*фактор легальності* – авт.), від її імені (*фактор легітимності* – авт.) та за її дорученням (*фактор управління* – авт.) – є не тільки основоположною, а й магістрально-повсякденною і магістрально-перспективною ознакою сучасної демократичної правової державності, що закріплює свої діяльнісні настанови в правотворчій діяльності (*правотворчий фактор* – авт.), яка адекватно відображає соціально-правову реальність (*фактор правотворчої адекватності* – авт.).

Звідси прискіпливий інтерес науковців та широких верств населення до цієї проблематики носить мотивований, обґрунтований, причому як доктринальний, так й праксеологічний характер, бо саме він має прямий вихід на конкретні аспекти життєдіяльності кожної людини, її груп та асоціацій, що тісно переплітаються не тільки з настановами моралі та іншими соціальними нормами, а й органічно входять до системного комплексу горизонтально-вертикальних зв'язків комунікативної властивості, що об'єктивно виникають в сфері взаємодії людини, її груп та асоціацій з органами публічної влади держави, включаючи й діяльність органів місцевого самоврядування /далі – МСВ/, на всіх рівнях їх функціонування та будують наявні та перспективні нормативні комплекси в сфері правотворчості органів публічної влади.

Ба більше, варто зазначити, що профільна проблематика не тільки і не стільки об'єктивує, детермінує, стимулює і формує гуманітарно-гуманістичну парадигму державної діяльності в сфері управління та реалізації компетенційних повноважень органів публічної влади (формування конституційно-правового статусу людини на рівні держави та його гарантування через інституційну спроможність органів публічної державної влади, а його практична реалізація, охорона, захист на рівні локального соціуму, в умовах МСВ та в межах локальної територіальної людської спільноти – територіальної громади /далі – ТГ/ за допомогою цілеспрямованої діяльності органів МСВ в процесі реалізації ними своїх компетенційних повноважень, що веде до формування муніципально-правового статусу людини та її груп та асоціацій), – а й виступає своєрідною візитівкою та візуалізацією сучасної демократичної правової державності та складних інтеграційно-самоврядних та інтеграційно-державницьких процесів, що проходять, реалізуються, розвиваються та вдосконалюються в її межах, а особливо яскраво проявляються на рівні локального соціуму, в тому числі й в сфері профільної правотворчої діяльності належних суб'єктів².

Разом з тим, варто зазначити, що проблематика прав і свобод людини, не зважаючи на свою стратегічну важливість в силу:

- а) своєї природної актуальності (*гуманістичний критерій* – авт.),
- б) екзистенційної змістовності (*життєво визначальний критерій* – авт.),
- в) праксеологічного навантаження (*габітусний критерій* – авт.),
- г) повсякденної оптимальності (*філософсько-становий критерій* – авт.) і

² Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2023). Конституційне та муніципальне право держави: актуальні питання взаємовідношення і взаємодії. Collection of Scientific Papers «ЛОГОС», (June 23, 2023; Oxford, UK), 61–66. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-23.06.2023.17>

г') ефективної результативності (*прогностичний критерій* – авт.),

д) у результаті свого повсякденного обговорення, застосування, використання в державно-правовій реальності (*ординарно-повсякденний критерій* – авт.), включаючи й правотворчу діяльність компетентних суб'єктів, – на жаль, незаслужено набула об'єктивно спрощеного та утилітарного розуміння.

Саме тому поза неї залишаються багато важливих і складних проблем, в тому числі й управлінсько-нормативної властивості, що дають можливість з онтологічних та аксіологічних позицій визначити її у відповідній науково-перспективній та праксеологічно-необхідній площинах, а саме: по-перше, констатувати неминуще значення проблематики прав і свобод людини (*об'єктивні передумови формування державного управління, що базується на відповідній стратегічно-гуманістичній телеологічній домініанті* – авт.); по-друге, визначити її конститууючи значення і вплив для стабільного існування та функціонування конкретної особистості, соціуму і держави (*стратегічний рівень державного управління, що базується на відповідній екзистенційно-статусній телеологічній домініанті* – авт.); по-третє, встановити їх стратегічне значення для загального (людини, соціуму і держави) сталого розвитку в належних повсякденних умовах соціально-політичної та соціально-економічної злагоди (*тактичний рівень державного управління, що базується на відповідній функціонально-діяльній телеологічній домініанті* – авт.), а також, по-четверте, сконцентрувати увагу суспільства і держави на стратегічній важливості їх адекватного відображення на рівні загальної правотворчої діяльності органів публічної влади, включаючи й локальну нормотворчість, для відображення реальної правової гуманістичної політики держави (*нормопроектно-нормотворчий рівень державного управління, що базується на відповідній функціонально-діяльній телеологічній домініанті* – авт.).

Враховуючи наведені властивості, можна констатувати особливу важливість управлінської парадигми «муніципальні права людини – конституційні права людини – права людини» (насамперед, в контексті її історичного розуміння – авт.), що в умовах глобалізації трансформується в управлінську парадигму «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» (враховуючи потенційно-визначальний рівень її нормативно-правового регулювання та просторово-регулятивні ознаки – авт.). На нашу думку, це дає можливість виокремити відповідні переваги існування і функціонування останньої, а саме:

– по-перше, управлінська парадигма «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» виступає складною управлінською поведінково-діяльнісною моделлю існування і функціонування

демократичного суспільства та його держави (*управлінсько-структурна ознака* – авт.);

– по-друге, вона розуміється як система фундаментальних поглядів, принципів, моделей, конотацій, наративів та цінностей субординаційної, координаційної та реординаційної природи по відношенню до прав людини (*елементно-ідентифікаційна ознака* – авт.);

– по-третє, саме сукупність наведених підходів визначає теорію і практику управління територіальними локальними людськими спільнотами (ТГ) та їх інституційними структурами, що створюються ними самими або сформованими ними представницькими і виконавчими органами або державою³ (*структурно-функціональна ознака* – авт.);

– по-четверте, які відбуваються у певний проміжок часу (*темпоральна ознака* – авт.);

– по-п'яте, що слугують взірцем та методологічно-теоретичною базою для прийняття управлінських рішень, які характеризуються відповідним телеологічно визначеним змістом (*ознака стандартизації* – авт.);

– по-шосте, формуються під впливом зовнішнього середовища (як всередині самої держави, так й під впливом міжнародного співтовариства держав та його інституційних структур) (*екстернально-впливова ознака* – авт.);

– по-сьоме, та динамічно змінюються при ординарній та екстраординарній трансформації реалій, що складаються (*трансформаційна ознака* – авт.);

– по-восьме, наглядно та продуктивно відображають ієрархічну та змістовну єдність прав людини (*визначально-предметна і визначально-змістова ознаки* – авт.);

– по-дев'яте, де кожен рівень нормативно-організаційних регламентації і регулювання не заперечує, а конкретизує, деталізує, розвиває і вдосконалює попередній (*релятивістська ознака* – авт.);

– по-десяте, проєцируючи і перетворюючи абстрактні ідеали та філософські дефінітиви на реальні умови життя, існування і функціонування людини, її груп та асоціацій у вигляді відповідних атитюдно-габітусних (поведінково-діяльнісних) настанов⁴ (*аксіо-праксеологічна ознака* – авт.); що,

³ Баймуратов М.О. Територіальна громада: на перехресті впливу локальних і глобальних чинників. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2016. № 3. С. 72–78.

⁴ Боярський, О. (2021). Індивідуальний габітус людини в умовах місцевого самоврядування: роль індивідуальної соціалізації і індивідуальної правової соціалізації у його становленні й розвитку. Часопис Київського університету права, (1), 86-96. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.14>

– по-одинадцять, реалізуються на практиці на локальному рівні соціуму (*соціально-просторова ознака* – авт.);

– по-дванадцять, саме в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ) (*самоврядна ознака* – авт.);

– по-тринадцять, в межах територіальних локальних людських спільнот (ТГ), як єдиного, первинного і універсального природного колективного макросуб'єкта, що існує та функціонує в контекстуалізації локально-соціального і регіонально-державного управління (*макросуб'єктна ознака* – авт.);

– по-чотирнадцять, в філософському стані повсякденності, як базового, звично-оптимального способу існування людини (а також її груп та асоціацій), її «світу досвіду», що складається з рутинних дій, соціальних комунікативних взаємодій та ітерацій, смислів, значень та інтерпретацій, які сприймаються як належне і об'єктивно необхідне (*філософська ознака* – авт.);

– по-п'ятнадцять, тобто там, де людина здійснює свій життєвий цикл, реалізуючи свої життєво важливі устремління, настанови, потреби, інтереси (*екзистенційна ознака* – авт.);

– по-шістнадцять, в той час, коли групи та асоціації людини – реалізують цикл своєї організації, формування, існування і функціонування (*інституційно-функціональна ознака* – авт.);

– по-сімнадцять, знаходять своє закріплення в телеологічно обґрунтованій правотворчій діяльності органів публічної влади через їх відповідну нормопроєктну та нормотворчу діяльність (включаючи її організацію, проведення і втілення в ординарних та екстраординарних умовах існування і функціонування державності – авт.)⁵.

Переконані, що саме наведені настанови фактично і предметно визначають існування і функціонування сучасної демократичної правової державності, що володіє:

а) соціально-нормативною логікою,

б) організаційно-технологічною стратегією розвитку і

в) об'єктивно потребує свого вдосконалення, особливо в умовах правової глобалізації, коли

г) феноменологія «права людини» в усіх її інтерпретаціях і розуміннях виступає не тільки основоположним теоретичним

⁵ Чорнулицький Р.В. Нормопроєктна діяльність як іманентна складова правотворення в умовах воєнного стану та миробудівництва. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 1. С. 260-265. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.36>

імперативом, але й основним об'єктом в сучасному міждержавному співробітництві держав-членів міжнародної спільноти⁶, що

г') формує свідомство її стратегічної важливості для існування профільної державності через існування і реалізацію відповідної феноменології правотворчої діяльності⁷.

2. Історико-правові аспекти становлення управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина»

Варто зазначити, що історико-правова генеза профільної тріади в стратегічно-організаційному та нормативно-визначальному розуміннях відображає шлях від абстрактної ідеї свободи людини до конкретного механізму її реалізації в повсякденному житті за рахунок складної і багатосуб'єктної і багатопредметної системи комунікативної взаємодії людини, її груп та асоціацій (включаючи й структури локального громадянського суспільства) між собою, а також з органами публічної державної і публічної самоврядної (муніципальної) влади. Телеологічною домінантою такої взаємодії виступає вирішення питань стабільного і оптимального існування та функціонування ТГ та її жителів-членів громади в умовах МСВ, а також забезпечення наведених суб'єктів відповідним правовим статусом, що й забезпечує і гарантує оптимальне і ефективне проходження ними свого життєвого циклу (людина) або циклу формування і функціонування (групи та асоціації людини)⁸. При цьому варто усвідомлювати та розуміти стратегічну роль правотворчої діяльності органів публічної влади в оформленні, формалізації, нормуванні, нормативізації і легалізації зазначених процесів.

Необхідно розуміти, що становлення профільної феноменології відбувалося у три історичних етапи:

1. Етап природного права (Права людини як феномен).

Відбувається у доконституційний період (періоди Античності, Просвітництва), де права людини сприймалися як *даність*.

⁶ Гачкевич А.О. Основні права та обов'язки держав: концепція Л. Ейрліха. URL: https://www.researchgate.net/publication/330989315_Osnovni_prava_ta_obovazki_derzav_-_konceptsia_L_Ejrliha

⁷ Чорнолуцький Р.В. Феноменологія нормопроєктної діяльності в конституційному праві країни: питання теорії і практики: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2018. 35 с.

⁸ Баймуратов М., Кофман Б. Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. Український часопис конституційного права. 2025. № 4. С. 82-105.

Основною суттю цього періоду виступає розуміння прав людини, що існують незалежно від держави (Дж. Локк, Жан-Жак Руссо⁹).

Ключова трансформація міститься в переході від «права сильного» до визнання *природної гідності* кожної особи. Тобто, спостерігається формування соціально-філософського, а потім й відповідно технологічно-організаційного фундаментів, які ще не мали юридичної сили, але вже активно створювали моральний запит на обмеження влади на користь прав людини. При цьому, варто зазначити, що правотворча діяльність в профільній сфері фактично не відбувалась, а природні настанови щодо прав людини існували у вигляді релігійних настанов та філософських ідей.

2. Етап позитивізації (Поява конституційних прав людини).

Напряму пов'язаний з періодом великих революцій (кінець XVIII–XIX ст.) – з чіткою тенденцією нормування, нормативізації і легалізації – тобто, починаючи від «Декларації прав людини і громадянина» (1789 р.)¹⁰ і до сучасних конституцій.

Основною суттю цього етапу виступає стан, коли держава визнає природні права людини, санкціонує їх та вписує їх у свій *Основний Закон*. Отже, права людини стають юридичним обов'язком держави.

Ключова трансформація спостерігається у появі концепції *обмеженого правління*, коли Конституція стає «суспільним договором», де управлінська парадигма зміщується від панування до легітимного представництва. Варто відмітити, що саме цей етап стає етапом суттєвої активізації правотворчої діяльності в сфері конституціоналізації прав людини, що супроводжується могутніми процесами нормотпроекткування та нормотворчості на конституційному рівні щодо інтерпретації норм моралі, релігії, філософських поглядів у профільній сфері у правила поведінки (правові норми) суб'єктів конституційно-правових відносин, зокрема держави у вигляді її обов'язків.

3. Етап муніципалізації та спеціалізації (Визнання муніципальних прав людини).

Напряму пов'язаний з періодом децентралізації та розвитку місцевого самоврядування (Друга половина XX ст. – початок XXI ст.).

Основною суттю цього етапу виступає чітке усвідомлення, розуміння і визнання публічною владою того незаперечного факту, що

⁹ Цуркан-Сайфуліна Ю. Філософія права Нового часу та раціоналізація владних засад права. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/3/11.pdf>

¹⁰ Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. Conseil constitutionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

конституційні права (на воду, безпеку, житло, участь у владі) неможливо реалізувати без використання і застосування *локальних механізмів*¹¹. Вказані процеси супроводжуються могутніми процесами муніципальної (локальної) нормотворчості, що спираються, по-перше, на локальну інтерпретацію конституційних прав, свобод і обов'язків людини на локальний рівень їх застосування; по-друге, на створення відповідних механізмів їх реалізації на локальному рівні соціуму через розробку відповідних компетенційно-управлінських повноважень локальної публічної влади; по-третє, на формування через застосування локальних норм механізму охорони і захисту прав людини в межах територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади).

Ключова трансформація цього етапу міститься у появі феномену «права на місто» (феноменологія французького соціолога Анрі Лефевра¹²) – отже, управлінська парадигма тут остаточно локалізується і приземляється: формуються муніципальні права людини, її груп та асоціацій – які, зазвичай, визнаються як конституційні права наведених суб'єктів, що адаптовані до потреб конкретної ТГ.

Системний аналіз наведених етапів дає змогу виявити безпосередньо-внутрішній та органічний та зв'язок між складовими елементами тріади у сучасній феноменології демократичної правової державності:

1. Права людини – усвідомлюються, розуміються і визнаються як ідеологічне обґрунтування не тільки управлінської тріади, але й самої феноменології майбутньої, сучасної та перспективної державності. Їх формування і наявність дає відповідь на перспективу розвитку державності, особливо в контекстуалізації її перспективи за рахунок застосування і використання цього інституту, отже саме вони стимулюють постановку питання: Чого ми хочемо?

2. Конституційні права – саме вони усвідомлюються, розуміються і визнаються як основоположна ідентифікаційна ознака державності, ба більше – вони виступають ядром її правового гарантування та стандартизації у контекстуалізації її відповідності демократичним настановам. Тому саме вони стимулюють формулювання і постановку питання: Що держава обіцяє?

3. Муніципальні права – усвідомлюються, розуміються і визнаються як оптимальний і ефективний управлінський інструментарій, за рахунок якого фактично віртуальні конституційні права (в контексті їх

¹¹ Федоренко В. Л., Чернеженко О. М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасниках ЄС, Швейцарії та Україні: монографія. Київ: Ліра, 2017. 288 с.

¹² Henri Lefebvre. Le Droit à la ville. L'Homme et la société. Année 1967. № 6. pp. 29-35. URL: https://www.persee.fr/doc/homso_0018-4306_1967_num_6_1_1063

безпосередньої реалізації) трансформуються в конкретні юридичні можливості, за рахунок яких реалізуються екзистенційні інтереси людини, її груп та асоціацій – через соціально-філософську розробку системи атитюдів (поведінкових настанов) людини, в тому числі й правових, а також системи габітусів (практичних форм життєдіяльності), в тому числі й правових, за допомогою яких реалізуються поведінкові настанови. Отже, атитудно-габітусна система формування і реалізації інтересів людини, її груп та асоціацій, по-перше, детермінує формування власного блоку компетенційних повноважень ОМСВ; по-друге, стимулює компетенційну діяльність ОМСВ щодо реалізації її складових елементів, а саме – щодо забезпечення реалізації відповідних прав і свобод людини, її груп та асоціацій в сфері локальної демократії, тобто їх локальну інтерпретацію з конституційного на муніципальний рівень; по-третє, обумовлює розширення і вдосконалення блоку компетенційних повноважень ОМСВ, в тому числі й за рахунок передачі делегованих повноважень виконавчої влади у власні повноваження ОМСВ (основна телеологічна домінанта в процесі децентралізації повноважень органів публічної влади, що виступає основоположною метою муніципальної реформи в Україні – авт.), – а також активізує формулювання і постановку питання: Як ми це отримаємо тут і зараз?

Отже, можна стверджувати, що, по-перше, спостерігається логічно-прогресивний процес формування зв'язки «права людини – конституційні права – муніципальні права»; по-друге, в українському контексті, враховуючи трансформаційні процеси в сфері МСВ у вигляді муніципальної реформи, що базуються на засадах децентралізації повноважень органів публічної влади (перехід компетенційних повноважень виконавчої влади у власні повноваження ОМСВ), йдеться про перехід від радянської жорсткої моделі «прав-обов'язків» до європейської сервісної моделі; по-третє, актуалізуються питання щодо активізації нормопроєктних робіт та нормотворчої діяльності для адекватного відображення, закріплення та легалізації належних і оптимальних повноважень органів публічної самоврядної (муніципальної) влади в умовах нових суспільно-політичних і суспільно-економічних реалій.

Звідси варто зазначити, що в українському контексті спостерігається перманентна трансформація управлінської парадигми, особливо в контексті муніципального реформування, – зрозуміло, що це болісний, але незворотний процес розриву з тоталітарним минулим. Саме тому просторово-нормативна та управлінсько-функціональна феноменологія «людина – конституція – ТТ» пройшла складний і суперечливий шлях від декоративності і декларативності до реального сервісу,

обслуговування екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій з метою їх належної реалізації саме в межах локальної людської спільноти, – причому на основі відповідної правотворчої діяльності належних суб'єктів, що носила телеологічно обґрунтований характер формування власної компетенції органів МСВ в профільній сфері. Отже, в сучасній історії українського державотворення можна виділити такі моделі:

1. *Радянська модель*: «Права як нагорода за обов'язки» – в колишньому Союзі РСР панувала концепція державного патерналізму, суттю якого виступає такий стан справ: права не належали людині від народження, а «дарувалися» державою за умови обов'язкового виконання нею обов'язків (праця, лояльність). Відповідно до цього будувалася й відповідна система управління у вигляді жорсткої управлінської вертикалі, де, по-перше, муніципальні права були відсутні зовсім, а місцеві ради, по-друге, були лише «придатками» партійного апарату і позбавлені будь-якої самостійності у вирішенні своїх повноважень. Ба більше, сама концепція прав людини була лише ідеологічною зброєю, а не юридичним інструментом, що скерований на побудову системи взаємних прав і обов'язків між людиною і державою. Цей стан знайшов своє адекватно відображення в правотворчій діяльності радянської доби, де всі компетенційні повноваження місцевих рад та їх виконавчих комітетів базувалися на принципах централізму та жорсткої субординації, а також ведучої ролі комуністичної партії.

2. *Постсоціалістичний транзит (1991–1996 рр.)*: в цей період спостерігається пошук демократичної ідентичності, бо прийняття Конституції України 1996 року стало актом позитивізації природних прав. Саме в цей період почалася зміна управлінської парадигми – Стаття 3 Конституції України¹³ проголосила людину найвищою цінністю. Отже, фактично, це був перехід від «державоцентризму» до «людиноцентризму», правда, лише на папері. Основною проблемою залишилася та, що механізми реалізації прав людини залишилися старими (бюрократичними), що створило розрив між конституційними настановами і реальним життям. Звідси, не дивлячись на спроби законодавчо-нормативного оновлення правотворчої діяльності органів публічної влади, ця діяльність залишалась формальною, неефективною, та такою, що в основному спиралась на старі організаційні форми, методи та завдання.

¹³ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. *Реформа децентралізації (з 2014 року)*: спостерігається процес муніципалізації прав людини¹⁴, її груп та асоціацій. Саме він виступає ключовим етапом державотворення і правотворення, коли права людини отримали і ресурсне підкріплення, і частково компетенційний функціонал (початок процесу) на місцях. Сьогодні відбувається своєрідний феноменологічний зсув як у індивідуальній, груповій та колективній муніципальній свідомості, коли конституційні права почали сприйматися через муніципальні сервіси. Наприклад, право на освіту сприймається не як просто рядок у Конституції держави, а як формування, наявність, функціонування сучасної школи в ТГ. При цьому, суттєво посилюється і стає реальною субсидіарність, бо, по-перше, публічна самоврядна (муніципальна) влада стала ближчою, а отже – більш підзвітнішою; по-друге, поява відповідних структур профільного характеру, а саме ЦНАПів в межах ТГ, – стала яскравим матеріальним втіленням сервісної моделі. Варто зазначити, що правотворча діяльність і держави і органів МСВ суттєво активізувалась, враховуючи стратегічний курс на побудову європейської моделі МСВ, а це, своєю чергою, детермінувало процеси запозичення норм європейського конституційного та муніципального права.

4. *Цифрова сервісна модель (Сучасність муніципального розвитку)*: коли в повсякденне життя втілюється принцип «Держава – це зручно». Справа в тому, що Україна здійснює «стрибок жаби» (leapfrogging), оминаючи деякі етапи паперової бюрократії Заходу¹⁵, наприклад, у втіленні цифрових прав – впровадження електронних паспортів, електронного підпису та послуг у «Дії» змінює психологію комунікативної взаємодії. Саме тому житель-член ТГ більше не виступає «прохачем», він – рівноправний користувач системи. Варто зазначити, що такому підходу відповідають й виклики війни, бо в умовах російської агресії управлінська парадигма в межах ТГ змістилася в бік насамперед безпекових прав, де реальна цифровізація допомагає забезпечувати права ВПО та реєструвати збитки (право на відшкодування). На жаль, варто зазначити, що на цьому етапі активізувалося правотворча діяльність органів виконавчої влади, що не підкріплюється належними профільними настановами законодавчої влади, що детерміновано російсько-українською війною. Але існує досить чітка перспектива участі законодавчої влади України у законодавчому супроводженні і забезпеченні профільних процесів, враховуючи наявність великої

¹⁴ Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник / Відповідальний редактор д.ю.н., проф. М.О. Баймуратов. Харків: «Одіссей», 2008. 528 с.

¹⁵ USAID: Digital transformation activities (DTA). URL: <https://www.eurasia.org/project/digital-transformation-activity-en/>

кількості проєктів законів щодо змін і доповнень до чинних законів, а також законопроєктів щодо нових сфер законодавчого регулювання в сфері прав і свобод людини.

В цьому контексті, представляє науковий та праксеологічний інтерес порівняння зазначених переходів:

А) Радянська модель передбачає: а) джерело прав: держава надає їх за заслуги; б) роль громадянина як гвинтика системи; в) місцева влада виступає як виконавець наказів; г) форма доступу до прав – це черга / довідка.

Б) Європейська (сервісна) модель передбачає: а) джерело прав: природа людини (невід'ємні); б) роль жителя-члена ТГ як клієнта / партнера; в) місцева влада виступає як гарант локальних прав; г) форма доступу до прав – смартфон / ЦНАП.

3. Розуміння і визначення характерологічних рис понять «людина», «конституційна людина» та «муніципальна людина»

Проблематика визначення характерологічних рис понять «людина», «конституційна людина» та «муніципальна людина» є відносно новою, але дуже складною і суперечливою.

Визначаючи на доктринальному, теоретичному та нормативному рівнях змістовне наповнення, роль і значення проблематики управлінської тріади «людина» – «конституційна людина» – «муніципальна людина» варто усвідомлювати і розуміти, що:

– по-перше, з позицій сучасних конституційного і муніципального права держави у тріаді «людина», «конституційна людина» та «муніципальна людина» формується, проявляється та реалізується глибокий філософсько-екзистенційний та морально-нормативний зв'язок абстрактної людини з її системно-основоположними соціальними і правовими статусами в сфері основної та профільної галузі національного права і законодавства (конституційне право), а також опорної галузі національного права і законодавства (муніципальне право), що також володіє системним впливом на інші галузі національного права і законодавства, – які мають прямий вихід на рівень загального міжнародного права (міжнародне публічне право + міжнародне приватне право) (*екзистенційно-правова складова* – авт.);

– по-друге, з позицій сучасного конституційного права, що функціонує в умовах глобалізації та особливо її нової форми – глобалізації правової (*конституційно-правова складова* – авт.);

– по-третє, з позицій сучасного муніципального права держави, що проходить етап свого галузевого становлення, формування, розвитку і вдосконалення, набуваючи статусу не тільки галузі національного права

і законодавства, але й статусу окремої та нової галузі міжнародного публічного права¹⁶ (*муніципально-правова складова* – авт.);

– по-четверте, з позицій взаємодії, взаємовпливу і взаємозв'язку сучасного національного конституційного права та сучасного національного муніципального права, що органічно включають загальні та спеціальні конституційно-правові та муніципально-правові цінності, логічно пов'язану між собою систему принципів і норм, об'єктів правової регламентації та регулювання, міжнародні стандарти прав людини та міжнародні стандарти МСВ, що знаходить свій яскравий прояв як у чинному законодавстві, так й на етапі правотворчої діяльності органів публічної влади держави (*інтеграційно-кумулятивна складова* – авт.);

– по-п'яте, з позицій впливу принципів і норм сучасного національного конституційного права, як єдиної основоположної і профільуючої галузі національного права і законодавства, на становлення, розвиток і вдосконалення норм інших галузей національного права і законодавства та сучасного національного муніципального права, що своїми принципами і нормами не тільки «підсилює» норми національного конституційного права та фактично продовжує їх розвиток в сфері повсякденного існування і функціонування людини, її груп та асоціацій (тобто, фактично виступає своєрідним «полігоном» для реалізації та визначення оптимальності і ефективності норм національного конституційного права), а й багато в чому детермінує процеси нормопроєктування і нормотворчості навколо розвитку і вдосконалення таких конституційних норм, – завдяки чому розвивається і вдосконалюється саме національне муніципальне право і муніципальне законодавство (*синергійно-впливова складова* – авт.);

– по-шосте, з позицій впливу принципів і норм сучасного національного конституційного права та сучасного національного муніципального права на формування загального міжнародного права (міжнародне публічне право + міжнародне приватне право)¹⁷ (*міжнародно-облігаторна складова* – авт.), коли: а) принципи і норми цих галузей, а також їх колись «абсолютні» об'єкти правової регламентації і правового регулювання запозичуються міжнародною

¹⁶ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання формування галузі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Право. 2021. № 2. С. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

¹⁷ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання формування галузі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Право. 2021. № 2. С. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

спільнотою, як об'єкти міжнародно-правового регулювання, – і б) через механізми міжнародного нормотворення (міжнародне нормо-проекування + міжнародна нормотворчість), в) за допомогою міжнародного договірної права включаються до норм міжнародних міждержавних багатосторонніх договорів г) у вигляді норм-міжнародно-правових зобов'язань держав-підписантів, г) які вони повинні відтворити в своєму національному законодавстві, використовуючи механізм національної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, д) легалізуючи таким чином їх для внутрішньодержавних суб'єктів права, включаючи й органи публічної влади, що їх будуть реалізовувати, охороняти, захищати, гарантувати їх реалізацію на практиці в своїй повсякденній діяльності;

– по-сьоме, з позицій формування соціальної, в тому числі й правової ітерації (в контексті повторюваності та закріплення у свідомості людини, її груп та асоціацій відповідних правил поведінки в соціумі, що є доброякісними з моральної та нормативної точок зору, а також виконання правових настанов щодо належної поведінки, що містять правові норми), що по великому рахунку забезпечує реалізацію принципів і норм сучасного національного конституційного права та сучасного національного муніципального права (*багатоаспектно-ітераційна складова* – авт.).

При цьому, особливо важливо акцентувати увагу на тому, що будь-який підхід, що позначений вище, напряду має відношення, а також здійснює вплив на формування характерологічних рис понять-феноменологій «людина», «конституційна людина» та «муніципальна людина».

Отже, ми вважаємо, що наведена проблематика є не тільки опорною, а й володіє імперативно-функціональною характеристикою по відношенню до інших проблем і питань існування та функціонування як сучасної державності в її демократично-правовій моделі, так й міжнародної спільноти держав, як добровільного договірно-нормативного об'єднання демократичних акторів (суб'єктів), що віддають пріоритет гуманітарно-гуманістичним настановам та демократичним цінностям людського (індивідуального, групового та асоційованого) існування, а також функціонування соціального і державного розвитку та визнають їх єдиним можливим вектором подальшого його існування та вдосконалення, що знаходить свій прояв у нормопроекуванні та нормотворчості в межах правотворчої діяльності органів публічної влади конкретної держави, а також об'єднань держав в межах їх міжнародної спільноти через міжнародне договірне право.

При цьому варто мати на увазі, що імперативно-функціональна характеристика цієї проблематики проглядається вже у дефінітивному визначенні понять-феноменологій «людина», «конституційна людина» та «муніципальна людина».

Визначаючи феноменологію «Людина», Велика Українська енциклопедія¹⁸ бачить її у декількох іпостасях, а саме як:

1) представник людства – наділена інтелектом соціальна істота, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури (*на наш погляд, цивілізаційно-глобальна ознака – авт.*);

2) унікальна серед відомих жива істота виду *Homo sapiens*, біологічно неспеціалізована, здатна мислити й вербально спілкуватися, створювати штучне середовище існування, свідомо й цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе, накопичувати і транслювати особистий і колективний досвід, усвідомлювати власну смертність, бути носієм релігійного, етичного, естетичного світовідношення (*на наш погляд, свідомо-соціальна ознака – авт.*);

3) істота, що вважається вищим щаблем еволюції живих організмів на Землі (*на наш погляд, біологічна ознака – авт.*).

Разом з тим, на наш погляд, найбільш наглядною та раціональною виступає ознака людини, що характеризує її у соціально-нормативній системі координат, яка враховує, що вона;

– по-перше, біологічна істота, невід'ємна частина довкілля, існування якої залежить від нього та ним детермінується (*на наш погляд, біологічна ознака – авт.*);

– по-друге, соціальна істота, що полодіє розумовими здібностями та має індивідуальну, групову та колективну свідомість – звідси виступає як особистість (*на наш погляд, соціальна ознака – авт.*);

– по-третє, фізична особа, що володіє відповідним правовим станом, тобто: а) громадянством (володіє відповідними правами, свободами і обов'язками, що забезпечують їй стійкий взаємний нормативно-правовий зв'язок з патримоніальною (батьківською) державою), б) іноземний громадянин (такі зв'язки існують з іншою державою), в) апатрид (таких зав'язків не існують взагалі), г) біженець (таких зав'язків також не існує в результаті добровільного або примусового вигнання такої особи з території патриманіальної (батьківської) держави) тощо (*на наш погляд, нормативна ознака – авт.*).

Отже, можна стверджувати, що:

– по-перше, всі наведені ознаки є характерними та іманентно належать одній людині;

¹⁸ Людина. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0>

– по-друге, кожна ознака володіє глибокою філософською характеристикою, що пов'язує між собою їх ідентифікаційні риси у єдиному органічному та екзистенційному зв'язку;

– по-третє, кожна з ознак людини свідчить про формування системного комплексу рис, що характеризують її з відповідної сторони, що має суттєве інституційне значення та відіграє вирішальну соціальну роль в її існуванні та функціонуванні в межах державно організованого соціуму;

– по-четверте, наведені риси людини володіють суттєвим релятивістським потенціалом, що дає реальну можливість їх взаємного впливу один на одного;

– по-п'яте, наведені риси людини апіорі детермінують формування почуття інтерсуб'єктивності у людини, а також її груп і асоціацій через формування і реалізацію загальних телеологічних домінант їх існування і функціонування в локальному соціумі;

– по-шосте, всі наведені вище настанови знаходять своє адекватне відображення в правотворчій діяльності органів публічної влади держави через формулювання їх компетенційних повноважень, як відклик на відповідні конкретні життєві ситуації, що складаються в житті людини, її груп та асоціацій, в яких повинні діяти органи такої влади.

Ба більше, саме феноменологія «людина» виступає «запускаючим» фактором і основоположним елементом у формуванні управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» та іманентною умовою її реалізації як стратегічно-парадигмального напрямку розвитку демократичного суспільства і держави в умовах глобалізації, бо стратегічною основою їх існування виступають права, свободи і обов'язки людини в їх державній та міжнародній інтерпретаціях.

У своїй науковій статті «Феноменологія «конституційна людина»: до розуміння нормативно-параметральних ознак, ролі і значення в формуванні демократичної правової державності» вітчизняні дослідники-конституціоналісти та муніципалісти М.О. Баймуратов та Б.Я. Кофман¹⁹ вказують на те, що в основі профільної феноменології «конституційна людина» лежить: а) об'єктивізація, актуалізація, оптимізація, контекстуалізація необхідності концептуального обґрунтування правового статусу людини, особистості і громадянина в

¹⁹ Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Феноменологія «конституційної людини»: до розуміння нормативно-параметричних ознак, ролі та значення у формуванні демократичної правової державності. *Національні інтереси України*. 2024. № 1. С. 168. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-3041-1793-1\(1\)-151-170](https://doi.org/10.52058/3041-3041-1793-1(1)-151-170).

конституційному праві саме за умов глобалізації, б) включаючи, насамперед, й її правову форму (звідси й актуалізується правотворча діяльність інституцій конкретної держави та державних асоціативних інституцій – Р. Х.; Д. Б.; Н. Є.), в) за допомогою комплексу доктринально-теоретичних знань, накопичених відносно об'єкту дослідження та г) з використанням нових і новітніх загально-демократичних та гуманістично-гуманітарних надбань сучасного конституційного права (формування четвертого, п'ятого, шостого покоління прав людини), що г) базується на основоположних засадах демократичної правової державності. Отже, можна констатувати, що даний підхід характеризується:

а) *врахуванням об'єктивних тенденцій*, що спостерігаються в конституційно-правовій реальності;

б) *використанням наукових методів пізнання* профільної реальності;

в) *постановкою наукового завдання* щодо концептуального обґрунтування правового статусу людини, особистості і громадянина в конституційному праві саме за умов глобалізації;

г) *прямою акцентуацією уваги на правовому просторі*, де й пріоритетно і однозначно реалізуються доктринально-теоретичні та праксеологічно-функціональні настанови і процеси формування профільного правового статусу людини, особистості і громадянина;

г') *чіткою вказівкою на джерельну базу* щодо об'єктно-предметної бази дослідження:

д) *визначенням засад використання* новітніх і найсучасніших технологічних засобів в національному конституційному праві;

е) *адекватним відображенням профільної правотворчої діяльності* в національному конституційному праві, в європейському праві:

є) *визначенням висновка* відносно того, що всі наведені характерології базуються на основоположних засадах демократичної правової державності. Такий підхід визначається системно-комплексним підходом, що дозволяє досить чітко і оптимально визначити параметрально-ідентифікаційні ознаки цієї складної і синтетично-понятійної профільної терміносистеми «конституційна людина».

Вітчизняний дослідник Р. М. Хван, своєю чергою, вважає, що його доктринальний підхід до розуміння феноменології «конституційна людина»: а) *характеризується більш суттєвою онтологією*, що враховує ознаки, характерні для розуміння профільної феноменології, які запропоновані названими вище представниками конституційної доктрини, б) *відрізняється більш глибоким теоретичним підходом, аксіологічними та функціональними характеристиками*, а також

в) організаційним та організаційно-правовим супроводженням і забезпеченням²⁰.

Отже, він пропонує розуміти феноменологію «конституційна людина» як: а) особливу системно-комплексну форму правового статусу (на наш погляд, статусно-правова ознака – авт.), б) що визначає людину як реального носія системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків (на наш погляд, визначально-біхевіористична ознака – авт.), в) які напряду реалізуються на локальному рівні соціуму, в умовах місцевого самоврядування, в межах територіальної громади, в філософському стані повсякденності (на наш погляд, локально-сферна і самоврядно-повсякденна ознака – авт.), г) через самостійну діяльність людини, її груп та асоціацій (поведінково-діяльнісна ознака – авт.), г) за допомогою органів публічної державної та публічної самоврядної влади (на наш погляд, публічно-владна ознака – авт.), д) що забезпечують належні, оптимальні та ефективні заходи охорони, захисту, гарантування реалізації такого статусу (на наш погляд, охоронювально-захисна ознака – авт.), е) що передбачений конституцією держави та її міжнародно-правовими зобов'язаннями (на наш погляд, законодавчо-облігаторна ознака – авт.).

Разом з тим, він вважає, що наявність тільки таких абсолютно конституційних підходів до визначення феноменології «конституційна людина», та відсутність усвідомлення визначальної ролі і значення феноменології муніципалізму, що визначає та детермінує повсякденне життя будь-якої людини, особливо в процесі її існування і функціонування, а також формування, функціонування і реалізації її прав і свобод, їх подальшого розвитку і вдосконалення (профільний розвиток і вдосконалення в обов'язковому порядку відбувається через інтенсифікацію правотворчої діяльності належних суб'єктів з органів публічної влади держави – Р. Х.; Д. Б.; Н. Є.), – не стільки констатує стан, що склався, скільки актуалізує та інтенсифікує доктринальні дослідження в цій сфері, а й робить такі пошуки доктринально, теоретично і праксеологічно обґрунтованими, детермінованими, необхідними та своєчасними²¹.

²⁰ Хван Р.М. Феноменологія «конституційної людини» та її роль і значення у розумінні пріоритету прав людини як іманентного елемента демократичної правової державності. П'ята міжнародна науково-практична конференція «Незалежність України: права людини та національна безпека» (4 квітня 2025 р., Львів). 2025. С. 213-218.

²¹ Хван Р.М. Феноменологія «конституційної людини» та її роль і значення у розумінні пріоритету прав людини як іманентного елемента демократичної правової державності. П'ята міжнародна науково-практична конференція «Незалежність України: права людини та національна безпека» (4 квітня 2025 р., Львів). 2025. С. 213-218.

Звідси, на нашу думку, й випливає визначальна роль і значення феноменології «муніципальна людина», що є логічною константою муніципалізму, по-перше, у формуванні феноменології «конституційна людина» і, по-друге, її інституційна роль у формуванні демократичної правової державності. Ба більше, саме феноменологія «муніципальна людина» виступає каталізатором і необхідною умовою, враховуючи саме на суто локальний характер соціалізації людини, її груп та асоціацій, включаючи й її ітераційні засади, – формування більш складного і багаторівневого феномену/ феноменології «конституційна людина»

Отже, наведений підхід характеризується інтеграційним підходом, що:

- однозначно вказує на органічний, логічно обґрунтований зв'язок між вказаними феноменологіями «конституційна людина» і «муніципальна людина», причому,

- такий зв'язок може бути охарактеризований двояко, – зазвичай, в розумінні історичної ретроспективи феномен «муніципальна людина» передував виникненню та сприяв формуванню феномену «конституційна людина»;

- але в розумінні сучасної державності, – феномен/феноменологія «конституційна людина» виступає опорним та визначальним, сприяючи формуванню, реалізації, розвитку і вдосконаленню феномену/ феноменології «муніципальна людина» – через легалізації державою і легітимацію жителями-членами територіальних громад системи місцевого самоврядування, демократичних інституцій, що супроводжують самоврядні процеси, включаючи й формування органів публічної влади (локальні та загальнодержавні) та заміщення посад в інституті посадових осіб локальної демократії і всієї держави, питання референдумних процедур тощо;

- ба більше, саме феноменологія «конституційна людина» містить в собі внутрішній управлінсько-функціональний, телеологічно-динамічний, нормативно-функціональний потенціал розвитку і вдосконалення феноменологія «муніципальна людина» через розвиток, співвідношення і координацію відповідних перспектив супроводження і забезпечення конституційно-правового і муніципально-правового просторів.

На продуктивну думку вітчизняного дослідника О.О. Боярського, феномен/феноменологія «муніципальна людина» характеризується ознаками більш локальної ідентичності, нормативної самостійності (відображена активізація феномену локальної нормотворчості органів МСВ – Р. Х.; Д. Б.; Н. Є.) та пріоритетним використанням ознаки

ініціативності з боку людини-жителя і одночасно члена територіальної локальної людської спільноти (громади) та груп і асоціацій такої людини, що виникають, формуються, структурують, існують та функціонують на рівні такої громади²². Він вважає, що «муніципальна людина» – це фізична особа, що володіє різним правовим станом (громадянство, іноземство, апатризм, біженство та ін.), але не зважаючи на нього *свідомо та ініціативно* (курсив наш. – Р. Х.; Д.Б.; Н. Є.) здійснює свій життєвий цикл в умовах повсякденності у рамках територіальної спільноти людей (ТГ), об'єднаних загальними географічними, історичними та сучасними екзистенційними інтересами, цінностями і потребами, що можуть бути реалізованими тільки в умовах МСВ, завдяки спільній синергетичній діяльності людини в межах ТГ та громадянського суспільства, завдяки діяльності органів МСВ та інших суб'єктів і органів, які входять до його системи, що здійснюється на принципах самоорганізації, самодіяльності, самокерованості та самоврядування, з метою створення належних умов для супроводження і забезпечення існування та функціонування людського осередку, що має телеологічну домінанту щодо продовження існування та подальшого розвитку людської цивілізації в умовах державно організованого соціуму²³.

4. Порівняльна характеристика елементного складу профільної макрофеноменології: термінів «людина», «конституційна людина» і «муніципальна людина»

Порівняльна характеристика наведених профільних понять свідчить, по-перше, про врахування сучасних гуманістично-гуманітарних тенденцій, що базуються на нормативних настановах сучасного конституціоналізму, що є визначальним в конституційному праві держав-членів міжнародної спільноти, а також засадничих настанов – загальновизнаних принципів (*jus cogens*) та норм міжнародного публічного права, що визначає пріоритетність інституту прав людини і будує на них сучасну архітектуру загального міжнародного права (міжнародне публічне право + міжнародне приватне право) та феноменологію його правотворчості у вигляді міжнародного нормопроектування та міжнародної нормотворчості (*імперативний абсолют в діяльності міжнародної спільноти держав – авт.*); особливу

²² Боярський О.О. Становлення феноменології муніципальної людини в рамках громадянського суспільства та держави. *Вісник Київського університету права*. 2020. № 2. С. 110–118.

²³ Боярський О.О. Становлення феноменології муніципальної людини в рамках громадянського суспільства та держави. *Вісник Київського університету права*. 2020. № 2. С. 117.

важливість конституційних прав людини, що вибудовують сучасну архітектуру та сутність демократичної правової державності (*основоположно-конституційний імператив в діяльності будь-якої демократичної та правової держави* – авт.); важливу інструментально-функціональну роль і значення муніципальних прав людини, що завдяки широкій інтерпретації та розумінню конституційних прав людини, її груп та асоціацій сприяють реалізації останніх та напряду скеровані на створення простору МСВ, в його сталому, оптимальному, ефективному варіанті-моделюванні з метою організації життєвого циклу людини, а також циклу формування і функціонування груп та асоціацій людини у вигляді інституцій локального громадянського суспільства (*основоположний інструментально-нормативний імператив в існуванні та функціонуванні територіальної локальної людської спільноти* – авт.).

По-друге, проведення порівняльної характеристики наведених профільних понять свідчить про те, що до магістральних параметрально-ідентифікаційних ознак формування, розвитку та практичного застосування феноменологій «людина», «конституційна людина» і «муніципальна людина» відносяться наступні ознаки-тенденції:

– профільні феноменології базуються на філософській константі, що наріжним камінням побудови демократичної правової державності виступає визнання, легалізація, регламентація, регулювання, охорона, захист, гарантування державою конституційних прав і свобод людини і громадянина та сприяння їх легітиматії серед інших суб'єктів національного конституційного права та національного муніципального права (*на наш погляд, легально-легітимістська гуманістична ознака-тенденція* – авт.);

– феноменології «людина», «конституційна людина» і «муніципальна людина» у своєму становленні та розвитку проходять відповідні етапи, починаючи від концептуальної фіксації, рефлексії, легітиматії; потім до формування концепту; далі йде процес формування відповідних феноменів, що згодом, через відповідний темпоральний період, у результаті належного доктринально-теоретичного обґрунтування, супроводження і початкового нормативно-правового забезпечення феномен трансформується у відповідну феноменологію – при формуванні таких явищ спостерігаються системно-комплексні процеси виникнення і посилення горизонтально-вертикальних управлінських зв'язків між всіма елементами профільної тріади, що їх взаємно посилюють, визначають, детермінують тощо (*на наш погляд, релятивістська-управлінська ознака-тенденція* – авт.);

– конституційна формалізація і легалізація кола конституційних прав і свобод людини і громадянина, що врегульовано розділом II

Конституції України 1996 р. (*на наш погляд, конституційно-легальна ознака-тенденція* – авт.), виходить з того, що вони: а) пов'язані з природним існуванням людини (*екзистенційний критерій*–авт.); б) характеризуються соціальною індивідуальною, груповою і колективною цінністю, оскільки фактично володіють природженою властивістю людського існування, груп і інших асоціацій людей (*аксіологічний критерій* – авт.); в) мають перманентну повсякденну актуальність, бо без їх використання є неможливою реалізація життєвого циклу людини (*повсякденно-системний критерій* – авт.); г) носять системно-об'єктивний та постійно-контекстуалізований характер, адже використання конституційних прав і свобод, що лежать в основі конституційно-правового і муніципально-правового статусу людини, виступає як одна із невід'ємних характеристик сутності людини (*онтологічний критерій* –авт.); г) конституційні права і свободи людини, тобто її конституційно-правовий статус реалізуються в умовах МСВ, в межах ТГ, та в філософському стані повсякденності, – тобто, фактично в муніципальному нормативному просторі, що створює складний міжгалузевий механізм реалізації норм конституційного права в межах соціально-територіального простору та темпорально-предметного континууму, де діє муніципальне право (*біхевіористично-просторовий критерій* – авт.);

– феноменології «людина», «конституційна людина» і «муніципальна людина» у своєму становленні та розвитку проходять відповідні етапи розвитку і набувають ознаки міжнародної легалізації та легітимації – через, по-перше, міжнародне договірне право, що містить велику кількість міжнародних багатосторонніх міждержавних та міжкурядових договорів щодо легалізації прав, свобод і обов'язків людини, її груп та асоціацій, а також формування і визнання конституційно-правового і муніципально-правового статусу наведених суб'єктів на загальнодержавному рівні та на рівні міжнародної спільноти держав (через виконання відповідних міжнародно-правових зобов'язань профільного характеру); по-друге, через конкретне виконання вказаних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні через практичні дії відповідних уповноважених суб'єктів публічної влади – як публічної державної, так й публічної муніципальної (самоврядної) влади (*на наш погляд, міжнародно-легальна ознака-тенденція* – авт.).

Наведені висновки є не тільки реально обґрунтованими та аргументованими, але й підкріплюються як нормативно, так й праксеологічно, бо витікають з наступних настанов:

– по-перше, з особливої значущості конституційних прав і свобод людини. Хоча їх перелік є досить значущим по кількості та по

змістовності, вони безумовно і однозначно належать до «вітальних», іманентно-функціональних прав людини, бо їх особлива важливість та екзистенційний характер детермінують, супроводжують і забезпечують повсякденне життя, існування і здоров'я людини, стабільне проходження нею свого життєвого циклу. Отже, вони на органічній основі реалізуються на локальному рівні існування людини в межах локальної територіальної людської спільноти (ТГ), ба більше, – виходячи з локального місця реалізації, конституційні права і свободи логічно, конотаційно і наративно трансформуються в муніципальні права і свободи (*на наш погляд, фундаментально-вітальна складова – авт.*);

– по-друге, наведені правові положення повністю відповідають нормативно-діяльнісній парадигмі, що склалась для конституційних прав і свобод людини і громадянина, ними унормована, регламентована і врегульована, через них реалізується, створюючи ефективний та оптимальний на цей час правовий статус, – але треба чітко усвідомлювати і розуміти, що така нормативно-діялісна парадигма практично реалізується в єдиному можливому варіанті – на локальному рівні соціуму в зоні пріоритетної дії норм муніципального права (*на наш погляд, парадигмально-технологічна складова – авт.*) – а саме: а) кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (ст. 57 Конституції України) (*функціональний аспект – авт.*); б) кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів МСВ матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, ОМСВ, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України) (*облігаторний аспект – авт.*); в) кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, ОМСВ, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України) (*правозахисний аспект – авт.*); г) кожен має право на правову допомогу (ст. 59 Конституції України) (*праводопоміжний аспект – авт.*); г) всі наведені тут аспекти у своєму підсумку фактично створюють відповідний «безпековий простір», в якому людини завдяки своїм конституційним правам, свободам і обов'язкам та через відповідну організаційну та компетенційно-нормативну діяльність органів публічної влади щодо їх визнання, реалізації, охорони, захисту, гарантування реалізує свої екзистенційні потреби, конотаційні настанови, праксеологічні наративи та інтереси (Розділи II, IV, V, VI, VII, VIII, XI, XII Конституції України). При цьому треба усвідомлювати і розуміти, що наведені права, свободи і обов'язки мають суто локальний характер своєї реалізації, тому повинні інтерпретуватися через призму

локалізму в розумінні його настанов, засад, пріоритетів (*загально-безпековий аспект*–авт.);

– по-третє, всі конституційні права і свободи людини тісно переплітаються та знаходяться поміж собою в синергічному зв'язку, а також з іншими правами людини (міжвидові права – авт.), які на сьогодні мають статус конституційних прав або ще не мають такого, або часто-густо виступають у статусі «законних інтересів людини»: наприклад, право на задоволення основних потреб; право на безпеку; право на інформативність; право вибору; право бути вислуханим; право на відшкодування; право на споживчу освіту; право на здорове природне середовище тощо. Але при цьому треба враховувати, що саме вони виникають у нормативному просторі муніципального права, тому й можна стверджувати, що саме воно детермінує, впливає, каталізує подальший розвиток і вдосконалення норм конституційного права (*на наш погляд, комплексно-синергійна складова* – авт.);

– по-четверте, конституційно-правовий статус людини виступає легально визнаним об'єктом міжнародно-правового регулювання, що знаходить свій прояв в тому, що саме права і свободи людини є основоположним об'єктом міжнародного співробітництва держав (Преамбула Статуту ООН²⁴), в той же час простір місцевого самоврядування визнаний на міжнародному рівні як простір реалізації таких прав і свобод людини, її груп та асоціацій (Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р.²⁵) (*на наш погляд, міжнародно-інтеграційна складова* – авт.);

– по-п'яте, національне конституційне право та національне муніципальне право формують в сфері прав і свобод людини, її груп та асоціацій загальний нормативний простір симбіотичної властивості, що своєю чергою, сприяє формуванню синергійного концепту взаємодії, взаємозв'язку, взаємопроникнення між ними постійної темпоральної дії, що напрямку, визначально і суттєво впливає на формування демократичної правової державності у її гуманістично-гуманітарному розумінні, призначенні і реалізації (*на наш погляд, гуманітарно-просторова складова* – авт.);

– по-шосте, саме національне конституційне право та національне муніципальне право формують в межах локального соціуму найважливіші психологічні феномени демократичної правової державності – *конституційну свідомість (правосвідомість)* у вигляді

²⁴ Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

²⁵ Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

індивідуальних, групових та колективних її форм, на базі якої виникає конституційна психологія, що детермінує поведінково-діяльнісні настанови людини в локальному соціумі, і одночасно, на рівні держави, а також *муніципальну свідомість (правосвідомість)* також у вигляді її індивідуальних, групових та колективних форм, на базі якої виникає муніципальна психологія, що лежить в основі правомірної поведінки та діяльності людини, її груп та асоціацій в межах локального соціуму, в умовах МСВ та в філософському стані повсякденності (*на наш погляд, засадниче-психологічна складова* – авт.).

Звідси можна зробити висновок стратегічно-методологічної властивості, що поняття-феномени-феноменології «людина», «конституційна людина» і «муніципальна людина» виступають основними чинниками, проявами та результатами позитивного впливу національного конституційного права та національного муніципального права на системну і комплексну макрфеноменологію демократичної правової державності.

5. Вплив воєнного стану на функціонування управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» в контексті формування мілітарного муніципалізму та його відображення в правотворчій діяльності

Праксеологічна цінність управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» знайшла своє підтвердження і в умовах воєнного стану в Україні, введення якого було детерміновано повномасштабним вторгненням російсько-фашистських військ на її суверенну територію та суттєвою модифікацією задач і функцій органів публічної влади, в тому числі й публічної самоврядної (муніципальної) влади, виходячи з перманентного мілітарного впливу на повсякденне життя жителів-членів ТГ. Наведені процеси настільки негативно вплинули на функціонування інституту локальної демократії, настільки сприяли трансформації їх устояних компетенційних повноважень, що в порядок денний стало питання формування *мілітарного муніципалізму*²⁶ – окремого блоку нормативних повноважень ОМСВ, що безпосередньо є пов'язаними з їх активною повсякденною діяльністю в умовах воєнного стану і стану війни з метою надання населенню комплексу комунальних і муніципальних послуг в кризових умовах, підготовки території та самої ТГ до життєдіяльності в умовах перманентних ракетних обстрілів та дронів атак, а також інших загроз мілітарного характеру. В цьому аспекті стратегічно і

²⁶ Баймуратов М., Кофман Б. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність. *Право України*. 2024. № 6. С. 38-60.

критично зростають роль і значення правотворчої діяльності органів публічної влади щодо розробки й прийняття необхідної кількості законодавчих актів, що регулюють профільні соціально-нормативні відносини. На жаль, варто зазначити, що в цій сфері існують нормативні розробки лише в основному органів виконавчої влади та органів МСВ. Разом з тим, постійне редагування чинних законодавчих актів щодо військового стану, національної безпеки, правового статусу військових адміністрацій, їх взаємовідносин з органами МСВ тощо, свідчить про те, що й законодавча влада починає приймати активну участь у цих процесах.

Варто зазначити, що воєнний стан в Україні став унікальним викликом, що, по-перше, активізував усвідомлення формування блоку самостійних повноважень ОМСВ, причому як в устояних сферах соціального життя, так й в мілітарній сфері зі всіма її особливостями та умовами; по-друге, він водночас прискорив *цифрову сервісну модель*²⁷ (через необхідність виживання) і одночасно – створив системні ризики повернення до *радянського етатизму* (через концентрацію влади в руках органів державної публічної влади, зокрема військових адміністрацій). Враховуючи наведені настанови, можна зазначити, що саме досліджувана управлінська тріада «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» залишається, по-перше, універсальним засобом, – з застосуванням і використанням якого, ОМСВ повинні діяти в кризових умовах екстраординарного функціонування державності, що буде забезпечувати належні умови їх функціонування в контексті стабілізації життєдіяльності ТГ та її жителів-членів громади; по-друге, належним запобіжником негативного регресу в бік радянського минулого.

Системний аналіз впливу воєнного стану на профільну управлінську парадигму та ризики відкату свідчить про наступне:

1. Ризик реанімації «державоцентризму» над «людиноцентризмом».

Конфлікт міститься в тому, що пріоритет національної безпеки об'єктивно обмежує конституційні права (свобода пересування, право на мирні зібрання тощо).

Ризик відкату розуміється в зберіганні управлінської звички «командувати», що може закріпитися та трансформуватися в управлінський стереотип. Отже, якщо після війни обмеження не будуть зняті миттєво, то парадигма «держава понад усе» може витіснити сервісну модель.

²⁷ Громова О.В. Розвиток концепції сервісної держави як стратегічний напрям трансформації публічного управління в Україні. *Економіка та управління національним господарством*. 2025. № 90. С. 52-59. URL: <http://btie.kart.edu.ua/article/view/337076>

Запобіжник через використання управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» міститься, по-перше, в формуванні і наявності стійких поведінково-діяльнісних настанов, що, по-друге, спираються на гуманістичні настанови загальної, конституційної, муніципальної свідомості та загальної, конституційної, муніципальної правосвідомості, які, по-третє, детермінують відповідні устояні форми загальної, конституційної, муніципальної психології, що, по-четверте, проявляються у вигляді відповідної і належної поведінки суб'єктів конституційно-правової і муніципально-правової реальності, скерованої на дотримання прав людини. Важливим є закріплення настанов, що склалися у правотворчій діяльності органів публічної влади.

2. Загроза «централізації волі» vs Децентралізація.

Конфлікт міститься у створенні військових адміністрацій на місцях, діяльність яких суттєво звужує роль органів місцевого самоврядування у виконанні їх делегованих та власних компетенційних повноважень.

Ризик відкату міститься в розумінні того, що муніципальні права людини (право ТГ на самоврядування) можуть бути нівельовані, якщо вертикаль призначених чиновників військових адміністрацій стане постійною, ба більше – це означає фактично повернення до радянської моделі «виконавчих комітетів».

Запобіжник через використання управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» міститься, по-перше, в наявності у муніципальних службовцях та інших фахівців ОМСВ стійких конотацій та наративів щодо пріоритету прав людини перед правами держави, а також знань, вмінь і навичок щодо використання і застосування «людиноорієнтовних» управлінських технологій; по-друге, в наявності у жителів-членів ТГ достатніх і чітких знань про конституційні та муніципальні права людини, її груп та асоціацій, а також технологічно-процесуальних і функціонально-процедурних вмінь і навичок щодо їх застосування і використання. Важливим в цій сфері є активізація локальної нормотворчості органів МСВ, що в явочному порядку можуть закріплювати відповідні компетенційні повноваження, «обкатувати» їх на практиці, а потім, при наявності позитивного результату, пропонувати їх закріплення на національному рівні в законодавчих актах держави.

3. Цифровий Левіафан (Ризики цифровізації) ²⁸ (є метафорою, що походить від класичної праці Томаса Гоббса «Левіафан» 1651 року, де

²⁸ Paul-Jasper Dittrich. The Digital Leviathan: How to prevent data monopolies and promote data sharing in the EU. Policy Paper. Jacques Delors Centre (Hertie School of Governance), 03.12.2020.

держава порівнюється з могутнім біблійним монстром, якому люди добровільно віддають частину своїх прав в обмін на безпеку).

Конфлікт міститься в розумінні того, що держава збирає колосальні обсяги інформаційних даних для оборони (реєстри військовозобов'язаних, переміщення осіб).

Ризик відкату розуміється в перетворенні сервісної платформи («Дія»), що повинна полегшувати людині повсякденне життя, на інструмент виключно контролю та примусу. Отже, якщо цифрові права на приватність будуть принесені в жертву безпеці назавжди, ми отримаємо цифрову версію тоталітаризму.

Запобіжник тоталітаризму через використання управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» міститься насамперед, по-перше, у наявності в колективній свідомості (правосвідомості) жителів-членів ТГ стійких настанов (знань, вмінь, навичок) щодо значення і ролі прав людини у взаємовідносинах з публічною владою; по-друге, у наявності необхідного обсягу знань щодо ролі і значення конституційних прав людини у побудові повсякденного життя та основоположних настанов щодо реалізації індивідуальних, групових і колективних екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій; по-третє, у формуванні усвідомлення, розуміння людиною ролі і значення муніципальних прав людини щодо організації її повсякденного життя, в контекстуалізації формування відповідних знань профільного характеру, а також блоку праксеологічних вмінь і навичок щодо реалізації таких прав; по-четверте, формування блоку технологічних знань, вмінь і навичок службовців ОМСВ і муніципального активу в сфері цифровізації щодо користування правами людини та їх реалізації.

4. Ерозія правової визначеності

Конфлікт міститься в швидкому прийнятті управлінських рішень нормативного характеру, що безпосередньо торкаються прав людини, через численні оперативні постанови уряду замість законів, що породжує правову плутанину.

Ризик відкату бачиться в реальному падінні якості юридичних гарантій, бо управління через «ручний режим» замість чіткого дотримання конституційних процедур фактично означає крок назад до адміністративно-командної системи, що лежить в основі радянської моделі.

Запобіжник тоталітаризму через використання управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» міститься, насамперед, у дотриманні настанов законності в процесі реалізації прав людини, причому, як у матеріальному, так й

процесуальному розумінні правових настанов, що торкається напряду і правотворчої діяльності органів публічної влади.

5. Позитивний ефект (Антиресентимент).

Варто зазначити, що не дивлячись на відповідні негативні наслідки, одночас війна змусила управлінську систему публічної влади на рівні держави та ТГ стати *більш гнучкішою* на фоні соціального хаосу, що виникає в суспільстві, а саме:

Яскравим та переконливим прикладом тут виступає кейс щодо організації послуг для ВПО та реєстрація пошкодженого майна в цифровому форматі. Саме вони довели, що сервісна модель – виступає єдиним способом держави вижити в хаосі. В сфері, що нами розглядається, це фактично сприяє створенню імунітету проти повернення до «паперової» бюрократії.

Резюмуючи, можна зазначити, що головний ризик полягає в тому, що «тимчасові» обмеження прав людини можуть стати «ною нормою» для чиновників, які відчули смак необмеженого адміністрування. Але врахування і застосування управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» сприяє його/їх зменшенню та нейтралізації, що виступає ефективним та продуктивним запобіжником «авторитарному відкату» після завершення воєнного стану. Ба більше, можна констатувати, що саме по наведеним напрямкам, що включають і повноваження ОМСВ в основних сферах життєдіяльності людини, її груп та асоціацій, й повинні формуватися основоположні напрями мілітарного муніципалізму. Стратегічне значення тут набуває правотворча діяльність ОМСВ щодо закріплення нових аспектів їх діяльності, а також правовідносин з військовими адміністраціями – особливо в контекстуалізації перспективи розробки нових компетенційних повноважень ОМСВ та їх закріплення на законодавчому рівні.

Варто зазначити, що після завершення воєнного стану для запобігання вказаних ризиків, управлінська парадигма, що базується на тріаді «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина», має повернутися до жорсткого стримування виконавчої влади. Причому, система *check and balances* (стримувань і противаг) повинна бути відновлена та посилена на трьох рівнях, включаючи правотворчу діяльність (нормопроекування, експертиза і нормотворчість) на кожному з них, а саме:

1. Правовий рівень: посилюється реституцією конституційного порядку через:

А) Автоматичне скасування обмежень: коли законодавче закріплення норми, за якою всі підзаконні акти (постанови Кабінету

Міністрів, накази військових адміністрацій), що обмежували права людини, втрачають силу в момент припинення воєнного стану без додаткових рішень.

Б) Конституційний аудит: відносно обов'язкової перевірки Конституційним Судом України усіх «воєнних» законів на відповідність стандартам прав людини в мирний час.

2. Інституційний рівень: що супроводжується відновленням ролі місцевого самоврядування та його повноважень в контекстуалізації продовження муніципальної реформи щодо децентралізації повноважень публічної влади через:

А) Демонтаж військових адміністрацій: коли встановлюється і реалізується чіткий графік передачі повноважень від призначених тимчасових адміністрацій до обраних громад (муніципальна модель).

Б) Посилення Омбудсмена: коли в результаті перетворення інституту Уповноваженого з прав людини, він трансформується на потужний орган цифрового та правового нагляду з правом блокувати дискримінаційні алгоритми в державних реєстрах.

3. Цифровий рівень: детермінується формуванням алгоритмічної підзвітності через:

А) Розмежування даних: коли впроваджується законодавча заборона використовувати дані, зібрані для оборонних цілей (наприклад, переміщення осіб через блокпости або реєстр «Оберіг»), для цивільного адміністрування чи комерції.

Б) Право на «цифрове забуття»: коли жителі-члени ТГ (громадяни, іноземці громадяни, апатриди, біженці тощо) повинні отримати право вимагати видалення надлишкової інформації, зібраної державою в період воєнного стану, якщо вона більше не є критичною для безпеки.

4. Судовий та громадський контроль за відновленням прозорості управлінської діяльності через:

А) Спеціалізований розгляд скарг: коли створюється спрощена процедура оскарження дій влади, вчинених під час війни, щоб громадяни могли відновити порушені майнові чи трудові права.

Б) Відкриті дані (Transparency): коли відновлюється повернення до практики публікації практично весь обсяг рішень місцевої та центральної влади, доступ до яких був обмежений з міркувань безпеки.

5. Міжнародний запобіжник, що базується на діяльності відповідних міжнародних інституцій через:

А) Моніторинг ЄС: коли створюється пряма прив'язка темпів євроінтеграції та фінансової допомоги до відновлення організаційних і правових стандартів демократичного управління та свободи слова.

Отже, головним запобіжником наведених настанов на відповідних рівнях в контекстуалізації реалізації тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина», виступає перехід від «управління наказами» до *управління через діалог*, де ТГ має право вето на рішення, що зачіпають її життєдіяльність.

Важливим аспектом продуктивності і важливості управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» виступає аналіз дій міжнародних партнерів України, який свідчить про те, що моніторинг ризиків щодо її порушення в державі, став частиною ширшого процесу євроінтеграції, де захист прав людини є не просто гуманітарним питанням, а *умовою виживання та вступу до ЄС*.

До основних механізмів та фокусів моніторингу можна віднести наступні:

1. Моніторинг у межах переговорів про вступ до ЄС, що реалізується через:

А) Кластер «Основи» (Chapters 23 & 24) Методології розширення Європейського Союзу 2020 року²⁹ : отже, питання верховенства права та фундаментальних свобод є центральними – при цьому, жоден розділ переговорів не може бути закритий, доки не будуть виконані бенчмарки щодо захисту прав людини.

Б) Тіньові звіти (Shadow Reports): саме громадянське суспільство (його локальні інституційні структури) за підтримки партнерів готує альтернативні звіти, які Єврокомісія використовує для оцінки реального прогресу (наприклад, оцінка виконання Дорожньої карти верховенства права).

2. Контроль Ради Європи та її Венеційської комісії через:

А) Меморандум Ради Європи про правозахисні аспекти для миру в Україні (2025 р.)³⁰ : Комісар Ради Європи з прав людини Майкл О'Флаєрти у звіті 2025 року наголосив, що будь-які обмеження прав у межах мобілізації та воєнного стану мають бути «суворо обумовлені потребами ситуації».

Б) Експертиза мобілізаційного законодавства: саме Венеційська комісія Ради Європи надає висновки щодо альтернативної (невійськової) служби та прав сумлінних об'єктів, наголошуючи на необхідності дотримання балансу між обов'язком захисту держави та правами людини.

²⁹ Enhancing the accession process – A credible EU perspective for the Western Balkans. COM (February 5, 2020) 57 final. EUR-Lex.

³⁰ Меморандум про правозахисні аспекти для миру в Україні (23 червня 2025 р.). Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/-/1680b6ce0f>

В) Виконання рішень ЄСПЛ: Комітет міністрів Ради Європи продовжує здійснювати моніторинг виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини, що є механізмом запобігання системним порушенням у майбутньому.

3. План дій «Стійкість, Відновлення та Реконструкція» (2023-2026 роки) Ради Європи³¹ через:

А) Рада Європи реалізує проекти з гармонізації юридичних рамок для ветеранів, військовослужбовців та їхніх родин, щоб запобігти порушенням їхніх прав під час та після війни.

4. *Попередження «надмірної централізації» через:*

А) Міжнародні аналітичні центри та інституції ЄС попереджають про ризики надмірної концентрації влади навколо президентської вертикалі та закликають до збереження плюралізму в парламенті навіть за неможливості проведення виборів під час війни.

Ключовим висновком тут виступає розуміння того, що міжнародні партнери використовують принцип «реформи в обмін на підтримку», що практично робить неможливим непомітний відкат до авторитарних практик, оскільки будь-яке суттєве порушення прав людини може призвести до зупинки процесу вступу до ЄС та скорочення фінансової допомоги.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення викладеного вище, можна дійти наступних висновків:

– феноменології «людина», «конституційна людина» та «муніципальна людина» знаходяться між собою у тісному філософському, онтологічно-логічному, теоретико-доктринальному та інституційно-інтеграційному зв'язку та взаємодії, що демонструє їх суттєвий органічний вплив одну на іншу та можливість виступати ефективними науково-практичними концептами, що здатні виступати аксіологічними, презентативними, ідентифікаційними та функціональними складовими елементами демократичної правової державності, що володіють потенційними можливостями для подальшого розвитку і вдосконалення – а це, своєю чергою, актуалізує і контекстуалізує подальші дослідження профільних феноменологій;

– управлінська тріада «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» формує стратегічну управлінську парадигму, що детермінує реалізацію гуманітарно-гуманістичних елементів, що її

³¹ План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023–2026 роки: затверджений 14 грудня 2022 року Комітетом міністрів Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>

складають, як стратегічно-парадигмальний напрям розвитку демократичного суспільства і держави в умовах глобалізації;

– управлінська тріада «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» формує стратегічну управлінську парадигму, що володіє універсальним характером, бо є ефективно застосовною для її оптимального і продуктивного використання в ординарних та екстраординарних умовах існування і функціонування державності;

– в процесі формування, розвитку і вдосконалення управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина», а також її практичної реалізації, стратегічну роль відіграє правотворча діяльність у вигляді відповідних форм нормотворення /нормопроєктування, експертиза, нормотворчість/ (тобто, на рівні органів законодавчої та виконавчої влади, а також на рівні локальної нормотворчості, що здійснюється з боку органів місцевого самоврядування), – що може бути ідентифікована як правотворча діяльність органів публічної влади по супроводженню, забезпеченню і реалізації прав людини, їх охороні, захисту і гарантуванню через розробку проєктів відповідних і належних нормативно-правових актів, що містять не тільки регламентацію та врегулювання актуальних соціальних відносин, але й перспективних, які детерміновані ординарними (повсякденними) і екстраординарними умовами функціонування державності, зокрема умовами воєнного стану чи війни.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» та її реалізації як стратегічно-парадигмального напрямку розвитку правотворчості демократичної держави в умовах глобалізації.

Аналізуючи роль та значення управлінської тріади "людина" – "муніципальна людина" – "конституційна людина" в умовах демократичної правової державності, розглядаючи історико-правові аспекти її формування, досліджуючи наукові та праксеологічні аспекти розуміння та визначення характерологічних особливостей понять "людина", "конституційна людина" та "муніципальна людина", проводячи порівняльну характеристику елементного складу профільної макрофеноменології – термінів "людина", "конституційна людина" та "муніципальна людина", а також розглядаючи вплив воєнного стану на функціонування профільної управлінської тріади в контексті формування мілітарного муніципалізму та його відображення в правотворчій діяльності у контекстуалізації феноменології загальнодержавної та локальної правотворчої діяльності, автори прийшли до наступних висновків: а) феноменології «людина»,

«конституційна людина» та «муніципальна людина» знаходяться між собою у тісному філософському, онтологічно-логічному, теоретико-доктринальному та інституційно-інтеграційному зв'язку та взаємодії, що демонструє їх суттєвий органічний вплив одну на іншу та можливість виступати ефективними науково-практичними концептами, що здатні виступати аксіологічними, презентативними, ідентифікаційними та функціональними складовими елементами демократичної правової державності, що володіють потенційними можливостями для подальшого розвитку і вдосконалення – а це, своєю чергою, актуалізує і контекстуалізує подальші дослідження профільних феноменологій, в переважному ступені включаючи й дослідження в сфері правотворчої діяльності органів публічної влади держави; б) управлінська тріада «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина» формує стратегічну управлінську парадигму, що детермінує реалізацію гуманітарно-гуманістичних елементів, що її складають, як стратегічно-парадигмальний напрям розвитку демократичного суспільства і держави в умовах глобалізації, включаючи й складну і суперечливу феноменологію правотворчої діяльності; в) наведена профільна тріада формує стратегічну управлінську парадигму, що володіє універсальним характером, бо є ефективно застосовною для її оптимального і продуктивного використання в ординарних та екстраординарних умовах існування і функціонування державності; г) в процесі формування, розвитку і вдосконалення управлінської тріади «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина», а також її практичної реалізації, саме правотворча діяльність відіграє стратегічну роль у вигляді відповідних форм нормотворення /нормопроекування, експертиза, нормотворчість/ (тобто, на рівні органів законодавчої та виконавчої влади держави, а також на рівні локальної нормотворчості, що здійснюється з боку органів місцевого самоврядування), – що може бути ідентифікована як правотворча діяльність органів публічної влади по супроводженню, забезпеченню і реалізації прав людини, їх охороні, захисту і гарантуванню через розробку проєктів відповідних і належних нормативно-правових актів, що містять не тільки регламентацію та врегулювання актуальних соціальних відносин, але й перспективних, які детерміновані ординарними (повсякденними) і екстраординарними умовами функціонування державності, зокрема умовами воєнного стану чи війни.

Ключові слова: управлінська тріада «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина», управлінська парадигма «людина» – «муніципальна людина» – «конституційна людина», місцеве самоврядування, права людини, правотворча діяльність органів

публічної влади, правотворча діяльність органів публічної влади в умовах ординарного і екстраординарного функціонування державності.

Література

1. Баймуратов, М., Кофман, Б. «Конституційна людина» та «Муніципальна людина»: проблема визначення, ідентифікації та взаємозалежності феноменологій як інновацій у конституційному та муніципальному праві в умовах демократичної правової державності. *Науковий збірник «InterConf»*. 2024. № 208. С. 91–100. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/6662>
2. Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2023). Конституційне та муніципальне право держави: актуальні питання взаємовідношення і взаємодії. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (June 23, 2023; Oxford, UK), 61–66. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-23.06.2023.17>
3. Баймуратов М.О. Територіальна громада: на перехресті впливу локальних і глобальних чинників. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 72–78.
4. Боярський, О. (2021). Індивідуальний габітус людини в умовах місцевого самоврядування: роль індивідуальної соціалізації і індивідуальної правової соціалізації у його становленні й розвитку. *Часопис Київського університету права*, (1), 86-96. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.14>
5. Чорнолуцький Р.В. Нормопроектна діяльність як іманентна складова правотворення в умовах воєнного стану та миробудівництва. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 1. С. 260-265. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.36>
6. Гачкевич А.О. Основні права та обов'язки держав: концепція Л. Ейрліха. URL: https://www.researchgate.net/publication/330989315_Osnovni_prava_ta_obovazki_derzav_-_konceptcia_L_Ejrliha
7. Чорнолуцький Р.В. Феноменологія нормопроектної діяльності в конституційному праві країни: питання теорії і практики: автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2018. 35 с.
8. Баймуратов М., Кофман Б. Бобровник Д. Моделі (форми) демократії (демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою) в межах локального соціуму: сучасні реалії та перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 4. С. 82-105.
9. Цуркан-Сайфуліна Ю. Філософія права Нового часу та раціоналізація владних засад права. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/3/11.pdf>

10. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. Conseil constitutionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

11. Федоренко В. Л., Чернеженко О. М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах–учасниках ЄС, Швейцарії та Україні: монографія. Київ: Ліра, 2017. 288 с.

12. Henri Lefebvre. Le Droit à la ville. L'Homme et la société. Année 1967. № 6. pp. 29-35. URL: https://www.persee.fr/doc/homso_0018-4306_1967_num_6_1_1063

13. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

14. Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник / Відповідальний редактор д.ю.н., проф. М.О. Баймуратов. Харків: «Одіссей», 2008. 528 с.

15. USAID: Digital transformation activities (DTA). URL: <https://www.eurasia.org/project/digital-transformation-activity-en/>

16. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання формування галузі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Право. 2021. № 2. С. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

17. Людина. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0>

18. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Феноменологія «конституційної людини»: до розуміння нормативно-параметричних ознак, ролі та значення у формуванні демократичної правової державності. *Національні інтереси України*. 2024. № 1. С. 151-170. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-3041-1793-1\(1\)-151-170](https://doi.org/10.52058/3041-3041-1793-1(1)-151-170).

19. Хван Р.М. Феноменологія «конституційної людини» та її роль і значення у розумінні пріоритету прав людини як іманентного елемента демократичної правової державності. П'ята міжнародна науково-практична конференція «Незалежність України: права людини та національна безпека» (4 квітня 2025 р., Львів). 2025. С. 213-218.

20. Боярський О.О. Становлення феноменології муніципальної людини в рамках громадянського суспільства та держави. *Вісник Київського університету права*. 2020. № 2. С. 110–118.

21. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

22. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

23. Баймуратов М., Кофман Б. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреба та необхідність. *Право України*. 2024. № 6. С. 38-60.

24. Громова О.В. Розвиток концепції сервісної держави як стратегічний напрям трансформації публічного управління в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2025. № 90. С. 52-59. URL: <http://btie.kart.edu.ua/article/view/337076>

25. Paul-Jasper Dittrich. The Digital Leviathan: How to prevent data monopolies and promote data sharing in the EU. Policy Paper. Jacques Delors Centre (Hertie School of Governance), 03.12.2020.

26. Enhancing the accession process – A credible EU perspective for the Western Balkans. COM (February 5, 2020) 57 final. EUR-Lex.

27. Меморандум про правозахисні аспекти для миру в Україні (23 червня 2025 р.). Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/-/1680b6ce0f>

28. План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023–2026 роки: затверджений 14 грудня 2022 року Комітетом міністрів Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>

Information about the authors:

Khvan Ruslan Mykolayovych,

Candidate of Law,

Doctoral Candidate

National Aviation University

51, Zhytomyrska str., Kyiv, 03651, Ukraine

Bobrovnyk Denys Oleksandrovych,

Candidate of Economics,

Doctoral Candidate

National Aviation University

51, Zhytomyrska str., Kyiv, 03651, Ukraine

Yefremova Natalia Volodymyrivna,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of History of State and Law

National University "Odesa Law Academy"

11, Dovzhenko Avenue, Odessa, 26031, Ukraine

**ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ
В УМОВАХ КРИЗИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ:
ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ
ТА КОМПЕНСАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ**

Ярмакі В. Х.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку міжнародного правопорядку характеризується поглибленням кризи традиційних механізмів гарантування миру, безпеки та захисту прав людини. Події останнього десятиліття, а особливо повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, продемонстрували обмеженість наявних міжнародно-правових інструментів реагування на серйозні порушення основоположних принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Формальна наявність розгалуженої системи міжнародних інституцій і процедур не завжди гарантує ефективний результат. Зокрема, вона не забезпечує своєчасного припинення агресії, ефективне притягнення винних осіб до відповідальності, належний захист цивільного населення та повне відновлення порушених прав потерпілих.

За таких обставин особливого значення набуває внутрішньодержавна правотворча діяльність як інструмент оперативного реагування на безпрецедентні виклики воєнного часу. Для України правотворчість стала не лише засобом поточного нормативного забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану, а й засобом стратегічної адаптації національної правової системи до нових реалій безпеки, оборони, захисту людини та післявоєнного відновлення. Йдеться про оновлення законодавства у сферах національної безпеки, кримінальної юстиції, документування воєнних злочинів, соціального захисту постраждалих осіб, статусу внутрішньо переміщених осіб, відшкодування збитків, а також гармонізації національного права з європейськими та міжнародними стандартами¹.

Збройна агресія проти України актуалізувала питання співвідношення міжнародних і національних механізмів захисту прав людини. В умовах війни держава змушена одночасно забезпечувати оборону та дотримання фундаментальних прав і свобод, зберігаючи

¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII.

баланс між потребами безпеки та вимогами верховенства права. Як слушно зазначається у сучасній доктрині, навіть за надзвичайних умов держава не звільняється від обов'язку дотримуватися принципів законності, пропорційності та недискримінації при обмеженні прав людини². Саме тому українська правотворчість воєнного періоду становить значний науковий інтерес як приклад функціонування демократичної правової системи у період збройного конфлікту.

Окремим напрямом сучасної правотворчої діяльності є формування нормативної основи притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії. Практика останніх років засвідчила необхідність удосконалення кримінального законодавства, процедур збирання доказів, механізмів міжнародного співробітництва та імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Водночас ефективність міжнародного кримінального правосуддя значною мірою залежить від здатності національної правової системи забезпечити належне документування злочинів, процесуальний супровід проваджень і взаємодію з міжнародними інституціями.

Не менш важливим є питання створення дієвих компенсаційних механізмів для держави та осіб, які постраждали внаслідок агресії. Класичні моделі міждержавних репарацій у сучасних умовах виявляються недостатніми, що зумовлює пошук нових правових конструкцій: міжнародних реєстрів збитків, спеціальних компенсаційних фондів, використання заморожених активів держави-агресора, національних процедур фіксації та відшкодування шкоди. У цьому контексті Україна фактично виступає активним суб'єктом формування нової міжнародної практики компенсаційного права, яка надалі може набути універсального значення.

Науковий інтерес становить комплексне осмислення правотворчої діяльності України не лише як внутрішнього законодавчого процесу, а як складової ширшої трансформації міжнародного правопорядку в умовах кризи існуючих гарантій безпеки. Аналіз української правотворчої практики свідчить, що за умов неефективності окремих міжнародних механізмів саме національна правотворчість здатна стати рушієм розвитку нових юридичних інститутів – від процедур документування воєнних злочинів до моделей компенсації шкоди та адаптації стандартів захисту прав людини до умов війни.

² Цветкова Ю. В. Реалізація права в цифровій та інформаційній державі: виклики і перспективи для України в умовах надзвичайного правового режиму та євроінтеграції. Альманах права. 2025. Вип. 16. С. 155.

Отже, дослідження правотворчої діяльності України в умовах кризи міжнародно-правових гарантій має не лише національне, а й загальнотеоретичне та міжнародно-практичне значення. Воно дозволяє переосмислити роль держави у забезпеченні прав людини, відповідальності за міжнародні злочини та відновленні справедливості в умовах сучасних збройних конфліктів.

1. Криза міжнародно-правових гарантій та нова роль національної правотворчості

Становлення сучасної системи міжнародно-правових гарантій миру, безпеки та захисту прав людини є результатом тривалого історичного розвитку міжнародних відносин, у межах якого міжнародне співтовариство поступово переходило від концепції необмеженого державного суверенітету до визнання необхідності загальнообов'язкових правил співіснування держав. Первинні елементи міжнародно-правового регулювання існували ще в античний період та середньовіччі, однак вони мали локальний, фрагментарний характер і не створювали універсальної системи гарантій миру. Відносини між державами значною мірою визначалися військовою силою, династичними інтересами та політикою тимчасових союзів.

Важливим етапом розвитку міжнародного правопорядку традиційно вважається укладення Вестфальського миру, що заклало підвалини класичної моделі суверенної держави. Вестфальська система закріпила принцип територіального суверенітету, юридичної рівності держав та невтручання у внутрішні справи. Хоча ця модель не створила механізмів колективної безпеки у сучасному розумінні, саме вона започаткувала міжнародне право як систему правил взаємодії політично незалежних суб'єктів³.

Протягом XVIII–XIX століть міжнародне право розвивалося переважно як право дипломатичних відносин, мореплавства, ведення війни та укладення договорів. Зростання кількості міжнародних контактів, розвиток торгівлі та колоніальна конкуренція стимулювали потребу в більш передбачуваному правовому середовищі. У цей період виникають перші міжнародні організації функціонального типу, зокрема міжнародні комісії з питань судноплавства та зв'язку, а також перші спроби кодифікації гуманітарних правил ведення війни.

Особливе значення для формування майбутньої системи міжнародно-правових гарантій мало прийняття Першої Женевської конвенції, яка започаткувала сучасне міжнародне гуманітарне право. Документ закріпив принцип нейтральності медичного персоналу,

³ Shaw M. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. P. 25–31.

захисту поранених військовослужбовців та гуманного ставлення до жертв війни. Саме з цього часу право війни починає трансформуватися з інструмента легітимації сили у механізм обмеження жорстокості збройних конфліктів⁴.

Подальшим кроком стали Гаазькі мирні конференції, у межах яких було прийнято низку конвенцій щодо мирного вирішення міжнародних спорів, законів і звичаїв сухопутної війни, статусу нейтральних держав та обмеження застосування окремих видів зброї. Саме Гаазькі конференції започаткували інституційне оформлення ідеї міжнародного арбітражу як альтернативи збройному конфлікту. Хоча їх ефективність була обмеженою, вони заклали правову традицію багатостороннього нормотворення у сфері міжнародної безпеки⁵.

Перша світова війна стала переломним моментом для міжнародного правопорядку. Масштаб людських втрат, застосування нових видів озброєння та руйнівні соціально-економічні наслідки війни засвідчили недостатність класичної системи балансу сил. Реакцією міжнародної спільноти стало створення Ліги Націй у 1919 році. Її метою було запобігання війнам через систему колективної безпеки, роззброєння та міжнародного співробітництва.

Попри історичну новизну, Ліга Націй не змогла виконати покладені на неї функції. Відсутність універсального членства, слабкі механізми примусу, недостатня політична єдність провідних держав і неспроможність реагувати на акти агресії з боку окремих держав призвели до інституційної кризи. Нездатність Ліги Націй запобігти агресії Японії проти Китаю, Італії проти Ефіопії та експансії нацистської Німеччини стала одним із найяскравіших прикладів обмеженості міжвоєнної моделі міжнародних гарантій⁶.

Друга світова війна стала наймасштабнішою катастрофою в історії людства та остаточно продемонструвала необхідність створення якісно нової міжнародної системи безпеки. Масові вбивства цивільного населення, Голокост, воєнні злочини, примусове переміщення мільйонів людей та використання зброї масового ураження сформували політичний і моральний консенсус щодо неможливості повернення до попередньої моделі міжнародних відносин.

У відповідь на ці виклики в 1945 році була створена Організація Об'єднаних Націй, Статут якої став базовим актом сучасного

⁴ Dinstein Y. *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. P. 244–247.

⁵ Brown S. *The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907*. Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 61–66.

⁶ Walters F. P. *A History of the League of Nations*. London : Oxford University Press, 1952. 2 vols.

міжнародного правопорядку. У ньому закріплено принципи суверенної рівності держав, незастосування сили, мирного вирішення спорів, співробітництва народів та поваги до прав людини. На відміну від Ліги Націй, нова організація отримала інституційно потужніший механізм колективної безпеки у вигляді Ради Безпеки⁷.

Одночасно після 1945 року відбувся принциповий перегляд ролі людини в міжнародному публічному праві. Якщо раніше особа переважно розглядалася як об'єкт захисту через державу, то після війни людина поступово перетворюється на самостійний носій міжнародно визнаних прав. Цей процес закріплено у Загальній декларації прав людини, яка стала морально-правовим фундаментом універсальної системи прав людини. Згодом її положення були деталізовані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року⁸.

Особливого розвитку система прав людини набула в Європі. Створення Ради Європи та прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року започаткували унікальний механізм наддержавного судового контролю. Європейський суд з прав людини став першою інституцією, яка надала особі можливість безпосередньо оскаржувати порушення прав з боку держави на міжнародному рівні⁹.

Паралельно формувалися механізми міжнародної кримінальної відповідальності. Нюрнберзький процес та Токійський трибунал закріпили принцип індивідуальної відповідальності за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Подальший розвиток цього підходу привів до створення трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, а згодом – Міжнародний кримінальний суд на підставі Римського статуту 1998 року¹⁰.

Водночас система міжнародно-правових гарантій другої половини ХХ століття включала не лише безпекові та правозахисні компоненти, а й економічний вимір. Створення Міжнародного валютного фонду, Світового банку, а пізніше Світової організації торгівлі свідчило про розуміння того, що стійкий мир неможливий без економічної стабільності та розвитку.

⁷ Fassbender B. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009. P. 3–8.

⁸ Henkin L. The Age of Rights. New York : Columbia University Press, 1990. P. 101–109.

⁹ Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C. Law of the European Convention on Human Rights. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 621–628.

¹⁰ Crawford J. Brownlie's Principles of Public International Law. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. P. 730–742.

Після завершення холодної війни здавалося, що міжнародний правопорядок наблизився до періоду відносної стабільності. Розширення сфери дії міжнародних договорів, зростання ролі та значення судових інституцій, поширення демократичних стандартів та ідеї верховенства права створювали підстави для оптимістичних оцінок майбутнього глобальної системи гарантій. Проте події початку XXI століття – міжнародний тероризм, регіональні війни, гібридні конфлікти, кризи міграції, кіберзагрози та повернення політики сили – засвідчили вразливість сформованої після 1945 року архітектури.

Збройна агресія російської федерації проти України стала найбільш серйозним викликом для всієї системи міжнародно-правових гарантій у Європі після завершення Другої світової війни. Вона продемонструвала, що навіть розвинена система міжнародних норм не гарантує автоматичного запобігання агресії, а ефективність міжнародного публічного права значною мірою залежить від політичної волі держав та дієздатності інституцій.

Таким чином, історичний розвиток міжнародно-правових гарантій характеризується поступовим переходом від розпорошених міждержавних домовленостей до складної багаторівневої системи колективної безпеки, захисту прав людини та міжнародної відповідальності. Водночас сучасні кризи свідчать, що ця система потребує подальшого оновлення, а національна правотворчість дедалі частіше виступає необхідним доповненням міжнародних гарантій.

Криза міжнародно-правових гарантій має комплексний характер і зумовлена як інституційними, так і політичними чинниками. Насамперед ідеться про структурні недоліки системи колективної безпеки, закладеної у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Рада Безпеки як орган, на який покладено головну відповідальність за підтримання миру, значною мірою залежить від політичної волі постійних членів. Право вето, що історично розглядалося як компроміс великих держав, у сучасних умовах нерідко перетворюється на інструмент блокування рішень щодо припинення агресії, запровадження примусових заходів чи створення міжнародних механізмів відповідальності.

Водночас зазначена криза не означає недієздатності Організації Об'єднаних Націй як системи загалом, а свідчить передусім про необхідність інституційного реформування Ради Безпеки, удосконалення процедур ухвалення рішень та підвищення ефективності механізмів реагування на загрози миру і безпеці.

Другою проблемою є вибірковість застосування міжнародного публічного права. На практиці реакція міжнародного співтовариства на

порушення міжнародних зобов'язань нерідко залежить не лише від юридичної оцінки ситуації, а й від геополітичних інтересів, економічних зв'язків та стратегічних союзів. Унаслідок цього однакові за змістом порушення можуть отримувати різний рівень міжнародної реакції, що підриває довіру до принципу рівності держав перед міжнародним правом.

Третьою причиною є повільність міжнародних процедур. Судові та квазісудові механізми, навіть за наявності належної юрисдикції, часто потребують тривалого часу для розгляду справ, збирання доказів та ухвалення рішень. У випадках масових порушень прав людини або триваючої агресії така тривалість істотно знижує практичну цінність юридичного захисту¹¹.

Четвертим чинником виступає трансформація характеру сучасних конфліктів. Гібридні форми агресії, кібероперації, використання приватних військових структур, інформаційні кампанії та інші новітні засоби впливу не завжди прямо охоплюються традиційними правовими конструкціями. Це створює зони правової невизначеності, якими користуються держави-порушники¹².

Нарешті, кризові явища пов'язані з недостатньою ефективністю механізмів примусу. Міжнародне публічне право значною мірою спирається на добровільне виконання зобов'язань державами. Якщо ж держава свідомо ігнорує рішення міжнародних органів або відмовляється співпрацювати з ними, інструменти примусового впливу залишаються обмеженими.

Україна стала одним із найяскравіших прикладів перевірки реальної спроможності сучасної системи міжнародно-правових гарантій. Починаючи з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, міжнародний правопорядок зіткнувся з грубим порушенням принципів територіальної цілісності, суверенної рівності держав та незастосування сили.

Реакція міжнародної спільноти засвідчила як сильні, так і слабкі сторони чинної системи. З одного боку, було ухвалено численні резолюції Генеральної Асамблеї, запроваджено масштабні санкційні режими, активізовано роботу міжнародних судових інституцій, створено нові формати політичної та військової підтримки України. Міжнародний

¹¹ Ярмачі В. Х. Міжнародно-правова відповідальність та захист прав людини у добу новітніх воєнних технологій: виклики та перспективи для України. *Права людини в період збройних конфліктів* : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. ; уклад. Х. Н. Бехруз та ін. – Одеса : НУ «ОЮА», 2025. – С. 44-46.

¹² Ярмачі В. Х., Ніщевич А. С. Міжнародне кримінальне право і права людини у добу нових технологій війни. Актуальні проблеми держави і права. 2025. № 107. С. 444-452.

кримінальний суд розпочав розслідування ситуації в Україні, а низка держав застосувала принцип універсальної юрисдикції щодо воєнних злочинів.

З іншого боку, не забезпечило оперативного припинення агресії виключно правовими засобами. Відсутність швидкодіючого механізму примусу, залежність безпекових рішень від політичних процедур, тривалість судових процесів та складність виконання рішень підтвердили, що класична система гарантій потребує оновлення.

Разом із тим криза міжнародних гарантій не означає краху міжнародного публічного права як нормативної системи, а радше демонструє межі його інституційної реалізації в умовах, коли юридичні механізми стикаються з браком політичної волі держав та обмеженістю примусових засобів впливу.

Український кейс також продемонстрував, що в сучасних умовах захист міжнародного правопорядку значною мірою залежить від спроможності самої держави-жертви забезпечувати оборону, функціонування інституцій та правову стійкість. Саме тому внутрішньодержавна правотворчість України набула значення не лише національного, а й міжнародного феномену¹³.

В умовах обмеженої ефективності зовнішніх гарантій держава змушена самостійно створювати внутрішні правові механізми захисту суспільства. Для України це означало безпрецедентну активізацію правотворчої діяльності у всіх ключових сферах.

Передусім було сформовано нормативну основу функціонування режиму воєнного стану. Законодавець оперативно врегулював питання мобілізації, діяльності військових адміністрацій, особливостей роботи органів державної влади, судової системи, місцевого самоврядування, забезпечення оборонних потреб та функціонування критичної інфраструктури.

Водночас правотворча діяльність поширилася на соціально-гуманітарну сферу. Значний масив актів було спрямовано на регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб, порядок надання допомоги постраждалим, компенсацію за зруйноване житло, забезпечення доступу до освіти та медичних послуг в умовах війни.

Особливе значення має кримінально-правовий блок змін. Національне законодавство адаптувалося до потреб документування воєнних злочинів, колабораційної діяльності, злочинів проти основ національної безпеки, незаконного переміщення осіб, посягань на

¹³ Ярмакі В. Х., Ярмакі Х.П. Міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини та захист прав людини в умовах збройної агресії: кримінально-правовий та інституційний вимір. *Juris Europensis Scientia*. 2025. №4. С. 232-237.

гуманітарні місії та інших нових викликів воєнного часу. Така правотворчість фактично виконувала функцію негайної реакції там, де міжнародні механізми об'єктивно не могли діяти достатньо швидко.

Не менш важливим став розвиток цифрових правових інструментів. Електронні реєстри пошкодженого майна, сервіси подання заяв про збитки, дистанційні адміністративні послуги, електронна ідентифікація осіб – усе це стало прикладом поєднання правотворчості та технологічної модернізації держави в кризових умовах.

Таким чином, національна правотворчість виявилася компенсаторним механізмом, який частково заповнив прогалини міжнародної системи гарантій та забезпечив безперервність державного управління і правового захисту громадян.

Сучасний досвід України свідчить про зміну традиційного співвідношення міжнародного та національного права. Якщо раніше міжнародні стандарти переважно імплементувалися у внутрішній правопорядок у напрямі «ззовні всередину», то нині дедалі частіше відбувається зворотний процес – національний досвід впливає на розвиток міжнародних правових механізмів.

Саме українська практика стимулювала створення Register of Damage for Ukraine, активізувала дискусію щодо використання заморожених активів держави-агресора, посилила дебати навколо створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії, а також сприяла переосмисленню механізмів захисту цивільного населення в умовах масованих ракетних ударів та систематичних атак на енергетичну інфраструктуру цивільного призначення.

Одночасно національна правотворчість України зберігає виразний євроінтеграційний характер. Навіть в умовах війни продовжується адаптація законодавства до права Європейського Союзу, що підтверджує стратегічну сталість правового курсу держави.

2. Захист прав людини у воєнний період: законодавчі трансформації України

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації стало безпрецедентним викликом для національної правової системи. Держава була змушена одночасно вирішувати два взаємопов'язані завдання: забезпечення оборони, публічної безпеки та функціонування інституцій влади, а також збереження конституційних гарантій прав і свобод людини. Саме ця подвійність визначила характер сучасних законодавчих трансформацій у сфері прав людини.

Конституція України допускає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, за винятком прав, які мають абсолютний характер і не підлягають обмеженню¹⁴. Аналогічний підхід закріплений у статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права¹⁵ та статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які допускають відступ держави від окремих зобов'язань за умов суспільної небезпеки, що загрожуює життю нації¹⁶.

Водночас навіть за таких умов будь-які обмеження повинні відповідати принципам законності, необхідності, тимчасовості та пропорційності. Це означає, що воєнний стан не створює для держави необмеженої дискреції, а навпаки – вимагає підвищеного стандарту юридичної обґрунтованості рішень. У сучасній доктрині слушно наголошується, що саме в кризові періоди верховенство права проходить найсерйозніше випробування¹⁷.

Український законодавчий процес після 2022 року засвідчив швидку адаптацію права до умов війни. Було ухвалено значну кількість актів, спрямованих на врегулювання статусу внутрішньо переміщених осіб, соціального забезпечення постраждалих, трудових відносин, мобілізації, діяльності органів влади, цифрової безпеки та гарантій доступу до базових послуг. У результаті сформувався новий масив воєнного законодавства, що має тимчасовий, але системний характер.

Однією з найскладніших проблем правового режиму воєнного стану є визначення допустимих меж втручання держави у сферу прав людини. Воєнний стан об'єктивно передбачає посилення владних повноважень, однак таке посилення не повинно руйнувати демократичну природу держави.

До прав, які можуть зазнавати тимчасових обмежень, належать свобода пересування, свобода мирних зібрань, таємниця листування у визначених законом випадках, окремі аспекти права власності, свобода підприємницької діяльності та трудові права. Водночас право на життя, заборона катувань, заборона рабства, принцип законності кримінальної

¹⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

¹⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. Офіційний вісник України. 2006. № 44.

¹⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Офіційний вісник України. 2006. № 32.

¹⁷ Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 96.

відповідальності, право на визнання правосуб'єктності особи не підлягають скасуванню навіть в умовах війни¹⁸.

На практиці для України особливого значення набули такі інструменти, як комендантська година, спеціальний режим в'їзду та виїзду, перевірка документів, тимчасове обмеження перебування у визначених районах, використання майна для оборонних потреб, трудова мобілізація в окремих випадках. Такі заходи повинні мати чітку законодавчу основу та бути безпосередньо пов'язаними з потребами національної безпеки.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що навіть за надзвичайних обставин держава повинна забезпечити ефективні гарантії від свавілля, зокрема доступ до суду, передбачуваність правового регулювання та можливість перевірки законності втручання. Це означає, що будь-яка законодавча трансформація у воєнний період має оцінюватися не лише з позиції доцільності, а й з позиції конституційності та міжнародної сумісності¹⁹.

Поряд із питанням допустимих меж обмеження прав людини особливого значення в умовах війни набуває забезпечення соціальних прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії, а також створення ефективних механізмів державної підтримки населення.

Повномасштабна війна спричинила одну з найбільших гуманітарних криз у Європі з часів Другої світової війни. Мільйони громадян були змушені залишити місця постійного проживання, втратили житло, роботу, джерела доходу та доступ до звичних соціальних послуг. У цих умовах український законодавець був змушений оперативно модернізувати систему соціального захисту.

Особливе місце посіли зміни щодо статусу внутрішньо переміщених осіб. Було спрощено процедури реєстрації, запроваджено цифрові механізми подання заяв, розширено систему грошової допомоги, визначено нові підходи до забезпечення житлом та доступу до освітніх і медичних послуг. Законодавчі новели дозволили значною мірою автоматизувати процес взаємодії особи з державою.

Водночас війна зумовила необхідність правового реагування на масове знищення житлового фонду. Було створено механізми фіксації пошкодженого та зруйнованого майна, електронні реєстри збитків, процедури компенсації власникам житла²⁰. Такі рішення мають не лише

¹⁸ Crawford J. Brownlie's Principles of Public International Law. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. p. 621–628

¹⁹ European Court of Human Rights Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg : Council of Europe, 2024.

²⁰ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX.

соціальний, а й правозахисний характер, оскільки право власності залишається одним із базових прав людини навіть у період збройного конфлікту.

Науково обґрунтованою є позиція, відповідно до якої сучасна держава в умовах війни повинна гарантувати не лише формальне збереження прав, а й реальний доступ людини до механізмів їх відновлення. Саме тому українське законодавство у сфері соціального захисту поступово набуває рис відновлювального права.

Водночас воєнний стан істотно вплинув не лише на соціальну сферу, а й на систему трудових та економічних відносин, що зумовило потребу оперативного коригування традиційних моделей правового регулювання. Руйнування підприємств, переміщення населення, мобілізація працівників, зміна логістичних ланцюгів та бюджетний тиск вимагали перегляду традиційних моделей трудового регулювання.

Український законодавець запровадив спеціальні правила щодо укладення і припинення трудових договорів, режиму робочого часу, відпусток, дистанційної роботи, гарантій працівникам, призваним на військову службу. Було також передбачено особливості діяльності державної служби та органів місцевого самоврядування в умовах війни.

Такі зміни нерідко викликали наукові дискусії щодо співвідношення економічної доцільності та соціальної справедливості. З одного боку, держава потребувала гнучкого ринку праці для підтримання економіки. З іншого – надмірне послаблення гарантій працівників могло призвести до дисбалансу між інтересами роботодавця і працівника.

Подібна ситуація склалася і щодо свободи підприємницької діяльності. Для підтримки бізнесу було спрощено податкові режими, адміністративні процедури, контрольні заходи. Одночасно держава зберігала право тимчасово втручатися в економічні процеси задля оборонних потреб. Це підтверджує, що у воєнний період право дедалі більше виконує функцію антикризового регулятора.

Окремим напрямом сучасних законодавчих трансформацій стала цифровізація державного управління, яка в умовах війни набула значення не лише адміністративного інструменту, а й самостійної гарантії реалізації прав людини.

Так, однією з найбільш помітних тенденцій розвитку українського законодавства в умовах воєнного стану стала прискорена цифровізація публічного управління, адміністративних процедур та комунікації держави з громадянами. Якщо у довоєнний період цифрова трансформація розглядалася переважно як інструмент модернізації державного апарату та підвищення якості послуг, то після 2022 року вона набула значення елементу національної стійкості, безперервності

врядування та захисту базових прав людини. Саме завдяки електронним сервісам держава змогла забезпечити доступ громадян до документів, соціальних виплат, реєстраційних процедур, комунікації з органами влади та інших життєво важливих послуг навіть в умовах активних бойових дій, переміщення населення та часткового руйнування інфраструктури.

Українські науковці обґрунтовано зазначають, що цифрова держава в умовах надзвичайного правового режиму виконує не лише сервісну, а й гарантійну функцію, оскільки забезпечує реалізацію прав особи за відсутності традиційного фізичного доступу до адміністративних інституцій²¹. У цьому аспекті цифровізація стала формою адаптації правової системи до воєнних викликів та одночасно інструментом захисту людини.

Разом із тим активний розвиток цифрових сервісів поставив питання про новий зміст цифрових прав людини. У сучасній правовій доктрині до них зазвичай відносять право на захист персональних даних, право на приватність у цифровому середовищі, право на безпечний доступ до інформаційних систем, право на цифрову ідентичність, право на доступ до мережі Інтернет, право на захист від незаконного автоматизованого рішення та право на ефективні електронні засоби юридичного захисту²². Для України ці права набули особливої актуальності саме у воєнний період.

Насамперед ідеться про право на доступ до цифрових публічних послуг. В умовах масового внутрішнього переміщення мільйонів осіб значна кількість громадян втратила можливість особисто звертатися до органів влади за місцем проживання. Саме електронні платформи стали механізмом отримання довідок, статусу внутрішньо переміщеної особи, грошової допомоги, відновлення документів, реєстрації пошкодженого майна та інших юридично значущих дій. Таким чином, цифровий доступ фактично перетворився на одну з форм реалізації конституційного права на належне врядування.

Водночас цифровізація породжує нові ризики для права на приватність. Концентрація великих масивів персональних даних у державних реєстрах, використання мобільних застосунків, електронної ідентифікації та дистанційної взаємодії між особою і державою створює потенційні загрози витоку інформації, несанкціонованого доступу,

²¹ Цветкова Ю. В. Реалізація права в цифровій та інформаційній державі: виклики і перспективи для України в умовах надзвичайного правового режиму та євроінтеграції. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 155–157.

²² Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: К.I.C., 2015. С. 63.

профілювання громадян або використання персональних даних поза межами законної мети.

У науковій літературі слушно наголошується, що в умовах інформаційної держави право на приватність перестає бути виключно сферою недоторканності особистого життя і трансформується у право особи контролювати власні дані, знати способи їх використання та вимагати прозорості алгоритмів обробки інформації. Саме тому законодавчі трансформації воєнного часу не можуть ігнорувати стандарти захисту персональних даних.

Особливого значення в умовах війни набуває співвідношення приватності та державної безпеки. Реальна воєнна загроза об'єктивно зумовлює розширення контрольних повноважень держави: перевірка документів, використання баз даних для ідентифікації осіб, контроль переміщення у прифронтових районах, кібермоніторинг загроз, виявлення диверсійної діяльності, боротьба з інформаційними операціями противника. Такі заходи можуть бути виправданими, однак лише за умови дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності.

Інакше кажучи, безпека не може виступати універсальним аргументом для необмеженого цифрового нагляду. Будь-яке втручання у приватне життя повинно мати чітку нормативну основу, переслідувати легітимну мету та бути мінімально достатнім для її досягнення. Саме такий підхід відповідає європейським стандартам верховенства права та демократичної державності.

Окремий блок проблем пов'язаний із кібербезпекою як елементом прав людини. Воєнна агресія проти України супроводжується масованими кібератаками на державні органи, об'єкти критичної інфраструктури, банківський сектор, телекомунікаційні мережі та цифрові сервіси. У цих умовах кібербезпека перестає бути виключно технічною категорією та набуває правозахисного значення, оскільки порушення функціонування цифрових систем безпосередньо впливає на доступ людини до медичних послуг, фінансів, адміністративних процедур та комунікації.

Українські дослідники обґрунтовано підкреслюють, що сучасна держава має позитивний обов'язок створювати належні умови інформаційної та кібернетичної безпеки як передумову реалізації інших прав людини²³. Це означає, що захист цифрової інфраструктури повинен розглядатися як складова конституційного обов'язку держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

²³ Баранов О. А. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2023. № 7. С. 88–91.

Законодавчого осмислення потребує також питання щодо автоматизованого прийняття рішень. У процесі цифровізації дедалі більше адміністративних процедур базуються на автоматичній обробці даних: нарахування допомоги, перевірка статусів, маршрутизація заяв, електронна верифікація особи. Хоча такі інструменти підвищують ефективність управління, вони можуть породжувати ризики технічної помилки, непрозорості критеріїв, дискримінаційного алгоритму або неможливості оскарження результату.

У зв'язку з цим перспективним напрямом правотворчості є закріплення права особи на отримання зрозумілого пояснення автоматизованого рішення, права вимагати людського перегляду такого рішення та права на ефективне адміністративне чи судове оскарження.

Не менш важливим є питання цифрової рівності. Воєнний період продемонстрував, що не всі громадяни мають однаковий доступ до електронних сервісів. Особи похилого віку, мешканці сільської місцевості, громадяни з інвалідністю, особи без стабільного доступу до Інтернету або цифрових навичок можуть фактично опинитися поза цифровими механізмами державної допомоги. Тому цифровізація не повинна означати ліквідацію альтернативних офлайн-каналів взаємодії з державою.

З цього випливає, що сучасна правотворчість має поєднувати принцип цифрової ефективності з принципом інклюзивності. Електронна держава повинна залишатися доступною для всіх, а не лише для технологічно підготовленої частини населення.

З огляду на викладене, доцільними видаються такі напрями подальшого законодавчого розвитку України у цій сфері: гармонізація законодавства про захист персональних даних із європейськими стандартами; закріплення процесуальних гарантій використання державних реєстрів; нормативне врегулювання автоматизованих адміністративних рішень; посилення відповідальності за витік персональних даних; створення спеціальних механізмів цифрового захисту внутрішньо переміщених осіб і військовослужбовців; розвиток стандартів кіберстійкості державних сервісів.

Таким чином, цифрові права, приватність і безпека стали одним із центральних напрямів трансформації українського законодавства у воєнний період. Український досвід демонструє, що цифровізація може бути потужним інструментом захисту людини та підтримання функціонування держави, однак лише за умови належного правового балансу між технологічною ефективністю, приватністю та інтересами безпеки.

Разом із розвитком цифрових гарантій незмінно ключовим елементом захисту прав людини залишається доступ до незалежного та ефективного правосуддя, навіть за умов воєнного стану. Адже попри воєнні дії, держава зобов'язана забезпечувати функціонування системи правосуддя. Право на справедливий суд не втрачає значення під час війни, хоча практичні форми його реалізації можуть змінюватися.

В Україні було адаптовано правила територіальної підсудності, запроваджено дистанційні форми участі у процесах, перенесення розгляду справ у разі загрози безпеці, особливості роботи судів у прифронтових регіонах. Такі рішення дали змогу зберегти безперервність судової влади навіть у надзвичайних умовах.

Окремого значення набуло судове оскарження рішень органів влади щодо соціальних виплат, статусу ВПО, мобілізаційних процедур, майнових спорів та відшкодування збитків. Це свідчить про те, що судова система стала важливим елементом стримування надмірного адміністративного втручання.

Європейські стандарти виходять із того, що навіть у кризовий період суд повинен залишатися реально доступним і незалежним. Тому подальший розвиток українського законодавства має враховувати не лише оперативність процедур, а й гарантії процесуальної справедливості.

Таким чином, законодавчі трансформації України у сфері прав людини в період війни свідчать про прагнення держави поєднати потреби національної безпеки з обов'язком зберігати демократичні стандарти правового порядку та повагу до гідності людини.

3. Правові механізми відповідальності за воєнні злочини

Воєнні злочини належать до категорії найтяжчих міжнародних правопорушень, що посягають на основоположні засади гуманності під час збройних конфліктів. Їх правова природа сформувалася в межах міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права як реакція міжнародного співтовариства на масові порушення законів і звичаїв війни. Нормативну основу відповідальності за воєнні злочини становлять Женевські конвенції²⁴, Додаткові протоколи 1977 року, звичаєве міжнародне гуманітарне право, Статути міжнародних трибуналів *ad hoc* та Римський статут Міжнародного кримінального суду²⁵.

²⁴ Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : International Committee of the Red Cross, 1949.

²⁵ Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. p. 244–251

Особливістю воєнних злочинів є те, що вони вчиняються у зв'язку зі збройним конфліктом та полягають у серйозних порушеннях норм, покликаних захищати осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, а також обмежувати методи та засоби ведення війни. До таких діянь належать умисні вбивства цивільного населення, катування, нелюдське поводження, незаконна депортація, захоплення заручників, атаки на цивільні об'єкти, використання заборонених методів ведення війни, мародерство та інші діяння²⁶.

Після Нюрнберзького процесу у міжнародному праві остаточно утвердився принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Це означає, що відповідальність несуть не абстрактні держави як такі, а конкретні фізичні особи – політичні керівники, військове командування, виконавці злочинних наказів та інші причетні суб'єкти. Водночас індивідуальна відповідальність не виключає міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння її органів²⁷.

У сучасних умовах збройної агресії російської федерації проти України питання відповідальності за воєнні злочини набуло не лише теоретичного, а й безпосереднього практичного значення. Масштаб і системність порушень міжнародного гуманітарного права актуалізували необхідність використання всіх наявних правових механізмів – міжнародних, національних та гібридних.

Центральним сучасним інструментом індивідуальної відповідальності за воєнні злочини є Міжнародний кримінальний суд, створений на підставі Римського статуту 1998 року. Суд має юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії. Його значення полягає у постійному характері діяльності, процесуальних гарантіях справедливого суду та здатності переслідувати осіб незалежно від їх офіційного статусу²⁸.

Україна тривалий час не була державою-учасницею Римського статуту, однак двома деклараціями визнала юрисдикцію Суду щодо злочинів, учинених на її території. Це стало правовою підставою для відкриття розслідування Офісом прокурора МКС щодо ситуації в Україні у 2022 році.

Важливим практичним кроком стало видання ордерів на арешт окремих представників вищого керівництва російської федерації за

²⁶ Schabas W. A. *An Introduction to the International Criminal Court*. 6th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. p. 377–381.

²⁷ Crawford J. Brownlie's *Principles of Public International Law*. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. p. 522–527.

²⁸ Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. UN Treaty Series. Vol. 2187. P. 35–41

підозрою у незаконній депортації українських дітей. Ухвалене рішення підтвердило, що навіть найвищий політичний статус не створює абсолютного імунітету від міжнародної кримінальної відповідальності.

Водночас діяльність МКС має і суттєві обмеження. Суд не володіє власними примусовими механізмами виконання рішень, залежить від співпраці держав у питаннях затримання осіб, передачі доказів та забезпечення процесу. Крім того, значна тривалість проваджень обмежує швидкість досягнення правового результату²⁹.

Попри це, для України МКС залишається ключовим міжнародним механізмом правового встановлення найтяжчих злочинів та притягнення до відповідальності осіб, яких складно переслідувати лише засобами національної юрисдикції.

Міжнародна практика переконливо свідчить, що основний масив справ про воєнні злочини розглядається саме національними судами. Це відповідає принципу комплементарності, закріпленому у Римському статуті: міжнародний суд доповнює, а не замінює внутрішньодержавну юстицію³⁰.

Україна після 2014 року, а особливо після 2022 року, суттєво активізувала національні механізми кримінального переслідування за воєнні злочини. Органи прокуратури, слідчі підрозділи, суди, експертні установи та правоохоронні органи здійснюють документування фактів убивств цивільних осіб, катувань, незаконного позбавлення волі, сексуального насильства, руйнування цивільної інфраструктури, примусової депортації населення та інших тяжких порушень законів і звичаїв війни.

Особливе значення має стаття 438 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за порушення законів та звичаїв війни³¹. Разом із тим у науковій літературі слухно наголошується на необхідності подальшої гармонізації кримінального законодавства України з положеннями міжнародного гуманітарного права та Римського статуту³².

Практична перевага національної юстиції полягає у доступі до місця подій, можливості оперативного допиту свідків, проведення експертиз,

²⁹ Ambos K. *Treatise on International Criminal Law*. Vol. II. Oxford : Oxford University Press, 2021. P. 112–118.

³⁰ Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. UN Treaty Series. Vol. 2187. P. 52–54.

³¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

³² Ярмакі В. Х., Ярмакі Х.П. Міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини та захист прав людини в умовах збройної агресії: кримінально-правовий та інституційний вимір. *Juris Europensis Scientia*. 2025. №4. С. 232–233.

фіксації доказів та швидшому реагуванні. Водночас національна система стикається з значним процесуальним навантаженням, великою кількістю епізодів, складністю міжнародного розшуку підозрюваних та потребою спеціалізованої підготовки кадрів.

Отже, українська система кримінальної юстиції фактично виступає першою лінією правового реагування на воєнні злочини.

Окремим механізмом відповідальності є застосування принципу універсальної юрисдикції. Його сутність полягає у можливості переслідування осіб за найтяжчі міжнародні злочини незалежно від місця вчинення діяння та громадянства винного чи потерпілого.

Після початку повномасштабної агресії низка європейських держав, зокрема Німеччина, Польща, Литва, Естонія та інші, відкрили провадження щодо міжнародних злочинів, пов'язаних з війною в Україні. Такі справи особливо важливі у випадках перебування підозрюваних на території третіх держав або коли необхідно зберегти докази для майбутніх процесів³³.

Застосування універсальної юрисдикції посилює посилює міжнародний принцип невідворотності покарання, адже звужує можливості безпечного перебування осіб, причетних до воєнних злочинів. Водночас практика її реалізації залежить від національного законодавства конкретної держави, доказової бази та політичної волі правоохоронних органів.

Для України співпраця з іноземними юрисдикціями має стратегічне значення як елемент міжнародної коаліції відповідальності.

Поряд із воєнними злочинами міжнародна спільнота активно обговорює створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії російської федерації проти України. Це питання виникло у зв'язку з обмеженою юрисдикцією МКС стосовно злочину агресії у ситуації, коли держава-агресор не є стороною Римського статуту.

Науковці обґрунтовано вказують, що саме злочин агресії є «керівним злочином», який породжує масові воєнні злочини та злочини проти людяності³⁴. Відтак без юридичної оцінки самого акту агресії система відповідальності залишатиметься неповною³⁵.

Створення спеціального трибуналу дозволило б зосередитися на відповідальності вищого політичного та військового керівництва за

³³ Werle G., Jeßberger F. *Principles of International Criminal Law*. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1024 p. 901–907.

³⁴ Trahan J. *Existing Legal Limits to Security Council Veto Power in the Face of Atrocity Crimes*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. p. 15–18

³⁵ Ярмачі Х. П., Ярмачі В. Х. Міжнародно-правові механізми компенсації шкоди жертвам війни: сучасні тенденції та перспективи для України. *Juris Europensis Scientia*. 2026. № 1. С. 251–257. DOI: 10.32782/chem.v1.2026.44.

планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. Це також мало б значний превентивний ефект для майбутнього міжнародного правопорядку.

Для України такий трибунал є не лише питанням покарання, а й офіційного міжнародного визнання факту злочинної агресії як першопричини масштабних страждань і руйнувань.

Доказування воєнних злочинів є однією з найбільш складних сфер сучасного кримінального процесу, оскільки здійснюється в умовах збройного конфлікту, активних бойових дій, тимчасової окупації окремих територій, масового переміщення населення, руйнування інфраструктури та постійного ризику втрати доказової інформації. На відміну від розслідування загальнокримінальних правопорушень, у справах про воєнні злочини необхідно довести не лише факт конкретного діяння, а й його безпосередній зв'язок зі збройним конфліктом, статус потерпілих осіб, характер об'єкта посягання, спосіб застосування сили, наявність умислу, а в окремих випадках – систему командування та роль вищих посадових осіб у вчиненні злочину³⁶.

Саме тому доказування воєнних злочинів має комплексний характер і поєднує традиційні процесуальні засоби з новітніми технологічними інструментами. До класичних джерел доказів належать показання потерпілих і свідків, протоколи огляду місця події, речові докази, висновки судових експертиз, медична документація, матеріали фото- і відеофіксації. Одночасно дедалі більшого значення набувають цифрові дані: супутникові знімки, геолокаційна інформація, записи камер спостереження, контент із соціальних мереж, телекомунікаційні відомості, електронні листування, дані мобільних пристроїв та матеріали з відкритих джерел (OSINT)³⁷.

У сучасній міжнародній практиці відкриті цифрові джерела вже розглядаються як важливий елемент доказової бази міжнародних злочинів. Берклійський протокол ООН щодо цифрових розслідувань із відкритих джерел визначає стандарти збирання, перевірки, аналізу та збереження таких матеріалів. Його положення виходять із того, що цифровий доказ може бути використаний у судовому процесі лише за умови належної верифікації походження матеріалу, встановлення дати та місця створення, перевірки цілісності файлу та відсутності ознак монтажу чи маніпуляції³⁸.

³⁶ Dinstein Y. *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. p. 244–251.

³⁷ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 132 p.

³⁸ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 132 p.

Для України ця проблематика має особливе значення, оскільки значна частина доказів воєнних злочинів формується саме у цифровому середовищі. Відеозаписи наслідків ракетних ударів, фото місць масових поховань, записи телефонних переговорів, електронні карти переміщення військових підрозділів, повідомлення в месенджерах та публічні заяви посадових осіб можуть містити критично важливу доказову інформацію. Разом із тим чинний Кримінальний процесуальний кодекс України лише частково враховує специфіку електронних доказів і не містить достатньо деталізованого режиму їх процесуального використання.

Серйозною проблемою залишається забезпечення належного ланцюга збереження доказів. У міжнародній практиці саме порушення безперервності зберігання речових або цифрових доказів часто стає підставою для сумнівів у їх достовірності. Для справ про воєнні злочини це питання має особливу вагу, оскільки доказ нерідко проходить через декілька інституцій – від військових або поліції на місці події до органів слідства, прокуратури, експертних установ та міжнародних партнерів. Кожен етап передачі має бути документально зафіксований, а доступ до доказу – контрольований³⁹.

Окремою складністю є доказування контексту воєнного злочину. Наприклад, саме по собі руйнування будівлі не завжди свідчить про воєнний злочин. Для належної кваліфікації необхідно встановити, чи була ця будівля цивільним об'єктом, чи використовувалася у військових цілях, чи був напад пропорційним, чи мав місце умисел або свідоме нехтування нормами міжнародного гуманітарного права. Це потребує залучення військових експертів, аналізу супутникових матеріалів, даних про тип озброєння, радіоперехоплень, оперативної обстановки та інших джерел⁴⁰.

Не менш важливим є питання командної відповідальності. У багатьох випадках безпосередній виконавець злочину може залишатися невстановленим або бути недосяжним для правосуддя. Тому розслідування має бути спрямоване також на осіб, які віддавали накази, організовували злочинні дії, не запобігли злочину або свідомо допустили його вчинення. Для цього необхідно доводити структуру підпорядкування, канали зв'язку, обізнаність командування про злочинні дії підлеглих, фактичний контроль над підрозділами та можливість запобігання злочину.

³⁹ Werle G., Jeßberger F. *Principles of International Criminal Law*. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 901–907.

⁴⁰ Schabas W. A. *An Introduction to the International Criminal Court*. 6th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. P. 377–381

Особливий блок проблем стосується роботи з потерпілими та свідками. Багато осіб, які пережили катування, сексуальне насильство, незаконне позбавлення волі або стали очевидцями масових убивств, перебувають у стані тяжкої психологічної травми. Повторні допити, формалізований стиль слідчих дій або неналежний захист персональних даних можуть спричинити повторну віктимізацію. Саме тому міжнародні стандарти рекомендують застосування травмоорієнтованого підходу, участь психологів, відеофіксацію первинних показань та мінімізацію повторного контакту потерпілих із системою правосуддя ⁴¹.

Важливим сучасним викликом є транскордонний характер доказової інформації. Значна частина цифрових даних зберігається за межами України – на серверах іноземних компаній, у хмарних сховищах, у базах міжнародних платформ або телекомунікаційних операторів. Це вимагає активного використання механізмів міжнародної правової допомоги, спільних слідчих груп, співпраці з Євроюстом, Міжнародним кримінальним судом та правоохоронними органами іноземних держав.

У таких умовах українська правотворчість має реагувати не точковими змінами, а формуванням спеціального процесуального режиму доказування міжнародних злочинів.

По-перше, доцільним є внесення змін до КПК України щодо окремого врегулювання статусу електронних доказів. Законодавство має чітко визначити поняття електронних даних, метаданих, цифрових копій, інформації з хмарних сервісів, а також правила їх вилучення, фіксації, зберігання та дослідження в суді.

По-друге, необхідно законодавчо закріпити стандартизований порядок забезпечення ланцюга збереження доказів у справах про воєнні злочини. Йдеться про єдині журнали передачі, цифрове маркування матеріалів, обов'язкове резервне копіювання та протоколи міжвідомчого обміну.

По-третє, потребує нормативного врегулювання використання матеріалів з відкритих джерел. Доцільно визначити критерії допустимості OSINT-доказів: верифікація джерела, підтвердження геолокації, встановлення часу створення, незалежна перевірка змісту.

По-четверте, доцільно доповнити КПК України спеціальним розділом про особливості провадження у справах щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та агресії. Такий розділ міг би врегулювати доказування контексту конфлікту, документування масових поховань, участь міжнародних експертів, проведення

⁴¹ Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York ; Geneva : United Nations, 2017. p. 14–27.

дистанційних допитів та використання доказів, отриманих іноземними органами.

По-п'яте, потребує розвитку законодавча база захисту потерпілих і свідків у справах про міжнародні злочини. Доцільно передбачити одноразовий допит уразливих категорій осіб, спеціальні гарантії конфіденційності, процесуальний супровід психолога та можливість дистанційної участі у судових засіданнях.

По-шосте, стратегічним напрямом є створення єдиного державного електронного реєстру доказів воєнних злочинів із належним криптографічним захистом, аудиторським контролем доступу та технічною сумісністю з міжнародними системами обміну інформацією.

Таким чином, доказування воєнних злочинів у сучасних умовах перетворюється на самостійну сферу розвитку кримінального процесуального права. Для України це питання має не лише практичне значення покарання винних осіб, а й стратегічний вимір – формування такої правової моделі, за якої зібрані на національному рівні докази будуть придатними та переконливими у будь-якому суді: національному, іноземному чи міжнародному.

4. Компенсаційне право після війни: український та міжнародний вимір

Післявоєнне відновлення держави традиційно пов'язується з питаннями репарацій, реституції, сатисфакції та інших форм міжнародно-правової відповідальності держави-агресора. Водночас сучасні збройні конфлікти продемонстрували, що класичні механізми міждержавного відшкодування не завжди здатні оперативно забезпечити реальний захист прав потерпілих осіб та відновлення зруйнованої інфраструктури. У зв'язку з цим у правовій доктрині дедалі активніше формується концепція **компенсаційного права** як міжгалузевого комплексу норм, що поєднує міжнародне публічне право, право прав людини, цивільне право, фінансове право та механізми публічного адміністрування.

Зміст компенсаційного права полягає у правовому врегулюванні відшкодування шкоди, завданої війною державі, територіальним громадам, юридичним особам та фізичним особам. Йдеться не лише про компенсацію матеріальних збитків, а й про відшкодування моральної шкоди, втрати житла, вимушене переміщення, втрату доходів, шкоду здоров'ю, смерть близьких осіб, екологічні наслідки війни та культурні втрати. Саме тому сучасне компенсаційне право виходить за межі класичного деліктного підходу й набуває рис самостійного правового інституту.

У працях українських науковців слушно наголошується, що повномасштабна агресія російської федерації проти України фактично започаткувала новий етап розвитку міжнародних механізмів відшкодування шкоди, де центральним елементом виступає поєднання міжнародних і національних інструментів захисту.

Одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного публічного права є положення про те, що кожне міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою її обов'язок усунути наслідки порушення та здійснити повне відшкодування завданої шкоди. Цей підхід має тривалу історію розвитку та був остаточно концептуалізований у практиці міжнародних судових інституцій і кодифікаційній діяльності Комісії міжнародного права ООН. Його зміст полягає в тому, що юридична відповідальність держави не обмежується констатацією факту порушення, а передбачає реальний обов'язок відновити порушений правопорядок і компенсувати заподіяні збитки.

Класичним джерелом сучасної доктрини міжнародної відповідальності вважається рішення Постійної палати міжнародного правосуддя у справі *Factory at Chorzów* 1928 року, в якому було сформульовано принцип, відповідно до якого відшкодування має, наскільки це можливо, усунути всі наслідки протиправного діяння та відновити становище, яке існувало б за відсутності порушення. Саме ця правова позиція стала основою сучасного розуміння реституції, компенсації та сатисфакції як форм міжнародно-правового відшкодування⁴².

Універсальне нормативне закріплення цей підхід отримав у Проекті статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року, який хоча формально і не є міжнародним договором, однак визнається авторитетним відображенням звичаєвих норм міжнародного права. Стаття 31 визначає загальний обов'язок держави-порушника здійснити повне відшкодування матеріальної та нематеріальної шкоди, спричиненої її діянням. Стаття 34 передбачає три основні форми відшкодування: реституцію, компенсацію та сатисфакцію⁴³.

Реституція означає відновлення становища, яке існувало до порушення, наскільки це є фактично можливим. У контексті збройної агресії реституція може охоплювати повернення незаконно вивезеного майна, культурних цінностей, архівів, суден, транспортних засобів, а

⁴² Case Concerning the Factory at Chorzów (Claim for Indemnity) (Merits). PCIJ. Series A. No. 17. 1928.

⁴³ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part Two.

також відновлення контролю над окупованими територіями як політико-правовий аспект повернення до *status quo ante*.

Компенсація застосовується у випадках, коли повна реституція є неможливою або недостатньою. Саме ця форма має ключове значення для України, оскільки значна частина зруйнованого житла, підприємств, енергетичної інфраструктури, соціальних об'єктів, екосистем та культурної спадщини не може бути відновлена у первісному вигляді. Компенсація покликана охоплювати вартість утраченого майна, витрати на відновлення, втрачений прибуток, шкоду здоров'ю, витрати на лікування, вимушене переселення та інші збитки.

Сатисфакція полягає у нематеріальних формах відновлення справедливості: офіційному визнанні порушення, вибаченні, гарантіях неповторення, покаранні винних осіб, меморіалізації жертв. Для держав, які постраждали від агресії, сатисфакція має важливе політико-правове значення, оскільки підтверджує міжнародну протиправність дій агресора.

Особливе місце в системі міжнародно-правових основ компенсації займає заборона агресії як імперативна норма. Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані утримуватися від погрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави. Агресія розглядається як грубе порушення основ міжнародного правопорядку, а тому відповідальність за неї має посилений характер. Це означає, що міжнародне співтовариство має не лише право, а й певною мірою обов'язок сприяти відновленню порушених прав жертви агресії.

У випадку України міжнародно-правові основи компенсації додатково підтверджуються численними резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, зокрема резолюцією ES-11/5 від 14 листопада 2022 року, в якій визнано необхідність створення міжнародного механізму відшкодування шкоди, втрат і збитків, завданих міжнародно-протиправними діями російської федерації в Україні. У цьому ж документі Генеральна Асамблея рекомендувала створення міжнародного реєстру збитків як першого практичного елементу майбутньої компенсаційної архітектури⁴⁴.

Важливим аргументом на користь компенсаційних вимог є й практика міжнародних судів. Міжнародний суд неодноразово визнавав обов'язок держави відшкодувати шкоду за порушення міжнародних зобов'язань, зокрема у справах щодо застосування сили, порушення суверенітету та незаконної окупації територій. Хоча кожна справа має

⁴⁴ Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022 (A/RES/ES-11/5).

власну специфіку, загальний принцип повного відшкодування залишається сталим елементом міжнародного права.

Окремого значення набуває питання індивідуального права потерпілих на відшкодування. Традиційно міжнародна відповідальність будувалася за моделлю «держава – держава», однак сучасний розвиток міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права суттєво змінив цю концепцію. Сьогодні дедалі більше визнається, що жертви міжнародних злочинів мають право на ефективний засіб юридичного захисту та належне відшкодування. Це відображено у Основних принципах та керівних положеннях щодо права на засоби правового захисту та відшкодування збитків, ухвалених Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році⁴⁵.

Для України це означає, що компенсаційна модель не повинна обмежуватися лише міждержавними фінансовими розрахунками. Вона має включати прямі механізми задоволення вимог фізичних осіб, територіальних громад, підприємств, культурних установ та інших потерпілих суб'єктів.

Водночас реалізація міжнародно-правового права на компенсацію стикається з низкою практичних труднощів. До них належать відсутність автоматичного механізму примусового стягнення коштів з держави-агресора, питання юрисдикційного імунітету державних активів, складність оцінки масштабних збитків, політична воля третіх держав, тривалість міжнародних процедур. Саме тому сучасне компенсаційне право дедалі більше тяжіє до комбінованих моделей, де міжнародні принципи поєднуються з національними фондами, спеціальними комісіями та багатосторонніми інституціями.

У науковій літературі українські дослідники обґрунтовано наголошують, що ситуація з агресією проти України може стати каталізатором формування нового покоління міжнародних компенсаційних механізмів, орієнтованих не лише на державний рівень, а й на безпосередній захист потерпілої людини.

Таким чином, міжнародно-правові основи відшкодування шкоди, завданої агресією, мають міцне нормативне підґрунтя й охоплюють як класичні принципи відповідальності держав, так і сучасні стандарти захисту прав людини. Для України це створює достатню юридичну базу для формування довгострокової стратегії репарацій, компенсаційних виплат та відновлення справедливості після війни.

Для України питання компенсації набуло не лише міжнародного, а й внутрішньодержавного характеру. З огляду на масштаб руйнувань

⁴⁵ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation. UN General Assembly Resolution 60/147 of 16 December 2005.

держава не може очікувати завершення тривалих міжнародних процедур і змушена паралельно створювати власні механізми відновлення прав громадян.

Одним із ключових напрямів стала компенсація за пошкоджене та зруйноване житло. Було сформовано цифрові реєстри збитків, спрощені процедури подання заяв, механізми обстеження майна та ухвалення рішень щодо компенсації. Такі моделі мають подвійне значення: вони забезпечують соціальний захист громадян та одночасно створюють доказову базу для майбутніх міжнародних вимог до держави-агресора.

Окремого значення набуває компенсація для бізнесу. Руйнування підприємств, втрата активів на тимчасово окупованих територіях, порушення логістики, втрачений прибуток і примусове припинення діяльності потребують спеціальних правових механізмів відновлення. У сучасних умовах компенсаційне право повинно охоплювати не лише фізичних осіб, а й суб'єктів господарювання як носіїв майнових прав.

Українські дослідники обґрунтовано зазначають, що компенсаційна модель має бути багаторівневою: внутрішньодержавна допомога, міжнародні фонди, судове відшкодування та майбутні репараційні виплати повинні функціонувати не ізольовано, а як взаємопов'язані елементи єдиної системи.

Принципово новим етапом розвитку компенсаційного права стало створення Реєстру збитків для України в межах Ради Європи у 2023 році. Його сутність полягає у фіксації заяв, доказів та інформації про шкоду, втрати чи ушкодження, завдані фізичним особам, юридичним особам та державі Україна внаслідок міжнародно-протиправних дій російської федерації після 24 лютого 2022 року. Реєстр не є судом чи фондом виплат, однак виконує критично важливу функцію накопичення та систематизації вимог для майбутнього компенсаційного механізму⁴⁶.

Станом на початок 2026 року Реєстр відкрив низку категорій заяв, зокрема щодо знищення житла, внутрішнього переміщення, вимушеного виїзду за кордон, втрати доступу до майна на окупованих територіях, втрати індивідуального підприємництва. Було подано понад 100 000 заяв, що свідчить про реальну затребуваність механізму та його практичне значення⁴⁷.

Правове значення Реєстру полягає у трьох аспектах. По-перше, він створює стандартизований масив вимог. По-друге, формує міжнародно

⁴⁶ Register of Damage for Ukraine. FAQ: General. Council of Europe. URL: <https://rd4u.coe.int/en/faq/general>

⁴⁷ Register of Damage for Ukraine receives 100,000 claims. Council of Europe, 19 Jan. 2026. URL: https://rd4u.coe.int/en/news?utm_source

визнану доказову базу. По-третє, закладає інституційну основу майбутньої системи виплат.

У грудні 2025 року було погоджено Конвенцію про створення Міжнародної комісії з розгляду претензій для України, яка має перебрати функції оцінки заяв, визначення розміру компенсації та ухвалення рішень щодо виплат. Передбачається, що дані Реєстру збитків будуть передані новій Комісії після її інституційного запуску⁴⁸.

Це свідчить про поступовий перехід від етапу документування шкоди до етапу інституціоналізації міжнародного розгляду вимог. У теоретичному вимірі йдеться про формування нового покоління міжнародних компенсаційних органів, орієнтованих не лише на держави, а й на безпосередній захист потерпілих осіб.

Однією з найскладніших проблем компенсаційного права залишається питання джерел виплат. Юридичне визнання права на компенсацію саме по собі не гарантує реального відшкодування. Тому міжнародна дискусія концентрується навколо використання заморожених державних активів російської федерації, доходів від таких активів, спеціальних міжнародних фондів та конфіскованого майна осіб, причетних до агресії.

Водночас ці механізми породжують складні питання міжнародного фінансового права, державного імунітету, захисту права власності та процедурної легітимності. Саме тому подальший розвиток компенсаційного права вимагатиме ретельного поєднання принципу справедливості з принципом правової визначеності.

Формування ефективної системи компенсації шкоди, завданої збройною агресією, потребує не лише окремих нормативних рішень, а цілісної державної правотворчої стратегії, здатної поєднати внутрішньодержавні механізми захисту з міжнародними інструментами майбутнього відшкодування. Масштаб руйнувань, тривалість збройного конфлікту та багатовимірний характер втрат зумовлюють необхідність системного перегляду чинного законодавства України у сфері компенсаційної політики.

Передусім актуальним є питання кодифікації національного компенсаційного законодавства. На сьогодні правове регулювання відшкодування шкоди, пов'язаної з війною, характеризується фрагментарністю та наявністю численних спеціальних актів, що регламентують окремі види виплат або окремі категорії постраждалих осіб. Такий підхід був об'єктивно виправданим на початковому етапі

⁴⁸ International Claims Commission for Ukraine. Council of Europe, Apr. 2026. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/international-claims-commission-for-ukraine-council-of-europe-launches-preparatory-committee?utm_source

реагування держави, однак у довгостроковій перспективі він ускладнює правозастосування та створює ризики нерівності у доступі до компенсації. У зв'язку з цим доцільним видається розроблення єдиного системного законодавчого акта, який визначав би загальні принципи компенсації, категорії потерпілих, види шкоди, процедури звернення, порядок оцінки збитків та джерела фінансування виплат.

Не менш важливим напрямом правотворчості є уніфікація методології визначення шкоди. Для забезпечення правової визначеності та однакового підходу до різних категорій вимог держава має виробити єдині стандарти оцінювання майнових втрат, втрати доходів, вартості зруйнованого житла, пошкоджених виробничих активів, шкоди довкіллю та нематеріальних втрат. Така методологія повинна відповідати як національним потребам адміністративного та судового розгляду, так і міжнародним стандартам доказування для подальшого використання у міжнародних компенсаційних механізмах. Саме уніфікація критеріїв оцінки збитків здатна забезпечити довіру до компенсаційної системи та її прогнозованість.

Окремого значення набуває інституціоналізація єдиної інформаційної інфраструктури компенсаційних вимог. В умовах значної кількості заяв від громадян, бізнесу та територіальних громад держава потребує інтегрованої електронної системи обліку збитків, сумісної з міжнародними реєстрами вимог. Такий підхід дозволив би уникнути дублювання даних, мінімізувати бюрократичні бар'єри, забезпечити прозорість розгляду заяв та створити належну доказову базу для майбутніх міжнародних процедур. Цифровізація компенсаційного процесу водночас має супроводжуватися високими стандартами захисту персональних даних та кібербезпеки.

Самостійним напрямом правотворчої діяльності має стати визначення моделей попереднього (авансового) відшкодування шкоди за рахунок держави Україна. З огляду на соціальну природу значної частини втрат держава не може повністю покладати тягар очікування на громадян до моменту завершення міжнародних процедур стягнення репарацій. Тому законодавство повинно передбачати механізми тимчасової компенсації найбільш вразливим категоріям осіб із подальшим регресним правом держави до майбутніх міжнародних джерел відшкодування. Такий підхід відповідає принципу соціальної держави та концепції позитивних зобов'язань щодо захисту людини.

Особливої уваги потребує правове забезпечення компенсації шкоди суб'єктам господарювання. У вітчизняній практиці основний акцент закономірно зосереджено на захисті фізичних осіб та житлових прав громадян, однак повоєнне відновлення економіки неможливе без

відшкодування втрат бізнесу. Йдеться про знищені підприємства, втрачені активи на тимчасово окупованих територіях, перервані виробничі цикли, втрачений прибуток та неможливість користування майном. Законодавство має сформувати окремий компенсаційний режим для юридичних осіб, який враховував би специфіку корпоративних прав, фінансової звітності та інвестиційних ризиків.

Не менш значущим є розвиток механізмів відшкодування немайнової шкоди. Війна спричинила масові випадки втрати членів сім'ї, пережитих катувань, незаконного позбавлення волі, сексуального насильства, депортації дітей, вимушеного переміщення та інших форм тяжких страждань. Традиційні цивільно-правові підходи до моральної шкоди часто виявляються недостатніми для оцінки таких втрат. У зв'язку з цим законодавець має розробити спеціальні стандарти компенсації немайнової шкоди, які враховували б міжнародні практики відновлювального правосуддя та потреби жертв масових порушень прав людини.

Важливим аспектом правотворчості є визначення пріоритетності компенсаційних виплат. За умов обмеженості ресурсів держава повинна встановити справедливі критерії черговості задоволення вимог. З позиції соціальної справедливості та принципу вразливості першочергового захисту потребують сім'ї загиблих, особи з інвалідністю, діти, внутрішньо переміщені особи, жертви катувань і сексуального насильства, особи, які втратили єдине житло. Закріплення таких критеріїв на рівні закону сприятиме передбачуваності та легітимності компенсаційної політики.

Подальший розвиток національного законодавства має також враховувати необхідність гармонізації з міжнародними компенсаційними механізмами. Українська система відшкодування повинна бути сумісною з діяльністю Register of Damage for Ukraine, майбутньої International Claims Commission for Ukraine та іншими потенційними міжнародними інституціями. Це стосується уніфікації термінології, стандартів доказування, категорій шкоди та процедур перевірки вимог. Відсутність такої узгодженості може призвести до конфлікту юрисдикцій, подвійного обліку вимог або втрати доказового значення частини матеріалів.

Зрештою, компенсаційне законодавство має розглядатися не лише як інструмент фінансового відшкодування, а як елемент перехідного правосуддя та післявоєнного відновлення держави. Його функція полягає у відновленні довіри громадян до держави, утвердженні справедливості, соціальній стабілізації та створенні умов для економічної реконструкції країни. Саме тому правотворчість у цій сфері

повинна базуватися на принципах верховенства права, прозорості, рівності, адресності та довгострокової інституційної стійкості.

Таким чином, конкретні напрями правотворчості для України у сфері компенсаційного права мають охоплювати системну кодифікацію законодавства, розвиток єдиної доказово-інформаційної інфраструктури, удосконалення методик оцінки збитків, створення механізмів попереднього відшкодування, захист прав бізнесу та потерпілих осіб, а також повну інтеграцію національної моделі у міжнародну архітектуру репарацій. Лише за таких умов компенсаційне право зможе виконати свою головну функцію – стати реальним механізмом відновлення справедливості після війни.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правотворча діяльність України в умовах повномасштабної збройної агресії набула якісно нового змісту та вийшла за межі традиційного розуміння внутрішньодержавного нормотворення. У сучасних умовах вона постає не лише як інструмент регулювання суспільних відносин, а як ключовий механізм забезпечення стійкості держави, захисту прав людини, реагування на міжнародні злочини та формування нових моделей післявоєнного відновлення. Український досвід переконливо засвідчив, що в період кризи міжнародно-правових гарантій саме національна правотворчість здатна компенсувати інституційну повільність або недостатню ефективність окремих міжнародних механізмів.

Установлено, що сучасна система міжнародно-правових гарантій, сформована переважно після завершення Другої світової війни, попри значний нормативний потенціал, виявила низку структурних обмежень. До них належать політична залежність механізмів колективної безпеки, вибірковість міжнародного реагування, складність примусового виконання рішень міжнародних інституцій, а також недостатня адаптованість класичних правових моделей до гібридних форм агресії, кіберзагроз та затяжних конфліктів нового типу. Агресія російської федерації проти України стала масштабним випробуванням для цієї системи та водночас каталізатором її переосмислення.

Доведено, що за таких умов національна правотворчість України набула компенсаторного та інноваційного характеру. У короткий історичний період було сформовано значний масив законодавчих рішень у сферах оборони, мобілізації, функціонування органів державної влади, соціального захисту населення, цифрового врядування, документування воєнних злочинів, підтримки бізнесу та відновлення майнових прав громадян. Це свідчить про здатність української держави забезпечувати нормативну адаптацію правової системи до екстремальних умов без

втрати стратегічної орієнтації на принципи верховенства права та європейської інтеграції.

Окремий висновок стосується сфери прав людини у воєнний період. Дослідження підтвердило, що навіть в умовах воєнного стану держава не звільняється від обов'язку забезпечувати конституційні гарантії, а допустимі обмеження прав повинні відповідати принципам законності, необхідності, тимчасовості та пропорційності. Українська практика продемонструвала можливість поєднання оборонних потреб із функціонуванням демократичних інститутів, збереженням доступу до правосуддя, розвитком механізмів соціальної підтримки та цифрових сервісів для громадян. Особливого значення набули захист внутрішньо переміщених осіб, компенсація за зруйноване житло, доступ до адміністративних послуг та забезпечення цифрових прав людини.

У сфері міжнародної кримінальної юстиції встановлено, що відповідальність за воєнні злочини у сучасних умовах має багаторівневий характер і реалізується через поєднання міжнародних та національних механізмів. Поряд із діяльністю Міжнародного кримінального суду вирішальну роль відіграє національна система кримінальної юстиції України, яка забезпечує оперативне документування злочинів, збирання доказів та розгляд значної кількості проваджень. Особливо актуальним став розвиток процесуальних стандартів доказування міжнародних злочинів, використання цифрових доказів, матеріалів відкритих джерел, механізмів міжнародної правової допомоги та захисту потерпілих осіб. Це дає підстави говорити про формування в Україні нової спеціалізованої практики кримінального процесу щодо міжнародних злочинів.

Дослідженням також обґрунтовано становлення компенсаційного права як нового міжгалузевого напряму правового регулювання. Масштаб руйнувань, людських втрат та економічних збитків, спричинених війною, зумовив необхідність переходу від класичних моделей міждержавних репарацій до складнішої системи, що включає міжнародні реєстри збитків, спеціальні компенсаційні механізми, національні програми відшкодування та майбутні інструменти використання активів держави-агресора. Україна фактично стала центром формування нової міжнародної практики компенсаційного права, орієнтованої не лише на державу як потерпілу сторону, а й на безпосередній захист фізичних осіб, громад та бізнесу.

Загальнотеоретичне значення проведеного дослідження полягає у підтвердженні тези про зміну співвідношення міжнародного та національного права у кризові періоди. Якщо в умовах стабільного правопорядку міжнародні стандарти здебільшого імплементуються у внутрішню систему, то в умовах масштабної війни саме національний досвід може впливати на трансформацію міжнародних інститутів.

Український приклад засвідчує, що внутрішньодержавна правотворчість здатна стати джерелом нових міжнародних правових рішень у сферах відповідальності за агресію, захисту цивільного населення, цифрової стійкості держави та компенсації шкоди.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання під час подальшого вдосконалення законодавства України у сферах правового режиму воєнного стану, захисту прав людини, кримінального переслідування міжнародних злочинів, цифрової безпеки та післявоєнного відновлення. Окремі положення можуть бути враховані при гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, підготовці нових кодифікаційних актів та формуванні довгострокової стратегії правового розвитку держави.

Отже, правотворча діяльність України в умовах кризи міжнародно-правових гарантій стала не лише реакцією на війну, а важливим чинником модернізації національної правової системи та оновлення сучасного міжнародного правопорядку. Саме тому український досвід має значення не лише для внутрішнього розвитку держави, а й для майбутньої еволюції права в умовах глобальних безпекових викликів ХХІ століття.

АНОТАЦІЯ

У монографічному розділі досліджено особливості правотворчої діяльності України в умовах кризи міжнародно-правових гарантій, спричиненої повномасштабною збройною агресією російської федерації та трансформацією сучасного безпекового середовища. Проаналізовано історичні передумови становлення системи міжнародно-правових гарантій миру, безпеки та захисту прав людини, а також виявлено її структурні обмеження в умовах сучасних конфліктів. Обґрунтовано, що за недостатньої ефективності окремих міжнародних механізмів саме національна правотворчість набуває значення ключового інструменту забезпечення правопорядку, обороноздатності держави та захисту людини. Розкрито основні напрями законодавчих трансформацій України у воєнний період, зокрема у сферах обмеження прав і свобод, соціального захисту, цифрових прав, доступу до правосуддя та функціонування державних інституцій. Окрему увагу приділено правовим механізмам відповідальності за воєнні злочини, співвідношенню міжнародної та національної юрисдикції, а також сучасним проблемам доказування міжнародних злочинів. Досліджено формування компенсаційного права як нового міжгалузевого напрямку правового регулювання, спрямованого на відшкодування шкоди, завданої агресією. Визначено роль України у становленні новітніх міжнародних компенсаційних механізмів та розвитку практики післявоєнного відновлення. Зроблено висновок, що український досвід

правотворчості має не лише внутрішньодержавне, а й міжнародне значення, оскільки впливає на модернізацію сучасного міжнародного правопорядку. Результати дослідження можуть бути використані у подальшій нормотворчій діяльності, наукових розробках та процесах гармонізації законодавства України з європейськими стандартами.

Література

1. Баранов О. А. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2023. № 7. С. 84–93.

2. Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: К.І.С., 2015. 220 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

6. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95–99. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.13.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. *Офіційний вісник України*. 2006. № 44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20>

10. Цветкова Ю. В. Реалізація права в цифровій та інформаційній державі: виклики і перспективи для України в умовах надзвичайного правового режиму та євроінтеграції. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 155–161.

11. Ярмачі В. Х. Міжнародно-правова відповідальність та захист прав людини у добу новітніх воєнних технологій: виклики та перспективи для України. *Права людини в період збройних конфліктів : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025 р.)* / відп.

ред. М. Р. Аракелян. ; уклад. Х. Н. Бехруз та ін. Одеса : НУ «ОЮА», 2025. С. 44-46. URL: <https://hdl.handle.net/11300/31429>

12. Ярмакі В. Х., Ніцевич А. С. Міжнародне кримінальне право і права людини у добу нових технологій війни. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. № 107. С. 444-452. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.52>

13. Ярмакі В. Х., Ярмакі Х.П. Міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини та захист прав людини в умовах збройної агресії: кримінально-правовий та інституційний виміри. *Juris Europensis Scientia*. 2025. №4. С. 232-237. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.39>

14. Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х. Міжнародно-правові механізми компенсації шкоди жертвам війни: сучасні тенденції та перспективи для України. *Juris Europensis Scientia*. 2026. № 1. С. 251–257. DOI: [10.32782/chern.v1.2026.44](https://doi.org/10.32782/chern.v1.2026.44).

15. Ambos K. Treatise on International Criminal Law. Vol. II. Oxford : Oxford University Press, 2021. 768 p.

16. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation. UN General Assembly Resolution 60/147 of 16 December 2005. URL: <https://undocs.org/A/RES/60/147>

17. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 132 p.

18. Brown S. The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907. Oxford : Oxford University Press, 2018. 356 p.

19. Case Concerning the Factory at Chorzów (Claim for Indemnity) (Merits). PCIJ. Series A. No. 17. 1928.

20. Crawford J. Brownlie's Principles of Public International Law. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. 872 p.

21. Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 412 p.

22. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

23. European Court of Human Rights Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg : Council of Europe, 2024. URL: <https://www.echr.coe.int/>

24. Fassbender B. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009. 212 p.

25. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022

(A/RES/ES-11/5). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/682/94/pdf/n2268294.pdf>

26. Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : International Committee of the Red Cross, 1949. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-conventions-1949>

27. Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C. Law of the European Convention on Human Rights. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2018. 1048 p.

28. Henkin L. The Age of Rights. New York : Columbia University Press, 1990. 240 p.

29. International Claims Commission for Ukraine. Council of Europe, Apr. 2026. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/international-claims-commission-for-ukraine-council-of-europe-launches-preparatory-committee?utm_source

30. Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York ; Geneva : United Nations, 2017. 66 p.

31. Register of Damage for Ukraine receives 100,000 claims. Council of Europe, 19 Jan. 2026. URL: https://rd4u.coe.int/en/news?utm_source

32. Register of Damage for Ukraine. FAQ: General. Council of Europe. URL: <https://rd4u.coe.int/en/faq/general>

33. Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. UN Treaty Series. Vol. 2187. P. 3–90. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>

34. Schabas W. A. An Introduction to the International Criminal Court. 6th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 610 p.

35. Shaw M. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 1088 p.

36. Trahan J. Existing Legal Limits to Security Council Veto Power in the Face of Atrocity Crimes. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 312 p.

37. Walters F. P. A History of the League of Nations. London : Oxford University Press, 1952. 2 vols.

38. Werle G., Jeßberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1024 p.

Information about the author:

Yarmaki Volodymyr Khrystoforovich,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International
and European Law,

National University "Odesa Law Academy"

23, Fontans'ka doroga st., Odesa, 65009, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5924-1085>

NOTES

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Avotu iela 8 k-1 – 25, Rīga, LV-1011
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2026. gada 30. jūlijā
Tirāža 150 eks.